

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 39

Одеса
2019

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 8 від 27.07.2019 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

К. В. Белякова, д-р юрид. наук, проф. (Польща); **В. В. Дудченко**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **К. В. Горобець**, канд. юрид. наук (Нідерланди); **В. М. Дрьомін**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Т. С. Ківалова**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **В. О. Туляков**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Заслужений діяч науки і техніки; **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф.; **Г. І. Чанишева**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Mark Weston Janis William F.**, Starr Professor of Law (США); **Р. М. Жамієва**, канд. юрид. наук (Казахстан); **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

Палюх А. Я.,

докторант кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СПОРТУ ТА ЙОГО ВИДІВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню основоположних категорій у сфері фізичної культури і спорту на основі аналізу чинного національного законодавства і наукових джерел розкрито поняття спорту, його напрямів і видів. Як і фізична культура, спорт є одним із способів зміцнення здоров'я людини і нації загалом. Його можна трактувати як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них.

Визначено систему нормативно-правового регулювання спорту та його видів в Україні. Вона включає Закони України «Про фізичну культуру і спорт», «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту, Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року, накази Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту тощо. На державу покладено завдання не лише регулювання, а й удосконалення нормативно-правових актів у цій сфері, забезпечення механізмів їх реалізації, гарантій захисту тощо.

Підкреслено міждисциплінарність і міжгалузеву природу спорту, спортивних відносин, особливості їх об'єктно-суб'єктного складу, важливість формування і реалізації консолідованої, науково обґрунтованої, системної державної політики у сфері фізичної культури і спорту. Оскільки спорт є органічною частиною фізичної культури, одним з важливих засобів сучасного міжнародного культурного обміну, його подальше вивчення, як і інших основоположних категорій, їх співвідношення, методологічного інструментарію спортивного права дозволять забезпечити належне функціонування суб'єктів фізкультурно-спортивної діяльності, послідовну та одноставну правотворчу та правозастосовну діяльність, уніфікацію стандартів у сфері спорту.

З огляду на вагому роль у сучасному соціумі спорту, спектр проблем його правового регулювання, розширення функцій уповноважених інституцій, обґрунтовано потребу розвитку і дослідження нової самостійної комплексної галузі – спортивного права України.

Ключові слова: спорт, спортивні відносини, види спорту, фізична культура, здоровий спосіб життя, поняття, законодавство.

Постановка проблеми. Не дивлячись на низький рівень фізичного виховання, розвитку фізичної культури і спорту, відсутність належної підтримки з боку держави, включаючи фінансування як масового спорту, так і спорту вищих досягнень, маємо значні досягнення вітчизняних спортсменів на національній і міжнародних аренах. Разом з тим, значна кількість населення нашої держави або не володіє інформацією про можливості для розвитку фізичної культури і спорту, або не

розуміє їх сутності і значення для власного здоров'я і здоров'я нації. Часто можна спостерігати, що ані спортсмен чи тренер, уболівальник чи будь-яка інша особа не завжди чітко та однозначно може пояснити або з'ясувати сутність основоположних категорій у сфері фізичної культури і спорту.

В останні роки з'являються роботи, присвячені вивченню фізкультурно-спортивного термінологічного апарату Вони здебільшого відзначаються управлінською чи історичною спрямованістю. З-поміж цікавих для порушеної проблематики у вітчизняній науковій літературі варто згадати праці А. Апарова, Г. Бордюгова, О. Завальнюк, Н. Камінської, О. Кузьменко, С. Ліщук, Ю. Мічуди, О.Моргунова, М. Тихонова, Б. Шияна, Н. Ярової та інших.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні поняття і змісту основного поняттєво-категорійного апарату у сфері спорту, виходячи з існуючих нормативно-правових актів України, наукової літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом України від 24.12.1993 р. «Про фізичну культуру і спорт» регламентовано термінологічний апарат у галузі фізичної культури і спорту. Його можна визначити профільним основоположним нормативно-правовим актом у цій галузі. Наприклад, *фізична культура* трактується як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя [1]. У попередніх роботах автором детально досліджувалося це поняття, тому у статті зроблено спробу дослідити проблеми термінологічного визначення спорту та пов'язаних з ним категорій.

Так, *спорт* – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій моментах підготовки шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них [1]. Тобто він є «органічною частиною фізичної культури, особливою сферою виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності» [2].

Завданням спорту є постійне підвищення рівня здоров'я, фізичного та духовного розвитку населення, сприяння економічному і соціальному прогресу суспільства, а також утвердження міжнародного авторитету України у світовому співтоваристві.

У Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту (у розділі I), затвердженій Указом Президента України від 28 вересня 2004 р. зазначено, що «спорт сприяє досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявленню резервних можливостей організму, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави» [3].

Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр, затверджена постановою Кабінету міністрів України від 31 серпня 2011 р., закріпила мету державного регулювання у галузі спорту як залучення широких верств населення до масового спорту, популяризації здорового способу життя та фізичної реабілітації; максимальної реалізації здібностей обдарованої молоді у дитячо-юнацькому, резервному спорті, спорті вищих досягнень та виховання її в дусі олімпізму [4].

Метою Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 115 є визначення провідної ролі фізичної культури і спорту як важливого фактору здорового способу життя, профілактики захворювань, формування гуманістичних цінностей, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявлення резервних можливостей організму, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві [5].

Профільним Законом України «Про фізичну культуру і спорт» 1993 р. виокремлено напрями фізичної культури та спорту. Тут закріплені такі *напрями фізичної культури*: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація. Тобто *масовий спорт (спорт для всіх)* – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей під час їх дозвілля для зміцнення здоров'я.

Можна зробити висновок, що тісно переплітаються фізична культура та спорт, оскільки масовий спорт визначено одним з напрямів фізичної культури, важко чітко розмежувати суб'єктів фізкультурної і спортивної діяльності тощо.

У свою чергу, передбачено безпосередньо такі *напрями спорту*:

– *Дитячий спорт* забезпечує ознайомлення дітей із видами спорту та виявлення їх здібностей до подальших занять спортом;

– *Дитячо-юнацький спорт* забезпечує залучення дітей для занять певним видом спорту із дитячого спорту для здійснення їх спортивної спеціалізації та забезпечення умов для переходу до резервного спорту;

– *Спорт вищих досягнень* забезпечує залучення спортсменів із резервного спорту шляхом подальшої спеціалізації та індивідуалізації їхнього навчально-тренувального процесу з певного виду спорту для підготовки та участі у спортивних змаганнях всеукраїнського та міжнародного рівнів;

– *Професійний спорт* – комерційний напрям діяльності у спорті, пов'язаний з підготовкою та проведенням видовищних спортивних заходів на високому організаційному рівні з метою отримання прибутку;

– *Олімпійський спорт* пов'язаний з організацією та проведенням спортивних змагань з олімпійських видів спорту та підготовкою спортсменів до цих змагань;

– *Неолімпійський спорт* пов'язаний з організацією та проведенням спортивних змагань з неолімпійських видів спорту та підготовкою спортсменів до цих змагань;

– *Службово-прикладний та військово-прикладний спорт* пов'язаний з виконанням військовослужбовцями і працівниками Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб своїх службових обов'язків;

Спорт осіб з інвалідністю пов'язаний з організацією та проведенням спортивних змагань з видів спорту осіб з інвалідністю та підготовкою спортсменів до цих змагань [1].

Крім того, одними із напрямів спорту згідно з Законом України «Про фізичну культуру і спорт» є резервний спорт і спорт ветеранів, однак у законодавстві не міститься визначення цих понять. Цей нормативно-правовий акт є динамічним, хоча недосконалим. Так, протягом 2017-2019 рр. було внесено низку змін і доповнень до цього документу. Наприклад, стосовно започаткування службово-прикладного та військово-прикладного спорту; придбання, зберігання, перевезення і використання спортивної зброї, боєприпасів до неї, утримання стрілецьких тирів, стрільбищ та стендів тощо [6–7].

Ще 2000 р було прийнято Закон України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», що забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на розвиток олімпійського та паралімпійського руху в Україні, гарантує державну підтримку його учасникам. Метою Закону є сприяння створенню передумов для успішної підготовки та участі членів збірних команд України в Олімпійських, Паралімпійських іграх, вихованню молоді засобами спорту в дусі олімпізму, залученню населення до здорового способу життя, зростанню міжнародного авторитету держави. [8].

З того часу його неодноразово було модернізовано, а відповідні положення отримали продовження і деталізацію на рівні підзаконних актів. Це, зокрема, Указ Президента України про створення умов для подальшого розвитку паралімпійського і дефлімпійського руху в Україні. Ним передбачено заснування 100 стипендій Президента України для дітей з інвалідністю, які мають високі досягнення у всеукраїнських спортивних змаганнях, з метою сприяння розвитку їх спортивних досягнень. Кабінету Міністрів України доручено: збільшення до 400 кількість стипендій Президента України для видатних спортсменів з паралімпійських і дефлімпійських видів спорту та їх тренерів; передбачено забезпечення відповідних видатків для їх реалізації, створення фізкультурно-спортивних і реабілітаційних об'єктів Національного комітету спорту інвалідів України, вдосконалення нормативної бази щодо діяльності дитячо-юнацьких спортивних шкіл з метою запровадження в них інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами тощо [9].

Відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт», Положення про Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, затвердженого Указом Президента України від 18.08.2005 № 1176 затверджено перелік видів спорту, що визнані в Україні. Даний перелік регламентований Наказом Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України № 261 від 07.02.2001 р. Тут передбачено такі групи

1) Олімпійські види спорту, а саме

– Літні олімпійські види спорту – бадмінтон, баскетбол, бокс, боротьба вільна, дзюдо, кінний спорт, легка атлетика, плавання, теніс, теніс настільний, тхеквондо, фехтування, футбол, хокей на траві тощо;

– Зимові олімпійські види спорту – біатлон, гірськолижний спорт, ковзанярський спорт, лижні гонки, санний спорт, сноуборд, фігурне катання на ковзанах, фрістайл, хокей з шайбою, шорт-трек;

2) види спорту, що не входять до програми Олімпійських ігор – акробатичний рок-н-рол, альпінізм, американський футбол, айкідо, бодібілдинг, боулінг, більярдний спорт,

боротьба самбо, велоспорт, гирьовий спорт, го, гольф, джиу-джитсу, карате, кікбоксинг, козацький двобій, пауерліфтинг, пейнтбол, регбі, рукопашний бій, риболовний спорт, скелелазіння, спортивна аеробіка, спортивна акробатика, спортивне орієнтування, спортивні танці, спелеологія, спортивний туризм, сумо, ушу, фітнес, фут зал, шахи, шашки, перетягування канату, боротьба на поясах, богатирське багатоборство;

3) спортивно-технічні і прикладні види спорту – авіамодельний спорт, автомобільний спорт, авіамодельний спорт, вертолітний спорт, водно-моторний спорт, голубиний спорт, дельтапланерний спорт, картинг, літаковий спорт, мотоциклетний спорт, мотобол, парашутний спорт, повітроплавальний спорт, пожежно-прикладний спорт, підводний спорт, ракетомодельний спорт, радіоспорт, спорт із собаками, спорт надлегких літальних апаратів, судномодельний спорт;

4) види спорту для осіб з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату, розумового розвитку, спортивно-технічні і прикладні види спорту – бадмінтон, баскетбол, баскетбол у візках, боротьба вільна, біатлон, більярдний спорт, волейбол, волейбол сидячий, вітрильний спорт, гімнастика спортивна, гімнастика художня, дзюдо, легка атлетика, лижні гонки, плавання, пауерліфтинг, ролінгбол, спортивне орієнтування, стрільба з лука, софтбол, теніс на візках, теніс настільний, футбол, фехтування, хокей на траві, шашки, шахи, спортивні танці на візках [10].

Нормативно закріплено наступну класифікацію – олімпійські види спорту (літні та зимові); види спорту, що не входять до програми Олімпійських ігор; спортивно-технічні і прикладні види спорту; види спорту для осіб з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату, розумового розвитку, спортивно-технічні і прикладні види спорту.

Також законодавчо затверджено Ліцензійні умови провадження фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності організації та проведення спортивних занять професіоналів та любителів спорту, діяльності з підготовки спортсменів до змагань з різних видів спорту визнаних в Україні [11].

На думку автора, для розв'язання проблем правового регулювання спорту, його видів, спортивної діяльності, захисту спортивних прав особливо важливе значення відводиться суб'єктам спортивної діяльності (фізичні або юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою розвитку фізичної культури і спорту) і суб'єктам сфери фізичної культури і спорту. До складу останніх включають фізичні особи, які займаються фізичною культурою і спортом, у тому числі спортсмени; фахівці сфери фізичної культури і спорту; заклади фізичної культури і спорту; відповідні органи влади. Отже, варто детально розглянути повноваження зазначених органів та ефективність їх функціонування, рівень та якість забезпечення спортивних прав людини і громадянина. Особливо значущою є роль місцевих і регіональних органів влади, які розташовані найближче до конкретної людини, територіальної громади, спортивної організації.

На жаль, законодавство України не містить чіткого визначення спортивної організації, цілковито не відображає завдань, функцій, прав, обов'язків такої структури. Відсутня науково обґрунтована класифікація спортивних організацій, не розроблено теоретичної платформи їх розмежування з іншими юридичними особами. Водночас інтерес до проблеми організаційного забезпечення спортивної діяльності, пошуку оптимальних механізмів взаємодії держави та спортивних товариств сьогодні

зростає. До законодавчої роботи долучаються не лише науковці, а й практики – спільними зусиллями вони намагаються сформулювати сучасну модель спортивного права в українській юриспруденції [2, с. 12].

Роль, яку в сучасному соціумі відіграє спорт, обсяг і спектр проблем його правового регулювання, ускладнення його структури, розширення функцій і т.д., обумовили потребу формування нової самостійної комплексної галузі права – спортивного, яка гармонізувала б розрізнений, але величезний за обсягом масив нормативно-правових актів у сфері фізичної культури та спорту [13, с. 2, 14–15]. Також слід підкреслити відсутність однозначної позиції про місце спортивного права у сучасній системі праві України.

На це питання відповіді не дає ані Конституція України, ані інші нормативно-правові акти, тому видається, дане завдання покладається на наукову спільноту та громадських активістів, власне спортивні організації та уповноважені органи влади.

Першочерговим завданням є виокремлення проблеми співвідношення понять «спорт» і «фізична культура». Внаслідок цього можна визначити напрями та межі впливу, предмет правового регулювання спортивного права як галузі права та законодавства. Так, підходи до розуміння спорту визначаються з допомогою загального терміна «сфера діяльності», тобто сукупність суспільних відносин, на противагу фізичній культурі – як «складнику культури». Культура може входити до предмета правового регулювання лише частково. Тому доцільним є виокремлення власне спортивного права, а не фізкультурно-спортивного права. Предмет спортивного права становлять суспільні відносини, які формуються, функціонують і розвиваються складаються у сфері спорту з приводу участі у спортивних змаганнях та підготовки до них, врегульовані нормами права. Тобто йдеться про спортивні правовідносини.

Також у контексті дослідження слід приділити увагу і подальшому вивченню статусу суб'єктів спортивної діяльності, спортивним відносинам, спортивній безпеці, спортивним спорам і так далі. Важливим є і аналіз співвідношення згаданих категорій з іншими однорідними чи аналогічними, суміжними категоріями.

Виходячи з того, що на конституційному рівні в Україні регламентовано, що життя і здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю у державі, можна зробити ряд **висновків**.

По-перше, фізична культура і спорт є одним із способів їх гарантування, зміцнення здоров'я людини і нації загалом. Це зумовлює формування і реалізацію консолідованої, науково обґрунтованої, системної державної політики у сфері фізичної культури і спорту.

По-друге, в Україні на законодавчому рівні регламентовано основний поняттєво-категорійний апарат у цій сфері, зокрема поняття спорту, його напрямів і видів, засад спортивної діяльності, статусу її суб'єктів. Так, спорт можна визначити як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них. Це органічна частина фізичної культури, один із важливих засобів сучасного міжнародного культурного обміну. Загалом з'ясування сутності, природи і значення основоположних категорій у сфері спорту, подальше їх вивчення й аналіз співвідношення, визначення методологічного інструментарію спортивного права дозволять забезпечити належне функціонування

суб'єктів фізкультурно-спортивної діяльності, послідовну правотворчу та правозастосовну діяльність, сприятиме подальшій уніфікації стандартів у даній сфері.

По-третє, систему нормативно-правового регулювання спорту та його видів в Україні складають Закони України «Про фізичну культуру і спорт», «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту, Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року, накази Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту тощо.

По-четверте, на державу покладено завдання дбати про розвиток фізичної культури і спорту, що передбачає не лише регулювання, а й своєчасне удосконалення існуючих нормативно-правових актів у цій сфері, забезпечення механізмів їх правореалізації, застосування як особливої форми реалізації, гарантій захисту тощо.

По-п'яте, потребують підвищення фізичне виховання, свідомість населення, рухова активність, правова культура суб'єктів спортивних відносин, відповідальність за власне здоров'я і культуру. Здорова людина і нація, на наше переконання, здатні розбудувати сучасне суспільство і державу. Тобто взаємними є зобов'язання людини, суспільства і держави у досліджуваній сфері, де успіхів можна досягти як шляхом фізично-рухової активності, правозастосовної практики, за участі владних інституцій, громадськості та безпосередніх учасників спортивної діяльності.

Література:

1. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 р. № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1994. № 14. С. 80.
2. Завальнюк О. Юридичні засади регулювання сучасної спортивної діяльності Серія 18. *Економіка і право*. 2014. Випуск 26. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9225>.
3. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» затверджено указом Президента України від 28.09.2004 р. № 1148/2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004>.
4. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки: Затв. Кабінетом Міністрів України від 31.08.2011 р. № 828-р: URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/54>.
5. Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1.03.2017 р. № 115. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-p>.
6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» щодо уточнення деяких положень» від 18.01.2018 р. № 2273-VIII URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182273.html.
7. Про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» щодо започаткування службово-прикладного та військово-прикладного спорту. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 29. Ст. 316.
8. Закон України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» від 14.09.2000 р. № 1954-III. *ВВР України*. 2000. № 43. Ст. 370.
9. Указ Президента України «Про створення умов для подальшого розвитку паралімпійського і дефлімпійського руху в Україні» № 93/2018 від 30 березня 2018 р. року. URL: www.president.gov.ua/documents/932018-23906.
10. Про перелік видів спорту, що визнані в Україні Наказ Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 07.02.2001 р. № 261. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
11. Про затвердження Ліцензійних умов провадження фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності організації та проведення спортивних занять професіоналів та любителів спорту, діяльності з підготовки спортсменів до змагань з різних видів спорту визнаних в Україні Наказ Державного комітету регуляторної політики України № 58/852 від 02.04.2001 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
12. Поташній Ю. Законодавчі амбіції спорту. *Віче*. 2009. № 4. С. 66–67.
13. Бордюгова Г.Ю. Міжнародне спортивне право як основа для формування національної галузі права «Спортивне право України»: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. К., 2009. С. 18 с.
14. Джафарова О.В., Іванов В.О. Спортивне право як підгалузь особливої частини адміністративного права *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 44–49.
15. Сердюков А.В. Спортивное право как комплексная отрасль законодательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2010. С. 18.
16. Апаров А.М. Концепція спортивного права: огляд ключових аспектів. *Вісник Одес. націон. універ. ім. І.І. Мечникова*. Правознавство. 2017. Том 22, № 1 (30). С. 6–19.
17. Сітнікова Н.С. Сучасний стан і тенденції державного регулювання розвитку спорту вищих досягнень в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 178–185.

Palyukh A. The legal regulation of sport and its types

Summary. The article is devoted to the study of fundamental categories in the sphere of physical culture and sport, primarily on the basis of the applicable national legislation and scientific sources revealed the concept of sports, its directions and types as physical culture, sport is one of the ways of strengthening human health and of the nation as a whole. It can be interpreted as the activity of subjects of the sphere of physical culture and sport, aimed at identifying and unified murder comparison of achievements of people in physical, intellectual and other pidgotovlenostâh by holding sporting events, and the appropriate training to them.

Defined system of normative-legal regulation of the sport and its types in Ukraine. It includes the laws of Ukraine “On physical culture and sport”, “Support the Olympic, Paralympic Movement and sports of the higher achievements in Ukraine”, National doctrine of development of physical culture and sports, State task social program the development of physical culture and sport in the period up to the year 2020, the orders of the Ministry of Ukraine for family, youth and sports, etc. State tasked not only regulation and improvement of normative-legal acts in this area, providing mechanisms for their realization, warranty protection, etc.

Defined system of normative-legal regulation of the sport and its types in Ukraine. Highlighted multidisciplinary nature of the sport, and sports relations, peculiarities of their object and subject, the importance of the formation and implementation of a consolidated, scientifically grounded, the system of State policy in the sphere of physical culture and sport.

Because sport is an integral part of the physical culture, one of the most important tools of modern international cultural exchange, its further study, as well as other fundamental categories, their ratio, a methodological toolkit of sports law will ensure the proper functioning of the subjects of physical culture and sports activities, consistent and unanimous pravotvorcu and pravozastosovnu activity, unification of standards in the field of sport.

Given the significant role in modern society, the range of the problems of its legal regulation, the expansion of the functions of the authorized institutions, substantiation of the need for development and research of new independent comprehensive branch-sports law of Ukraine.

Key words: sports, sports, sports, physical education, healthy lifestyle, concept, legislation.

*Кравчук С. М.,**старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Української академії друкарства*

ПРОЕКТ ЗАКОНУ ПРО КУЛЬТУРУ В УКРАЇНІ (НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА РОЗРОБКА)

Анотація. Стаття присвячена питанню майбутнього законодавчого втілення в життя на теренах України нового Закону про культуру. В зв'язку з чим автором проведено ґрунтовне теоретико-правове дослідження означеної проблеми та створено накид проекту нового законодавчого акту. Запропоновано нові інститути та виведено їх систему. Наводяться теоретичні обґрунтування та висвітлюються бачення назрілих проблем. Пропонуються науково-обґрунтовані теоретичні шляхи їх правового вирішення. Робота створена на основі опрацювання значного обсягу теоретико-правового матеріалу.

Системний виклад основних правових інститутів законодавчого акту ґрунтується на інноваційній моделі розвитку України. Його нормативний стрижень суттєво відрізняється від чинного акту в державі. Зasadничою ідеологією даного законопроекту є цінність людини. Автор акцентує увагу на те, що суспільство набуває культурного оновлення і тому гостро потребує нових теоретико-правових ідей людиномірного спрямування, задля втілення в життя широкого спектру нових культурних прав людини в Україні. Закликає до творення теоретико-правових підвалин у сфері культури, які б мали прикладне значення у житті суспільства.

Правова ідея стимулює до активності, а запропонований модельний проект, як мінімум виконає таку роль. Автор сподівається на більше – суспільство забажає оновити правий інститут культури та вибере гуманізм, переосмислить комплекс суб'єктивних культурних прав і свобод людини та громадянина.

Наукова стаття покликана об'єднати зусилля науковців задля культурного розвитку України як єдиної держави, у якій планується створення належних умов для сучасного і прийдешнього розвитку гуманістично спрямованої культури, для всебічного задоволення якісного рівня нових культурних запитів людини.

Ключові слова: культура, проблема, культурні права людини, людиномірність, культурна діяльність, розвиток культури в Україні, послуга, громадянське суспільство, гуманістичне середовище, розвиток, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Вкрай важливим завданням теорії права є допомога в удосконаленні реалізації групи культурних прав та свобод людини в Україні. Саме вони гарантують їй духовний розвиток. Ці права допоможуть кожній особі стати активним учасником загальнодержавного культурного процесу. Культурний розвиток – умова суспільного прогресу [1, с. 23].

Поведений аналіз здійснених теоретико-наукових та галузево-правових розвідок свідчить про їх недостатнє практичне втілення. Наявний закон у цій сфері, який є явно застарілим. Його норми не відповідають вимогам часу. Багато наукових пропозицій так і не знайшли реального життєвого втілення

та були проігноровані законодавчими органами. Так, ще в 2006 році О.А. Задахайло запропонував ідею Проекту кодексу законів про культуру [2]. Тому, сьогодні існує нагальна потреба принаймні «сколихнути» науково-теоретичну думку у цій сфері та дати поштовх до нових досліджень, аналізу та реальних практичних дій законодавців, процесу реального творення витребуваних часом правових норм.

Дослідження теоретичних засад правового регулювання здійснені в працях С.С. Алексєєва, А.І. Бобилєва, С.В. Боровник, В.І. Гоймана, В.М. Горшенєва, С.Л. Лисенкова, О.В. Малька, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича, В.М. Сирих, М.М. Тарасова, В.О. Шабаліна, Л.С. Явіча. Ці автори створили передумови для осмислення теоретичних особливостей правового регулювання культурної сфери. Культурну правову практику досліджували О.А. Гриценко, О.А. Задахайло, А.В. Зайцева, В.В. Карлова, О.В. Кравченко, І.І. Ігнатенко, С.Р. Станік. Культурна сфера неодноразово вивчалась з позицій різних парадигм. Проте комплексні теоретичні дослідження відсутні.

Метою статті є пропозиція створення нового закону «Про культуру в Україні» на основі теоретико-правового аналізу досліджень та нових умов буття. Це також звернення уваги широких наукових кіл щодо потреби комплексних теоретико-правових досліджень, які б відповідали вимогам часу.

Найбільшою метою є прийняття та введення в дію якісного нового закону «Про культуру в Україні» на противагу чинному. Запропонована система окремих правових інститутів проекту закону може бути корисна на державному рівні, оскільки вирішить ряд питань, через які забезпечить:

- культурний розвиток єдиної держави України;
- сприятиме розвитку різних видів мистецтва;
- створить належні умови для сучасного та прийдешнього розвитку гуманістично (людиномірно) спрямованої культури;
- підвищить якісний рівень культурних запитів громадян;
- забезпечить рівний доступ громадян до загальнолюдських культурних цінностей та благ;
- сприятиме єдності українського суспільства, суверенітету та територіальній цілісності;
- сприятиме відкиданню негативного, хибного, несправедливого та такого що обмежує людей у їх гуманних прагненнях;
- захистить цю сферу від жорсткого бюрократизму;
- сприятиме народженню та розвитку талановитих майбутніх поколінь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особлива нагальна потреба створення нового закону, тобто закону «Про культуру в Україні» на противагу чинному закону «Про культуру» обумовлена тим, що нині діючий законодавчий акт був прийнятий у 2010 р. (за часів президентства В.Ф. Януковича). Слушно зауважити, що відтоді до закону було внесено лише

15 (!) новацій (нових, або видозмінених статей) і це протягом такого тривалого відрізка часу, довжиною у 9 років! Отже, це фактично застій, відсутність прогресу думки, скованість творчості і всієї світоглядної системи суспільства, яке останнім часом здебільшого було занурене у страх та горе від втрат війни.

Назва законодавчого акту це те, що у широкому контексті визначає його загальну змістовну сутність. Відсутність у назві чинного на сьогодні закону словесного доповнення «в Україні» зробила «відірваним» поняття культури від його іманентно прикладної сутності існування як певного явища, що формує соціум в межах встановлених кордонів та здатного у взаємодії з державою формувати важливі гуманістичні ціннісні орієнтири життя.

Запропонований проект потребує додаткової кропіткої колективної праці та теоретичних доопрацювань, розробки нових запропонованих правових інститутів, розробки нових термінів, опису понять, але його актуальність на сьогодні є беззаперечною.

Перед державою постало першочергове питання соціальної та інформаційно-технічної модернізації. До цього нас спонукають як внутрішні особистісні стимули, так і нетерпимість до певних реалій буття, у зв'язку з якими, Україна здійснила певний виклик світу шляхом проекту «держави в смартфоні», який теж є певним творчим та культурним явищем нашого життя.

Все це стає можливим за умов інвестицій у людину нової формации, культурно оновлену.

Отже, недопустимим для України є наступне:

1. Зниження інтелектуального рівня у загальному контексті.
2. Зниження рівня правової культури.
3. Зростання релігійної нетерпимості, бузувірства, агресії.
4. Девальвація загальноновизнаних цінностей, їх будь-яке спотворення та втрата людиномірних (гуманних) орієнтирів.
5. Деформація історичної пам'яті, негативна оцінка значних періодів історії, поширення хибної уяви про них.
6. Зростання відособленості, егоїстичного індивідуалізму, нехтування правами інших, будь-який розрив позитивних соціальних зв'язків (розірвання сімейних уз, сусідства, соціальних корпоративних (трудова) зв'язків, мобінг у колективах, булінг тощо.

У зв'язку з вищенаведеним, нижче автор пропонує Проект закону про культуру в Україні.

ПРОЕКТ

Закон про культуру в Україні

І. Загальні положення

Людина – біосоціальна істота, яка потребує належних умов для розвитку, самовдосконалення та самореалізації, які можливі лише за умов для творчості та позитивного гуманного творення.

Культурний розвиток України як держави повною мірою залежить від культурного розвитку її громадян, їх морального самовдосконалення та розвитку інтелектуальних та інших подібних здібностей.

Закон покликаний налагодити систему необхідних правових механізмів для досягнення поставлених вище цілей суспільного розвитку в Україні.

Культура – важливе суспільне явище, яке слугує середовищем передачі майбутнім поколінням певної системи цінностей, розуміння та поглядів, які дозволяють бачити, розуміти та ціну-

вати красу, творчо опановувати світ та формувати усвідомлення свого місця у ньому.

Формування високоінтелектуального, духовного та миролюбного середовища яке враховує специфіку національного менталітету, всі кращі духовні надбання наших предків і яке ґрунтується на принципі рівності всіх громадян, дозволить безперестанно виховувати покоління які буду здатними забезпечувати непохитну міць держави в її прогресивно оновлюваному контексті.

Закон поряд із низкою законодавчих актів щодо окремих об'єктів культурної діяльності покликаний створити окремий розділ законодавства України та налагодити механізми культурної політики держави.

Закон складають норми прямої дії.

Форми реалізації конституційних прав громадян України у сфері культури, художньої творчості, участі кожного у культурному житті, інтелектуального та наукового потенціалу, реалізації обов'язку кожного турбуватися про історичну та культурну спадщину, про пам'ятки історії та культури, визначаються Законом.

Закон регулює відносини, які виникають у процесі здійснення різних видів культурної діяльності. Він визначає правовий статус об'єктів культурної діяльності окремих інституційних органів, юридичних осіб, які займаються діяльністю зі створення, поширення, збереження, засвоєння, популяризації культурних цінностей держави, надання культурних благ у сфері культурної спадщини, літератури, театального, музичного, образотворчого, циркового мистецтва, архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, різних видів дизайну, включаючи нетиповий дизайн, кінематографу, фотомистецтва, засобів масової інформації, культурних (творчих) індустрій, народних художніх промислів, ремесл, культурного відпочинку, народного художньої творчості, фольклору, нематеріальної культурної спадщини, музейної справи, електронних бібліотек, правової культури, естетичного виховання, художньої освіти, педагогічної та науково-дослідної діяльності у сфері культури, міжнародного співробітництва та іншого, зважаючи на стрімкість суспільного розвитку в умовах побудови інформаційного суспільства.

Законопроект ґрунтується на загальному усвідомленні того, що єдиним джерелом культури є народ України, який складає загальне українське суспільство, єдину українську свідомість.

Стосовно культури держава має своїм обов'язком створення сприятливих для всіх видів культурного розвитку умов законодавчого (нормативного), правозахисного, політичного та економічного характеру.

Звідси випливає, що виконавчі органи держави, органи місцевого самоврядування, реалізуючи державну політику у сфері культури, зобов'язані здійснювати всіляку підтримку розвитку культури в Україні. При цьому, останні не є суб'єктами культури в правовому сенсі.

II. Визначення термінів та основних понять

Культурна діяльність – це діяльність щодо створення, збереження, засвоєння, поширення (популяризації) культурних цінностей та щодо надання культурних благ у різних сферах світоглядного сприйняття людини.

Зокрема

- культурної спадщини;
- науки про мистецтво та інші культурні цінності;

– професійної художньої освіти та творчості (літературної, музичної, театральної, образотворчого мистецтва, циркового мистецтва, архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, дизайну (*є потреба законодавчої розробки його окремих видів*), кінематографії, фотомистецтва та іншого);

- аматорської художньої творчості;
- мистецької критики;
- музейної та архівної справи;
- електронних та інших бібліотек;
- народного мистецтва;
- сакраментальних художніх ремесел;
- культурного просвітництва;
- правової культури;
- естетичного виховання;
- іншого.

III. Коло осіб, на яких поширюється дія закону

До кола осіб, на яких поширюється дія законопроекту, належать: фізичні та юридичні особи які здійснюють культурну діяльність та беруть участь в обслуговуванні цієї сфери життя.

IV. Місце закону в низці інших законів України

Закон як і окремі Закони про різні сфери культурної діяльності формує новий Розділ у цивільному праві України. Цей розділ покликаний створити правові основи для створення, збереження, засвоєння та популяризації культурних цінностей та надання народу України відповідних культурних благ.

Закон є вичерпним з приводу врегулювання загальних питань культури в Україні і їх перелік не може визначатись іншими нормативно правовими актами держави, актами органів місцевого самоврядування. Питання змін та доповнень у цій сфері вирішується шляхом кодифікації даного законодавчого акту.

V. Мета закону

Нівелювати всі негативні фактори впливу на людську свідомість за час шукань, попередні періоди суспільного розвитку. Максимально зберегти та відновити людиномірні історичні та культурні цінності та процеси. Попередити та припинити відтік творчих кадрів з України. Знайти та заповнити прогалини правового регулювання у зазначеній сфері. Надати створеним нормам пряму дію. Орієнтувати політику держави в напрямку створення умов, які забезпечать гідне життя та вільний розвиток кожної людини в Україні.

Скасувати та унеможливити витиснення даної сфери з-під впливу політики держави, як її першочергового завдання. Не пускати на самотік розвиток культури в Україні, забезпечувати її державну підтримку, збереження культурної спадщини, розвиток правової культури населення держави в контексті гуманізму.

Формувати сприйняття культури не як сфери послуг та їх споживання, а як інструмент духовного самовдосконалення та розвитку, росту. Формувати за допомогою цього безцінного інструменту справжні людські цінності, ідеали в українського суспільства.

Культура – це «послуга» для всіх задля миру, духовної любові, братолюбності, людиномірності та інших високих цінностей. Це те, що може об'єднати та подарувати щастя всім на шляху безперервного суспільного поступу.

Культура ґрунтується лише на ринкових відносинах, на постулаті «замовник завжди правий», що призводить до продукування хибних ціннісних культурних продуктів, деградації

окремих видів мистецтв та інших негативних факторів, і як наслідок – дисбалансу гармонійного розвитку суспільства.

Зміст державного регулювання культури це заохочення людиномірних проєктів, формування уяви про прекрасне, спільне духовне, те що слугує прогресом всьому людству і розвитком в напрямку гуманізму на теренах України. Загальне правило – не накази, а пропозиції і стимулювання кращого, демонстрація того, що є широкою дорогою людству, а не вузькою стежиною до зла. Це допомога тим, хто «загубився» та зневірився на шляху, це підтримка, яка здатна зцілити суспільство, повернути кожному самого себе.

Функціонування повноцінного громадянського суспільства можливе лише за умови тісної взаємодії держави та її громадян у процесі побудови розумного, гуманістичного культурного середовища, зручного та прийняттого для всіх. Принципи та форми такої взаємодії мають бути визначені на законодавчому рівні.

VI. Основні новації Закону про культуру в Україні

Основні принципи культурної політики:

1. Гуманізм (людиномірність).
2. Відкритість до інших культур і сприйняття власної культури як складової світової культури.
3. Рівність у пізнанні культури, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями.
4. Єдність державної культурної політики на всій території держави.
5. Свобода творчості, вільний та розумний вибір засобів творчості, відповідність їх потребам часу.
6. Залучення до розвитку культури громадських організацій (спілок) та інших громадянських інститутів.
7. Підхід до закону як до загального акту реалізації конституційних прав у сфері культури для усіх та його конкретизація за об'єктами культурної діяльності в інших законодавчих актах держави, які не можуть суперечити Закону.
8. Недопущення культурної ізоляції окремих регіонів, взаємна підтримка, повага та взаємна толерантність всіх областей України до збереження самобутності.
9. Формування єдиного українського культурного простору.
10. Обмін культурним досвідом, включаючи закордонний.

VII. Коло об'єктів та суб'єктів культурної діяльності

Сюди необхідно включити особливості нового виду юридичних осіб:

- а) створюються власниками з метою продукування, поширення, збереження, освоєння і популяризації культурних цінностей і надання суспільних культурних благ (а не для надання державних послуг з метою забезпечення функцій певного органу влади);
- б) для різних видів культурних органів (органів, які здійснюють культурну діяльність) є допустимими різні форми управління (колегіальний / ін. орган);
- в) діяльність органу, який здійснює культурну діяльність ділиться на дві частини: творчу (професійну) і загальногосподарську;
- г) засновник органу, який здійснює культурну діяльність, несе повну субсидіарну відповідальність у частині зобов'язань, пов'язаних із загальногосподарською діяльністю;
- г) позабюджетні кошти надходять у самостійне розпорядження органу, який здійснює культурну діяльність, втручання

державних органів, органів місцевого самоврядування в визначення напрямків їх витрачання не допускається, за винятком доходів від використання нерухомого державного майна.

VIII. Способи державної та громадсько-державної підтримки культури в Україні, способи та форми її реалізації та їх порядок

Державне замовлення, кошторисне фінансування, обов'язкові бюджетні субсидії, субсидії на конкурсній основі, гранти, придбання творів мистецтва, аукціон і та іншого.

VIII. Особливості здійснення окремих видів культурної діяльності

Архітектура

Актуальне (назріле) мистецтво

Бібліотечна діяльність

Візуальні мистецтва

Виконавські мистецтва

Дизайн (*існує теоретико-правова проблема та назріле завдання вимог часу щодо визначення означеного терміну та розробки окремого інституту авторського права.*)

Збереження пам'яток історії та культури

Кінематограф

Культурно-просвітницька діяльність

Літературна творчість

Музейна діяльність

Музичне мистецтво

Образотворче мистецтво

Правова культура

Театральне мистецтво

Філармонія

Інше

IX. Особливості статусу творчих працівників

X. Державна підтримка аматорської творчої діяльності та культурного просвітництва

XI. Підтримка (на підставі конкурсу) недержавних організацій, громадських та приватних ініціатив, пов'язаних із залученням громадян до творчої діяльності

XII. Організаційно-фінансова підтримка професійних творчих працівників в залученні до розвитку аматорського мистецтва

XIII. Підтримка професійних діячів мистецтва, людей творчих професій щодо культурного просвітництва, підвищення рівня правової культури, поширення знань, наукової діяльності, на формування стійкого суспільного інтересу до мистецтва, культури, правового всеобучу, розвитку науки та розкриття наукового потенціалу

XIV. Окремі види культурних індустрій та форми державної підтримки

XV. Особливості державної підтримки інших національних культур народностей України

XVI. Відповідальність за правопорушення у сфері культури

В адміністративному та кримінальному праві відсутні норми щодо багатьох порушень у сфері культури.

Отже, повномірний захист прав людини відсутній. Існує нагальна потреба відповідної кодифікації.

Прийняття та введення в дію закону «Про культуру в Україні» забезпечить:

- культурний розвиток єдиної держави України;
- сприятиме розвитку різних видів мистецтва;

- створить належні умови для сучасного та майбутнього розвитку гуманістично (людинорібно) спрямованої культури;
- підвищить якісний рівень культурних запитів громадян;
- забезпечить рівний доступ громадян до загальнолюдських культурних цінностей та благ;
- сприятиме єдності українського суспільства, суверенітету та територіальній цілісності;
- сприятиме відкиданню негативного, хибного, несправедливого та такого що обмежує людей у їх гуманних прагненнях;
- захистить цю сферу від жорсткого бюрократизму;
- сприятиме народженню розвитку талановитих майбутніх поколінь.

Висновки. Як слушно підсумувала А.В. Зайцева: «процес правового регулювання культурної політики України відбувається вкрай суперечливо й важко» [3]. Правове регулювання культурної політики потребує нового формування, реформації, побудови нових теоретико-правових принципів культурної політики (засад). Саме культура є тим неперевершеним соціальним феноменом, який здатний забезпечити не лише стабільність суспільного розвитку, а й його закономірну та вільну поступальність. З огляду на це, нормотворча діяльність у сфері культури постає як нагальна державна потреба. Є потреба у детальних нових теоретичних осмисленнях усіх пов'язаних із цим питань з огляду на запропоновану систему. З давніх-давен встановлено, що кожному феномену при-таманні сутність і явище («явленість») [4, с. 10]. Тому, має постати перед суб'єктами соціуму цей закон і стати повсякденною практикою.

Позитивні права, до яких належать культурні, наказують державі діяти активно, держава зобов'язана гарантувати реалізацію прав, що забезпечують доступ до певних благ для населення [5, с. 20].

Література:

1. Мацькевич М. Реалізація конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина в контексті верховенства права. *Віче*, 2012. № 6. С. 23–26.
2. Задихайло О.А. Організація управління культурою в Україні (адміністративно-правовий аспект). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 2006. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/168883>.
3. Зайцева А.В. Правове регулювання культурної політики в Україні, URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo05/part_1/7.pdf.
4. Рабінович П.М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник національної академії правових наук України*, 2013. № 2 (73). С. 10–16.
5. Корнієнко Г.П. Обґрунтування прав людини: від класичного до сучасного лібералізму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2019. № 37. С. 18–21.

Kravchuk S. Draft law on culture in Ukraine (scientific-theoretical development)

Summary. The article is devoted to the issue of the future legislative implementation of the new Law on Culture in the territory of Ukraine. In connection with this, the author carried out a thorough theoretical and legal study of the identified problem and created a cadre of the draft new legislative act. New institutes are proposed and their system is derived.

Theoretical justifications are given and the visions of overdue problems are highlighted. Scientific-substantiated theoret-

ical ways of their legal solution are offered. The work is based on the development of a considerable amount of theoretical and legal material.

The systematic presentation of the main legal institutions of the legislative act is based on the innovative model of Ukraine's development. Its normative core is significantly different from the current act in the state. The fundamental ideology of this bill is the value of man. The author emphasizes the fact that society acquires a cultural renewal and therefore urgently needs new theoretical and legal ideas of a human-oriented orientation in order to realize a wide range of new cultural rights in Ukraine.

Calls for the creation of theoretical and legal foundations in the field of culture, which would have an applied importance in the life of society. The legal idea stimulates activ-

ity, and the proposed model project, at least, will fulfill such a role. The author hopes for more – the society wants to update the right institute of culture and choose humanism, rethink the complex of subjective cultural rights and freedoms of man and citizen.

The scientific article is intended to unite the efforts of scientists for the cultural development of Ukraine as a united states, in which it is planned to create the proper conditions for the contemporary and future development of a humanist-oriented culture, for the full satisfaction of the qualitative level of new cultural demands of a person.

Key words: culture, problem, cultural rights, humanity, cultural activity, development of culture in Ukraine, service, civil society, humanistic environment, development, information society.

*Півень Д. О.,
аспірант кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ВИКЛАДАННЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА В ОДЕСЬКІЙ ДУХОВНІЙ СЕМІНАРІЇ

Анотація Становлення та розвиток суверенної України супроводжується суттєвими змінами в суспільних відносинах, у тому числі таких специфічних, як державно-церковні. Це зумовлено, з одного боку, глобальними процесами демократизації, що відбуваються в нашій державі, зміною й визначенням нових стратегічних і тактичних завдань, переглядом пріоритетів на шляху до їх реалізації, суттєвими трансформаціями в економічній, політичній, соціально-культурній сфері та певними світоглядними трансформаціями.

Сучасна тенденція до розширення системи духовної освіти в Україні тісно поєднана з іншою – розширенням релігійного середовища та зі зростанням ролі і значення церкви в державі і суспільстві. Отже не є дивним, що в якісно нових політичних умовах в Україні особливого значення набувають проблеми змісту, форм і структури духовної освіти. Разом з тим, здійснити об'єктивне осмислення історії становлення духовної освіти без вивчення конкретних прикладів є неможливим. Тож автор пропонує в рамках цієї статті дослідити історію започаткування вивчення «Церковного права» як дисципліни в Одеській духовній семінарії. Сам заклад нараховує немалу історію, отже спираючись на його архівні матеріали було встановлено періодизацію та виявлено особливості викладання «Церковного права». Персоніфіковано викладачів цієї дисципліни в радянський період часу та новітнього часу.

Автор вважає, що церковне право і як дисципліна і як наука могли досить інтенсивно розвиватись і в Херсонській (Одеській) духовній семінарії до 1920 року. В процесі відродження цього навчального закладу у 1945-1950-х роках, окремим предметом «Канонічне право» в семінарії не було виокремлено. Розгляд питань каноніки включався до дисципліни «Практическое руководство для пастырей». Лише 1998 року протоієрей М. Деснов написав окремий навчальний посібник з цієї дисципліни, в якому знайшли своє відображення багато питань канонічного права. В якості самостійної дисципліни «Церковне право» в Одеській духовній семінарії почали читати з 1999 року, докладаючи багато зусиль для її подальшого розвитку та методичного забезпечення.

Ключові слова: церковне право, канонічне право, Одеська духовна семінарія, «Практическое руководство для пастырей», Микола Деснов, архімандрит Алексій Грох.

Постановка проблеми. В основі розвитку будь-якого сучасного суспільства лежать наукові досягнення, які стимулюють поступ усіх напрямків знань та є важливими показниками інтелектуального життя суспільства. Тому питання доступної та якісної освіти традиційно завжди залишається актуальним, особливо в умовах значного погіршення економічного рівня розвитку країни.

Серед різних галузей права, церковне право Православної Церкви є цілісною правовою системою і комплексною галуззю

знань, яка поєднує елементи юридичної, історичної та богословської наук. Розгляд церковного (канонічного) права в юридичному аспекті зумовлений тісними взаємозв'язками між правовою культурою, духовною спадщиною та національними традиціями українського народу, оскільки воно є важливим джерелом національної правової системи. Тому відновлення дослідницького інтересу до історії викладання церковного (канонічного) права вбачається більшістю сучасних українських дослідників одним з актуальних завдань розвитку вітчизняної правової науки [1, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє показати, що окремі наукові розвідки з історії започаткування та подальшого розвитку викладання церковного (канонічного) права в Одеській духовній семінарії з'являлись фрагментарно і ще досі потребують на узагальнення та своє продовження. Зазвичай дослідники більш приділяли увагу історії Православної церкви на Півдні України, і лише праці С. Бервено, В. Богдана, Ю. Бузько, О. Чілей, Н. Діанової, І. Бальжик, Н. Єфремової, Г. Бахчиванжи, В. Левченка, Г. Левченко та деяких інших фахівців присвячено питанням безпосередньо історії започаткування викладання Церковного права як дисципліни в Одесі.

Мета статті – на основі аналізу спеціальної літератури та архівних документів визначити причини та особливості впровадження церковного (канонічного) права як навчальної дисципліни до навчального плану в Херсонській (Одеській) духовній семінарії.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи предмет науки «Церковного права», відомий фахівець, протоієрей В. Ципін тлумачить його, як систематичне викладення права, яким регламентується життя Церкви. При цьому він наголошує на тому, що існує також і інша назва цієї науки – «Канонічне право» [2, с. 83]. Дослідниця Б.В. Соєнко в цьому контексті також зазначила, що предметом регулювання в канонічному праві виступають відносини церкви у її внутрішній та зовнішній сфері, що мають правовий характер. Тому канонічне право охоплює суспільні відносини, що складають симбіоз церковних та правових відносин [1, с. 10].

Добре відомо, що в західній юридичній літературі церковне право (*ius ecclesiasticum*) і канонічне право (*ius canonicum*) традиційно розглядаються як дві різні дисципліни. Під канонічним правом мається на увазі наука, що вивчає канони стародавньої церкви і папські декрети, які ввійшли до складу «Корпусу канонічного права» (*Corpus juris canonici*). Останній оформлювався в часи середньовіччя та вміщував не тільки церковні, а світські правовідносини. Тобто, канонічне право за своїм походженням – церковне, але за змістом не може вважатись виключно таким. Церковним же правом називають науку, предметом якої є правові акти, що регулюють церковне життя незалежно від

їхнього походження. До таких джерел належать стародавні канони, церковні постанови чи світські закони.

У наукових колах юристів і богословів не існує єдиної точки зору стосовно визначення предмету «Церковного права» автор вбачається досить обґрунтованою точка зору С. Бервено і В. Богдана, які вважають, що «Юридична дисципліна «Церковне право» має своїм завданням ознайомлення з матеріальним церковним правом, його історією і правовими уявленнями, але церковне право як галузь права являє собою сукупність правил поведінки, прийнятих церковною владою, юридично обов'язкових для його суб'єктів» [3, с. 80–81].

Канонічне право Східної церкви, що формувалось протягом I тисячоліття н. е., справило визначальний вплив на виникнення церковного права Київської Русі в XI ст. Однак, не дивлячись на важливість церковного (канонічного) права в Київській Русі, сьогодні досить важко сказати про його викладання чи вивчення в той період. Перше офіційне свідчення про появу шкіл на Русі датується 988 р. У «Повісті временних літ» вказується, що князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжного вчення». Хрещення Русі і розповсюдження писемності через шкільне навчання були ланками однієї політики князя Володимира. [4, с. 72–73].

В XI ст., у період розквіту Київської Русі, там склалася ціла система шкіл. Школи «книжного вчення» були школами підвищеного типу. Як правило, там викладалося «сім вільних мистецтв». Ці школи готували своїх вихованців до діяльності у різних сферах державного, культурного та церковного життя. Схожі навчальні заклади існували і при деяких монастирях, наприклад в Києво-Печерському монастирі (1068 р.). Вони давали богословську освіту, яка досягала рівня візантійської духовної патріаршої академії [4, с. 73]. Отже, імовірно в цих школах і відбувався процес започаткування вивчення церковного права на українських землях, який надалі неодноразово гальмувався через низку різноманітних обставин.

Особливо складною виявилась ситуація викладання церковного (канонічного) права на південних територіях України. Де тривалий час панували татари і турки. Тож реальне втілення плану започаткування тут духовної освіти із вивченням церковного (канонічного) права стало можливим лише з XIX ст. Одним з таких навчальних закладів стала Херсонська (Одеська) духовна семінарія. Її історія тісно переплетена з розвитком і поширенням духовної просвіти. Вона виникає в першій половині XIX століття і за дуже короткий період часу стає новим центром богослов'я в південно-українських регіонах Російської імперії.

Виникнення духовної семінарії в Одесі нерозривно пов'язане з ім'ям архієпископа Гавриїла (Розанова). Отримавши призначення на новостворену Херсоно-Таврійську кафедру, Преосвященний єпископ Гавриїл приступив до створення духовної семінарії в Одесі, яка, завдяки його працям і старанням, відчинила свої двері 1838 року» [5, с. 14]. Описуючи історію її відкриття, митрополит Сергій (Петров) пише так: «Устройство в новой епархии духовной семинарии Святейший Синод представил «времени и собственному своему благоусмотрению» [6, с. 125]. І як наслідок, вже 1 жовтня 1838 року було урочисто відкрито «Херсонську Духовну семінарію» в місті Одесі (так вона називалася до 1917 року) [6, с. 127].

При відкритті семінарії її вихованцями стали 148 юнаків [5, с. 19]. Першим ректором був призначений відомий учений-сходознавець, викладач Рішельєвського ліцею, магістр богослов'я, архімандрит Порфирій (Успенський), внаслідок єпископ Чигиринський [7, с. 199]. Як пише митрополит Сергій «ім'я

Преосвященного Порфирія Успенського відразу прославило нову духовну школу. Єпископ Порфирій був одним з найбільш відомих археологів і сходознавців» [6, с. 128] (переклад авт.).

На думку автора, саме вплив двох чудових наукових діячів свого часу – архімандрита Порфирія і архієпископа Гавриїла – сприяли швидкому становленню нового центру богослов'я. Як писав через два роки після відкриття ревізор архімандрит Єремія «Одесская семинария по постановке учебного и воспитательного дела стоит на желательной высоте, а его Преосвященство, архієпископ Гавриил – истинный отец и благодетель заведения» [8, с. 17].

У зв'язку зі знищенням величезної кількості архівних матеріалів у роки революційних потрясінь і громадянської війни, сьогодні залишилося вкрай обмаль інформації про те, як саме здійснювалося викладання в Одеській (до 1871 р. – Херсонській) семінарії. Саме тому у дослідженні не представляється можливий чітко назвати імена і праці викладачів, пов'язаних із вивченням церковного права в Одеській семінарії на початковому етапі. Можна з упевненістю припустити, що викладання там відповідало затвердженим програмам для всіх духовних семінарій Російської імперії.

На початку XIX ст. семінарії в Російській імперії розглядалися як середні духовні навчальні заклади. Дослідник історії церкви протоієрей Владислав Ципін пише: «Середніми духовними школами, за планом, були семінарії – по одній на єпархію, з шестирічним навчанням, розділеним на три дворічні відділення, які за старим звичаєм іменувалися риторичним, філософським і богословським. У семінаріях викладали словесність, громадянську історію, географію, математику, фізику, філософію, а з богословських дисциплін – Святе Письмо, герменевтику, догматичне, моральне і пастирське богослов'я, церковну історію з археологією, стародавні й нові мови» [9] (переклад авт.).

«Церковне право» не входило в систему викладання в семінаріях, не викладалося і в Одеській духовній семінарії. Разом з тим, це не означає що питання, пов'язані з канонікою, залишалися за дужками релігійної освіти у ті часи. Частина питань, пов'язаних з правозастосуванням певних церковних канонів, входила до складу науки, що називали «Літургікою» і яка спрямовувалась на вивчення церковних статутів. Саме в рамках цієї наукової дисципліни виходить на самому початку XX ст. знаменита книга священника М. Сільченкова «Практическое руководство при совершении приходских треб» [10], яка містить величезний матеріал з канонічного права.

Досліджуючи дорядянський період історії викладання церковного (канонічного) права в Одесі доцільно також нагадати, що паралельно з духовним навчальним закладом, церковне (канонічне) право у місті викладалось і в Новоросійському імператорському університеті, на юридичному факультеті.

Наступна сторінка історії Одеської духовної семінарії, дуже трагічна. 1 травня 1920 року наказом № 52 Губернського відділу народної освіти «Одеська духовна семінарія була ліквідована, а будівля передана Сільськогосподарському інституту» [11]. Відродження Одеської семінарії було покладено в 1945 році. 15 липня цього року за безпосередньої активної участі керуючого Одеською єпархією єпископа Сергія (Ларіна) були організовані пастирсько-богословські курси. Вони розташовувалися в будівлі Свято-Пантелеймонівського монастиря. «Ректором став протоієрей Віктор Федорович Чемена» [5]. 1946 року, з благословення святішого Патріарха Пасторально-богословські курси були реорганізовані в духовну семінарію з чотирирічним терміном навчання» [5]. Як видно з архівних документів

того періоду, окремим предметом канонічне право в семінарії не було виділено. Розглядом питань каноніки займалася дисципліна, яка отримала назву «Практическое руководство для пастырей». Згідно протоколу № 2 засідання педагогічної ради Одеських Пасторально-богословських курсів викладачем дисципліни був призначений протоієрей Яків Брюховецький [12].

Саме о. Яків стояв біля витоків викладання питань, безпосередньо пов'язаних із церковним правом у відродженій Одеській духовній семінарії [13]. Як видно з архівів Одеської семінарії, після впорядкування програм у 1948 році, рішенням педагогічної ради викладання «Практичного керівництва для пастирів» велося по дві лекційні години на тиждень, на третьому і четвертому курсі навчання [14]. Такий самий обсяг викладання зберігався в наступні роки. Джерелом викладання були особисті рукописні напрацювання автора, а також часткові матеріали лекцій доцента Московської Духовної семінарії В.І. Талізіна. Як видно з журналу № 18 педагогічної ради Одеської Духовної семінарії від 23 квітня 1955 року Яків Брюховецький вносив різноманітні пропозиції, покликани поліпшити викладання дорученої йому дисципліни [15].

У 1959–1960 навчальному році предмет «Практичне керівництво для пастирів», що містило частину відомостей і теоретичних понять з канонічного права викладав протоієрей Дуцик Дмитро Дмитрович [16]. Потім викладачами цієї навчальної дисципліни були протоієрей Микола Степанович Семенюк [17], протоієрей Віктор Сергійович Петлюченко [18], архімандрит Полікарп (Гуц) [19] і протоієрей Микола Митрофанович Деснов, якому судилося зробити багато для становлення викладання основ канонічного правосвідомості в Одеській духовній семінарії.

За спогадами його учнів, «у 1970 році він був призначений викладачем семінарії. На цьому, новому для нього послушанні, о. Микола всебічно розкрився як педагог і богослов. Свої вчені і викладацькі праці о. Микола успішно поєднував з пастирським служінням в різних храмах м. Одеси. Викладаючи «Практичне керівництво для пастирів», він сам був живим прикладом для майбутніх священнослужителів. І викладацької діяльності, і служінню Богові о. Микола віддавався повністю» [20] (переклад авт.).

Саме протоієрею Миколі Деснову належить честь написання окремого навчального посібника з «Практичного керівництва для пастирів», в якому знайшли своє відображення багато питань канонічного права. Цей навчальний посібник було видано 1998 року [21], став єдиним офіційним виданням посібника з цієї дисципліни. В ньому о. Микола розглядав теми, безпосередньо пов'язані з канонічним правом: загальне церковне законодавство; поняття про церковні канони; законодавча влада; Органи законодавства; вселенські собори; помісні собори; практика як джерело звичаєвого права; звичай як джерело права; статут про управління УПЦ. Питанням церковного права в навчальному посібнику приділено більше уваги, ніж іншим. Вони займають 82 сторінки тексту із загальної кількості 146 сторінок.

1999 року в Одеській духовній семінарії з'явилася ще одна наукова дисципліна – «Церковне право», викладання якої було покладено на проректора з навчально-виховної роботи архімандрита Алексія (Гроха) [22]. Як вказує сам викладач: «Ця наука необхідна майбутнім пастирям, яким після поставлення на церковне служіння доведеться зіткнутися з проблемами, що відносяться до області церковного права. Наука вивчає церковні правові норми, що регулюють відносини всередині церкви і взаємини церкви і держави» [23] (переклад авт.). Зі звіту архімандрита Алексія бачимо, що викладання ново-

введеної дисципліни велося на підставі праці протоієрея Владислава Ципіна «Церковное право» [23].

У 2007–2008 році Церковне право в Одеській духовній семінарії викладав Дмитро Георгійович Брага, який удосконалив структури викладання предмета і ввів в курс права аналіз нового канонічного джерела «Основы социальной концепции Православной церкви» [24, с. 71].

У той же час викладання Церковного права в першому навчальному семестрі здійснював священник Андрій Ніколаїді [25], а в другому – в.о. ректора семінарії (згодом ректор) архімандрит Серафим [26, с. 87], який продовжив його викладання до 2011 року. Потім цю дисципліну закріпили за проректором семінарії протоієреєм Андрієм Ніколаїді [27, с. 20]. У 2013–2015 навчальних роках Церковне право в Одеській духовній семінарії викладав протоієрей Максим Омельченко [28, с. 92]. З 2015 навчального року викладання Церковного права здійснює протоієрей Євген Гутьяр [29].

Висновки. Одеська духовна семінарія є одним із провідних центрів духовної освіти і церковної науки в сучасній Україні. Офіційний сайт Одеської єпархії Української Православної Церкви дає їй наступне визначення: «Одеська духовна семінарія – найстаріший навчальний заклад на Півдні нашої країни» [30]. Вона виникла в умовах відродження православ'я на Півдні України після тривалого панування мусульман на цих теренах, коли там не існувало великих навчальних центрів для підготовки духовенства.

Автор припускає, що до 1920 року така дисципліна, як «Церковне право», імовірно там могла викладатися як самостійна. Для здійснення більш чітких висновків поки бракує архівних матеріалів. Достовірно відомо, що в Одесі працювали відомі фахівці з церковного права, які викладали в Новоросійському імператорському університеті і могли залучатися і до викладання в Одеській духовній семінарії. Так, наприклад, Олексій Степанович Павлов – видатний історик церковного права, візантолог, дослідник права Київської держави, професор канонічного права Казанського університету 1863–1870 рр., а в 1870–1875 роках викладав цю дисципліну в Імператорському Новоросійському університеті в Одесі. Пізніше він здобув науковий ступень доктора церковного права [31, с. 88].

Значний внесок до розвитку канонічного права в Одесі здійснив і Олександр Іванович Алмазов – доктор церковного права, ординарний професор, якого 29 липня 1887 року було призначено екстраординарним професором церковного права при Новоросійському університеті [32, с. 96].

За наявності таких фахівців в Одесі логічно припустити, що «Церковне право» і як дисципліна і як наука могли досить інтенсивно розвиватись і в Херсонській (Одеській) духовній семінарії до 1920 року. В процесі відродження цього навчального закладу у 1945–1950-х роках, окремим предметом «Канонічне право» в семінарії не було виділено. Розгляд питань каноніки включався до дисципліни «Практическое руководство для пастырей».

Лише 1998 року протоієрей М. Деснов написав окремий навчальний посібник з цієї дисципліни, в якому знайшли своє відображення багато питань канонічного права. В якості самостійної дисципліни «Церковне право» в Одеській духовній семінарії почали читати з 1999 року, докладаючи багато зусиль для її подальшого розвитку та методичного забезпечення.

Література:

1. Совенко Б.В. Становлення і розвиток православного канонічного права в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук 12.00.01 – теорія та історія

- держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2011. 21 с.
2. Ципин В. Церковне право. М. : Изд. Сретенского монастыря, 2009. 864 с.
 3. Бервено С., Богдан В. «Введение в церковное право (каноническое) право Украины (для мирян)» Харьков : Право, 2018. 208 с.
 4. Левківський М.В. Історія педагогіки : Підручник, 4-те видання, стереотипне. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 190 с.
 5. Николаиди А., прот. Бузько Ю.И. Одесская Духовная Семинария. 1838-2013. «Южноукраинский институт биографии». Одесса, 2013. 110 с.
 6. Сергей (Петров), архиеп. Описание монастырей, семинарии и храмов Херсоно-Одесской епархии и их современной состоянии на 1-е января 1970 года. Ч.1. Одесса, 1970. Машинопись. 112 с.
 7. Бузько Ю.И. Одесская епархия. Южноукраинский Институт Биографии. Одесса, 2013. 368 с.
 8. Петровский С., свящ. Семь одесских Архиепископов. Одесса : тип. Е.И. Фесенко, 1894. 184 с.
 9. Цыпин Владислав. История русской церкви (Синодальный период). Ч.8. Духовное образование в XIX веке. URL: <https://history.wikireading.ru/258711> (дата обращения 15.04.2019).
 10. Сильченко Н., свящ. Практическое руководство при совершении приходских треб. СПб, 1901. 280 с.
 11. История семинарии. // Одесская духовная семинария. Официальный сайт. URL: <http://seminariya.od.ua/istorija-seminarii/> (дата обращения 17.04.2019).
 12. Архив Одесской духовной семинарии. Папка протоколов 1946 г. Протокол №2 Заседания Педагогического Совета Одесских пастырско-богословских курсов от 30 августа 1946 года.
 13. Краченко А., прот. Близкие воспоминания. URL: <http://www.odseminary.orthodox.ru/magazine/12/Kravchenko.htm> (дата обращения 20.04.2019).
 14. Архив Одесской духовной семинарии. Папка протоколов 1949 г. Протокол № 1 Заседания Педагогического Совета Одесских пастырско-богословских курсов от 17 августа 1949 года.
 15. Архив Одесской духовной семинарии. Папка протоколов 1955 г. Протокол № 18 Заседания Педагогического Совета Одесской духовной семинарии от 23 июня 1955 года.
 16. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов № 15. Годовой отчет за 1959-1960 учебный год по Одесской духовной семинарии.
 17. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов № 35. Годовой отчет за 1970-1971 учебный год по Одесской духовной семинарии.
 18. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов № 47. Годовой отчет за 1977-1978 учебный год по Одесской духовной семинарии.
 19. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов № 51. Годовой отчет за 1979-1980 учебный год по Одесской духовной семинарии.
 20. Николаиди А., диак. Дорогие сердцу имена. // Андреевский вестник. Пастырско-богословский журнал Одесской духовной семинарии. № 12, 2005. URL: www.odseminary.orthodox.ru/magazine/12/Nikolaidi.htm.
 21. Деснов Н. Практическое руководство для пастырей. Учебное пособие для 4-го класса богословских школ. Одесса, 1998. 146 с.
 22. Архив Одесской духовной семинарии. Папка протоколов 1999 г. Протокол № 2 Заседания Педагогического совета № 2 от 13 августа 1999 года. Приложение № 1 к протоколу.
 23. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов № 171. Годовой отчет Одесской духовной семинарии за 2005-2006 учебный год. С. 30.
 24. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов № 174. Годовой отчет Одесской духовной семинарии за 2006–2007 учебный год. С. 71.
 25. Архив Одесской духовной семинарии. Папка протоколов 2007 г. Журнал № 2 заседания Педагогического совета Одесской духовной семинарии от 17 августа 2007 г.
 26. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов № 171. Годовой отчет Одесской духовной семинарии за 2007-2008 учебный год. С. 87.
 27. Архив Одесской духовной семинарии. Годовой отчет Одесской духовной семинарии за 2011-2012 учебный год. С. 20.
 28. Архив Одесской духовной семинарии. Папка отчетов. Годовой отчет Одесской духовной семинарии за 2013–2014 учебный год. С. 92.
 29. Архив Одесской духовной семинарии. Папка протоколов 2015 г. Протокол № 2 заседания Педагогического совета Одесской духовной семинарии от 25 августа 2015 г. Журнал № 2
 30. Одесская Духовная Семинария. // Православная Одесса. Официальный сайт Одесской епархии Украинской Православной Церкви. URL: <http://eparhiya.od.ua/duhovnaya-seminariya/pravilapostupleniya> (дата обращения 12.04.2019).
 31. 170 років – зберігаємо традиції 20 років – створюємо майбутнє. Наукове видання за ред. С.В. Ківалова: Одеса : Юридична література, 2017. 560 с.

Piven D. On the issue of history of teaching ecclesiastical law in Odessa Theological Seminary

Summary. Besides formal sources of law, which were formed in the past, as a material source of law for itself, the Church enjoyed in its activity the documents, which don't have old history, but have all formal signs of the source of church law. Such a document should be recognize statutes of the parish community (constituent instruments of the temples).

Such sources should be considered as a product of church-national creativity on the constant base of Eastern Ecumenical Church traditions. In this context, analysis of the statutes of the religious organizations in Ukraine gives us important materials for study and understanding of the stages and features of developments of the sources of law this type and also culture of canon law in Ukraine. As example for understanding of all corpus of the parish statutes in Odessa diocese of the Ukrainian Orthodox Church in Odessa we took the statute of the temple of the Holy martyr Tatiana in this city.

All authorities of this parish, their relationship, rights and duties are based on the centuries-old foundation of the canons and orthodox traditions. That is what allows think of the mentioned statute such which regulates the inner life of the community and it's external expressions, by the canonical document, created by the all Church, approved by the relevant church authorities and is binding for all this community's members.

Thus, the author believes that Church law, both as a discipline and as a science, could have been intensively developed in the Kherson (Odessa) Theological Seminary before 1920. In the course of the revival of this institution in the 1945-1950's, a separate subject "Canonical Law" was not singled out in the seminary.

Consideration of canonical issues was included in the discipline "Practical Guide for Shepherds". It was not until 1998 that Archpriest M. Desnov wrote a separate textbook on this discipline, which reflected many issues of canon law. As an independent discipline, "Church Law" at Odessa Theological Seminary began to be read since 1999, making a lot of efforts for its further development and methodological support.

Key words: analysis of the external sources of Church law, parish's statute, culture and traditions of the church law in Ukraine.

*Винарчик О. П.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
помічник судді
Львівського апеляційного суду*

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ ПОЛЬЩІ 1932 РОКУ

Анотація. Стаття присвячена одному із інститутів кримінального права – звільнення від відбування покарання за кримінальним кодексом Польщі 1932 року. Відзначено порядок та час зародження відповідного інституту. Звернуто увагу на те, що значну роль у процесі формування інституції умовного дострокового звільнення від відбування покарання в польському кримінальному праві міжвоєнного періоду відіграло видане 19 січня 1927 року розпорядження Президента Речі Посполитої «Про дострокове звільнення осіб, які відбувають покарання позбавленням волі». Звернуто увагу на те, що рішення про звільнення від відбування покарання з кримінальних установ мало адміністративний характер та приймалось Міністром юстиції з урахуванням думки прокурора чи колегії установи позбавлення волі. Питання умовного звільнення від покарання було врегульовано Розділом IX Загальної частини кримінального кодексу Польщі 1932 року. Наведено відповідні підстави та умови, за яких допускалось умовне звільнення від покарання. У статті сказано про відповідні дискусії на засіданнях Кодифікаційної комісії, які зводились до того, що найкоротшим терміном покарання, до якого застосовувалось умовне звільнення, було позбавлення волі на один рік, тому якщо хтось був засуджений до 10 місяців позбавлення волі, тобто термін покарання менший ніж один рік, після спливу дев'яти місяців могло настати умовне звільнення. Випробувальний термін при довічному позбавленні волі не міг бути коротшим ніж п'ять років.

Автором висловлено припущення щодо схожості тогочасних норм із положеннями сучасних кодексів. Зазначено про два види звільнення від відбування покарання, які були передбачені Кримінальним кодексом Польщі 1932 року. Такими видами є умовне звільнення та умовне звільнення із випробуванням. Констатовано відсутність у кодексі відповідного розділу, який регулює питання звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: міжвоєнна Польща, кодекс, кримінальне право, кримінальна відповідальність, злочин, звільнення від кримінальної відповідальності, умовне звільнення від покарання.

Постановка проблеми. Сучасна кримінально-правова доктрина, практика законотворення та застосування кримінального закону сходяться на переконанні про існування подвійної тенденції у справі протидії злочинності.

У першому випадку це зводиться до класичної залежності між злочином і покаранням, другий же напрям полягає у певному відході від позицій класичної школи щодо жорсткого зв'язку злочину та його правового наслідку – покарання, тобто можливості врегулювання правовідносин іншим шляхом, ніж

застосування покарання, з дотриманням прав та законних інтересів потерпілої особи і суспільства.

Сучасні кримінальні кодекси передбачають випадки, коли держава в особі суду відмовляється за певних умов від реалізації свого виключного права подальшого провадження кримінального переслідування осіб, що вчинили відповідні злочини, і звільняє їх від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності не свідчить про виправдання особи, про визнання її невинною у вчиненні злочину.

Водночас звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання згідно з сучасними кримінальними кодексами є різними правовими інститутами, які відрізняються один від одного за підставами та умовами застосування, стадіями кримінального процесу. Вони врегульовані різними розділами загальної частини Кримінального кодексу (розділи IX і XII КК України).

Створення та існування в Україні правової держави вимагає підвищення якості законодавства та його системності, у такому контексті важливим є вивчення історичного досвіду вирішення цієї проблеми у Польській Державі міжвоєнного періоду, до складу якої входили західноукраїнські землі, врахування положень Кримінального кодексу 1932 року, який вважався сучасним та демократичним.

Таким чином, кримінальне право міжвоєнної Польщі має безумовне практичне значення, досвід використання якого ускладнюється тим, що він недостатньо вивчений, опрацьований та висвітлений як польськими, так і українськими ученими-правниками й істориками, що засвідчує актуальність дослідження.

В українській юридичній літературі немає монографічних досліджень Кримінального кодексу Польщі 1932 року. Поза увагою вчених лишаються поняття та підстави звільнення від покарання, однак окреслена проблема частково висвітлена у контексті інших наукових питань державно-правового розвитку в окремих статтях, що стосуються видів покарань та здійснення судочинства у польській державі відповідного періоду.

Так, дослідниками проблеми звільнення від покарання були В. Кульчицький, Б. Тищик, В. Грищук, О. Липитчук, К. Марисюк, Н. Панич та інші. Однак необхідно визнати, що у сучасній українській історико-правовій літературі є лише початкові спроби дослідження приписів, які стосуються умовного звільнення від відбування покарання за польським кримінальним кодексом 1932 року.

Інша ситуація з цього приводу склалась у Польщі, однак праці польських юристів міжвоєнного періоду мають здебільшого характер коментарів до кримінального кодексу 1932 року.

У повоєнній польській історіографії зазначена проблема висвітлювалася в колективних працях з історії держави і права Польщі, що поглибило вивчення цієї проблеми.

Сучасними польськими вченими, у коло наукових інтересів яких входить питання умовного дострокового звільнення від відбування покарання, є П. Вікторська, В. Родакевич, К. Мрозек та інші.

Саме тому **метою статті** є подальша безпосередня розробка та розвинення наукових знань про кримінальний кодекс Польщі 1932 року в частині аналізу положень про умовне звільнення від відбування покарання, відповідальності в цілому, а також узагальнення історико-правового досвіду в цьому контексті.

На основі викладеного можна провести дослідження, яке полягає в поглибленні наявних і виробленні нових історико-правових знань про правові інститути звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від відбування покарання за кримінальним кодексом Польщі 1932 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених Кримінальним кодексом України (далі – КК України), що підтримано доктриною кримінального права та пленумом Верховного Суду України, який визначив, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України та у порядку, установленому Кримінальним процесуальним Кодексом України (далі – КПК України) [1, с. 58; 2, с. 30, 3].

Звільнення від покарання необхідно розуміти як передбачені кримінальним законом випадки незастосування судом до особи, винної у вчиненні злочину, покарання або припинення подальшого його відбування.

Інституція умовного дострокового звільнення від відбування покарання пов'язана із англійською депортацією-засланням у XIV ст. Спочатку вона стосувалась найважчого покарання, а саме смертної кари, яку король зі своєї доброти міг замінити на заслання. Важливу роль у процесі формування інституту умовного звільнення від покарання відіграло надання начальнику в'язниці в Південному Уельсі права звільнення засудженого від частини покарання за виконання покладених на нього обов'язків та бездоганну поведінку [4, с. 108].

Важливу роль у процесі формування інституту умовного дострокового звільнення від відбування покарання в польському кримінальному праві міжвоєнного періоду відіграло видане 19 січня 1927 року розпорядження Президента Речі Посполитої «Про дострокове звільнення осіб, які відбувають покарання позбавленням волі», згідно з яким засуджені до позбавлення волі могли бути достроково звільнені, якщо відбули 2/3 визначеного покарання, але не менше ніж шість місяців. Відповідно до зазначеного розпорядження матеріальною підставою умовного звільнення було добре поведіння засудженого під час відбування покарання. Розпорядження набуло чинності 01 лютого 1927 року, складалось із 8 арт., а його виконання було доручено Міністрові юстиції [5].

Рішення щодо звільнення від відбування покарання з кримінальних установ приймав Міністр юстиції, враховуючи думку прокурора чи колегії установи позбавлення волі, тому воно мало адміністративний характер [6, с. 28].

Фактично розпорядженням були частково передбачені процедурні моменти вирішення питання умовного звільнення від відбування покарання, які не були врегульовані кримінальним кодексом.

Для дослідження визначеної проблеми звернемось до положень, які увійшли до Кримінального кодексу Польщі 1932 року, який був введений в дію розпорядженням Президента Речі Посполитої від 11 липня 1932 року на підставі арт. 44 Конституції та арт. 1 Закону від 17 березня 1932 року «Про уповноваження Президента Речі Посполитої видавати розпорядження з силою закону» [7].

Кримінальний кодекс Польщі 1932 року поділявся на дві частини:

- загальна частина складалася з 16 розділів (92 арт.) та містила приписи про загальні положення, основні інститути та засади, які застосовуються у кримінальному праві;
- особлива частина охоплювала 26 розділів (17–42) та нараховувала 203 арт., була фактично каталогом злочинів та покарань за них.

Питання умовного звільнення від покарання (“*Warunkowe zwolnienie*”) було врегульовано Розділом IX загальної частини Кримінального кодексу Польщі 1932 року.

§ 1 арт. 65 КК визначав, що засудженого до позбавлення волі можна було умовно звільнити від частини покарання, якщо його поведінка під час відбування покарання та особистість дозволять припустити, що він не вчинить нового злочину.

Аналіз цієї норми закону дає підстави для висновку про те, що оцінка формувалась виключно на основі поведінки засудженого під час відбування покарання та його особистих якостей.

Згідно з § 2 цього артикулу засуджений мав відбути не менше ніж дві третини терміну покарання, визначеного судом, але не менше ніж вісім місяців, засуджений до довічного ув'язнення – не менше ніж п'ятнадцять років.

Тобто ключовою умовою звільнення від покарання було часткове його відбуття.

У разі відмови в умовно достроковому звільненні засуджений міг скласти нове клопотання не раніше ніж за шість місяців після дати подання попереднього клопотання [5].

До визначеного судом та відбутого покарання не включався період тимчасового арешту чи подарованої частини покарання (§ 2 арт. 65).

Засуджений, до якого після відбуття покарання мали бути застосовані заходи забезпечення, не міг бути умовно звільненим.

Певні дискусії з цього приводу відбувалися на засіданнях Кодифікаційної комісії, які зводились до того, що найкоротшим терміном покарання, до якого застосовувалось умовне звільнення, було позбавлення волі на один рік, тому якщо хтось був засуджений до 10 місяців позбавлення волі, тобто термін покарання менший ніж один рік, після спливу дев'яти місяців зможеться настати умовне звільнення. За результатами обговорення було відзначено, що кожен повинен був відбути не менше ніж 2/3 визначеного вироком суду покарання (більше – можна). Отже, дев'ять місяців не є меншим терміном ніж 2/3 десятимісячного покарання, а також цей термін відповідає іншій умові про не менше ніж вісім місяців відбутого покарання [8, с. 42].

Згідно з артикулом 66 Кодексу у разі умовного звільнення засудженого його можна було віддавати під нагляд на період випробування, виконання нагляду покладалось на осіб чи установи, які заслуговують на довіру.

У такому разі звільнення від покарання трактувалось як випробувальний термін, який не міг бути коротшим одного року та п'яти років при довічному позбавленні волі [9].

Наведене дає підстави для висновку про фактично два види звільнення від відбування покарання, які були передбачені Кримінальним кодексом Польщі 1932 року:

- умовне звільнення;
- умовне звільнення із випробуванням.

Період випробування стосувався часу, який залишався до відбування покарання, але в кожному окремому випадку мав бути не меншим ніж один рік, а у разі засудження на довічне ув'язнення термін випробування тривав п'ять років.

Якщо злочинець був засуджений до дев'яти років позбавлення волі, а після шести років настало умовне звільнення, то період випробування мав становити три роки.

Якщо покарання було визначене на рівні позбавлення волі на один рік і шість місяців, а умовне звільнення настало після спливу одного року, то термін випробування не становив шість місяців, які залишились, а тривав не менше ніж один рік [8, с. 43].

Артикул 67 кодексу передбачав наслідки вчинення нового злочину в період випробувального терміну.

Вчинення в період випробувального терміну нового злочину з тих самих причин або того самого роду, що й попередній, мало наслідком скасування умовного звільнення.

Умовне звільнення також скасовувалось, якщо засуджений ухилився від нагляду або погано себе поведив. Термін перебування на волі не зараховувався до відбутого покарання.

Якщо скасування умовного звільнення не відбулося протягом трьох місяців після закінчення випробувального терміну, покарання вважалось відбутим.

Кримінальний кодекс Польщі 1932 року також містив положення щодо умовного зупинення виконання покарання, які були передбачені Розділом IX Кодексу та не застосовувались до рецидивістів, податкових злочинців та інших осіб, які підпадали під ознаки, окреслені арт. 60 Кодексу (арт. 61–64).

Згідно із арт. 61 Кодексу суд міг винести рішення про те, що виконання основного покарання у вигляді позбавлення волі, яке не настало протягом двох років, зупиняється на час від двох до п'яти років.

Умовне зупинення виконання покарання застосовувалось до осіб, які з огляду на свою поведінку, характер, наслідки вчиненого злочину давали підстави для висновку, що не вчинять новий злочин.

Покарання у вигляді штрафу зупиненню не підлягало, за винятком випадків, передбачених арт. 43 Кодексу. Кодекс не ставив у залежність зупинення виконання покарання від якихось чітко визначених умов, зокрема і щодо його застосування до молоді, а залишав це питання для вирішення суддею [8, с. 40].

У разі умовного зупинення виконання покарання суд міг віддати засудженого під нагляд на відповідний строк. Такий нагляд доручався особам чи установам, які заслуговують на довіру. Якщо майновий стан засудженого дозволяв, суд міг його зобов'язати відшкодувати шкоду, завдану злочинцем в часі та в розмірах, встановлених вироком.

Нагляд, який був передбачений арт. 62 Кодексу, був винятково суспільною інституцією і не мав нічого спільного із наглядом поліційним.

Якщо в період зупинення виконання покарання засуджений вчиняв новий злочин з тих самих підстав та того самого виду, що і попередній, суд призначав виконання раніше зупиненого покарання.

Водночас Кодекс не містив ні дефініції, ні окремого розділу, як це є у сучасних кримінальних кодексах, щодо підстав та поняття звільнення від кримінальної відповідальності.

У Розділі I КК, який стосувався дії та сили закону в просторі та часі, в § 2 арт. 1 передбачено, що визначене, але не виконане належно покарання не підлягає виконанню, якщо відповідно до норм нового закону дія чи бездіяльність, які охоплені вироком, не вважаються злочином. У цьому випадку, про який ідеться, був оголошений обвинувальний вирок суду.

На нашу думку, це положення фактично перегукується із сучасними кримінальними кодексами в частині можливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (зокрема, ст. 48 КК України).

У Розділі II містились положення, які визначали випадки, за якими особа, яка вчинила злочин, не підлягала кримінальній відповідальності.

Так, згідно з арт. 17 Кодексу не підлягав покаранню той, хто в момент вчинення злочину в силу психічної недорозвиненості, хвороби чи іншого порушення розумової діяльності не міг розуміти значення своїх дій та керувати ними. Це положення не стосувалось випадків, коли злочинець умисно імітував такий стан чи хворобу для закінчення злочину.

Крім цього, арт. 19 цього Розділу передбачав, що не вчиняє злочину той, хто допускає протиправну дію (бездіяльність) під впливом фізичного примусу, якому не може протистояти.

Положення артикулів 20–22 цього Розділу стосувались відповідних злочинних дій чи бездіяльності під впливом блуду, під час необхідної оборони або шляхом відвернення безпосередньої небезпеки, яка загрожувала особистому чи чужому добру.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно підкреслити те, що звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання є різними правовими інститутами, тому закономірно, що умови застосування та правові наслідки для осіб, звільнених від кримінальної відповідальності, та засуджених, які були звільнені від покарання, є абсолютно різними.

Ми виявили, що Кримінальний кодекс Польщі 1932 року містив окремий розділ щодо умовного звільнення від відбування покарання, натомість розділу про звільнення від кримінальної відповідальності кодекс 1932 року не передбачав.

У доктрині кримінального права відзначають, що умовне звільнення від покарання було проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавства в напрямі пом'якшення відповідальності за злочини, законодавчим втіленням державного гуманізму, наданням людині з боку держави можливості виправитися.

Варто також відзначити термінологію та якість юридичної техніки у викладі відповідних положень кодексу, які були чіткими та зрозумілими, виключали плутанину та неоднозначні формулювання.

Література:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ, 2004. 296 с.
2. Козак О.С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : монографія. Київ : Освіта України, 2009. 204 с.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України Пункт від 23 грудня 2005 р. № 12. Пункт 1.
4. Rodakiewicz W. Warunkowe zwolnienie młodocianych z reszty kary pozbawienia wolności. Wrocław : Kolonia Limited, 2005. 342 s.
5. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1927 r. o zwolnieniu przedterminowym osób odbywających karę pozbawienia wolności. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19270050025/O/D19270025.pdf> (data zgłoszenia: 25.07.2019).
6. Wiktorska P. Czekając na wokandę. Warunkowe przedterminowe zwolnienie młodocianych. *Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne*. Warszawa, 2010. 324 s.
7. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19320600571> (data zgłoszenia: 25.07.2019).
8. Polski Kodeks karny z 11. VII. 1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającym i utrzymaniem w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem. URL: http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/89357/PAd_11544.pdf (data zgłoszenia: 05.08.2019).
9. Kodeks Makarewicza wikipediia wolna encyclopedia. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Kodeks_Makarewicza (data zgłoszenia: 05.08.2019).

Vynarchyk O. Exemption from serving a sentence under the Criminal Code of Poland in 1932

Summary. The article is devoted to one of the institutions of criminal law – the exemption from serving

a sentence under the Criminal Code of Poland in 1932. The order and time of birth of the respective institution is noted. Attention was drawn to the fact that the decree issued by the President of the Commonwealth of Poland on early release of persons serving a sentence of imprisonment played a significant role in the formation of the institution of parole in the Polish criminal law of the interwar period. Attention was drawn to the fact that the decision to release the prisoner from the penal institutions was of an administrative nature and was taken by the Minister of Justice, taking into account the opinion of the prosecutor or the board of the institution of imprisonment. The issue of suspended sentence was settled by Section IX of the General Part of the Criminal Code of Poland in 1932. The reasons and conditions under which conditional release from punishment was allowed are given. Relevant discussions were noted at Codification Committee meetings, which came down to the shortest possible sentence to which a suspended sentence was one year's imprisonment, so if one was sentenced to 10 months imprisonment, that is, a sentence of less than one year, after nine months imprisonment, probation would apply. The probationary sentence of life imprisonment could not be shorter than five years.

The author made the relevant conclusions and suggested the similarity of the current norms with the provisions of the modern codes. In particular, two types of exemption from punishment provided for by the Polish Criminal Code of 1932, namely conditional release and probation, were mentioned. It was stated that there was no corresponding Section in the Code, which regulates the issue of criminal liability exemption.

Key words: interwar Poland, Code, criminal law, criminal liability, crime, release from criminal responsibility, conditional release from punishment.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

*Животовська І. Ю.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ ГРОМАДЯН (НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН)

Анотація. У статті проводиться аналіз правового регулювання законодавчої ініціативи громадян національного масштабу в чотирьох країнах: Білорусі, Грузії, Азербайджані, Киргизстані. Зокрема, досліджуються умови організації та практика проведення законодавчої ініціативи громадян в цих країнах. У кожній із вказаних країн законодавча ініціатива громадян має свої особливості, обумовлені історичними, культурними, соціально-економічними та іншими чинниками.

Виділяються такі рівні правового регулювання законодавчої ініціативи громадян: конституційний рівень; законодавчий рівень; підзаконний (регламентний) рівень правового регулювання законодавчої ініціативи громадян. В Азербайджані ще не сформовано правове середовище законодавчої ініціативи громадян у формі закону, також відсутня відповідна практика. В Грузії успішно практикується е-парламент, який виражається у взаємодії громадян і держави, а саме участі громадян на всіх етапах законотворчості.

Позначені бар'єри в сфері нормативно-правового регулювання, що перешкоджають подальшому розвитку законодавчої ініціативи громадян у ряді зарубіжних країн. Формулюються пропозиції щодо подальшого конституційного запровадження законодавчої ініціативи громадян в Україні. За отриманими результатами дослідження вказано на необхідність законодавчого врегулювання законодавчої ініціативи громадян в українському законодавстві; підґрунтям для ухвалення українського законодавства щодо законодавчої ініціативи громадян може стати комплекс нормативних актів Білорусі, Киргизстану з урахуванням практичного досвіду Грузії; для побудови цивілізованої реалізації законодавчих ініціатив громадян в Україні необхідно створити умови для участі громадян у розробці законопроектів, посилити експертний вплив на їхнє оцінювання та запровадити електронний збір підписів.

Ключові слова: безпосередня демократія, влада, законодавча ініціатива громадян, народовладдя, права людини.

Постановка проблеми. Участь громадян у законотворенні невід'ємно взаємопов'язана з практичною реалізацією однією з ключових категорій сучасного конституціоналізму – народовладдям. На відміну від референдуму в ході реалізації законодавчої ініціативи кожен громадянин, який має право голосу, особисто не бере участь в ухваленні або відхиленні законопроектів, що мають значення для нього й для держави в цілому, проте визнання права й можливості кожного громадянина особисто брати участь у виявленні необхідності врегулювання певних суспільних відносин, безпосередній підготовці законопроекту, у тому числі вирішенні питань сус-

пільного значення сприяє зростанню політичної активності громадян, їхньому прагненню впливати на вирішення важливих для суспільства проблем.

За останні десятиліття в багатьох державах і міжнародних організаціях підвищується інтерес до законотворення за участі громадян. Значною мірою це обумовлено тим, що громадяни більшості країн світу усвідомлюють своє право брати участь у вирішенні проблем власного життя. Конституція України не передбачає права громадян на законодавчу ініціативу в парламенті, однак воно міститься в законодавстві низки країн молододі демократії, зокрема в Білорусі, Грузії, Азербайджані, Киргизстані. Це країни, які раніше входили до складу СРСР, на сьогодні вони імплементували зазначені європейські стандарти з урахуванням своїх історичних та національних особливостей. Виходячи із спільної для України колективної історичної пам'яті, яка породжує схожі ризики та виклики для нашої держави в запровадженні та порядку функціонування законодавчих ініціатив громадян, актуальним буде здійснення аналізу конституційно-правової регламентації законодавчої ініціативи громадян у названих країнах та вироблення адекватних механізмів реагування на потенційні загрози, які можуть призвести до необґрунтованого обмеження прав і свобод людини та громадянина в реалізації ним права законодавчої ініціативи.

Аналіз літератури з питання законодавчої ініціативи громадян дає змогу визначити низку дослідників, які у своїх працях присвячують увагу різним аспектам цієї актуальної тематики. Так, потрібно назвати таких дослідників: О.О. Галус, А.Р. Крусян, А.Л. Крутько, В.Ф. Нестерович, М.М. Смук, М.І. Ставнійчук, А.Ю. Тодика, В.М. Шаповал, О.В. Щербанюк та інші.

Метою статті є дослідження юридичного змісту положень, норм, конституцій і законів Білорусі, Грузії, Азербайджану, Киргизстану, у яких закріплено право громадян на реалізацію законодавчих ініціатив та обґрунтування пропозиції щодо включення аналізованого права до тексту чинної Конституції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлення до народної законотворчості в останнє десятиліття зазнає значних змін, які пов'язані з тенденцією до демократизації державного й суспільного життя, підвищення ролі громадських організацій, розширення доступу громадян до підготовки та ухвалення державних рішень, а з цим і збільшення обсягу демократичного законодавства, бо ці нові явища здійснюють прямий вплив і на функціонування законодавчих ініціатив громадян.

Правове регулювання законодавчої ініціативи громадян визначається законодавством у правових системах багатьох країн. Перш за все вона має конституційні засади. Відпо-

відно до ч. 1 ст. 99 Конституції Республіки Білорусь 1994 р. право законодавчої ініціативи належить Президентові, депутатам Палати представників, Раді Республіки та Уряду, а також громадянам, які мають виборче право, у кількості не менше 50 тис. громадян і реалізується в Палаті представників [1, с. 31].

Білорусь однією з перших у цьому географічному регіоні ухвалила спеціальне законодавство щодо законодавчої ініціативи громадян. Детальне правове регулювання цієї сфери відносин визначається Законом 26 листопада 2003 р. № 248-3 «Про порядок реалізації права законодавчої ініціативи громадянами Республіки Білорусь», у якому декларується, що законодавча ініціатива, внесена громадянами в Парламент, підлягає обов'язковому розгляду представницьким органом [2].

У законі встановлено принципи, форми та процедурні правила реалізації громадянами свого конституційного права, вимоги до проекту закону, запропонованого громадянами в порядку реалізації права законодавчої ініціативи. Зокрема, йдеться про те, що проект закону, запропонований громадянами для подальшого внесення в Палату представників, повинен відповідати Конституції Республіки Білорусь і вимогам, установленим Законом Республіки Білорусь від 10 січня 2000 року «Про нормативно-правові акти Республіки Білорусь» (ст. 6).

Закон у ст. 19 передбачає обов'язкову юридичну експертизу проекту закону в Національному центрі законодавства та правових досліджень Республіки Білорусь, а також надає можливість оскарження рішення Центральної комісії про відмову в реєстрації ініціативної групи та проекту закону до Верховного Суду Республіки Білорусь (п. 2 ст. 10).

Особливістю правового регулювання законодавчої ініціативи громадян у Білорусії є те, що Закон у ст. 22 закріплює гарантії реалізації громадянами права законодавчої ініціативи. Зокрема, голова (заступник голови) ініціативної групи має право брати участь у роботі над проектом закону в Палаті представників, та зміни та доповнення, що вносяться до проекту закону в Палаті представників, за винятком змін і доповнень, що мають технічний характер, повинні узгоджуватися з ініціативною групою, що підтверджується відповідним рішенням зборів ініціативної групи.

За наявності цілої низки позитивних складових цей закон має ключові недоліки із урахуванням аналізу деякої практики його реалізації. Приміром, збір підписів громадян за пропозицію про внесення проекту закону в Палату представників проводиться членами ініціативної групи в порівняно невеликий термін часу (місячний строк) з дня реєстрації ініціативної групи та проекту закону. Це досить малий термін, тому на цей випадок доцільно було б збільшити цей проміжок часу не менше, ніж до двох місяців. Окремо слід зазначити, що з моменту запровадження права законодавчої ініціативи громадян поки ще жодного законопроекту не було внесено до Палати представників. Звісно ж, що це пояснюється тим, що поки що громадяни не мають достатніх навичок самостійної роботи в просуванні законопроекту з моменту його розроблення, реєстрації ініціативної групи, збиранні підписів до представлення його в парламенті.

Не менш цікавим є досвід регулювання цієї сфери відносин у Грузії. Згідно з оригінальною версією Конституції Грузії 1995 року право законодавчої ініціативи має щонайменше 30 000 виборців [3, с. 183]. Засади якісно нового рівня державно-громадських відносин у сучасній Грузії закладено жовтне-

вими подіями 2017 року, які привнесли зміни до Конституції Грузії, відповідно до яких Грузія повністю перейшла на парламентську форму правління, зробивши особливий акцент на залученні громадян до діяльності парламенту. Крім цього, зміни до Конституції стосувалися й збору необхідної кількості підписів громадян на підтримку законопроекту, зменшивши поріг до 25 000 підписів виборців.

Грузія була першою країною, яка підготувала та ухвалила План дій Відкритого парламенту на 2015–2016 роки та підписала «Декларацію Відкритого парламенту», у рамках якої взято зобов'язання зробити парламентську діяльність більш прозорою та підзвітною. У межах Відкритого парламенту впроваджені нові механізми залучення громадян, які зараз виконуються парламентом на всіх стадіях законотворчого процесу. Доступ до електронної інформації парламенту та посилення участі громадян у законотворенні – це зобов'язання Відкритої декларації, до якої Грузія приєдналася у 2015 році.

Окрім конституційного закріплення законодавчої ініціативи громадян, доцільним буде згадати й про закріплення цього виду народовладдя в підзаконних актах – регламентах (статутах). Так, законодавство Грузії не містить спеціальних норм, спрямованих безпосередньо на реалізацію законодавчих ініціатив громадян, усі положення містяться в ст. 127 Регламенту грузинського парламенту [4]. Стаття детально опрацьовує процедуру реєстрації ініціативної групи та збору 25 000 підписів за 45 днів на підтримку готового законопроекту.

Суттєве значення відіграє та обставина, що при підготовці та проведенні законодавчих ініціатив громадян у Грузії тестуються й упроваджуються інноваційні підходи, що впливають на розвиток інститутів прямої демократії в цілому. Так, варто оцінити положення Регламенту про дистанційний збір підписів виборців через мережу Інтернет (п. 6 ст. 127). Крім цього, відповідно до п. 9 ст. 102 будь-яка особа може висловити свою думку щодо законопроекту або будь-яких його статей / пунктів, опублікованих на веб-сайті Парламенту, не важливо, чи законопроект підготовлений громадянами чи розроблений самими депутатами. Важливим залишається той факт, що з 2016 року по березень 2019 року до парламенту було подано 14 законодавчих ініціатив, 6 з них (найбільша кількість) у 2016 р. [5, с. 5].

Слід зазначити, що поряд із законодавчою ініціативою громадян своє нормування в Регламенті парламенту Грузії отримала законодавча пропозиція, яку можуть подавати громадяни Грузії, у тому числі органи місцевого самоврядування, політичні та громадські об'єднання, у вигляді основних принципів чи конкретних пропозицій. Кваліфікація та компетентність громадян не можуть бути перешкодою для цієї можливості, адже в разі схвалення законодавчої пропозиції керівний комітет парламенту здійснює підготовку законопроекту (ст. 105). До парламенту Грузії з 2016 року по березень 2019 року вже подано 212 законодавчих пропозицій. Більшість із них отримала негативну оцінку, лише 5 зареєстровано як законопроекти, а 20 передано до робочих груп [5, с. 7]. Безперечно, закріплення зазначеної норми отримало схвальний відгук у врегулюванні народного законотворення, яка спрямована на забезпечення залучення громадян, а саме до їх здатності брати участь у діяльності законодавчого органу, пропонуючи свої ідеї та думки.

Крім референдуму та виборів, у змісті Конституції Азербайджану відбивається ще одна пряма форма здійснення народовладдя – право громадян на законодавчу ініціативу. Це кон-

ститутивне положення включено до Конституції Азербайджану шляхом проведення референдуму 18 березня 2009 року [6].

В Азербайджані законодавчі ініціативи громадян довгий час не отримували чіткого правового регулювання, залишаючись практично виведеним за рамки законодавчого забезпечення. Влада Азербайджану демонструє реальні наміри законодавчо врегулювати законодавчі ініціативи громадян. Для автора є цікавою розпочата у 2019 році деякими політичними партіями спроба розробки проекту закону «Про порядок використання громадянами права законодавчих ініціатив Азербайджанської Республіки» з 10 статтями, який уже прийнятий у першому читанні Міллі Меджлиса в червні 2019 року [7]. У цьому законопроекті визначаються вимоги до проекту, порядок створення та реєстрації ініціативної групи та проекту закону, порядок збору підписів на підтримку проекту, внесення та обговорення проекту в Міллі Меджлису, а також покарання за порушення норм цього закону. Ініціативній групі надається 2 місяці для збору 40 000 підписів виборців для підтримки запропонованого проекту, що є цілком доступним для громадян.

Для Азербайджану характерним є нормативне обмеження предмета законодавчих ініціатив громадян. Згідно зі ст. 3, у законопроекті, поданому громадянами в рамках законодавчої ініціативи, не можуть виноситися такі питання: державний бюджет, державне мито, податки та митниця, розмір заробітної плати, кримінальні або адміністративні правопорушення, сімейні відносини, адміністративно-територіальний поділ, ратифікація та скасування міжурядових угод. У цьому проявляється прагнення держави мінімізувати участь громадян у вирішенні великих державних проблем.

Хоча адвокати вважають ухвалення такого закону позитивним, деякі положення передбачають, що громадяни не можуть скористатися цим правом і ця можливість обмежена для них, оскільки існують умови, які загострюють цю процедуру. Так, згідно з проектом закону, ініціативна група повинна складатися щонайменше з 300 осіб, які повинні представляти 60 виборчих округів. Збір підписів повинен охоплювати щонайменше 60 виборчих округів і щонайменше 500 підписів мають збиратися від кожного з них.

Міралі Гусейнов, голова громадського об'єднання «Навчання демократії», вважає, що така норма «зробить неможливим» використання громадянами законодавчих ініціатив. Малоімовірно, що ініціативна група, яка працює на добровільних засадах, без фінансової підтримки чи організаційної структури, зможе виконати вказані дії в такому порядку [8]. Проаналізувавши норму цього законопроекту, можна дійти висновку, що законопроект у будь-якому разі повинен відповідати міжнародним стандартам, адже в Європі у створенні ініціативної групи беруть участь від 5 до 10, максимум 15 осіб.

Крім того, очевидною прогалиною є і відсутність правил та положень щодо електронних підписів та електронної реєстрації, які можуть використовуватися під час створення ініціативної групи та збору підписів на підтримку законопроекту. Зважаючи на те, що зростання ролі електронного парламенту зараз є одним з основних питань державної політики, нерозумно ігнорувати електронні підписи та електронні реєстраційні положення.

Переходячи до практичного досвіду Киргизстану, слід укаати, що з метою конкретизації зазначених у ст. 79 положень Конституції Киргизстану на законодавчому рівні питання законодавчих ініціатив громадян знаходить своє закріплення в Законі Республіки Киргизстан від 16 листопада 2011 року.

«Про народну законодавчу ініціативу в Киргизькій Республіці» [9]. Необхідно підкреслити, що для інших суб'єктів права законодавчої ініціативи в парламенті спеціальний закон відсутній.

Збір підписів починається після закінчення 30 календарних днів від дня опублікування ініціативною групою тексту проекту закону в одній із республіканських газет і закінчується після 3 місяців від дня початку процедури збору 10 000 підписів (ст. 11). Проект закону, внесений громадянами в порядку реалізації права народної ініціативи, підлягає обов'язковому розгляду Жогорку Кенеша Киргизької Республіки в порядку, передбаченому Законом Киргизької Республіки «Про Регламент Жогорку Кенеша Киргизької Республіки» (ст. 16).

Разом із тим у сучасному праві простежується тенденція до скорочення процесуальних термінів, установлених для реалізації громадянами законодавчої ініціативи. 31 березня 2016 р. Закон «Про народну законодавчу ініціативу в Киргизькій Республіці» викладено в новій редакції, згідно з якою Міністерству юстиції Киргизької Республіки надається п'ять днів (раніше – 10) для інформування Жогорку Кенеш Киргизької Республіки про реєстрацію ініціативної групи (п. 6 ст. 8). Далі до ст. 8 додано новий пункт 7, який наголошує, що протягом трьох робочих днів від дня видачі свідоцтва про реєстрацію ініціативної групи Міністерство юстиції Киргизької Республіки публікує на своєму сайті текст проекту закону з обґрунтуванням його ухвалення, а також інформацію про ініціативну групу. Ініціативна група зобов'язана протягом 10 робочих днів із дня видачі свідоцтва про її реєстрацію опублікувати текст законопроекту з обґрунтуванням його ухвалення в одній з республіканських газет. Ще одне нововведення: «збір підписів може бути припинений достроково за наявності десяти тисяч і більше підписів на підтримку проекту закону» (ст. 11).

Практика ухвалення народного законопроекту парламентом відсутня в Киргизстані. Широта звернення до інструменту законодавчих ініціатив громадянами, на нашу думку, свідчить про ступінь демократизації суспільства, про рівень довіри суспільства і, певною мірою, про відповідальність парламенту перед своїми виборцями. Окремою проблемою при проведенні законодавчих ініціатив громадян є активність виборців. Високий рівень абсентеїзму ставить під сумнів не тільки легітимність результатів збору підписів, а й ефективність законодавчих ініціатив громадян у принципі.

Для України назріла необхідність конституційного та законодавчого закріплення права законодавчої ініціативи громадян у парламенті. При запровадженні законодавчої ініціативи громадян важливе значення має вивчення закордонного досвіду та іноземного законодавства. Парламент є вищим законодавчим органом. Він повинен постійно прагнути використовувати інтерактивні технології та електронні продукти, які підвищують здатність громадян внести свій вклад у законодавчі та інші парламентські заходи, а також сприяти їхнім відносинам. Іншими словами від ступеня демократичності й відкритості парламентського органу, урешті-решт, залежить легітимність ухвалених державних рішень.

Висновки. Підбиваючи підсумки короткого огляду законодавства про законодавчі ініціативи громадян у Білорусі, Грузії, Азербайджані та Киргизстані, необхідно відзначити, що, незважаючи на формування загальноєвропейських стандартів у галузі прав людини, а також дотримання курсу на гармонізацію національного законодавства із загальноєвропейським пра-

вом, законодавство названих країн у цій сфері відбиває власне національні та історичні особливості.

Досвід використання законодавчої ініціативи громадян у цих країнах не однозначний. Розгляд практики реалізації законодавчих ініціатив громадян свідчить про те, що народні ініціативи в Білорусі, Грузії, Азербайджані та Киргизстані мають значно менше значення, ніж вибори до представницьких органів держави. Однак, варто зауважити, що законодавчі ініціативи громадян у цих країнах і за кордоном все ж визнаються.

Проведений системний аналіз правового регулювання законодавчих ініціатив громадян дозволяє зробити низку висновків: необхідність визнання й законодавчого врегулювання законодавчих ініціатив громадян в українському законодавстві; підґрунтям для ухвалення українського законодавства щодо законодавчих ініціатив громадян може стати комплекс нормативних актів Білорусі, Киргизстану з урахуванням практичного досвіду Грузії; для побудови цивілізованого проведення законодавчих ініціатив громадян в Україні необхідно створити умови для участі громадян у розробці законопроектів, посилити експертний вплив на їхнє оцінювання та запровадження електронного збору підписів.

Література:

1. Конституція Республіки Беларусь 1994 г. (с изм. и доп.). Принята 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). Минск : Амалфея, 2004. 48 с.
2. О порядке реализации права законодательной инициативы гражданами Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 26 ноября 2003 г. № 248-3. URL: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H10300248> (дата звернення: 12.08.2019).
3. Конституции стран СНГ и Балтии / сост. Г.Н. Андреева. М. : Юристъ, 1999. 640 с.
4. Регламент парламента Грузии. URL: <http://www.parliament.am/library/kanonakarger/Georgia.pdf> (дата звернення: 29.07.2019).
5. პარლამენტის საქმიანობაში მოქალაქეთა ჩართულობის სტატისტიკის ანალიზი 2016–2018. URL: https://idfi.ge/public/upload/IDFI_2019/ogp/public_participation_in_parliaments_work.pdf (дата звернення: 30.07.2019).
6. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г. № 00 (с посл. измен. от 31 марта 2009 года, № 66. URL: <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution#ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ-ВЛАСТЬ> (дата звернення: 30.07.2019).
7. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında: Layihə. URL: <http://meclis.az/?/az/law/2279> (дата звернення: 29.07.2019).
8. Avropa Birliyində 7 nəfər, Azərbaycanda 300 nəfər. URL: <https://www.azadliq.org/a/parlament-qanun-vetendash/30016720.html> (дата звернення: 29.07.2019).
9. О народной законодательной инициативе в Кыргызской Республике: Закон Кыргызской Республики от 16 ноября 2011 г. № 212. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203452/20?cl=ru-ru> (дата звернення: 29.07.2019).

Zhyvotovska I. Legal regulation of legislative initiative of citizens (on the example of legislation of some foreign countries)

Summary. The article analyzes the legal regulation of the legislative initiative of citizens of national scale in four countries: Belarus, Georgia, Azerbaijan, Kyrgyzstan. In particular, the conditions of organization and practice of holding citizens' legislative initiative in these countries are explored. In each of these countries the legislative initiative of citizens has its own peculiarities due to historical, cultural, socio-economic and other reasons.

The following levels of legal regulation of legislative initiative of citizens are distinguished: constitutional level; legislative level; subordinate (regulatory) level of legal regulation of legislative initiative of citizens. Azerbaijan has not yet formed a legal environment for legislative initiative of citizens in the form of law, and there is no relevant practice. Georgia has successfully practiced e-parliament, which is expressed in interaction of citizens and the state, namely the participation in the law-making process. Barriers in the sphere of regulatory and legal regulation that hamper the further development of legislative initiative of citizens in a number of foreign countries are indicated.

Proposals for further constitutional implementation of the legislative initiative of citizens in Ukraine are formulated. According to the results of the research, the necessity of legislative regulation of the legislative initiative of citizens in Ukrainian legislation is indicated; the basis for the adoption of Ukrainian legislation on legislative initiatives of citizens is a set of regulatory acts of Belarus, Kyrgyzstan taking into account practical experience of Georgia; it is necessary to create conditions for participation of citizens in drafting of bills, to strengthen expert influence on their evaluation and to introduce electronic collection of signatures for building civilized implementation of legislative initiatives of citizens in Ukraine.

Key words: direct democracy, power, legislative initiative of citizens, democracy, human rights.

Зозуля О. І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальноправових дисциплін

факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДИСЦИПЛІНАРНА ТА МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ І ЧЛЕНІВ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Анотація. Виконано аналіз теоретичних положень і правового регулювання підстав, санкцій і порядку реалізації дисциплінарної та матеріальної відповідальності посадових осіб і членів комітетів Верховної Ради України. Встановлено, що сьогодні питання дисциплінарної та матеріальної відповідальності народних депутатів України регулюються досить фрагментарно та безсистемно, більшою мірою стосуючись їх порушень на пленарних засіданнях, аніж у парламентських комітетах.

Матеріальна відповідальність посадових осіб і членів комітетів передбачає утримання виплат за прогул ними засідань комітету (має поширюватись на прогул й інших його заходів), що забезпечує сумірність винагороди народного депутата України його реальній участі у роботі комітету.

Дисциплінарна відповідальність посадових осіб і членів комітетів виражається в їх видаленні з засідання комітету за порушення порядку його проведення. Доведено доцільність застосування за порушення дисципліни та етичних норм на засіданнях комітетів стягнень, аналогічних застосовуванню за порушення на пленарних засіданнях (попередження, припинення виступу, позбавлення права участі у певній кількості засідань). Ці види відповідальності, застосовуючись переважно з виховною метою за менш істотні порушення, доповнюють конституційно-правову відповідальність комітетів.

Обґрунтовано, що ефективність дисциплінарної та матеріальної відповідальності, об'єктивність її застосування та дотримання прав посадових осіб і членів комітетів потребують поглиблення та деталізації регулювання підстав, санкцій та порядку реалізації такої відповідальності, а також посилення контролю за дотриманням дисципліни персональним складом комітетів.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність, посадові особи, члени, комітети, парламент, Верховна Рада України.

Постановка проблеми. Забезпечення відвідування та участі у роботі засідань комітетів Верховної Ради України, дотримання дисципліни на них й належне здійснення обов'язків у комітетах зумовлює потребу застосування дисциплінарної та матеріальної відповідальності до посадових осіб і членів комітетів. Ці види відповідальності доповнюють конституційно-правову відповідальність парламентських комітетів, застосовуючись насамперед з виховною метою за менш істотні порушення.

На сьогодні питання дисциплінарної та матеріальної відповідальності народних депутатів України регулюються досить

фрагментарно та безсистемно, більшою мірою стосуючись їх порушень на пленарних засіданнях, аніж у комітетах. Остаточна законодавча невизначеність підстав, санкцій та порядку реалізації такої відповідальності персонального складу комітетів має наслідком її неефективність та відсутність гарантій відповідних прав та інтересів посадових осіб і членів комітетів. У контексті вдосконалення статусу та підвищення продуктивності діяльності посадових осіб і членів парламентських комітетів і вбачаються актуальними питання їх дисциплінарної та матеріальної відповідальності.

Деякі питання відповідальності персонального складу парламентських комітетів в Україні раніше вже розглядалися такими науковцями як О.А. Александров, О.Ю. Бруслик, Н.Г. Григорук, І.В. Мукомела, І.Є. Словська та інші. У той же час їх наукові роботи присвячені переважно лише окремим підставам та стягненням відповідальності посадових осіб і членів комітетів Верховної Ради України, комплексно не характеризуючи природу їх дисциплінарної та матеріальної відповідальності, а також форми, санкції та порядок їх застосування з урахуванням сучасного стану парламентаризму в Україні.

Саме тому метою роботи є аналіз теоретичних положень і правового регулювання підстав, санкцій і порядку реалізації дисциплінарної та матеріальної відповідальності посадових осіб і членів комітетів Верховної Ради України, визначення її основних рис, сутності та значення, а також обґрунтування пріоритетних напрямків удосконалення правового статусу парламентських комітетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саботування депутатами засідань комітетів є доволі розповсюдженим і загальновідомим явищем у парламентській практиці [1, с. 37]. У зв'язку з цим згідно п. 16 ч. 2 ст. 34 і ч. 3 ст. 47 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [2] передбачено щомісячне інформування головою комітету депутатських фракцій про відсутність їх членів на засіданнях комітету без поважних причин, що має на меті забезпечення політичної відповідальності парламентарів перед своїми фракціями. Проте такий підхід виявляється недостатньо ефективним часто через небажання фракцій або їх формалізм у забезпеченні роботи народних депутатів України в комітетах, що актуалізує застосування саме юридичної відповідальності за прогул засідань комітету. На необхідності встановлення відповідальності парламентарів за ігнорування участі в діяльності (засіданнях) комітетів для активізації роботи останніх вже неодноразово наголошувалось і у науковій літературі [3, с. 40; 4, с. 57].

Автор не погоджується з думкою щодо повної відсутності конкретних санкцій стосовно депутатів, які пропускають засідання комітетів без поважних причин [1, с. 37, 39], хоча й визнає їх недостатність. В цьому контексті слід згадати особисту матеріальну відповідальність посадових осіб і членів комітетів, що через застосовувані до них відповідні втрати матеріального характеру має стимулювати належне, добросовісне виконання посадовими особами та членами комітету своїх повноважень.

Основною формою матеріальної відповідальності парламентарів у науковій літературі [5, с. 85; 6, с. 182–183] визначено не проведення (несплату) їм відповідних виплат. Так, згідно ч. 5 ст. 33 Закону України від 17.11.1992 р. № 2790-XII [7] за дні, в які народний депутат України без поважних причин не виконує свої депутатські повноваження, за поданням регламентного комітету йому не провадяться відповідні виплати. Зазвичай дана норма застосовується для утримання виплат парламентарям за їх прогули пленарних засідань Верховної Ради України, проте широке формулювання дозволяє поширювати її дію і на роботу комітетів. Водночас як підстава утримання виплат має розглядатись не тільки прогул посадовою особою або членом комітету його засідання, але й інші випадки ухилення від виконання своїх обов'язків у комітеті (неявка на слухання чи засідання підкомітету, невиконання доручень комітету тощо).

При цьому, у законопроекті від 28.11.2014 р. реєстр. № 1099 [8] вказана норма навіть додатково уточнювалась, що заробітна плата не нараховується саме за відсутність без поважних причин на засіданні парламентського комітету. Це формулювання також є недосконалим, оскільки участь у засіданні комітету не має конкретного вираження у розмірі заробітної плати парламентарів, внаслідок чого має йтись про утримання виплат не за сам прогул окремого засідання комітету, а за робочий день, коли він відбувся.

На сьогодні матеріальна відповідальність сама по собі є малоефективною, виражаючись у порівняно невеликому за розміром утриманні виплат, а тому має застосовуватись переважно як додаткове стягнення до інших видів і форм відповідальності посадових осіб і членів комітетів. Удосконалення застосування матеріальної відповідальності насамперед також потребує не тільки вичерпного врегулювання «поважних причин» для невиконання депутатських повноважень, але й вирішення питання прийнятності утримання виплат у разі часткового виконання народним депутатом України своїх обов'язків у комітеті.

У рамках матеріальної відповідальності може бути виправдані не тільки утримання виплат народному депутату України за прогули засідань / слухань комітету, але й, наприклад, відшкодування ним витрат, понесених у зв'язку з зривом через його відсутність вказаних заходів. Схожу пропозицію висловлює й О.А. Александров [5, с. 85], а саме запровадження матеріальної відповідальності за втрату або пошкодження наданого парламентарю майна.

У науковій літературі існують різні пропозиції щодо застосування матеріальних стягнень до посадових осіб і членів парламентських комітетів. Зокрема О.Ю. Бруслик та І.В. Мукомела наполягають на знятті половини заробітної плати у разі пропуску більше половини засідань комітету [1, с. 90, 91].

У свою чергу І.Є. Словська пропонує позбавляти премій за відсутність на третині чергових засідань парламенту [9], що за

аналогією можна екстраполювати і на засідання комітетів. При цьому, як недолік одразу маємо вказати невизначеність терміну протягом якого має визначатись відсоток або кількість пропущених засідань (місяць, рік, сесія тощо). Для порівняння за законопроектом від 28.11.2014 р. реєстр. № 1099 [8] мали утримуватись виплати за прогул протягом одного місяця щонайменш п'яти засідань парламенту (але не комітетів) чи третини засідань протягом сесії.

Запропоноване застосування матеріальних стягнень у разі прогулу лише певної кількості (половини або третини) засідань комітету фактично легалізує меншу кількість прогулів таких засідань, із чим не можна погодитись. Так само як позбавлення лише премій навряд чи є достатньо ефективним, так і зняття половини заробітної плати вбачається надмірним без урахування належності виконання парламентарем своїх депутатських повноважень поза комітетом. Крім того, суперечливим постає запропоноване ініціювання питання зняття заробітної плати з члена комітету цим самим комітетом [1, с. 90, 91], що для більшої неупередженості також могло би альтернативно здійснюватись й регламентним комітетом. Саме тому найбільш справедливим і оптимальним є нинішній підхід до утримання усіх виплат за дні, в які народний депутат України не виконує свої повноваження у комітеті.

У законотворчій практиці існують й інші пропозиції щодо притягнення посадових осіб і членів комітетів до відповідальності за безпідставну відсутність на їх засіданнях. Так, наприклад, законопроектом від 01.11.2016 р. реєстр. № 5328 передбачалось зменшення розміру фінансового забезпечення народного депутата України на наступний місяць на 50 відсотків у разі пропуску ним більше двох засідань парламенту та/або його комітетів [10]. Із таким підходом не можна однозначно погодитись, адже навіть при повному ухиленні парламентаря від роботи у комітеті та виконання інших депутатських повноважень він все одно гарантовано отримуватиме половину фінансового забезпечення (при цьому, згідно нинішнього механізму у цій ситуації він теоретично може втратити й усе фінансове забезпечення). Очевидно, не диференційованість матеріальної відповідальності залежно від кількості прогулів народним депутатом України засідань комітету (п'ятьох, половини або усіх) позбавляє його стимулу продовжувати відвідувати такі засідання.

Як недоліки законопроекту від 01.11.2016 р. реєстр. № 5328 також слід вказати, по-перше, невизначеність періоду, протягом якого мають враховуватись два і більше пропущених засідання, по-друге, пропозицію зменшення не заробітної плати, а усього фінансового забезпечення, що включає у себе й відшкодування відповідних витрат (вартості проїзду, оренди житла тощо).

Загалом аналогічний підхід викладений і у законопроекті від 28.11.2014 р. реєстр. № 1099 [8]. На нашу ж думку, матеріальна відповідальність має передбачати утримання виплат насамперед із заробітної плати народного депутата України, оскільки відшкодування вказаних цільових витрат не пов'язане з оплатою його праці, у тому числі у комітеті. Крім того, зниження рівня фінансового забезпечення парламентарів у разі прогулу ними засідань Верховної Ради України та / або її комітетів не повинно відбуватись автоматично (як це пропонується законопроектом від 01.11.2016 р. реєстр. № 5328 [10]), що порушуватиме право народних депутатів України на належну

процедуру неупередженого розгляду питання застосування до них тих чи інших стягнень.

При цьому, повинно йтися не про відрахування коштів з нарахованої заробітної плати, а про її не нарахування у дні відсутності народного депутата України на засіданнях комітету (як зокрема пропонується у законопроекті від 28.11.2014 р. реєстр. № 1099 [8]). Хоча на парламентарів і поширюється дія трудового законодавства, але мають враховуватись особливості їх статусу. Тому загальні обмеження розміру відрахувань із заробітної плати (ст. 128 КЗпП України) не повинні перешкоджати утриманню виплат посадових осіб і членів комітетів за прогул їх засідань, що має окреме законодавче регулювання.

Гнучка, прозора й ефективна матеріальна відповідальність посадових осіб і членів комітетів за відсутність без поважних причин на їх засіданнях не тільки стимулюватиме постійну участь парламентарів у роботі комітетів, сприятиме підвищенню їх дисципліни, але й забезпечить значну економію державних коштів.

Дійсно обґрунтованим і справедливим вбачається зменшення виплат, належних посадовим особам і членам парламентського комітету, прямо пропорційно їх не участі в його засіданнях. Дієвість матеріальної відповідальності, об'єктивність її застосування та дотримання прав парламентарів також потребують поглиблення законодавчого регулювання з деталізацією порядку застосування відповідних стягнень, посилення контролю за присутністю народних депутатів України на засіданнях, слуханнях й інших заходах комітетів (правила фіксації чого наразі законодавчо не врегульовані).

Деякі вчені заперечують наявність дисциплінарної відповідальності парламентарів з огляду на відсутність між ними та парламентом трудових відносин, розглядаючи заходи впливу парламенту на народних депутатів України як конституційно-правові санкції попереджувального характеру [5, с. 82; 11, с. 131–132]. З іншого ж боку, О.Ю. Бруслик та І.В. Мукомела [1, с. 90, 91], Н.Г. Григорук [6, с. 182], І.Є. Словська [9] та інші окремо виділяють саме дисциплінарну відповідальність парламентарів, у тому числі за їх діяльність у комітетах.

Такий підхід ґрунтується на тому, що Верховна Рада України щодо народних депутатів України є не роботодавцем, а уповноваженим ним (народом України) органом, який серед іншого може здійснювати й певні дисциплінарні заходи. Вони дійсно мають процесуальне походження, проте ключове значення відіграє їх не стільки політичний, скільки дисциплінарний характер.

Так чи інакше, дисциплінарна відповідальність посадових осіб і членів парламентських комітетів має забезпечувати дотримання ними дисципліни та етичних правил поведінки як під час проведення засідань комітетів Верховної Ради України, так і в інших формах їх діяльності. Проте особливий правовий статус народних депутатів України і характер їх трудової діяльності унеможливають застосування до них усіх загальних положень трудового законодавства та потребують окремого врегулювання підстав, санкцій та чіткого порядку притягнення парламентарів до спеціальної дисциплінарної відповідальності.

У той же час на сьогодні все ще відсутнє комплексне регулювання питань дисциплінарної відповідальності народних депутатів України, у тому числі за їх діяльність у комітетах. Як приклад врегулювання дисциплінарної відповідальності слід вказати ст. 51 Регламенту Верховної Ради України від

10.02.2010 р., № 1861-VI [12], яка водночас стосується порушень дисципліни тільки на пленарному засіданні парламенту. При цьому, як на нас, можливим і доцільним буде поширити такі правила і на випадки порушення дисципліни на засіданнях комітетів Верховної Ради України.

Зокрема за аналогією виголошення посадовою особою або членом комітету образливих слів на адресу іншого народного депутата України або депутатської фракції (групи) повинно мати наслідком попередження головуючим даної особи про неприпустимість подібних висловлювань чи припинення її виступу. Разом із тим, вказаних дисциплінарних стягнень очевидно може бути недостатньо для відновлення дисципліни та порядку на засіданнях комітету Верховної Ради України, що актуалізує встановлення можливості видалення за рішенням комітету народного депутата України з засідання комітету або позбавлення його права участі у певній кількості (наприклад, до п'яти) засідань комітету.

Останнє стягнення має поєднуватись з утриманням за даний час заробітної плати. Викладене загалом відповідатиме дисциплінарним стягненням, що застосовуються за порушення дисципліни на засіданнях парламенту згідно ч. 5 ст. 51 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 р., № 1861-VI [12]. Схожа пропозиція міститься і у законопроекті від 01.11.2016 р. реєстр. № 5328 [10], а саме позбавляти народного депутата України права брати участь у до п'яти засіданнях парламенту у разі систематичного порушення ним дисципліни на засіданнях (що потребує конкретизації означеної систематичності). Важливе значення для ефективності застосовуваних дисциплінарних стягнень має інформування про них громадськості, що має здійснюватись не тільки через газету «Голос України», але й через веб-сайт парламенту та засоби масової інформації.

На сьогодні законодавством прямо заборонено, але не передбачено дисциплінарну відповідальність за використання на пленарному засіданні плакатів, гучномовців та інших подібних предметів, за вигуки, оплески, лайку, розмови по телефону тощо [12]. Перелічені заборони доцільно поширити і на засідання парламентських комітетів, проте забезпечення їх реальності першочергово потребує встановлення конкретних дисциплінарних стягнень, що застосовуються за такі проступки до посадових осіб і членів комітетів (попередження, видалення з засідання комітету, позбавлення права участі у його засіданнях тощо).

Крім того, слід екстраполювати щодо засідань комітетів положення ст. 52 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 р., № 1861-VI [12], за якими до промовця за вживання образливих або непристойних слів, виступ без дозволу головуючого, перевищення його часу чи висловлення не з обговорюваного питання головуючим може бути застосовано попередження, припинення виступу або (у разі повторного порушення) позбавлення права виступу на цьому засіданні.

Застосування у подібних випадках вказаних стягнень є дієвим засобом забезпечення дисципліни під час проведення засідань парламентських комітетів і, як наслідок, організованості та цілеспрямованості їх діяльності. Не можна не зауважити, що при обранні застосовуваного стягнення має враховуватись низка чинників, зокрема тяжкість проступку, обставини його вчинення та заподіяна шкода.

Комітет наділений правом видаляти з приміщення присутніх на його засіданні осіб у разі порушення ними порядку

проведення засідання чи перешкоджання його проведенню (ч. 2 ст. 44 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [2]). Загальне формулювання даної норми дозволяє її застосування не тільки до запрошених осіб, журналістів і допоміжного персоналу, але й як дисциплінарного заходу до посадових осіб і членів самого комітету. Реальне ж використання такого стягнення насамперед потребує уточнення порядку його застосування щодо парламентарів та узгодження з їх обов'язком бути присутніми на засіданні комітету.

Серед перспективних заходів дисциплінарного впливу на парламентарів Н.Г. Григоруку також доречно виділяє заклик до порядку або вираження осуду з матеріальними наслідками та догани як попередження відкриття [6, с. 182]. У свою чергу І.Є. Словська пропонує запровадити дисциплінарну відповідальність народних депутатів України у формі догани за пропуск засідань без поважних причин [9]. Догана, що передбачає здебільшого лише осуд певної поведінки посадової особи або члена комітету, могла би застосовуватись насамперед як несамостійне, попереджувальне дисциплінарне стягнення за вчинення одиничного незначного проступку.

До дисциплінарних стягнень народних депутатів України деякими вченими відноситься й зняття з них частини заробітної плати (премій) за прогул засідань комітету [1, с. 90, 91; 9]. Утримання відповідних виплат за своєю сутністю більш виправдано відносити до розглянутої матеріальної відповідальності. Серед іншого подібний підхід дозволяє поєднувати утримання виплат за невиконання парламентарем своїх обов'язків у комітеті з іншими заходами вже дисциплінарної відповідальності, не порушуючи вимог ч. 1 ст. 61 Конституції України щодо заборони притягнення особи двічі до відповідальності одного виду за одне правопорушення.

З метою ширшого застосування інституту дисциплінарної відповідальності до її підстав слід відносити не тільки порушення трудової дисципліни у комітеті, але й порушення відповідних етичних норм (виражених у правових нормах), невиконання доручень чи інших обов'язків у комітеті, дії, що дискредитують парламент та / або його комітети, тощо.

Щодо посадових осіб і членів комітетів як суб'єктів спеціальної дисциплінарної відповідальності цілком логічно не застосовуються такі загальні дисциплінарні стягнення як догана та звільнення, що потребує пошуку та запровадження більш відповідних стягнень за порушення народними депутатами України трудової дисципліни, у тому числі розглянутих вище. При цьому, як альтернатива догані наразі можуть розглядатись усі стягнення, що не передбачають зміни статусу народного депутата України у комітеті, зокрема попередження, позбавлення слова, видалення з засідання комітету, позбавлення права участі у засіданнях і т.ін.

Висновки. Матеріальна відповідальність посадових осіб і членів комітетів передбачає утримання виплат за прогул ними засідань комітету (має поширюватись на прогул й інших його заходів), що забезпечує сумірність винагороди народного депутата України його реальній участі у роботі комітету.

Дисциплінарна відповідальність посадових осіб і членів комітетів виражається в їх видаленні з засідання комітету за порушення порядку його проведення. За порушення дисципліни та етичних норм на засіданнях комітетів також мають застосовуватись стягнення, аналогічні застосовуваним за порушення на пленарних засіданнях (попередження, припи-

нення виступу, позбавлення права участі у певній кількості засідань). Ці види відповідальності, застосовуючись переважно з виховною метою за менш істотні порушення, доповнюють конституційно-правову відповідальність комітетів Верховної Ради України.

Ефективність дисциплінарної та матеріальної відповідальності, об'єктивність її застосування та дотримання прав посадових осіб і членів комітетів потребують поглиблення та деталізації законодавчого регулювання підстав, санкцій та порядку реалізації такої відповідальності, а також посилення контролю за дотриманням дисципліни персональним складом комітетів.

Література:

1. Бруслик О.Ю., Мукомела І.В. Комітети Верховної Ради України: час реформ. Харків : Юрайт, 2017. 108 с.
2. Про комітети Верховної Ради України: Закон України: від 04.04.1995 р., № 116/95-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
3. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Комітети Верховної Ради України і проблеми підвищення ефективності їх діяльності // *Проблеми законності*. 2000. Вип. 42. С. 36–41.
4. Погорелова З.О. Щодо організації і порядку діяльності комітетів Верховної Ради України // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Спецвипуск. С. 55–59.
5. Александров О.А. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність народного депутата України // *Європейські перспективи*. 2012. № 3. С. 81–86.
6. Органи державної влади України: монографія / Погорілко В.Ф., Кривенко Л.Т., Григоруку Н.Г. та ін.; за ред. В.Ф. Погорілка. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. 592 с.
7. Про статус народного депутата України: Закон України: від 17.11.1992 р., № 2790-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав припинення нарахування заробітної плати та відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням депутатських повноважень: Проект Закону України: від 28.11.2014 р., реєстр. № 1099 / *Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52518&pf35401=317432>.
9. Словська І.Є. *Верховна Рада України* в системі вітчизняного парламентаризму: конституційно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2014. 47 с.
10. Про внесення змін до деяких законів України (щодо зняття заробітної плати з народного депутата за прогули та порушення Регламенту): Проект Закону України: від 01.11.2016 р., реєстр. № 5328 : ред. від 20.02.2017 р. / *Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60372&pf35401=415519>.
11. Гецько В.В. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України та депутатів місцевих рад: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2015. 195 с.
12. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України: від 10.02.2010 р., № 1861-VI // *Офіційний вісник України*. 2010. № 12. Ст. 565.

Zozulia O. Disciplinary and financial responsibility of officials and members of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine

Summary. The analysis of theoretical basis and legal regulation of the grounds, sanctions and the order of implementation of disciplinary and financial responsibility of officials and members of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine have been performed. Also it was determined that

today the issues of disciplinary and financial responsibility of the people's deputies of Ukraine are regulated in a rather fragmentary and unsystematically, more concerning its violations at plenary sessions than in the parliamentary committees.

The financial responsibility of officials and members of the committees provides for withholding payments for absenteeism of committee meetings (should extend to truancy of other measures), which ensuring commensurability of the remuneration of the people's deputy of Ukraine for his actual participation in the work of the committee.

Disciplinary responsibility of officials and members of committees is expressed in their removal from the meeting of the committee for violation of the procedure of its holding. The expediency of applying the penalties for violations of discipline and ethics at meetings of committees similar to those applied for violations at plenary meetings (warnings, ter-

mination of speech, deprivation of the right to participate in a certain number of meetings) has been proved. These types of responsibility, used mainly for educational purposes for minor violations, supplement the constitutional-legal responsibility of the committees.

It is substantiated that the effectiveness of disciplinary and financial responsibility, the objectivity of its application and observance of the rights of officials and members of committees require deepening and detailing the regulation of grounds, sanctions and the procedure for exercising such responsibility, as well as strengthening the control over the observance of discipline by staff of the committees.

Key words: disciplinary responsibility, financial responsibility, officials, members, committees, parliament, Verkhovna Rada of Ukraine.

*Шюкюров Гулам Хейбат оглы,
кандидат юридических наук,
преподаватель*

Масаллинского государственного регионального колледжа

СВОБОДА ПОЛУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация. В статье утверждается, что свобода получения информации, характерная для информационного общества, является многоаспектным направлением, она отражает в себе ряд ключевых правовых возможностей, вытекающих из содержания основных принципов конституционных положений и международных соглашений, а также обладает важным значением в осуществлении и обеспечении защиты прав личности на доступ к информации в информационном обществе.

Отмечается, что пробелы и неопределенность в правовом регулировании отношений, связанных с ограничениями по отношению к свободе информации в целях защиты прав и свобод человека, в существенной степени затрудняют поддержку в сфере информации необходимого баланса интересов личности, общества и государства. Ограничение возможностей доступа граждан к сведениям (информации) становится причиной негативной реакции населения и приводит к отсутствию доверия к структурам, которые должны обеспечивать это право.

Право на доступ к информации гарантирует свободу информации. Информация играет очень важную, решающую роль в реализации прав и свобод человека. Информационное право является одним из важных политических и личных прав людей и граждан. Полная и эффективная реализация информационного права, доступность существующей общественно значимых информации для каждого, информационная гласность органов власти являются одним из важных условий и показателей функционирования демократического, правового государства.

Широко анализируются такие вопросы, как классификация и определение соответствующего механизма защиты информации из различных сфер в Конституции и различных законодательных актах Азербайджанской Республики, рассматривается способ представления информационного запроса на предмет того, является ли законодательство Азербайджана более прогрессивным по сравнению с законодательством некоторых развитых стран.

Ключевые слова: средства массовой информации, свобода информации, информационные отношения, международное информационное право, защита информации, источники информационного права.

Введение. Из философии права известно, что понятие «право» обладает философской природой, отраженной в самой человеческой личности и ее свободной воле. В этом отношении свобода воли человека составляет фундаментальную основу прав человека. Права и свободы – это субъективные возможности для человека совершать любые, не запрещенные государством действия. Закрепление в законодательстве тех или иных субъективных прав человека выражает реальные возможности для индивидуума свободно использовать определенные блага в установленных законом пределах. Права и свободы всегда

направлены на обеспечение интересов и потребностей людей и граждан в материальной и духовной сферах, на достижение социального благополучия.

Цель статьи. Основная цель статьи – путем анализа доказать, что свобода получения информации, характерная для информационного общества, является многоаспектным направлением, она отражает в себе ряд ключевых правовых возможностей, вытекающих из содержания основных принципов конституционных положений и международных соглашений, а также обладает важным значением в осуществлении и обеспечении защиты права личности на доступ к информации в информационном обществе.

Обзор последних исследований и публикаций по затронутой теме. По мнению Ш.И. Алиева, все, что позволяет человеку вести нормальный образ жизни в соответствии с уровнем современной цивилизации, должно восприниматься как социальное благополучие. Свобода, честь, достоинство, жизнь, здоровье, безопасность, образование, творческая деятельность, труд, отдых, общение и многое другое может считаться социальным благополучием. Пользование благополучием может состоять не только из обладания теми или иными материальными ценностями, но и самой свободы поведения, выбора действий (нематериальное благополучие) [2, с. 7–9].

С.Н. Егоров отмечает, что на определенных этапах философско-правовых исследований всегда существует необходимость связанности права как видового понятия с более фундаментальным, родовым понятием. Многие исследователи делали попытки рассмотрения таких понятий, как воля, правило, интерес, порядок и т.п. Но ни один из них не смог в себе всецело отразить все бремя и основы смысла. По мнению автора, таким понятием является понятие свободы [9, с. 8]. Под свободой подразумевается способность человека осуществлять самостоятельный выбор без постороннего вмешательства, действовать в соответствии со своими собственными интересами и целями. В самом широком смысле свобода подразумевает отсутствие давления, вмешательства и ограничений.

В целом соотношение понятий «право» и «свобода» в первую очередь характеризуется тем, что они в большинстве случаев выступают в качестве синонимичных понятий. По своей правовой природе и системе гарантий права и свободы в субъективном смысле полностью идентичны. Они (оба понятия), будучи гарантированными государством, определяют социальные возможности людей или граждан в различных сферах. Как право, свобода – это признанная правом возможность лица в качестве человека, а также гражданина определенного государства выбирать вид и меру поведения [6, с. 133].

Б.А. Страшун указывает, что достаточно сложно провести юридическое различие между правом (в субъективном смысле)

и свободой. Из общей теории права известно, что субъективное право является мерой возможного поведения лица. Это определение подходит также и к свободе. В большинстве случаев, когда говорится о субъективном праве, предполагается наличие определенных субъектов, имеющих соответствующую обязанность по отношению к этому праву. Когда же речь идет о свободе, то предусматривается запрещение отрицания или ограничения этой свободы со стороны круга неопределенных субъектов, которые должны уважать эту свободу. Указанное различие между правом и свободой является достаточно условным и не может во всех случаях быть применимо [10, с. 122].

По мнению А.В. Гурлева, различение понятий «право» и «свобода» имеет практическое значение. Если государство в своем основном законе закрепило право, то оно приняло на себя ответственность за обеспечение этого права. В случае предоставления субъекту свободы государство берет на себя функцию контроля над способностью индивида осуществлять это право не во вред другим лицам и государству [8, с. 47].

Свобода не оказывает реальное и решающее влияние на практическое поведение людей в обществе. Здесь очень важна роль права как формы внешнего и позитивного выражения свободы. Так, право как феномен общественного развития корректирует поведение людей. С этой точки зрения информационное право можно рассматривать как необходимое условие реализации свободы информации в рамках конкретных правовых отношений.

В соответствии со статьей 50 Конституции АР каждый обладает свободой законным путем искать, приобретать, передавать, составлять и распространять любую желаемую информацию. Закрепление на конституционном уровне свободы информации и права на информацию имеет большое значение с точки зрения укрепления свободы личности в развитии информационных возможностей, а также новых информационных отношений между гражданином и государством.

Изложение основного материала. Следует отметить, что информационное право выступает своего рода правовой гарантией. Потому что выявление и осуществление этой юридической возможности предполагает значительное повышение уровня правовой защиты личности. Свободное участие в социальных отношениях только снижает зависимость граждан от государственного аппарата и создает условия для полного и цельного обеспечения его интересов.

Обычно в юридической литературе содержание свободы информации связывается с конституционными правами человека в сфере информации и свободой печати и средств массовой информации. Государственная политика в области обеспечения информационного права должна быть направлена на реализацию принципа публичности (доступности для всех) правовой информации, направленной на обеспечение информационных потребностей как общества, так и личности в целом [12, с. 356].

Нормы, обеспечивающие право на доступ к информации, охватывают как политическую, экономическую, так и правовую сферы информации. И.Д. Тиновицкая отмечает, что одним из показателей уровня цивилизованности общества является уровень информированности членов общества и их коллективов обо всех проявлениях экономической, политической, социальной и правовой реальности [14, с. 32]. Обеспечение принципа свободы информации тесно связано с обязанностью государственных органов, общественных объединений и долж-

ностных лиц ознакомить граждан с информацией по поводу их прав и интересов. Роль информации неоспорима в рамках трех этапов процесса управления: сбора и обработки информации, ее оценки с точки зрения определенных норм и принятия решений. Наряду с государственными органами это может быть отнесено и к деятельности конкретного индивидуума. Осуществление этого права свидетельствует о свободе гражданина. Как справедливо отмечает А.И. Ракитов, человек в политическом и правовом смысле должен быть свободным с моральной стороны и иметь возможность беспрепятственного ознакомления со всеми видами, формами и уровнями всевозможной информации [13, с. 71].

В литературе отмечается, что конфликты возникают при наличии условий ограничения свобод граждан, индивидуальной автономии человека, подавления возможностей свободного выражения намерений и потребностей и их обеспечения [4, с. 346]. Это может относиться и к свободе информации. Так, противоречие правового регулирования общественных отношений в сфере информационного права и свободы информации может стать причиной некоторых серьезных и нежелательных отрицательных последствий. Например, пробелы и неопределенность в правовом регулировании отношений, связанных с ограничениями по отношению к свободе информации в целях защиты прав и свобод человека, в существенной степени затрудняют поддержание в сфере информации необходимого баланса интересов личности, общества и государства. Ограничение возможностей доступа граждан к сведениям (информации) становится причиной негативной реакции населения и приводит к отсутствию доверия к структурам, которые должны гарантировать это право.

Право на доступ к информации гарантирует свободу информации. Свобода информации – это важная особенность общества, являющаяся гарантом прав человека. Получение сведений о процессах, происходящих в обществе, является первичной потребностью граждан. Каждый имеет право на доступ к информации обо всех представляющих интерес и значение для людей событиях и фактах, влияющих на социальную среду, и это право является частью свободы выражения мысли граждан [3].

Информация для человека имеет жизненно важное значение. Потому что без информации человек не может осуществлять выбор, а значит, и свою свободу. С этой точки зрения свобода информации является наиболее важным условием для полного и эффективного осуществления информационного права.

Свобода информации человека связана с процессом подготовки, приобретения или понимания существующей информации, ее производства и передачи.

Некоторые авторы считают, что свобода постепенно начинает превращаться в «право». Свобода является только негативной обязанностью для государства, необходимостью воздерживаться от вмешательства в сферу свободы личности, как минимум, ограничением этого вмешательства на уровне нарушения сферы свободы личности. Информационное право не только означает изменение терминологии, но и предусматривает изменение обязательств государства. Потому что сейчас речь идет не о вмешательстве в частную жизнь личности, а о непосредственном обеспечении доступа к информации этой личности как члена общества. Сегодня «рынок свободных

идей» не может существовать без позитивной поддержки государства. Потому что государство несет обязательство не только по защите отдельных лиц, пользующихся предоставленной им свободой, но и по обеспечению для общества функционирования этого рынка идей. Свобода самовыражения личности начинает превращаться в коллективное, общественное право. Просто личность не должна иметь права передавать какую-либо информацию посторонним. Ключевой вопрос заключается в том, что потенциальные потребители информации должны иметь возможность доступа к ней [7, с. 133].

В современном периоде во многих странах мира были приняты специальные законы о свободе информации. Первым таким законом является закон «О свободе периодической печати», который был принят как часть конституции в Швеции в 1766 году. В США в 1966-м году был принят Закон «О свободе информации», а в 2000-м году в Англии был принят Акт «О свободе информации». С целью еще большего расширения существующих возможностей граждан ознакомления с официальной информацией в Азербайджане в 2005-м году тоже был принят отдельный закон «О свободе информации». Поскольку в данном Законе по многим вопросам имеются повторения с Законом Азербайджанской Республики «О получении информации», то возможно обеспечение их объединения.

Информационное право является одним из важных политических и личных прав людей и граждан. Полная и эффективная реализация информационного права, доступность существующей общественно значимой информации для каждого, информационная гласность органов власти являются одним из важных условий и показателей функционирования демократического, правового государства. Именно осуществление информационного права гарантирует, что граждане участвуют не только формальным, но и реальным образом в жизнедеятельности государства. Информационное право выступает в качестве элемента, связывающего систему всех основных прав и свобод. Гражданские, политические, социальные, экономические и культурные права и свободы могут быть реализованы только в том случае, если будет фактическим образом соблюдаться это право. В условиях, когда граждане ограничены в получении информации, все демократические институты носят формальный характер, а народ превращается в управляемую со стороны, безынициативную массу. Поэтому на данный момент прозрачность государственной власти и вопросы полноценной защиты прав граждан в информационной сфере приобретают особую актуальность как связанные между собой вопросы.

Следует отметить, что многие конституционные права и возможности для их осуществления тесным образом связаны с информационным правом. Так, информация играет весьма важную, решающую роль в реализации прав и свобод человека. Например, в условиях неопределенности, без необходимого знаний, права собственности не могут быть осуществлены в полноценном виде. При покупке акций предприятия возникает необходимость собрать подробную информацию об этом предприятии. Либо же при сотрудничестве с банком существует необходимость изучения рейтинга этого банка. Кроме того, отсутствие достоверной и правдивой информации о качестве товара создает проблемы при осуществлении прав потребителей и часто приводит к нарушению этих прав. Поэтому Международная Конфедерация Потребительских Объединений организовала специальную информационную службу

формулирования сведений о качестве продукции, ее производителях, импортерах и т.д. [5]. Политические права и свободы, например, такие как право участвовать в политической жизни общества и государства, право участвовать в управлении государством, избирательное право, свобода мысли и слова и т.п. – также в значительной степени зависят от информации. Именно в условиях полноценной информации создаются благоприятные условия для принятия эффективных решений народом или другими компетентными субъектами. Чтобы правильно и эффективно реализовывать свое избирательное право, граждане также должны располагать достаточной информацией о своих кандидатах. В соответствии с частью II статьи 35 Конституции Азербайджанской Республики каждый на основании своей способности к труду обладает правом свободно выбирать себе вид деятельности, профессию, занятие и место работы [1, с. 13]. Однако чтобы реализовать это право, необходимо обладать сведениями о характере той или иной профессии, вида деятельности. Статья 59 Конституции закрепляет право на свободное предпринимательство [1, с. 19]. Для реализации этого права требуется обладание необходимыми знаниями об особенностях и правовых основах предпринимательской деятельности.

Информационное право по своему содержанию тесно связано со свободой массовой информации. Информационное право предполагает выражение каждым законным путем свободы поиска, получения, передачи, подготовки и распространения желаемых сведений, свобода массовой информации предусматривает свободное распространение сведений через средства массовой информации, за исключением сведений, запрещенных законом.

Как закреплено в международно-правовых актах, свобода мысли и информации отражает в себе свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми способами без вмешательства со стороны общественных органов и независимо от государственных границ. В этой связи следует отметить статью 19-ю Всеобщей Декларации прав человека, статью 19-ю Международного Пакта «О гражданских и политических правах» и статью 10-ю Европейской Конвенции «О защите прав человека и основных свобод». В соответствии со статьей 19-й Всеобщей Декларации прав человека каждый человек обладает правом на свободу вероисповедания и правом свободного его выражения: это право включает в себя право на свободу оставаться в своем вероисповедании, а также на поиск, получение и распространение информации и идей посредством любых средств и независимо от государственных границ. Декларация защищает все формы выражения и распространения идей, включая все формы выражения, основанные на аудиовизуальных, электронных и интернет технологиях.

Невозможно создать информативное и активное гражданское общество без свободы выражения мнений, особенно свободы прессы. В безопасной среде для журналистов граждане могут легко получить качественную информацию и в конечном итоге достигнуть многих целей. К этим целям относятся, в частности, нижеследующие: демократическое управление и сокращение уровня бедности; защита окружающей среды; гендерное равенство и расширение прав и возможностей женщин; правосудие и пропаганда культуры прав человека [11]. Свобода выражения мнения необходима для функционирования демократии и участия общества в процессе принятия реше-

ний. Если гражданам не предоставляется возможность доступа к информации и выражения своего мнения, они не могут реализовать свое право участия в голосовании и процессе принятия решений. Поэтому свобода выражения мнения важна не только для восприятия чувства личного достоинства, но и для участия в политической и общественной жизни [15].

Как одно из прав, тесно связанных с информационным правом, выступает право каждого на личную неприкосновенность. Согласно статье 32-й Конституции Азербайджанской Республики, закрепляющей это право, не допускаются сбор, хранение, использование и распространение информации о чьей-либо личной жизни без его согласия. За исключением случаев, установленных законом, никто не может без его ведома и вопреки его возражениям подвергнуться слежке, видео- или фотосъемке, аудиозаписи и другим подобным действиям. Государство гарантирует право каждого на сохранение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных сообщений и сведений, передаваемых другими средствами связи. Это право в предусмотренном законом порядке может быть ограничено для предотвращения преступления или выявления истины в ходе расследования уголовного дела. За исключением случаев, установленных законом, каждый может ознакомиться с собранными о нем сведениями. Каждый обладает правом потребовать исправления или изъятия (ликвидации) собранных о нем сведений, не соответствующих действительности, неполных, а также полученных с нарушением требований закона. В соответствии со статьей 39-й Конституции каждый обладает правом собирать информацию о подлинном состоянии окружающей среды. В соответствии со статьей 47-й Конституции каждый обладает правом на свободу мысли и слова. В соответствии со статьей 50-й Конституции каждый обладает свободой законным путем искать, получать, передавать, составлять и распространять любую информацию. Статья 51-я Конституции закрепляет каждому свободу творчества. Все упомянутые конституционные нормы составляют в более широком смысле конституционную основу субъективного информационного права и осуществляются в рамках различных видов правовых отношений (как публичных, так и частно-правовых отношений). Так, конституционные нормы определяют общее направление будущего правового регулирования информационных отношений, а нормы отраслевого законодательства закрепляют конкретный правовой механизм для осуществления информационного права. В содержании ряда общих правовых отношений, например, таких как отношения административного права, информационное право занимает важное место. Так, государственные органы для выполнения возложенных на них функций могут требовать необходимые сведения от различных субъектов. Например, в соответствии с налоговым законодательством налоговые органы имеют право требовать от налогоплательщиков соответствующие сведения об их финансовом положении в форме налоговых деклараций. Информация играет важную роль и в содержании частноправовых отношений. Это более наглядным образом можно увидеть в рамках гражданско-правовых отношений.

В некоторых странах проводится определенная дискриминация в сфере права подачи информационного запроса. Это право связывается со статусом лица, подавшего запрос, его гражданством и т.д. Однако получение информации является свободой каждого живущего в стране человека. С этой

точки зрения законодательство Азербайджанской Республики избрало позицию, соответствующую более демократичным и прогрессивным международным стандартам. Так, статья 2-я Закона «О получении информации» гласит, что получение информации в Азербайджанской Республике является свободным. Каждый имеет право непосредственно или через своего представителя связаться с владельцем информации, выбрать вид информации и форму приобретения. В статье 6.1.1-й этого же закона обеспечение свободного, беспрепятственного и на равных условиях для всех информационного запроса провозглашено одним из основополагающих принципов получения информации [16]. Как видится, используя термины выражения «каждый» и «всеми», законодатель сделал это право независимым от обстоятельств гражданства, пола, национально-этнической принадлежности и т.д., не установил какой-либо дискриминации в этой сфере.

В статье 15-й Закона «О получении информации» отмечается, что информационный запрос должен содержать имя и фамилию заявителя. В некоторых зарубежных странах, например, согласно информационному законодательству Швеции, заявитель может сохранять свое имя в тайне. Такая возможность должна быть гарантирована заявителю и в нашем законодательстве.

Выводы. С точки зрения представления способа подачи информационных запросов по сравнению с законодательством некоторых развитых стран законодательство Азербайджана является более прогрессивным. Например, согласно законодательству Великобритании информационный запрос может быть оформлен и подан только в письменном виде. Законодательство Азербайджана предусматривает также возможность и для подачи устного запроса. Так, согласно статье 13 Закона «О получении информации» заявитель подает информационный запрос следующим образом:

- 1) в устной форме, связавшись непосредственно или по телефону с должностным лицом владельца информации;
- 2) в письменной форме запрос подается лично или собственнику владельцу информации по почте, телефаксу или электронной почте.

Таким образом, человек осуществляя деятельность, делает выбор среди известных ему видов деятельности. В это время он берет за основу сведения, которыми обладает заранее. Другими словами, свобода основана на выборе, а выбор основывается на информации. По нашему мнению, информационное право выражает внешнюю форму осуществления свободы информации. Проще говоря, свобода информации не ограничивается функцией получения человеком информации. Свобода информации, будучи составной частью человеческой свободы, влияет на полноценное осуществление этой свободы. Чтобы реализовать свою собственную свободу, человек обогащает и дополняет имеющуюся информацию и получает новые сведения.

Литература:

1. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası. Bakı : Hüquq ədəbiyyatı, 2016. 100 s.
2. Əliyev Ş.İ. İnsan hüquqları sistemində sosial hüquqlar (nəzəri və praktiki məsələlər). Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. 368 s.
3. İnformasiya əldə etmək hüququ daha effektiv təmin olunacaqdır. URL: <http://www.ombudsman.gov.az/view.php?lang=az&menu=75&id=1171>.
4. Mehdiyev R.Ə. Fəlsəfə. Bakı: Şərq-Qərb, 2010. 360 s.

5. Байтенова А. Антиреклама – друг народа. Российская газета, 24 апреля 1993.
6. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. Москва, 1997. 234 с.
7. Гольдман Р., Лентовска Э., Франковски С. Верховный суд США о гражданских правах и свободах. Варшава : Изд-во «БЕГА» , 1997. 418 с.
8. Гурлев А.В. Право человека на достойную жизнь как основная ценность социального государства. Санкт-Петербург, 2001. 198 с.
9. Егоров С.Н. Аксиоматические основы теории права. Санкт-Петербург, 2001. С. 8.
10. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник / Под ред. Б.А. Страшуна : в 4-х т. 3-е изд. Т. 1-2: Часть общая. Москва, 2000. 822 с.
11. План действий ООН по обеспечению безопасности журналистов и проблеме безнаказанности. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/official_documents/UN-Plan-on-Safety-Journalists_RU_UN-Logo.pdf.
12. Правовая информатизация Республики Беларусь: становление и перспективы развития / Под общ. ред. Н.Н. Радивановича. Минск : Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2007. 400 с.
13. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции. Москва, 1991. 170 с.
14. Тиновицкая И.Д. Право на информацию и механизм его реализации. *Законодательные проблемы информатизации общества* : Труды ВНИИСЗ. Москва, 1992. Труды 52. С. 29–41.
15. URL: <http://archive.hrea.org/ru/learn/guides/freedom-of-expression.html>.
16. URL: www.e-qanun.az.

Shyukurov Ghulam Heybat. Free to get information

Summary. The article argues that freedom to receive information, characteristic of the information society, is a multidimensional direction, it reflects a number of key legal

opportunities arising from the content of the basic principles of constitutional provisions and international agreements, and is also important in the implementation and protection of the rights of an individual on access to information in the information society.

It is noted that gaps and uncertainty in the legal regulation of relations connected with restrictions in relation to freedom of information in order to protect human rights and freedoms significantly complicate the maintenance of the necessary balance of interests of an individual, society and state in the field of information. The restriction of citizens' access to information (information) causes a negative reaction of the population and leads to a lack of trust in the structures that must guarantee this right.

The right of access to information guarantees freedom of information. Information plays a very important, crucial role in the realization of human rights and freedoms. Information law is one of the important political and personal rights of people and citizens. The full and effective implementation of information law, the availability of existing socially significant information for everyone, information transparency of the authorities is one of the important conditions and indicators of the functioning of a democratic, legal state.

Issues such as the classification and definition of an appropriate mechanism for protecting information in various fields in the Constitution and various legislative acts of the Republic of Azerbaijan are widely analyzed, and the method for submitting an information request to determine whether legislation in Azerbaijan is more progressive than in some developed countries is considered.

Key words: mass media, freedom of information, information relations, international information law, protection of information, sources of information law.

*Литвин Н. А.,**доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України*

ЩОДО ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ АНТИКОРУПЦІЙНИМ БЮРО УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню форм взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу України і Національним антикорупційним бюро України. Зазначено, що відсутність належної взаємодії між Держфінмоніторингом та НАБУ призводить до того, що переважна більшість злочинів у сфері економіки виявляється не на стадії підготовки, а вже після їх вчинення і завдання матеріальної шкоди державі. Задля усунення цієї проблеми необхідно запровадити окремі заходи взаємодії цих органів, серед яких можна виокремити проведення ними спільних навчальних занять із виявлення, попередження та припинення корупційних проявів, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також забезпечення проведення цільових перевірок, профілактичних операцій та рейдів.

Встановлено, що форма взаємодії – це зовнішнє вираження узгодженої діяльності її суб'єктів з метою виконання поставлених завдань. Запропоновано існуючий перелік форм взаємодії доповнити таким важливим видом, як проведення спільних навчань та тренінгів, що дасть можливість підвищити ефективність та обізнаність детективів НАБУ та працівників Держфінмоніторингу під час виконання ними оперативно-розшукових та слідчих дій щодо корупційних злочинів та злочинів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Зроблено висновок, що для попередження економічних та корупційних правопорушень органи Держфінмоніторингу та НАБУ повинні розширювати форми взаємодії, знати і чітко виконувати вимоги законодавчих і підзаконних нормативних актів, що дозволить уникнути як порушень законності, так і невиконання працівниками зазначених органів своїх обов'язків, передбачених відомчими нормативними актами. Для здійснення належної взаємодії між Держфінмоніторингом та НАБУ необхідна координація дій зазначених органів у виробленні єдиного підходу для проведення повноцінних та належним чином спланованих дій.

Ключові слова: форми, взаємодія, Державна служба фінансового моніторингу України, Національне антикорупційне бюро України, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. В умовах становлення ринкових відносин в Україні відбуваються негативні процеси «тінізації» економіки, що, у свою чергу, також відбувається із застосуванням різноманітних корупційних схем. За результатами цих злочинних діянь, за повідомленням офіційних джерел, еко-

номії держави завдаються мільярдні збитки. Тому боротьба з такими корупційними суб'єктами та постійне вдосконалення форм і методів протидії цих видів злочинів досі є актуальним завданням, яке потребує свого вирішення і є одним із пріоритетів діяльності Державної служби фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторингу) та Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ).

Окремі питання, пов'язані з взаємодією правоохоронних та інших органів державної влади у запобіганні та протидії корупції, а також легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом в Україні знаходять своє відображення у роботах О.М. Бандурки, В.Т. Білоуса, В.В. Коваленка, В.К. Колпакова, Ю.М. Комарової, О.В. Кузьменко, В.В. Лисенка, Д.М. Лук'яця, О.В. Тарасенко, Г.П. Цимбал та інших учених. Віддаючи належне вищезазначеним фахівцям, та результатам їх наукових досліджень, окремі питання з проблематики не знайшли свого остаточного вирішення і потребують додаткового вивчення, що зумовлює актуальність дослідження і є основою для наукових пошуків автора та підготовки цих матеріалів.

Метою статті є дослідження наукових підходів щодо визначення форм взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу України і Національним антикорупційним бюро України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відсутність належної взаємодії між Держфінмоніторингом та НАБУ призводить до того, що переважна більшість злочинів у сфері економіки виявляється не на стадії підготовки, а вже після їх вчинення і завдання матеріальної шкоди державі. Задля усунення цієї проблеми необхідно запровадити окремі заходи взаємодії цих органів, серед яких можна виокремити проведення ними спільних навчальних занять з виявлення, попередження та припинення корупційних проявів, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також забезпечення проведення цільових перевірок, профілактичних операцій та рейдів.

Так, згідно Угоди між директором Національного антикорупційного бюро України Артемом Ситником та головою Державної служби фінансового моніторингу України Ігорем Черкаським, підписаної 30 червня 2015 року, про міжвідомче та інформаційне співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та протидії корупції в Україні було досягнуто домовленості щодо залучення співробітників із метою ефективної співпраці у вирішенні нагальних питань та обміну досвідом

для ефективної роботи працівників у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та протидії корупції.

Крім того, в рамках цієї ж Угоди 3 та 24 листопада 2016 року представниками Держфінмоніторингу було проведено тренінги для детективів Національного антикорупційного бюро України стосовно практичних питань взаємодії Держфінмоніторингу та НАБУ.

Особлива увага під час тренінгів була приділена практичним питанням співпраці стосовно фінансових розслідувань, обміну інформацією у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень.

Питання взаємодії між Держфінмоніторингом та НАБУ не буде висвітлено у повному обсязі без здійснення аналізу сутності та змісту форм взаємодії, тому далі необхідно приділити цьому увагу.

Зміст форм взаємодії – це єдність усіх складників спільної й узгодженої діяльності суб'єктів взаємодії, включаючи їхні внутрішні суперечності й тенденції зв'язку, а форма – є засобом існування, вираження позиції, змістом [1, с. 621].

Форми взаємодії системи правоохоронних органів України з іншими державними органами в боротьбі зі злочинністю поділяють на організаційні та процесуальні [2, с. 119; 3, с. 389–391].

Крім того, існує ініціативна форма взаємодії НАБУ з іншими державними органами, коли при отриманні відповідного запиту останні, обов'язково надають необхідну інформацію або в триденний строк, або (з дозволу НАБУ) у п'ятиденний. Викладене дозволяє констатувати, що ініціативна взаємодія НАБУ з іншими державними органами може виступати дієвим інструментом при виконанні своїх функціональних обов'язків, який у разі правильного застосування сприятиме ефективному виявленню та припиненню кримінальних корупційних правопорушень. Договірна форма взаємодії НАБУ полягає в укладенні міжвідомчих угод чи меморандумів про співпрацю з іншими правоохоронними органами.

Фактично йдеться про укладання адміністративних договорів, оскільки зазначені меморандуми мають ознаки останніх. Крім того, основні види взаємодії за тривалістю взаємодії поділяються на постійну та разову. Враховуючи специфіку діяльності Держфінмоніторингу та НАБУ, їх права та обов'язки в адміністративно-правових відносинах, взаємодія зазначених органів може носити постійний та періодичний характер. На постійній основі дані органи співпрацюють згідно Угоди про взаємодію та Порядку взаємодії Державної служби фінансового моніторингу України та Національного антикорупційного бюро України, які регламентують порядок такого співробітництва, права й обов'язки сторін, умови передання інформації тощо. Інколи співпраця НАБУ та Держфінмоніторингу може носити епізодичний чи разовий характер. Як приклад слугує необхідністю виконання окремих специфічних завдань НАБУ у конкретний проміжок часу. Задля їх виконання зазначений орган може виступати дані від органів Держфінмоніторингу про окремі питання їх діяльності тощо.

Згідно Порядку взаємодії до основних форм взаємодії між Держфінмоніторингом та НАБУ доцільно віднести:

- надання та розгляд одержаних узагальнених матеріалів;
- обмін інформацією;

- подання та виконання запитів;
- створення спільних робочих груп.

Зазначений перелік форм взаємодії варто доповнити таким важливим видом, як проведення спільних навчань та тренінгів, що дасть можливість підвищити ефективність та обізнаність детективів НАБУ та працівників Держфінмоніторингу під час виконання ними оперативного-розшукових та слідчих дій щодо корупційних злочинів та злочинів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Порядок взаємодії Державної служби фінансового моніторингу України та Національного антикорупційного бюро України затверджений Наказом Міністерства фінансів України, Національного антикорупційного бюро України 07.12.2016 № 1062/353 [4] наступним чином трактує зазначені форми взаємодії:

1. Надання узагальнених матеріалів.

Інформація про фінансову операцію або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, а також про клієнта, одержана Держфінмоніторингом у встановленому законодавством порядку, обробляється та аналізується на предмет наявності достатніх підстав:

- 1) вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення;

- 2) підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням іншого суспільно небезпечного діяння, яке визначене Кримінальним кодексом України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

У разі встановлення вищезазначених підстав Держфінмоніторинг у визначені цим Порядком строки надає Національному бюро відповідні узагальнені матеріали.

При формуванні узагальнених матеріалів для аналізу фінансових операцій та / або у разі необхідності отримання інформації від підрозділу фінансової розвідки іншої держави або надання такої інформації Держфінмоніторингом використовуються документи (відомості), надані Національним бюро про фінансові операції, стосовно яких є підозра, що вони пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму, фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення або вчиненням іншого кримінального правопорушення, підслідність якого визначено за Національним бюро, та / або пов'язані з особами, стосовно яких застосовано міжнародні санкції.

Надання інформації Держфінмоніторингу здійснюється Національним бюро з дотриманням вимог законодавства щодо розголошення відомостей досудового розслідування та вимог законодавства у сфері охорони інформації з обмеженим доступом.

Держфінмоніторинг у разі необхідності звернення (запиту) до підрозділу фінансової розвідки іноземної держави використовує інформацію, надану Національним бюро щодо фінансових операцій, стану розгляду узагальнених матеріалів, кримінальних проваджень, у тому числі з обмеженим доступом, у разі наявності дозволу Національного бюро.

За відсутності такого дозволу інформація Національного бюро не може бути використана при зверненні (запиті) до підрозділу фінансової розвідки іноземної держави.

У разі наявності у Держфінмоніторингу додаткової інформації, що стосується раніше направлених Національному бюро узагальнених матеріалів, Держфінмоніторинг формує та надає Національному бюро додаткові узагальнені матеріали.

Якщо за результатами розгляду раніше наданого узагальненого матеріалу Національним бюро розпочато кримінальне провадження або узагальнений матеріал розглядається (використовується) у ході досудового розслідування, додаткові узагальнені матеріали надаються безпосередньо Національному бюро, якщо інше ним не зазначено.

Рішення про наявність достатніх підстав для передачі узагальнених матеріалів Національному бюро приймається експертною комісією, склад і повноваження якої затверджуються окремим наказом Держфінмоніторингу.

До участі в засіданнях експертної комісії на підставі листа Держфінмоніторингу можуть запрошуватися представники Національного бюро, кандидатури та кількість яких затверджуються окремим розпорядчим документом Національного бюро, про що інформується Держфінмоніторинг. Представники Національного бюро, які залучаються до участі в засіданнях експертної комісії, наділені консультативно-дорадчими функціями та мають право:

- знайомитися з короткими описами проектів узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів (у табличній формі) та схемами фінансових операцій;
- вносити пропозиції щодо наявності або відсутності достатніх підстав для передачі узагальнених матеріалів Національному бюро або до іншого правоохоронного органу, його територіального підрозділу;
- вносити пропозиції щодо обсягу і строку доопрацювання узагальнених матеріалів;
- вносити пропозиції щодо визначення правоохоронного органу, його територіального підрозділу, до якого рекомендується передати узагальнені матеріали;
- інформувати про стан розгляду узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів, раніше переданих до Національного бюро;
- вносити пропозиції щодо отримання копій узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів.

Строк передачі узагальнених матеріалів до Національного бюро не повинен перевищувати трьох робочих днів з дня прийняття рішення експертною комісією Держфінмоніторингу.

Узагальнені матеріали, додаткові узагальнені матеріали (за наявності) та додатки до них (за наявності) надаються Національному бюро на паперових та / або магнітних, та / або інших матеріальних носіях інформації разом з відповідним супровідним листом за підписом Голови Держфінмоніторингу або його заступника.

Національному бюро заборонено передавати будь-кому інформацію, отриману від Держфінмоніторингу у вигляді узагальнених матеріалів та додаткових узагальнених матеріалів, за винятком випадків передачі її до інших правоохоронних органів для використання відповідно до законодавства України.

Отримані узагальнені матеріали Національне бюро використовує у межах своєї компетенції, здійснюючи досудове розслідування у кримінальних провадженнях у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України.

Узагальнені матеріали, які містять підозри щодо відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, використовуються Національним бюро для вжиття заходів щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та іншим суспільно-небезпечним діянням.

Національне бюро на запити Держфінмоніторингу надає інформацію (додаткову інформацію) про стан розгляду узагальнених матеріалів, копії процесуальних документів (з дотриманням вимог Кримінального процесуального кодексу України).

Держфінмоніторинг та Національне бюро один раз на півроку проводять взаємоперевірку результатів стану розгляду переданих узагальнених матеріалів.

Національним бюро до Держфінмоніторингу подається перелік підрозділів детективів, що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії Національного бюро, на які покладено виконання завдань із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, іншим злочинам.

2. Обмін інформацією. Ця основна форма взаємодії, створює реальні основи для розслідування правопорушень. Своєчасне надходження інформації взаємодіючим сторонам має вирішальне значення для успіху оперативних заходів, що проводяться, і слідчих дій. Обмін інформацією між підрозділами відбувається по-різному: вона може бути передана письмово, усно або безпосереднім ознайомленням з документами, що цікавлять, і предметами. Інформація може бути також передана в копії документа, довідки, меморандуму тощо. Згідно Порядку взаємодії обмін інформацією здійснюється з дотриманням вимог законодавства щодо її захисту.

Так, Національне бюро та Держфінмоніторинг забезпечують збереження повноти і цілісності отриманої інформації, створюють і підтримують належні умови для її зберігання, а також запобігання незаконному доступу до неї.

З метою запобігання незаконному розголошенню інформації, яка міститься в узагальнених матеріалах та додаткових узагальнених матеріалах, у тому числі під час їх передачі та розгляду, її розкриття та захист здійснюються співробітниками Держфінмоніторингу та Національного бюро відповідно до законодавства України, яке регламентує порядок використання документів, що містять інформацію з обмеженим доступом.

Національне бюро надає Держфінмоніторингу передбачену цим Порядком інформацію (копії документів) з дотриманням вимог законодавства України, зокрема статті 222 Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

3. Подання та виконання запитів. Національне бюро для отримання інформації у рамках перевірки отриманих узагальнених матеріалів, необхідної для виконання покладених на нього обов'язків, може направляти до Держфінмоніторингу запити. Національне бюро у своєму запиті, крім іншого, може зазначити застереження щодо збору Держфінмоніторингом додаткової інформації в межах запиту.

Держфінмоніторинг у разі необхідності отримання додаткової інформації для аналізу фінансових операцій або щодо стану розгляду узагальнених матеріалів, переданих Національному бюро, може направляти до Національного бюро запити.

4. Створення спільних робочих груп. Для вироблення єдиної думки з того чи іншого питання працівники Держфінмоніторингу та НАБУ, як правило, вдаються до спільного обговорення ситуації, що склалася у справі. При цьому добиваються взаєморозуміння і узгодженості дій, уточнюють питання про межі використання оперативної інформації і можливої тактики зашифрування джерел її отримання, уточнюють обов'язки кожного учасника слідчої дії або оперативного заходу [2, с. 125–126].

5. Проведення спільних навчань та тренінгів. На сьогодні вже існує практика такої взаємодії. Так, вже у вересні 2015 р. новопризначені детективи НАБУ розпочали підготовку у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Тренінги проходили на базі Навчально-методичного центру, що входить до сфери управління Держфінмоніторингу. Для новопризначених борців з корупцією було презентовано кращі практики та досвід фахівців Держфінмоніторингу та міжнародних експертів з питань, що стосуються боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, з акцентом на антикорупційну складову. Проведення такого роду тренінгів стало одним із перших практичних результатів реалізації положень Угоди про співпрацю між Держфінмоніторингом та НАБУ, що передбачає, зокрема, обмін досвідом з основних аспектів діяльності відомств [5].

Аналізуючи все вищевикладене, а також урахувавши результати досліджень учених та узагальнення існуючої практики можна констатувати, що форма взаємодії – це зовнішнє вираження узгодженої діяльності її суб'єктів з метою виконання поставлених завдань.

Висновки. Органи Держфінмоніторингу та НАБУ взаємодіють лише в межах окремих рішень спільних колегій, під час здійснення спільних оперативно-профілактичних операцій з метою профілактики або викриття правопорушень. Разом з тим, існує значна кількість не врегульованих питань теоретичного, юридичного та організаційного характеру щодо вдосконалення взаємодії зазначених органів, що потребують вирішення найближчим часом. Для попередження економічних та корупційних правопорушень органи Держфінмоніторингу та НАБУ повинні розширювати форми взаємодії, знати і чітко виконувати вимоги законодавчих і підзаконних нормативних актів, що дозволить уникнути як порушень законності, так і невиконання працівниками зазначених органів своїх обов'язків, передбачених відомчими нормативними актами. Крім того, для здійснення належної взаємодії між Держфінмоніторингом та НАБУ необхідна координація дій зазначених органів у виробленні єдиного підходу для проведення повноцінних та належним чином спланованих дій.

Література:

1. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Попов. М.: Советская энциклопедия, 1993. 840 с.

2. Тарасенко О.В. Взаємодія між правоохоронними та контролюючими органами України у протидії фіктивному підприємництву: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь. 2018. 227 с.
3. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навч. посібн. / за ред. В.А. Ліпкана. К.: КНТ, 2007. 884 с. URL: http://semestr.com.ua/book_378_glava_117_1.
4. Про затвердження порядку взаємодії Державної служби фінансового моніторингу України та Національного антикорупційного бюро України: Наказ Міністерства фінансів України, Національного антикорупційного бюро України 07.12.2016 № 1062/353 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1729-16> (дата звернення: 15.07.2019).
5. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. URL: <http://www.sdfm.gov.ua/> (дата звернення: 14.07.2019).

Lytvyn N. Concerning Forms of interaction between the State Financial Monitoring Service of Ukraine and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of forms of interaction between the State Financial Monitoring Service of Ukraine and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. It is noted that the lack of proper interaction between SFMS and NABU leads to the fact that the vast majority of crimes in the economic sphere are detected not at the stage of preparation, but after their commission and causing material damage to the state.

To remedy this problem, it is necessary to introduce separate measures of cooperation of these bodies, among which can be distinguished conducting of joint training sessions on detection, prevention and suppression of corruption manifestations, prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of terrorism and financing mass destruction, as well as assurance of targeted inspections, preventive operations and raids.

It is established that a form of interaction is an external expression of the concerted activity of its subjects for the purpose of accomplishing the tasks. It is suggested to supplement the list of forms of interaction with such important type as conducting joint trainings and trainings, which will make it possible to increase the efficiency and awareness of NABU detectives and SFMS employees in carrying out their operative-investigative and investigative actions on corruption offenses and criminal offenses in the sphere of crime and fraud laundering proceeds of crime, terrorist financing and the proliferation of weapons of mass destruction.

It is concluded that in order to prevent economic and corruption offenses, the SFMS and NABU bodies should expand the forms of interaction, know and clearly comply with the requirements of legislative and by-law normative acts, which will allow to avoid both violations of legality and non-compliance by employees of the specified bodies, foreseeable regulations. In order to ensure proper interaction between SCFM and NABU, coordination of the actions of the mentioned bodies in developing a unified approach for carrying out full and properly planned actions is required.

Key words: forms, interaction, State Financial Monitoring Service of Ukraine, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, law enforcement agencies.

*Корнієнко М. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Анотація. Міжнародна співпраця у кримінальному провадженні є невід'ємним складником належної реалізації його завдань. Співпраця дуже важлива, адже саме за допомогою спільних дій різних держав відбувається ефективне забезпечення невідворотності покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у тому числі і насильницькі злочини щодо дитини.

Міжнародна співпраця у боротьбі з насильницькими злочинами щодо дітей – це комплексна погодженість дій суверенних держав, міжнародних організацій, які спрямовані на розроблення та координацію заходів щодо попередження, розкриття певних видів злочинів і виявленням, затриманням й передачею правосуддю правопорушників, а також визначення цілей та вирішення завдань із мінімізації транснаціональних і внутрішньонаціональних протиправних діянь.

У двосторонніх правочинах держав устанавлюються більш конкретні форми співробітництва в боротьбі з визначеними видами злочинів, зокрема і щодо розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей. Водночас необхідно пам'ятати про пріоритетність положень міжнародних договорів порівняно з національним законодавством України.

Визначені формами міжнародної співпраці в боротьбі з насильницькими злочинами щодо дітей це: координація дій по боротьбі зі злочинністю (обмін інформацією); підписання договорів про боротьбу з міжнародними злочинами і злочинами міжнародного характеру; правова допомога по кримінальних справах; проведення оперативно-розшукових заходів; проведення слідчих дій; профілактика злочинів; спільні заходи щодо припинення злочинних дій і притягнення винних до відповідальності.

Равтор розглядає міжнародну правову допомогу за територіальним критерієм на отримання правової допомоги за кордоном та надання правової допомоги в Україні.

Особливу увагу звертає на можливість створення спільних слідчих груп, правовою основою цього правового інституту є Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, малолітній, юридична відповідальність, законодавство України, запобігання, вдосконалення, права дитини, нормативна база.

Постановка проблеми. Соціальна політика будь-якої правової держави повинна бути зосереджена на створенні гідних умов життя та високого рівня добробуту не лише нинішнього, а й прийдешніх поколінь. Демографічна криза, яка на сьогоднішній день існує в Україні, не є позитивним явищем для українського народу, саме тому органи публічної влади повинні сприяти як вихованню нового здорового покоління, так і збереженню існуючого генофонду.

Мета статті – на основі аналізу вітчизняної юридичної практики, а також узагальнення позитивного зарубіжного досвіду сформулювати теоретичну систему знань про протидію насильницьким злочинам щодо дітей. Визначити деякі закономірності та прорахунки законодавства України в сфері міжнародної співпраці в розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей.

Питаннями вдосконалення законодавства в сфері міжнародного співробітництва щодо захисту дітей займалися такі науковці як Г.А. Алієва, І.П. Васильківської, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.М. Джужи, С.Г. Киренка, Л.В. Крижної, І.І. Лановенка, В.Т.Маляренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсєєвої, В.Ф. Мороза, В.М. Оржеховської, Л.І. Романової та інші.

Вклад основного матеріалу дослідження. Масштабність та глобальність наслідків міжнародних правопорушень зумовлюють необхідність налагодження взаємовідносин між державами та міжнародними організаціями щодо боротьби з такими негативними проявами.

За всю історію співпраці суб'єктів міжнародного права у протидії злочинності накопичився досить великий масив міжнародно-правових норм, принципів та механізмів попередження, протидії, припинення та розслідування міжнародних правопорушень [3, с. 200].

Боротьба зі злочинністю належить до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва. Її зростання та інтернаціоналізація перетворили цю боротьбу на одну з головних соціальних проблем і обумовили необхідність взаємодії держав у справі її розв'язання [4, с. 390].

Міжнародна співпраця у кримінальному провадженні є невід'ємним складником належної реалізації його завдань. Значення співпраці важко переоцінити, адже саме за допомогою спільних дій різних держав-членів міжнародного співтовариства відбувається ефективне забезпечення невідворотності покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [5, с. 400].

Міжнародна співпраця у кримінальному провадженні досить тривалий час не мало нормативного врегулювання у кримінально-процесуальних нормах. Ситуація змінилася із прийняттям Закону України від 21 травня 2010 року № 2286-VI «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції)» [6].

Наступне удосконалення чинного законодавства пов'язане з прийняттям Закону України від 16 червня 2011 року № 3529-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Другого додаткового прото-

колу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах», на підставі якого КПК України 1960 року було доповнено нормами, які містили новели: можливість застосування телефонної конференції та відеоконференції при проведенні слідчої дії; відшкодування витрат, пов'язаних із наданням міжнародної правової допомоги на території України; інформування про злочини; створення та порядок діяльності міжнародних слідчих груп; присутність представника компетентного органу іноземної держави під час виконання запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу; надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах; перейняття кримінального переслідування [7].

При цьому необхідно пам'ятати про специфіку нормативного врегулювання цих правовідносин, адже вони насамперед виходять із положень міжнародних договорів України. Так, ст. 9 Конституції України зазначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Саме тому згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України [2].

Водночас автор зауважує пріоритетність положень міжнародних договорів порівняно з національним законодавством України. Про це вказує законодавець у ч. 4 ст. 9 КПК України, у разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Також у ч. 4 ст. 4 КПК України зазначено, що при виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що прохання не суперечить законодавству України.

Основою міжнародного законодавства з цих питань є багатосторонні (конвенції та додаткові протоколи до них) та двосторонні договори.

До міжнародних багатосторонніх договорів України за основними напрямками міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, а зокрема і щодо розслідування насильницьких злочинів щодо малолітніх дітей належать: Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року, а також Додатковий протокол від 15 жовтня 1975 року та Другий додатковий протокол від 17 березня 1978 року до цієї Конвенції; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року, а також Додатковий протокол від 17 березня 1978 року та Другий додатковий протокол від 1 листопада 2001 року до цієї Конвенції; Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 року; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 22 вересня 1995 року; Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивіль-

них, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року та Протокол від 29 березня 1997 року до цієї Конвенції.

Водночас у певних сферах міжнародної співпраці використовуються й інші спеціальні багатосторонні договори України щодо боротьби з конкретними видами злочинів, зокрема: Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, від 8 листопада 1990 року; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року та Додатковий протокол від 15 травня 2003 року до цієї Конвенції; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї від 15 листопада 2000 року, що доповнює Конвенцію та інші.

Міжнародна співпраця здійснюється також за допомогою двосторонніх договорів України з іншими державами. Прикладом може бути Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року; Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах від 23 вересня 1996 року; Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію від 10 грудня 1998 року; Договір між Україною та Арабською Республікою Єгипет про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 10 жовтня 2004 року; Договір між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 9 жовтня 2008 року та інші.

Позитивним чинником щодо ефективної співпраці органів прокуратури України зі своїми іноземними колегами є відомчі договори, укладені Генеральною прокуратурою України: Угода про правову допомогу та співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Генеральною прокуратурою Литовської Республіки від 8 грудня 1992 року; Меморандум про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Прокуратурою Республіки Болгарія від 1 червня 2001 року; Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Генеральною прокуратурою Монголії від 8 вересня 2003 року; Меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці між Генеральною прокуратурою України і Верховною прокуратурою Республіки Корея від 17 квітня 2006 року та інші.

Держави-учасниці як сторони міжнародної співпраці мають право заявити застереження щодо будь-якого положення або будь-яких положень міжнародного договору.

Міжнародна правова допомога є одним із напрямів міжнародної співпраці у кримінальному провадженні. Основною підставою для звернення до запитуваної сторони є нагальна потреба проведення певних процесуальних дій за умови, що такі дії неможливо виконати на території України [9, с. 8].

Сфера міжнародної правової допомоги виходить із змісту та обсягу цього напрямку співпраці, що визначається передусім міжнародними зобов'язаннями України. Так, згідно зі ст. 3 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року запитувана сторона виконує у передбачений її законодавством спосіб будь-які судові доручення, які стосуються кримінальної справи і які надсилаються їй судовою владою запитуючої сторони з метою забезпечення показань свідків або передачі предметів, які являють собою речові докази, матеріалів судової справи або документів [8].

Реалізація міжнародної правової допомоги відбувається через централізований та децентралізований порядок зносин. Згідно з ч. 1 ст. 545 КПК України Генеральна прокуратура України звертається із запитами про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів, крім досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, яке у таких випадках здійснює функції центрального органу України [2].

Зазначені зносини можуть відбуватися також за допомогою надіслання запиту про міжнародну правову допомогу поштою, а в невідкладних випадках електронним, факсимільним або іншим засобом зв'язку. У такому разі оригінал запиту надсилається поштою не пізніше трьох днів з моменту його передавання електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку.

Міжнародну правову допомогу необхідно диференціювати на отримання правової допомоги за кордоном та надання правової допомоги в Україні.

Отримання правової допомоги за кордоном оформлюється запитом про міжнародну правову допомогу.

Форма і зміст запиту мають дуже важливе значення, адже напряму впливають на законність та ефективність результату міжнародної правової допомоги.

Якщо запит стосується проведення допиту особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого, то до нього додається належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК України з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків та перелік питань, які необхідно поставити їй, або відомості, які необхідно отримати від особи.

Якщо запит стосується проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, то до нього додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах [10, с. 290].

Згідно зі ст. 548 КПК України запит і долучені до нього документи складаються у письмовій формі, засвідчуються підписом уповноваженої особи та печаткою відповідного органу.

Особлива увага при складанні запиту повинна бути зосереджена на мовних особливостях. Адже неправильний або незрозумілий переклад документів, які надсилаються, спричинить негативні наслідки щодо якості й ефективності виконання запиту про міжнародну правову допомогу.

Запит і долучені до нього документи супроводжуються засвідченим у встановленому порядку перекладом мовою, визначеною відповідним міжнародним договором України.

Якщо співпраця врегульована двостороннім договором України, необхідно виходити з умов такого договору.

За виникнення потреби проведення процесуальних та слідчих дій, які спрямовані на конкретний результат у кримінальному провадженні, прокурору необхідно виходити з положень КПК України та міжнародних договорів. При цьому за потреби проведення запитуваних процесуальних дій із застосуванням положень КПК України долучати належно завірени витяги відповідних норм закону, якими регламентовано виконання таких процесуальних дій. Якщо ставиться питання про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації

майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, то до запиту додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах.

Чітко визначеного переліку процесуальних та слідчих дій, які можна проводити за кордоном, немає, адже у кожному конкретному випадку необхідно виходити з договірних зобов'язань запитуваної сторони та позиції останньої щодо застережень до окремих положень міжнародного договору.

Наступною формою міжнародної правової допомоги є виклик особи, яка перебуває за межами України.

Виклик цієї особи здійснюється повісткою на підставі запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу для провадження слідчих чи інших процесуальних дій на території України.

Розглянемо особливості надання міжнародної правової допомоги в Україні. Зазначена процесуальна діяльність починається з отримання відповідного запиту від запитувачої сторони уповноваженим (центральним) органом України. У цьому випадку це може бути Генеральна прокуратура України або прокуратура обласного рівня.

Запит запитувачої сторони є основною підставою надання міжнародної правової допомоги на території України, за умов його відповідності вимогам законів або міжнародних договорів України та обґрунтованості. Водночас за відсутності відповідних міжнародних зносин може бути застосована засада взаємності, про яку йшлося вище.

Компетентний орган України, який отримав доручення про виконання запиту від уповноваженого (центрального) органу України, зобов'язаний виконати необхідні процесуальні дії протягом одного місяця з дати його надходження до безпосереднього виконавця. Зазначений строк може бути продовжений за необхідності виконання складних та великих за обсягами процесуальних дій, у тому числі таких, що потребують погодження прокурора або можуть бути проведені лише на підставі ухвали слідчого судді. Для продовження строку компетентний орган, якому доручено безпосереднє виконання запиту, може звернутися до уповноваженого (центрального) органу України із відповідним клопотанням [12, с. 88].

Під час виконання запиту компетентним органом України можуть бути проведені будь-які процесуальні дії (за винятком тих, які прямо суперечать чинному законодавству України або її міжнародним зобов'язанням). Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК України, навіть якщо законодавство запитувачої сторони цього не передбачає. Підставою для вирішення питання щодо надання такого дозволу є матеріали звернення компетентного органу іноземної держави.

Для належного виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги необхідно правильно скласти відповідні процесуальні документи. Так, згідно з ч. 3 ст. 558 КПК України складені органом досудового розслідування, слідчим або прокурором документи для забезпечення виконання запиту про міжнародну правову допомогу підписуються зазначеними посадовими особами та скріплюються печаткою відповідного органу. Отримані за результатами виконання запиту від інших

відомств, установ чи підприємств (незалежно від форми власності) документи повинні бути підписані їхніми керівниками та скріплені печаткою відповідного відомства, установи чи підприємства. У ч. 2 ст. 560 КПК України зазначено, що документи, отримані внаслідок виконання запиту, засвідчуються гербовою печаткою компетентного органу, який проводив процесуальні дії.

Особливу увагу необхідно звернути на можливість створення та діяльності спільних слідчих груп. Такий інститут КПК України ґрунтується на нормах Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 року.

Так, ст. 20 цього Протоколу визначає дві підстави створення такої слідчої групи: розслідування злочинів стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими сторонами; кілька сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають життя скоординованих, погоджених дій на території відповідних сторін. Створення спільної слідчої групи відбувається за взаємною згодою компетентних органів двох чи більше сторін для досягнення конкретної мети та на обмежений період, який може бути продовжений за взаємною згодою, для проведення кримінальних розслідувань на території однієї чи більше сторін, що створили групу. Склад групи визначається в спільній угоді [11, с. 346].

Діяльність спільної слідчої групи має такі загальні умови: керівник групи є представником компетентного органу, який бере участь у кримінальному розслідуванні від сторони, на території якої діє група. Керівник групи діє в межах своєї компетенції за національним законодавством; група здійснює свої дії відповідно до законодавства тієї сторони, на території якої вона працює. Члени та відряджені члени групи виконують свої завдання під керівництвом визначеної особи, з урахуванням умов, визначених їхніми органами в угоді про створення групи; сторона, на території якої працює група, вживає необхідних організаційних заходів для забезпечення її роботи та інші умови.

Відряджений член спільної слідчої групи може відповідно до національного законодавства своєї держави та в межах своєї компетенції надавати групі інформацію, наявну в сторони, яка його відрядила для цілей кримінальних розслідувань, що проводяться групою.

Законом України від 1 червня 2011 року № 3449-VI «Про ратифікацію Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах» визначено, що в Україні органом, який приймає рішення про створення спільної слідчої групи відповідно до ст. 20 Другого додаткового протоколу, є Генеральна прокуратура України.

Тому на підставі зазначеного вище закону у ч. 2 ст. 571 КПК України вказано, що Генеральна прокуратура України розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчих груп за запитом слідчого органу досудового розслідування України, прокурора України та компетентних органів іноземних держав [2].

Таким чином, метою міжнародної співпраці є узгодження кваліфікації міжнародних злочинів; надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах, включаючи видачу злочинця; координації зусиль і заходів для запобігання і припинення злочинів; боротьба з окремими категоріями найбільш небезпечних злочинів; спільне вирішення окремих тактичних

завдань розслідування (розшук злочинців, що переховуються і так далі); забезпечення невідворотності покарання.

Завданнями міжнародної співпраці у боротьбі зі злочинністю є взаємодія на міждержавному рівні; утворення міжнародних координаційних органів; взаємодія на рівні окремих відомств, що беруть участь у боротьбі з міжнародною і транснаціональною злочинністю; взаємодія між правоохоронними органами сусідніх регіонів двох і більше країн.

Таким чином, міжнародна співпраця у боротьбі зі злочинністю – це комплексна погодженість дій суверенних держав, міжнародних організацій, які спрямовані на розроблення та координацію заходів щодо попередження, розкриття певних видів злочинів і виявленням, затриманням й передачею правосуддю правопорушників, а також визначення цілей та вирішення завдань з мінімізації транснаціональних і внутрішньонаціональних протиправних діянь.

Можна констатувати, що формами міжнародної співпраці в боротьбі зі злочинністю є координація дій по боротьбі зі злочинністю (обмін інформацією); підписання договорів про боротьбу з міжнародними злочинами і злочинами міжнародного характеру; правова допомога по кримінальних справах; проведення оперативно-розшукових заходів; проведення слідчих дій; профілактика злочинів; спільні заходи щодо припинення злочинних дій і притягнення винних до відповідальності.

Висновки. Міжнародна співпраця держав у сфері розслідування насильницьких злочинів щодо дітей ґрунтується на системі певних критеріїв, стандартів, тобто міжнародних принципах, які визначають сутність організації та діяльності держав, а також міжнародних організацій у сфері боротьби з насильницькими злочинами.

Основою міжнародного законодавства з цих питань є багатосторонні (конвенції та додаткові протоколи до них) та двосторонні договори. Водночас прохання про надання правової допомоги повинно ґрунтуватися також на національному законодавстві, а докази – отримуватися у порядку, визначеному КПК України.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.
3. Білоцький С.Д. Міжнародно-правове регулювання миротворчої діяльності: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Київ. ун-т, 2012. 287 с.
4. Маляренко В.Т., Гончаренко В.Г. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ: Юрискон-султ, КНТ, 2018. 896 с.
5. Азаров Ю.І., Заїка С.О., Фатхудінов В.Г. Кримінально-процесуальне право України: навч. посіб. Київ: КУТЕП, 2008. 430 с.
6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції). Закон України від 21 травня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 31. Ст. 421.
7. Лук'яничков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2005. 33 с.
8. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036.

9. Микієвич М.М. Міжнародно-правові засади боротьби із транснаціональною злочинністю в рамках Європейського Союзу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 1–8.
10. Черноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ : Скіф, 2012. 447 с.
11. Шостко О.Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія. Харків : Право, 2009. 400 с.
12. Міщенко С.М. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судового контролю під час здійснення досудового розслідування: окремі аспекти. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*, 2012. № 6 (9). С. 88–96.

Korniienko M. Forms and trends of international cooperation in the investigation of violent crimes against children in Ukraine

Summary. International cooperation in criminal proceedings is an integral part of the proper implementation of its objectives. Cooperation is very important, because it is through the joint action of different Member States of the international community that the punishment of a person who has committed a criminal offense, including violent crimes against a child, is effectively punished.

International co-operation in the fight against violent crimes against children is a comprehensive co-ordination of actions of sovereign states and international organizations

aimed at developing and coordinating measures to prevent, detect certain crimes and to identify, detain and transfer justice to offenders, and to define goals and objectives to minimize transnational and intra-national illegal activities.

States have established more specific forms of co-operation in the fight against certain types of crime, including the investigation of violent crimes against children. At the same time, it is necessary to remember the priority of the provisions of international treaties in comparison with the national legislation of Ukraine.

Forms of international co-operation in the fight against violent crime against children identified are: coordination of action to combat crime (exchange of information); signing treaties on combating international and international crimes; legal assistance in criminal cases; carrying out operational-search measures; conducting investigative actions; crime prevention; joint action to end criminal activity and bring those responsible to justice.

We are considering international legal assistance under the territorial criterion for obtaining legal aid abroad and providing legal aid in Ukraine.

Particular attention is paid to the possibility of establishing joint investigative teams, the legal basis of this legal institute is the Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters.

Key words: child, minor, juvenile, legal responsibility, legislation of Ukraine, prevention, improvement, child rights, regulatory framework.

*Желтобрюх І. Л.,**кандидат юридичних наук,**здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. У роботі здійснено аналіз загальних тенденцій у сучасних дослідженнях адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства. Критичному аналізу піддаються думки щодо адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства, що представлені в науковій літературі.

Зроблено висновок, що положення КАСУ не завжди враховують розмаїття суб'єктів, які потенційно можуть бути учасниками адміністративного судочинства. Це свідчить про те, що феномен публічно-правових відносин та феномен спорів, що виникають у публічно-правовій сфері, залишаються малодослідженими в науці адміністративного права і процесу.

Звертається увага, що у більшості наукових праць, які присвячені особливостям адміністративного процесуального статусу учасників адміністративного судочинства, використовується такий загально-логічний прийом наукового дослідження як індукція, що іноді має негативні наслідки. Адже результати дослідження, які є важливими для конкретного правового явища, не завжди можна розповсюдити на інші близькі за змістом правові явища, а тому теоретичне узагальнення таких результатів може призвести до хибних висновків.

Обґрунтовується доцільність досліджень особливостей адміністративного процесуального статусу учасників адміністративного судочинства шляхом використання такого загально-логічного прийому як дедукція. Саме такий підхід, на думку автора статті, сприятиме укріпленню зв'язку між теорією та практикою у питаннях правового закріплення адміністративного процесуального статусу учасників адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративно-процесуальний статус, учасники адміністративного судочинства, адміністративна процесуальна правосуб'єктність, сторони судового провадження.

Постановка проблеми. Розвиток адміністративного процесуального права характеризується наявністю двох негативних факторів. З одного боку, присутній великий рівень теоретизації науки, особливо коли йдеться про сутність адміністративного процесу та визначення елементів, які входять до його структури, а з іншого – відсутність теоретичного обґрунтування явищ та процесів, що відбуваються під час розгляду і вирішення адміністративними судами спорів у публічно-правовій сфері (тобто узагальнюючі висновки робляться виключно на підставі аналізу матеріалів практики без належного теоретичного обґрунтування). Це призводить, по-перше, до виникнення великої кількості наукових концепцій, що суперечать одна одній, по-друге, до використання у наукових джерелах,

актах правотворчості та правозастосування суперечливої і неузгодженої термінології, по-третє, до знецінювання теоретичних знань по відношенню до практичного досвіду, тощо.

О.І. Миколенко зазначає: «Час від часу будь-яка наука досягає того рівня, коли їй для подальшого розвитку необхідно переосмислити саму себе. Таке переосмислення повинно опиратися, в першу чергу, на критичну оцінку основних положень науки та на перевірку ефективності її методологічних засобів. Лише в цьому випадку можна очікувати певних здвигів змістовного характеру. Такого переосмислення потребують не тільки розвинуті системи знань, а й молоді науки та теорії...» [1, с. 13]. До таких молодих наук відноситься і наука адміністративного процесуального права.

Критичний аналіз сучасної наукової літератури щодо адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства є однією з необхідних передумов подальшого розвитку теорії адміністративного процесуального права України.

Зміст адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства досліджувалися в працях В.М. Бевзенка, В.М. Котенка, О.В. Кошій, О.Л. Левчишиної, К.Ю. Пуданс-Шушлебінної, М.М. Стефанчук та інших вітчизняних науковців.

У науці адміністративного права та процесу можна знайти все менше критичного аналізу думок, пропозицій та висновків, що виносяться на розсуд наукової спільноти. Елемент наукової дискусії поступово був замінений авторською позицією, яка базується на особистому баченні суб'єктом дослідження існуючої проблематики, але без відповідної критики інших ідей, думок, концепцій та пропозицій, що представлені в науковій літературі. На жаль, така тенденція притаманна і більшості наукових праць, які присвячені проблемам визначення змісту адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства.

Мета дослідження. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена стаття, є наступні:

1. Здійснити аналіз загальних тенденцій у сучасних дослідженнях адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства.

2. Надати критичний аналіз думок щодо адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства, представлених в сучасній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо звернутися до історії розвитку наукової думки про суб'єктів адміністративного судочинства та про правову регламентацію їх статусу на всіх стадіях адміністративного провадження

(тобто без дискусій щодо змісту і видів адміністративного процесу), то слід звернути увагу на науково-дослідні праці В.М. Бевзенка, В.М. Котенка, О.В. Кошій, О.Л. Левчишиної, К.Ю. Пуданс-Шушлебіної і М.М. Стефанчук.

У 2010 році була надрукована монографія В.М. Бевзенка «Участь у адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: праві засади, підстави та форми» [2]. Монографія заслуговує уваги з наступних причин.

По-перше, В.М. Бевзенко аргументує своє бачення визначення змісту адміністративного процесу. Він наголошує, що «адміністративний процес – категорія, яка безпосередньо пов'язана зі здійсненням адміністративного судочинства, та характеризуючи адміністративне процесуальне право, ми маємо виходити саме із «судової» природи цього різновиду юридичного процесу» [2, с. 47].

По-друге, В.М. Бевзенко розкриває особливості процесуальної правосуб'єктності суб'єктів владних повноважень. Зокрема, аргументуються думки: 1) що адміністративна процесуальна правосуб'єктність складається з адміністративної процесуальної правоздатності і дієздатності; 2) що можна виділяти два види адміністративної процесуальної правосуб'єктності – загальну і спеціальну; 3) що в залежності від стадії провадження адміністративна процесуальна правосуб'єктність поділяється на три види – первісну, поточну і завершальну; 4) що адміністративна дієздатність суб'єкта владних повноважень може бути обмежена як у досудовому, так і судовому порядку, тощо [2, с. 164, 165, 171].

В.М. Котенко у кандидатській дисертації «Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в адміністративному судочинстві України» (2011 р.) аналізує поняття «правосуб'єктність» на загальнотеоретичному рівні і визначає критерії його використання по відношенню до суб'єктів адміністративного судочинства [3, с. 74–76]. До особливостей правового положення сторін в адміністративному судочинстві В.М. Котенко відносить: 1) наявність адміністративно-процесуальної правосуб'єктності; 3) наявність юридичної зацікавленості; 3) наявність процесуальних прав і обов'язків, визначених чинним законодавством [3, с. 79]. Також у дисертації детально характеризуються особливості реалізації сторонами адміністративного процесу процесуальних прав та обов'язків [3, с. 83–121]. Разом з тим, дослідження В.М. Котенко має і певні недоліки:

1) у дисертації не проводиться порівняльна характеристика понять «правове положення» та «правовий статус». У зв'язку з тим, що автор не висловлює своїх думок з цього приводу, складається враження, що В.М. Котенко вживає їх як тотожні за містом поняття;

2) висновки, що пропонує В.М. Котенко стосовно правового статусу сторін адміністративного провадження, не можна віднести до наукової новизни роботи. Їх можна сприймати лише як констатацію факту, який вже існує та певним чином відображений в адміністративному процесуальному законодавстві. Наприклад, автор робить висновок, що положення діючого КАСУ «містять цілу низку норм, що регулюють питання реалізації наданих їм прав та обов'язків з метою судового захисту порушених або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин» [3, с. 81]. Зразу ж виникає питання: «А чи можна було б взагалі КАСУ назвати кодифікованим актом, який регламентує порядок розгляду

адміністративними судами спорів у публічно-правовій сфері, якби в ньому не було закріплено жодного процесуального права чи обов'язку сторін спору?».

Дивує і інший тривіальний висновок про те, що «формування процесуального статусу сторін адміністративного процесу тісно пов'язане з комплексом процесуальних прав та обов'язків, які безпосередньо спрямовані на застосування ними відповідних засобів з метою захисту і відновлення прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин» [3, с. 174].

Констатація очевидних речей не є результатом наукової роботи, а тому в цілому позитивно сприймаючи дисертаційне дослідження В.М. Котенко, варто зазначити, що воно переповнене очевидними висновками, дійти до яких можна було б і без здійснення клопіткої, наполегливої і багатолітньої наукової роботи.

М.М. Стефанчук у науково-дослідній роботі «Органи виконавчої влади як сторона у справах адміністративної юрисдикції в Україні» (2012 р.) демонструє дискусійність питання про структуру правового статусу в юридичній науці, але не достатньо переконливо аргументує свою позицію з цього приводу [4]. Автор констатує, що в спеціальній літературі представлені думки науковців, які до структури процесуального статусу включають правоздатність, дієздатність, права, свободи, обов'язки, законні інтереси громадян, відповідальність, гарантії реалізації прав і обов'язків, тощо, але уникаючи дискусії робить нейтральний висновок, що права і обов'язки всіма науковцями називаються елементами структури правового статусу, а тому однозначно включаються до його змісту [4, с. 32–33]. Тобто ні критики інших думок, ні аргументації власної думки щодо структури правового статусу в дисертації не представлено.

Саме у такий нехитрий спосіб науковець робить висновок і про адміністративний процесуальний статус особи, пов'язуючи його структуру тільки з двома елементами – процесуальними правами і обов'язками [4, с. 32–33]. У дисертації містяться цікаві думки та пропозиції, що стосуються участі в адміністративному судочинстві органів виконавчої влади в статусі однієї із сторін публічно-правового спору та які є важливими для комплексного сприйняття адміністративно-процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві.

У 2012 році була захищена кандидатська дисертація О.В. Кошій на тему «Суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями, як відповідачі в адміністративному судочинстві України» [5]. Позитивними характеристиками цієї комплексної наукової праці є те, що автор:

а) користується посиланнями на норми адміністративного процесуального законодавства і матеріалами практики, доводити, що учасниками адміністративного судочинства, окрім суб'єктів владних повноважень, є і «суб'єкти, які хоча такими повноваженнями й не наділені, проте виступають носіями публічних повноважень, приймають рішення, вчиняють дії, допускають бездіяльність публічно-правового змісту» [5, с. 50]. Тобто йдеться про фізичних осіб (об'єднання цих осіб) та юридичних осіб, які в силу приписів чинного законодавства мають право або зобов'язані вступати в публічно-правові відносини й здійснювати публічні повноваження;

б) стверджує, що суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями, можуть бути стороною, третьою особою, представником сторін та третіх осіб. Разом з тим, О.В. Кошій розкриває

особливості участі таких суб'єктів в адміністративному судочинстві виключно у статусі відповідача. Наприклад, достатньо аргументованим бачиться висновок автора, що суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями, «набувають правосуб'єктності відповідача за таких фактичних обставин: 1) перебування цих суб'єктів у публічно-правових відносинах або здійснення публічних повноважень, які призводять до виникнення юридичних фактів; 2) зіткнення правових інтересів суб'єктів, які не наділені владними повноваженнями, й інших учасників публічно-правових відносин; 3) існування законодавства, яке врегулює перебування суб'єктів, котрі не наділені владними повноваженнями, у публічно-правових відносинах й передбачає можливість здійснення цими суб'єктами публічних повноважень; 4) подання позивачем адміністративного позову, його прийняття уповноваженим судом й відкриття провадження у справі» [5, с. 96–97].

Робота О.В. Коцій має і певні вади теоретичного характеру. По-перше, зміст поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність» не виводиться шляхом відповідної аргументації, а робиться посилання на положення КАСУ, які закріплюють поняття і види адміністративної процесуальної правосуб'єктності. Таким чином взагалі не розкривається проблематика визначення змісту поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність», яка є актуальною для науки адміністративного права і процесу. По-друге, О.В. Коцій не показує співвідношення адміністративної процесуальної правосуб'єктності відповідача та його адміністративно-процесуального статусу. До того ж визначення адміністративного процесуального статусу та обґрунтування елементів його структури відсутнє в роботі.

К.Ю. Пуданс-Шушлебін у своїй кандидатській дисертації «Суб'єкт владних повноважень як відповідач у справах адміністративної юрисдикції» звертає увагу на адміністративний процесуальний статус суб'єкта владних повноважень як відповідача у справах адміністративної юрисдикції [6, с. 122–139]. Автор звертає увагу на те, що в науковій літературі, присвяченій питанням адміністративного процесу та адміністративної юстиції, науковці постійно звертаються до характеристики змісту поняття «адміністративний процесуальний статус», але без визначення його дефініції, використовуючи при цьому узагальнюючі терміни «статус» чи «адміністративно-правовий статус».

У зв'язку з цим, К.Ю. Пуданс-Шушлебін слушно підкреслює, що з'ясовуючи поняття та особливості адміністративного процесуального статусу суб'єкта владних повноважень як відповідача у справах адміністративної юрисдикції, потрібно враховувати сутність, елементи та види правового статусу як правової категорії, які вивчаються в межах юридичної науки тривалий час [6, с. 122–123]. Дослідження К.Ю. Пуданс-Шушлебін розпочалося не з посилання на норми КАСУ, які дають визначення адміністративної процесуальної правосуб'єктності та закріплюють перелік процесуальних прав і обов'язків, якими користуються і які виконують суб'єкти адміністративного судочинства, а з ґрунтового аналізу теоретичних положень, представлених у джерелах науки адміністративного права і процесу.

Результатом такого теоретичного аналізу стали недовершені та слабкі висновки. Наприклад, аналіз структури адміністративного процесуального статусу закінчився висновком, що майже всі науковці до структури правового статусу і структури

процесуального статусу відносять права та обов'язки. При цьому логіка міркувань повністю була запозичена у М.М. Стефанчук, аналіз роботи якої було вже зроблено вище. Також К.Ю. Пуданс-Шушлебін, не поглиблюючись в суперечливі думки про елементи змісту поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність», заявляє, що зміст адміністративної процесуальної правосуб'єктності є відтворенням класичної теоретичної моделі правосуб'єктності, яка зазвичай розглядається як сукупність правоздатності та дієздатності [6, с. 131]. Тобто жодної аргументації щодо недоречності виділення в цій структурі такого елементу як деліктоздатність.

Слушними ж і такими, що є корисними при дослідженні адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства, є наступні положення роботи К.Ю. Пуданс-Шушлебін:

1) про класифікацію за різними критеріями процесуальних прав суб'єкта владних повноважень як відповідача у справі [6, с. 135];

2) про класифікацію за різними критеріями процесуальних обов'язків суб'єкта владних повноважень як відповідача у справі [6, с. 137–138];

3) про співвідношення адміністративної процесуальної правосуб'єктності та адміністративного процесуального статусу. Так, зазначається, що «адміністративну процесуальну правосуб'єктність суб'єкта владних повноважень, яка розкривається через здатність мати та здійснювати процесуальні права й обов'язки, слід визначати як передумову адміністративного процесуального статусу відповідача, а також як ознаку суб'єкта владних повноважень, якою цей статус конкретизується» [6, с. 139–140].

Особливо слід виділити кандидатську дисертацію О.Л. Левчишиної «Розгляд та вирішення в адміністративному судочинстві України публічно-правових спорів за участю організацій саморегульованих професій» (2019 р.), в якій автор:

– обґрунтовує необхідність виділення серед суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин такі як організації саморегульованих професій;

– стверджує, що організації саморегульованих професій, які здійснюють управлінські функції, відносяться до кола суб'єктів владних повноважень;

– звертає увагу на унікальні ситуації на практиці, коли організації саморегульованих професій виступають не тільки відповідачами по справі, а й виступають позивачами по відношенню до інших суб'єктів владних повноважень;

– розкриває особливості участі в адміністративному судочинстві організацій саморегульованих професій як третіх осіб [7, с. 4, 8–9].

Праця О.Л. Левчишиної має і певні недоліки. Наприклад, у підрозділі 1.1 дисертації, який присвячений адміністративно-правовому статусу організацій саморегульованих професій, взагалі не розкривається поняття «адміністративно-правовий статус». До того ж адміністративно-процесуальний статус організацій саморегульованих професій розкривається виключно через аналіз матеріалів практики, коли такі організації виступали учасниками адміністративного судочинства в якості відповідача, позивача чи третьої особи [7, с. 7, 8–9]. Тобто відсутнє достатнє теоретичне підґрунтя для зроблених в роботі висновків щодо участі організацій саморегульованих професій в адміністративному судочинстві.

Висновки. Закінчуючи аналіз сучасної наукової літератури щодо суб'єктів адміністративного судочинства та про правову регламентацію їх статусу на всіх стадіях адміністративного провадження, автор зазначає наступне:

1) положення КАСУ не завжди враховують розмаїття суб'єктів, які потенційно можуть бути учасниками адміністративного судочинства. Це свідчить про те, що феномен публічно-правових відносин та феномен спорів, що виникають у публічно-правовій сфері, залишаються малодослідженими в науці адміністративного права і процесу. Лише визначившись зі змістом цих правових явищ можна буде остаточно визначитись із видами суб'єктів адміністративно-процесуальних відносин, які приймають участь у адміністративному судочинстві в якості позивача, відповідача чи третіх осіб;

2) у більшості наукових працях, які присвячені особливостям адміністративного процесуального статусу учасників адміністративного судочинства, використовується такий загально-логічний прийом наукового дослідження як індукція, тобто дослідження відбувається від конкретного до загального. Саме тому у таких працях науковці, в першу чергу, звертаються до матеріалів практики та казусів на практиці і на підставі цього роблять узагальнюючі висновки. Використання індукції в наукових дослідженнях має як переваги (виявляються факти, які не відповідають загальній теоретичній концепції, що призводить до її перегляду та розвитку), так і недоліки (результати дослідження, які є вірними для конкретного правового явища, не завжди можна розповсюдити на інші близькі за змістом правові явища, а тому їх узагальнення може призвести до помилкових та хибних висновків);

3) є нагальна потреба досліджень особливостей адміністративного процесуального статусу учасників адміністративного судочинства шляхом використання такого загально-логічного прийому наукового дослідження як дедукція, коли дослідження відбувається від загального до конкретного, від загальних понять до конкретних. Такий підхід сприяє укріпленню зв'язку між теорією та практикою. Саме тому автор акцентує увагу на необхідності розкриття особливостей адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства через аналіз понять більш високого гатунку – «адміністративно-процесуальний статус», «структура адміністративно-процесуального статусу», «адміністративна процесуальна правосуб'єктність» та «елементи змісту адміністративної процесуальної правосуб'єктності».

Література:

1. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права: монографія. Харків: Бурун Книга, 2010. 336 с.
2. Бевзенко В.М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : монографія. К. : Прецедент, 2010. 475 с.

3. Котенко В.М. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2011. 196 с.
4. Стефанчук М.М. Органи виконавчої влади як сторона у справах адміністративної юрисдикції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ, 2012. 209 с.
5. Кошій О.В. Суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями, як відповідачі в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2012. 205 с.
6. Пуданс-Шушлебін К.Ю. Суб'єкт владних повноважень як відповідач у справах адміністративної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ, 2013. 212 с.
7. Левчишина О.Л. Розгляд та вирішення в адміністративному судочинстві України публічно-правових спорів за участю організацій саморегульованих професій: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2019. 18 с.

Zheltobruh I. Critical analysis of modern scientific literature on the administrative-procedural status of participants in the administrative proceedings

Summary. The paper analyzes the general tendencies in contemporary studies of the administrative and procedural status of participants in administrative justice. Opinions on the administrative and procedural status of participants in administrative proceedings presented in the scientific literature are criticized. It is concluded that the provisions of the CAsA do not always take into account the diversity of entities that could potentially be involved in administrative proceedings.

This indicates that the phenomenon of public-law relations and the phenomenon of disputes arising in the public-legal sphere remain poorly understood in the science of administrative law and process. Attention is drawn to the fact that in most scientific works dealing with the peculiarities of the administrative procedural status of participants in administrative justice, such a general-logical method of scientific research is used as an induction, which sometimes has negative consequences. In fact, the results of a study that are true to a particular legal phenomenon cannot always be extended to other similar legal phenomena, and therefore a theoretical generalization of such results can lead to false conclusions.

The expediency of researching the peculiarities of the administrative procedural status of the participants of the administrative judiciary by using such general and logical technique as deduction is substantiated. This approach, in the opinion of the author of the article, will help to strengthen the connection between theory and practice in matters of legal consolidation of the administrative procedural status of participants of administrative justice.

Key words: administrative-procedural status, participants of administrative proceedings, administrative procedural personality, parties to court proceedings.

*Кравчук М. Ю.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінального права та процесу**юридичного факультету**Тернопільського національного економічного університету*

«МАСКУВАННЯ» ІНТЕНСИВНОГО ВИРОБНИЦТВА БІОЛОГІЧНОЇ ЗБРОЇ В ПЕРІОД СРСР: ВЛАДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розкрито питання створення й використання біологічної зброї в період СРСР. З'ясовано, що поштовхом до розвитку біологічної зброї в Радянському союзі стали дослідження в галузі генної інженерії в 1972 році, які дали можливість створити першу рекомбінацію (гібридизацію) ДНК.

Виявлено ряд фактів щодо діяльності секретних установ з виробництва біологічної зброї. Так, зокрема, під прикриттям дозволеної діяльності таємно розвивалася гігантська комплексна програма «Біопрепарат» як потужний військово-біологічний науково-виробничий архіпелаг зі щонайменше 55 тис. працівників різного рівня. Виробництво біологічної зброї на основі вірусу натуральної віспи було організовано в Загорську-6 та в інституті м. Кольцово.

Висвітлено трагічні приклади наслідків застосування біологічної зброї в період панування радянської влади. До найвідоміших з них можна віднести: епідемію сибірської виразки у Свердловську 1979 р.; аварію на острові Відродження (Аральське море), що відбулася влітку 1984 року через вихід із під контроль біологічних випробувань (загибло кілька батальйонів солдатів і значна частина обслуговуючого персоналу).

Встановлено, що в період першої половини 80-х років минулого століття законодавство СРСР носило фрагментарний характер. Водночас питання дослідження, створення й використання біологічної зброї «маскувалися» під нормами ряду різних документів. Зроблено висновки про те, що Радянський Союз був своєрідною біоімперією з виробництва, дослідження та зберігання біологічної зброї і в той час прагнув активно проявити свою «силу» та можливість знищувати ворога за допомогою біологічної зброї й тим самим впливати на світові процеси.

Ключові слова: біологічна небезпека, біотероризм, біологічна зброя, радянська влада, нормативно-правові акти, біотехнології, секретні лабораторії, «Біопрепарат».

Постановка проблеми. 10 квітня 1972 року міжнародною спільнотою, в тому числі і СРСР, було прийнято Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної зброї) і токсичної зброї та про їх знищення, текст якої закріпив визначення предмета регулювання, зокрема це мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини, хоч якими б були їх походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, що не мають призначення для профілактичних, захисних або інших мирних цілей.

Учені колишнього СРСР, незважаючи на те, що 1972 року державою було схвалено цю Конвенцію, активно здійснювали ряд досліджень щодо вдосконалення біологічної зброї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дослідження, створення й використання біологічної зброї, а також «маскування» цих процесів під нормами різних документів, розсекречування відповідних фактів викликало інтерес у ряду науковців: К. Алібеков, О. Бакалюк, О. Волосянко, В. Курзова, В. Курило, О. Піддубний, Л. Федоров та інші.

Разом з тим, це питання потребує дедалі більшої уваги в контексті розуміння наслідків застосування біологічної зброї та запобігання біологічній небезпеці для суспільства у майбутньому.

Метою дослідження є дослідження законодавства СРСР у питанні завуальованості його норм під виробництво та використання біологічної зброї, а також висвітлення ряду фактів щодо наслідків застосування такої зброї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поштовхом до розвитку біологічної зброї в Радянському союзі стали дослідження в галузі генної інженерії 1972 року, що дали можливість створити першу рекомбінацію (гібридизацію) ДНК, у якій були поєднані фрагменти ДНК двох різних живих організмів – фаги лямблії й кишкової палички із циркуляцією ДНК мавпячого вірусу 40. Інакше кажучи, була показана принципова можливість маніпулювання з генетичною речовиною живих організмів [6].

Під прикриттям дозволеної діяльності таємно розвивалася гігантська комплексна програма «Біопрепарат» – потужний військово-біологічний науково-виробничий архіпелаг зі щонайменше 55 тис. працівників різного рівня. В офіційні обов'язки «Біопрепарату» входило керівництво роботою різних «відкритих» об'єктів, які офіційно працювали над дослідженням ефективності вакцин, сироваток, біопестицидів, виробництвом лабораторного обладнання.

Частина цих структур одночасно працювала як структури для виробництва біологічної зброї (Оболєнськ, Московська область; Вірусологічний інститут під Новосибірськом; Інститут особливо чистих препаратів у Санкт-Петербурзі, Імунологічний інститут у Любучанах, Пензенський комбінат «Біосинтез», Мікробіологічний інститут у Степногорську, науково-виробнича база у Бердську тощо), і у короткий термін могли у разі необхідності перейти на її масове виробництво. У розпорядження «Біопрепарату» було також 7 резервних підприємств, які могли б бути введені в дію негайно на випадок війни, а також 5 випробувальних полігонів (Нукус, Кара-Калпакія, Реутов, Московська область; Шихани, район Волги; Стрижі, район Кірова; острів Відродження, Казахстан) [1, с. 31].

Трагічні випадки із використанням біологічної зброї мали своє продовження. Так, у квітні 1979 року у секретній лабора-

торії «Свердловськ-19» сталося неприпустиме: частинки біозброї потрапили назовні, а вітер швидко розніс містом сибірку. Невидиму зброю науковці неймовірним чином запрограмували так, що спори бактерій розрізняли вік і стать. Тому жертвами були переважно молоді чоловіки. Лише через тиждень, коли під містом виросло ціле кладовище загиблих від сибірської виразки, радянська влада почала діяти. Б. Єльцин, який тоді очолював Компартію у Свердловську, наказав відрізати місто від зовнішнього світу та почати будівництво метро, аби відволікти увагу населення. Одночасно радянські спецслужби замітали сліди. У сім'ї, де помирали від сибірської язви, навідувалися працівники КДБ і забирали документи про смерть. У лікарнях дивним чином зникали записи про хворих. Місцева преса рясніла повідомленнями, мовляв, таємнича хвороба – це диверсія американців, які скинули вбивчий вірус на Свердловськ, як колись колорадських жуків [5].

Вже пізніше, після розпаду СРСР, президент Росії Б. Єльцин порівнював наслідки епідемії сибірської виразки у Свердловську із Чорнобильською катастрофою. Родичі постраждалих від сибірки до цього часу «воюють» за матеріальну компенсацію, але російські суди, як і радянські, усі позови відхиляють.

Є відомості про те, що у 70-ті рр. минулого століття радянські розвідники роздобули в Індії збудника натуральної віспи. Зброя на базі віспи випускалася в Загорську ще із 40-х рр., але індійська виявилася ефективнішою. Адже натуральна віспа – це, по суті, війна проти всього світу: у 1980 р. ВООЗ повідомила про те, що досягнута планетарна елімінація вірусу натуральної віспи. У зв'язку з цим і щеплення проти цієї недуги були припинені. Це означає, що країна, яка зберігає зазначеного збудника, володіє зброєю, до якої чутлива більшість людей на Землі.

Радянські спецслужби за будь-яку ціну намагалися роздобути смертоносні віруси геморагічних гарячок: болівійської, Ебола, Ласса, Марбурга. Щодо останньої, то німецькі учені працювали в Марбурзі над вакциною проти східно-африканського вірусу. Але сталася трагедія: заразилися і загинули декілька учасників робіт. Радянські розвідники таємно розрили могили, дістали трупи померлих і вивезли в СРСР зразки інфікованої тканини. Тоді над розробкою бойового вірусу цієї гарячки працювали ще майже двадцять років. Знову допомогла трагедія: у квітні 1988 р. загинув працюючий над цією проблемою мікробіолог Установ. З його тканин був виділений вірус-мутант, що дістав назву й був узятий у 1990 р. на озброєння Радянською Армією [10].

Ще одним прикладом наслідків біологічної зброї є аварія на острові Відродження (Аральське море), що відбулася влітку 1984 року через вихід із під контроль біологічних випробувань. Загибло кілька батальйонів солдатів і значна частина обслуговуючого персоналу. У 1989 році були зареєстровані спалахи інфекційних хвороб у Приураллі [7].

Виробництво біологічної зброї на основі вірусу натуральної віспи було організовано в Загорську-6 і в інституті м. Кольцово. «Збройний запас натуральної віспи» у Загорську-6 становив 20 т, у Кольцово в 1990 році могли виробляти від 80 до 100 т вірусу віспи на рік [8].

Існує припущення, що біологічну зброю (її називали «жовтим дощем») у 80-х роках минулого століття використовували СРСР в Афганістані та в Південно-Східній Азії. З приводу застосування радянськими військами біологічної зброї в Афга-

ністані, у штаб-квартирі ООН було багато галасу. Однак, американським фахівцям та спеціалістам з інших країн Заходу, так і не вдалося нічого довести. Хоча за цілою низкою ознак (інкубаційний період, швидкість мутацій) кілька спалахів епідемії в Афганістані підпадали під ознаки дії біологічної зброї. Разом з тим, наявна інформація, що під час афганської війни, сибірську виразку в невеликих масштабах використовували й проти радянських військ. Наприклад, знаючи любов російських солдатів до собак, моджахеди заражали їх шерсть спорами сибірської виразки. Спорами сибірської виразки моджахеди заражали й хутряні вироби, які користувалися широким попитом. Свідченням цьому є приклад, коли у 1982 році сибіркою захворіла балерина, яка повернулася в Москву після гастролів у Афганістані. Як виявилось, вона торкалася до модних в той час афганських дублянок [9, с. 223–224].

У період першої половини 80-х років минулого століття законодавство СРСР носило фрагментарний характер. Водночас питання дослідження, створення й використання біологічної зброї «маскувалися» під нормами ряду різних документів. До них можна віднести Постанову Ради Міністрів Української РСР від 2 грудня 1982 року № 574 «Про розширення наукових досліджень і прискорення впровадження в практику розробок вузів республіки, спрямованих на виконання Продовольчої програми», що окреслювала «...створення біотехнології, в тому числі розробку ефективних методів і технологій виробництва білка, амінокислот, кормових добавок, вітамінів, антибіотиків, ветеринарних препаратів; консервація і збагачення рослинних кормів» [2].

Постанова Ради Міністрів УРСР від 17 серпня 1989 року № 218 «Про заходи щодо реалізації постанови 3'їзду народних депутатів СРСР «Про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики СРСР» передбачала «...забезпечення при розв'язанні стратегічних завдань розвитку економіки докорінного технічного переозброєння виробництва на базі найновіших досягнень вітчизняної та світової науки, впровадження прогресивних технологій, насамперед електроніки, інформатики, біотехнології; широке розгортання як фундаментальних, так і прикладних досліджень в усіх галузях наукових знань, добиваючись проривів на найбільш перспективних напрямках наукового пошуку, які забезпечували б вдосконалення суспільних відносин, якісні зміни в техніці й технології» [3].

Наступним документом є Постанова Ради Міністрів УРСР від 8 травня 1990 року № 107 «Про Концепцію розвитку землеробства в Українській РСР на період до 2005 року та її реалізацію», яка зазначала, що в основу підвищення селекційної роботи буде покладено методи біотехнології, явища гетерозису, поліплоїдії і мутагенезу. Більше уваги планувалось приділяти виведенню стійких до ураження хворобами і шкідниками сортів та гібридів [4].

Ще з 90-х років радянські вчені проводили інтенсивне вивчення генетично модифікованих бактерій чуми, вірусів натуральної віспи, геморагічних гарячок типу Ебола, Ласса, Марбург, Мачупо, туляремії, венесуельського енцефаліту коней, хвороби «синього язика» свиней тощо. І на цей час такі штами, як сибіркова бактерія і бактерія чуми уже були підготовлені до виробництва у великих кількостях і розміщені у стратегічних ракетах із 10 роздільними головними частинами, а системи терморегуляції зберігали життєдіяльність збудника до входу в атмосферу.

Після входу в атмосферу на певній висоті з кожної боеголовки виривалася велика кількість овальних «динь», які на певній відстані розкривалися, випускаючи хмару біологічного чинника. На момент розпаду СРСР, за даними К. Алібека, на теренах країни було нагромаджено 20-тонний постійний запас вірусів натуральної віспи, декілька десятків тонн спор сибірки для можливого ураження так званих «глибинних» цілей – Лондона, Вашингтона, Чикаго, Лос-Анджелеса [1, с. 32].

На сьогодні немає достовірної інформації про те, що 1992 року за наказом Б. Єльцина програма «Біопрепарат» була остаточно згорнута, а запаси біологічної зброї – знищені. У спадок військовому відомству Росії дісталися науково-дослідний інститут мікробіології в Кірові з двома науковими центрами – вірусологічним у Сергієвому Посаді (Московська область) та військово-технічних проблем протибактеріального захисту в Єкатеринбурзі. Ці установи володіють так званою державною колекцією мікроорганізмів – потенційного джерела біологічної зброї, хоча вчені подають інформацію, що це стандартизована колекція з державним реєстром, а мікроби використовуються лише для створення ефективних способів захисту.

Висновки. Зазначене дає нам підстави вважати, що Радянський Союз був своєрідною біоімперією з виробництва, дослідження та зберігання біологічної зброї. Існування численних фактів щодо наявності цілого арсеналу бойових хвороб свідчить про прагнення однієї з провідних на той час держав володіти можливістю знищувати ворога за допомогою біологічної зброї і тим самим впливати на світові процеси.

Література:

1. Бакалюк О.Й. Безпека людини у третьому тисячолітті: біотероризм. Безпека життєдіяльності. 2012. № 8. С. 30–34.
2. Про розширення наукових досліджень і прискорення впровадження в практику розробок вузів республіки, спрямованих на виконання Продовольчої програми: постанова Ради Міністрів Української РСР від 2 грудня 1982 р. № 574. URL: www.rada.gov.ua.
3. Про заходи щодо реалізації постанови З'їзду народних депутатів СРСР «Про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики СРСР»: постанова Ради Міністрів УРСР від 17 серпня 1989 р. № 218. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D0%BF>.
4. Про Концепцію розвитку землеробства в Українській РСР на період до 2005 року та її реалізацію: постанова Ради Міністрів УРСР від 8 травня 1990 р. № 107. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D0%BF>.
5. У СРСР на людях випробували біологічну зброю масового знищення. URL: <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/u-srsr-stvoryuvali-biologichnu-zbroyu-masovogo-znishhennya>.
6. Федоров Л.А. Советское биологическое оружие: история, экология, политика. М.: МСоЭС, 2005. 302 с.
7. Алибеков К. Осторожно! Биологическое оружие. М.: Городец, 2003. 352 с.
8. Alibek K. Randomhouse / K., Alibek, S. Handelman NY. Biohazard. 1999. 319 с.
9. Екологічна та біологічна безпека держави в умовах глобалізації: монографія / О.В. Волосянко, В.Ю. Кассіч, В.В. Курцова, В.І. Курило, В.В. Недосеков; за загред. Волосянко О.В. та Курило В.І. К.: НУБіП України, 2014. 446 с.
10. Фёдоров Л. Война из пробирки. Новое время. 1998. 2 августа. С. 34–39.

Kravchuk M. “Masking” of intensive production of biological weapons in the period of the USSR: the power and legal aspect

Summary. The article deals with the question of the creation and use of biological weapons in the period of the USSR. It was discovered that the impetus for the development of biological weapons in the Soviet Union was the study of genetic engineering in 1972, which made it possible to create the first recombination (hybridization) of DNA. A number of facts were revealed regarding the activities of secret biological weapons production facilities.

Thus, in particular, under the guise of permitted activity, the huge complex program “Biopreparat” secretly developed as a powerful military-biological scientific-industrial archipelago with at least 55 thousand employees of different levels. The production of biological weapons based on the virus of smallpox was organized at Zagorsk-6 and at the Koltsovo Institute.

Illustrated tragic examples of the consequences of the use of biological weapons during the reign of Soviet power. Among the most famous of them are: an epidemic of anthrax in Sverdlovsk in 1979; an accident on the island of the Renaissance (Aral Sea), which took place in the summer of 1984 through the exit from the control of biological tests (several battalions of soldiers and a significant part of the staff were lost). It was established that in the period of the first half of the 80-s of the last century, the legislation of the USSR was fragmentary in nature.

At the same time, the issue of research, creation and use of biological weapons “masked” under the rules of a number of different documents. It was concluded that the Soviet Union was a kind of bio-empire for the production, research and storage of biological weapons, and at the same time sought to actively demonstrate its “power” and the ability to destroy the enemy with the use of biological weapons and thus to pour into world processes.

Key words: biological danger, bioterrorism, biological weapons, soviet government, regulatory acts, biotechnology, secret laboratories, “Biopreparat”.

*Кузьменко Ю. В.,**доктор педагогічних наук,**професор кафедри адміністративного права**та адміністративного процесу**Херсонського факультету**Одеського державного університету внутрішніх справ*

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті охарактеризовано адміністративну відповідальність як складову державної політики щодо протидії корупції. Підкреслено, що проблема боротьби із корупцією є міжнародною, кожна країна вибудовує свою державну політику протидії та запобігання корупційним правопорушенням, зокрема й типи юридичної відповідальності за них.

Виявлено, що в Україні у арсеналі шляхів боротьби із цим явищем, поруч із кримінальною та дисциплінарною, знаходиться й адміністративна відповідальність. Підкреслено, що адміністративна відповідальність є наскрізною лінією у розробці державою логістики боротьби із корупцією в нашій країні.

Проведений аналіз національного законодавчого поля у руслі дослідження, дозволило стверджувати, що основними джерелами права, де окреслено саме адміністративну відповідальність є Закон України «Про запобігання корупції» та Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – Кодекс).

Встановлено, що Кодекс у контексті боротьби із корупційними правопорушеннями містить окрему главу 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», яка містить 8 статей, де закріплено склад цього виду правопорушення. Також у законодавчому документі відображено антикорупційні обмеження та заборони, чітко окреслено шляхи встановлення адміністративної відповідальності (стягнення, зняття з посади тощо).

Не зважаючи на достатньо продуману правову систему боротьби із корупцією і створену нормативно-правову базу, помилковість ретроспективного детермінізму в Україні полягає у надії на те, що сприйняття корупції громадянами буде негативним. Тому держава, встановлюючи юридичну відповідальність за корупційні правопорушення, запобігає та протидіє розвитку цього явища в нашій країні.

Ключові слова: корупційні правопорушення, законодавча база, державна політика, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, протидія, запобігання, боротьба із корупцією.

Постановка проблеми. Сьогодні в українському суспільстві відбувається активна наукова дискусія щодо корупційної ситуації в країні. Цілком логічно, що в першу чергу ці дебати були пов'язані з виборчими процесами в Україні. Проте, не лише політичні та соціальні аспекти охоплюють це явище. В першу чергу корупційні злочини відбиваються негативно на економічних показниках: порушуються умови конкурентної чесної боротьби за право працювати на внутрішньому і зовнішньому ринках; є одними з провідних факторів тінізації економіки не

лише конкретної держави, а й світового ринку; шкодять іміджу країни, що перешкоджає притоку інвестицій тощо. Розуміючи це, кожна країна створює свою систему та законодавство щодо боротьби з корупцією. Україна, як незалежна і демократична країна, також створила ці бар'єри, розробила нормативно-правову базу у цьому напрямі, постійно співпрацює із різними міжнародними організаціями у цьому руслі. Отже своєчасність та актуальність дослідження питань протидії та запобігання корупції не викликає сумнівів.

Широке коло науковців присвячують свої наукові розвідки питанню корупції. Так, наприклад, А. Мельниченко розглядав корупцію як іманентну складову деформованих управлінських відносин; А. Петрова досліджувала корупцію як соціально-правовий феномен; Є. Невмержицький висвітлював причини, наслідки корупції в Україні та механізми протидії; В. Тімашов окреслював типологію корупційних правопорушень в Україні; О. Костенко охарактеризував корупцію в Україні як загрозу національній безпеці, П. Гаман вивчав проблеми та перспективи розвитку антикорупційної державної політики.

Наукові пошуки тривають і з точки зору проблеми правового забезпечення боротьби з корупцією в Україні. Зокрема у руслі встановлення відповідальності за корупційні правопорушення та злочинів що спричиняють корупцію цю проблему порушували: М. Прохоренко «Відповідальність за корупційні правопорушення (теоретико-правовий аспект)», В. Настюк «Юридична відповідальність за корупційні правопорушення», Н. Мужикова «Порядок та підстави притягнення до юридичної відповідальності за корупційні правопорушення», К. Бугайчук «Адміністративна відповідальність за правопорушення пов'язані із корупцією», В. Міфтахутдінов «Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення», О. Губанов «Дисциплінарна відповідальність публічних службовців за корупційні правопорушення», В. Іванцов «Зміст і принципи реалізації дисциплінарної відповідальності у разі порушення норм закону України «Про запобігання корупції»» та інші.

Мета статті – охарактеризувати адміністративну відповідальність як складову державної політики щодо протидії корупції крізь призму Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні створено систему протидії та запобігання корупції. У виявленні корупційних правопорушень відіграють важливу роль не лише спеціально уповноважені органи, яких держава наділила повноваженнями щодо вживання заходів запобігання і протидії корупції (Національна поліція України, прокуратура, Наці-

ональне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України), а й органи державної та місцевої влади, громадські об'єднання.

Відповідно до чинного законодавства за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, існує три типи юридичної відповідальності: адміністративна, кримінальна та дисциплінарна. Таки чином, адміністративна відповідальність є наскрізною лінією у розробці державою логістики боротьби із корупцією в нашій країні. Основним джерелом права, де окреслено ряд обмежень і заборон у цій сфері, є Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Аналізуючи Кодекс у контексті боротьби із корупційними правопорушеннями, варто виділити главу 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» [1]. Вона містить 8 статей, де закріплено склад даного виду правопорушення:

– Стаття 172⁴. Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності.

– Стаття 172⁵. Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» близькими особами вважаються ті, «які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, ... які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта» [3]. В цьому ж Законі подано тлумачення подарунку: «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають / одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової» [3].

– Стаття 172⁶. Порушення вимог фінансового контролю.

– Стаття 172⁷. Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. (Варто зазначити, що розтлумачення категорії конфлікт інтересів відзеркалено у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції»).

– Стаття 172⁸. Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень.

– Стаття 172⁹. Невжиття заходів щодо протидії корупції.

– Стаття 172¹⁰. Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням.

– Стаття 172¹¹. Порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля.

Важливим є й визначення законом адміністративної відповідальності для осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень (стаття 15). Це поліцейські, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, особи рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

За адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами, у тому числі й «вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією ... ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт» [1].

За вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, адміністративне стягнення буде накладено на протязі 3 місяців від дня його виявлення, проте не пізніше 2 років від дня його вчинення, що передбачено у статті 38.

Ще одним важливим кроком у боротьбі з корупцією є вимога надання «інформації, документів, а також порушення встановлених законодавством строків їх надання, надання завідомо недостовірної інформації або не у повному обсязі», що «тягнуть за собою накладення штрафу від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке ж порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [1]. Такі правомірні дії відповідних інстанцій відповідають статті 188-46.

Щодо складання протоколів із корупційних правопорушень, то на такі дії мають право лише уповноважені посадові особи МВС України, СБУ, прокуратури. Тільки суд приймає рішення про притягнення до адміністративної відповідальності, проте обов'язковою умовою є участь прокурора у судовому процесі.

За останніми даними «Комітет з питань запобігання і протидії корупції під час роботи Верховної Ради VIII скликання підготував 7 039 експертних висновків до законопроектів щодо їх відповідності вимогам антикорупційного законодавства» [2]. Також було підготовлено пропозицію того, що б на першій сесії Верховної Ради IX скликання першочергово обговорити Антикорупційну стратегію та інші законопроекти підготовлені Комітетом.

Не дивлячись на достатньо продуману правову систему боротьби із корупцією і створену нормативно-правову базу, помилковість ретроспективного детермінізму в нашій країні полягає у надії на те, що сприйняття корупції громадянами буде негативним. Проте ментальність, історичні передумови та рівень правової культури населення не сприяє швидкому кардинальному протилежному визнанню корупції, як негативного явища для розвитку суспільства. Тому держава, встановлюючи юридичну відповідальність за корупційні правопорушення, запобігає та протидіє розвитку цього явища в нашій країні.

Висновки. Проблема боротьби з корупцією є міжнародною, кожна країна вибудовує свою державну політику протидії та запобігання корупційним правопорушенням, зокрема й типи юридичної відповідальності за них. В Україні у арсеналі шляхів боротьби із цим явищем, поруч із кримінальною та дисциплінарною, знаходиться й адміністративна відповідальність. Аналіз національного законодавчого поля дозволяє стверджувати, що основними джерелами права, де окреслено саме адміністративну відповідальність є Закон України «Про запобігання корупції» та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Зокрема у Кодексі, як складової механізму боротьби із корупцією, відображено антикорупційні обмеження та заборони, чітко окреслено шляхи встановлення адміністративної відповідальності (стягнення, зняття з посади тощо).

Перспективи подальших наукових досліджень лежать у колі розгляду сучасного стану корупційних злочинів в Україні.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073 I-X. Дата оновлення: 03.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 01.08.2019).
2. Новини. 6 серпня 2019 р. Комітет з питань запобігання і протидії корупції під час роботи Верховної Ради VIII скликання підготував 7039 експертних висновків до законопроектів щодо їх відповідності вимогам антикорупційного законодавства (за даними Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України). URL: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/179438.html> (дата звернення 09.08.2019).
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення 08.08.2019).

Kuzmenko Yu. The administrative responsibility as a component of the mechanism of combating corruption in Ukraine

Summary. The article describes administrative responsibility as a component of the state anti-corruption policy. It is emphasized that the problem of combating corruption is international, each country builds its own state policy to counter and prevent corruption offenses, including the types of legal liability for them. It was revealed that in Ukraine in the arsenal of ways to combat this phenomenon, along with criminal and disciplinary, there is also administrative responsibility.

It is emphasized that administrative responsibility is the end-to-end line in the development by the state of the logistics of the fight against corruption in our country. The analysis of the national legislative field in the mainstream of the study made it possible to argue that the main sources of law, where administrative responsibility is indicated, are the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” and the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

It has been established that the Code in the context of the fight against corruption offenses contains a separate chapter 13-A “Administrative Offenses Associated with Corruption”, which contains 8 articles that fix the composition of this type of offense. Also, this legislative document, as part of the anti-corruption mechanism, reflects anti-corruption restrictions and prohibitions, clearly outlines ways to establish administrative responsibility (recovery, removal from the post, etc.).

It is noted that despite a well-thought-out legal system to combat corruption and the created regulatory framework, the fallacy of retrospective determinism in our country lies in the hope that citizens will perceive corruption as negative. Therefore, the state, establishing legal liability for corruption offenses, prevents and counteracts the development of this phenomenon in our country.

Key words: corruption offenses, legislative base, state policy, legal responsibility, administrative responsibility, counteraction, prevention, fight against corruption.

*Замрига А. В.,**кандидат економічних наук,**докторант**Науково-дослідного інституту публічного права*

СЕРВІСНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ДІЇ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті визначено, що в аспекті діяльності публічної адміністрації в сфері адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності в Україні сервісні адміністративні дії публічної адміністрації у сфері забезпечення господарської діяльності – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації щодо впливу на забезпечення господарської діяльності, в першу чергу шляхом надання адміністративних послуг суб'єктам господарювання з врахуванням основ соціальної справедливості та кооперації зусиль держави та суспільства (визнання необхідності в задоволенні конкретної потреби за якою може звернутись не визначене коло суб'єктів господарювання) з певною загальносоціальною чи індивідуальною метою, здебільшого задоволенням конкретного інтересу.

Доведено, у конкретному випадку слід вважати суспільну необхідність як передумову для видання акту, тим ініціативним процесом, що слугує активізацією дій публічної адміністрації для надання такої послуги, а тому, це різновид адміністративної послуги, однак не конкретизованому заявнику, а не вичерпному колу осіб.

З'ясовано, що однією з ознак публічних послуг, згідно з підходами європейських науковців, виступає надання фінансування їх органом публічної влади. Визначено, що адміністративні послуги, що надаються суб'єктам господарювання чи іншим зацікавленим особам в межах процесу адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності в Україні, доцільно класифікувати на регулятивні, суто адміністративні, судово-адміністративні, фінансові, методично-роз'яснювальні.

Наголошено, що серед проблем, які існують у сфері надання дозвільно-реєстраційних адміністративних послуг в аналізованій сфері, є те, що більшість галузевих законів, якими регулюється видача документів дозвільного характеру, досі не приведена у відповідність з вимогами Закону України «Про адміністративні послуги» та Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Зроблено висновок, що перспективним для подальших наукових досліджень вбачається аналіз реалізації публічною адміністрацією здійснення державного нагляду (контролю) в сфері господарювання як специфічного різновиду сервісної її діяльності, а не адміністративно командного інструменту.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, господарська діяльність, держава, модернізація, підприємництво, публічна адміністрація, сервіс.

Постановка проблеми. Реалізація концепції держава – це сервіс, який дозволяє по-новому поглянути на адміністративні дії публічної адміністрації у сфері забезпечення господарської діяльності. В Україні цей концепт має перспективу в аспекті роз-

витку та становлення, однак для цього необхідна політична воля на дієвий адміністративний апарат її забезпечення, що не просто добросовісно виконують покладені на них обов'язки, а досягають конкретних успіхів щодо потенційного підвищення конкурентоздатності вітчизняного бізнесу. Тоді громадяни довірятимуть владі, матимуть змогу звертатись до її представників за допомогою, а не як до необґрунтовано привілейованих суб'єктів за «милоstinею».

За ідеальною моделлю адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності в Україні публічна адміністрація має здійснювати виключно сервісні дії стосовно діяльності господарюючих суб'єктів. Вони мають характеризуватись проявом допомоги суб'єктам правовідносин, що існують в межах аналізованої сфери, здебільшого суб'єктам господарювання, та слугувати фундаментом для забезпечення їх потреб. Нинішня концепція сервісної діяльності публічної адміністрації у сфері адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності є недосконалою та вимагає перегляду, перетворення та модернізування, зокрема щодо засад надання публічних послуг.

Адміністративно-правове забезпечення господарської діяльності в Україні має бути докорінно зміненим, перетвореним – від негативного до позитивного. Саме останній передбачає сервісність як основну ознаку та різновид діяльності аналізованої публічної адміністрації.

До питання про діяльність публічної адміністрації різних рівнів та повноважень звертали свою увагу багато вчених адміністративістів, серед яких зокрема В. Авер'янов, Д. Бахрах, В. Галунько, Л. Гордієнко, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко, О. Стець, О. Харитонова. Публічні та зокрема адміністративні послуги досліджувались спеціалізовано в окремих аспектах такими вченими як Ю. Абраменко, Г. Писаренко, Т. Серьогіна, В. Тимошук, Ю. Тихомиров, С. Чаусовська, Ю. Шиндель та інші. У працях зазначених вчених безпосередньо піднята автором проблематика не розглядалася.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілком логічним є те, що органи публічної влади створюються з метою реалізації покладених на них функцій, невід'ємним, але вторинним, виступає зобов'язання щодо надання послуг у сфері, до якої вони, власне, належать. Якщо функції органи влади реалізують із метою задоволення суспільних потреб, то послуги, які ними надаються, як зазначається, з метою реалізації призначення служити потребам та інтересам своїх громадян, тобто конкретної потреби особи. Причому акцент робиться на тому, що завдяки задоволенню таких потреб держава реалізує свою сутність як правова й демократична [1, с. 16].

Відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 90-р, сферу публічних послуг становлять послуги, що надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають у їх управлінні [2].

У науковій літературі термін трактується як усі послуги, що надаються публічним (державним та самоврядним) сектором або іншими суб'єктами за рахунок публічних коштів [3]; усі послуги, що надаються публічним сектором або іншими суб'єктами під відповідальність публічної влади і за рахунок публічних коштів [4]; діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування або державних чи муніципальних підприємств, установ, організацій за кошти державного або місцевого бюджетів усіх рівнів [5]; юридично й соціально значущі дії в інтересах суспільства, держави і громадян [6]; усі послуги, які надаються публічним сектором та за надання яких відповідальність несе публічна влада [7]; діяльність державного апарату, що служить платникам податків; послуги, які характеризують лише ту сферу діяльності, в якій організується життєзабезпечення населення – містобудування, транспортне сполучення, каналізація, водопостачання, освіта, охорона здоров'я тощо; спосіб обслуговування громадян (мається на увазі безпосередня взаємодія з громадянами при їх зверненні на прийомі) [8; 9, с. 104].

На окрему увагу заслуговує також визначення, за яким публічні послуги розглядаються як набір послуг для великої кількості громадян, що потенційно не передбачають отримання прибутку, чим виправдана участь уряду в їхньому наданні [10]. Із зазначеного стає зрозумілим, що однією з ознак публічних послуг, згідно з підходами європейських науковців, виступає надання фінансування їх органом публічної влади.

Підтвердженням зазначеної позиції виступає підхід, притаманний понятійно-категоріальному апарату Європейського Союзу, згідно з яким поняття «публічних послуг» трактується в якості послуг загального економічного інтересу (Services of General Economic Interest), тобто дій, які визначаються публічними органами як такі, що мають особливе значення для громадян і які не будуть надаватися (або будуть надаватися за різних умов), якщо не буде публічного втручання [11]. Головним критерієм послуги, що визначає її приналежність до групи публічних послуг, виступає у випадку ненадання її будь-якою інституцією, окрім органів публічної влади [1, с. 17–18].

Термін «публічні послуги» набагато ширший від «державних послуг», їх можуть надавати державні і недержавні структури. Подекуди ці терміни вважають синонімічними. Але хибно змішувати ці поняття, оскільки вони мають різний зміст, і з різних сторін характеризують послуги, що надаються. Державна послуга, перш за все, характеризує суб'єкт, що її надає: це завжди органи державної влади.

Органи місцевого самоврядування можуть надавати послуги, аналогічні державним, але, відповідно до конституційного статусу органів місцевого самоврядування, такі послуги не можуть розглядатися як державні. При використанні категорії «послуги» головний акцент ставиться на юридичних аспектах, зокрема на адміністративній процедурі їх надання. Пояснити це можна тим, що головними ідеологами запровадження теорії послуг в Україні є, насамперед, представники науки адміністративного права В. Авер'янов та І. Колі-

ушко. Через те, що головними опонентами цієї теорії є також представники юридичної науки, які ставлять під сумнів можливість вживання категорії «послуги» стосовно діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, це зумовило особливо жваві дискусії з даного питання саме в юриспруденції [12, с. 117; 13, с. 3].

В юридичній літературі розрізняють такі види публічних послуг: 1) публічні послуги, що забезпечують діяльність загальнозначущої спрямованості, тобто спрямовані на реалізацію суспільних інтересів (цільовий підхід); 2) публічні послуги, що мають необмежене коло суб'єктів, які користуються ними (за суб'єктами отримання послуг); 3) публічні послуги, що здійснюються органами державного управління, органами муніципального самоврядування або іншим суб'єктом господарської діяльності (за суб'єктом надання послуг); 4) публічні послуги, які ґрунтуються як на публічній, так і на приватній власності (за формою власності, на базі якої надається послуга) [9, с. 107].

Важливим складником публічних послуг є адміністративні послуги. У згаданій Концепції адміністративна послуга визначається як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо). 8 грудня 2009 року Кабінетом Міністрів України схвалено проект Закону України «Про адміністративні послуги», яким врегульовано суспільні відносини, що виникають у процесі надання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування адміністративних послуг фізичним та юридичним особам [2].

В аналізованій сфері публічна адміністрація надає адміністративні та інші публічні послуги. Загальновизнаною ознакою адміністративних та неадміністративних послуг є наявність звернення споживача за послугою [9, с. 104].

Відносно класифікації адміністративних послуг найбільш вдалою є запропонована авторами підручника «Курс адміністративного права» В. Колпаковим, О. Кузьменко, І. Пастухом, В. Сушенком та інших:

1) залежно від змісту адміністративної діяльності щодо надання адміністративних послуг виділяють: дозвольно-реєстраційні;

2) залежно від рівня встановлення повноважень щодо надання адміністративних послуг та правового регулювання процедури їх надання, зокрема: а) адміністративні послуги з централізованим регулюванням (закони, акти Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади); б) адміністративні послуги з локальним регулюванням (акти органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади); в) адміністративні послуги зі «змішаним» регулюванням (коли відбуваються водночас централізоване і локальне регулювання);

3) залежно від форми їх реалізації поділяють на такі групи: а) послуги, пов'язані з реальним здійсненням конституційних прав і свобод громадян (медичні послуги, послуги у сфері культури, соціального захисту, освіти та інше); б) власне адміністративні послуги, пов'язані з юридичним оформленням умов, необхідних для реалізації прав і свобод громадян (видача свідоцтв, ліцензій).

4) залежно від предмета (характеру) питань, за розв'язанням яких звертаються особи до адміністративних органів: 1) підприємницькі (або господарські); 2) соціальні; 3) земельні; 4) будівельно-комунальні; 5) житлові та інші види адміністративних послуг [12, с. 380].

Інтерпретуючи вищевказаний матеріал та узагальнюючи думки провідних вчених автор вважає, що в аналізованій сфері публічні послуги які надаються публічною адміністрацією є саме адміністративними. Як вдало вказують автори підручника «Курс адміністративного права» всі відносини, що врегульовуються в межах надання публічних послуг, належать до галузей законодавства, які «виросли» з адміністративного права і мають адміністративний характер. У процедурному аспекті також не простежується жодних суттєвих відмінностей між цими послугами: надають їх адміністративні органи, процедурний результат той самий – рішення адміністративного органу [12, с. 381].

Адміністративні послуги, що надаються суб'єктам господарювання чи іншим зацікавленим особам в межах процесу адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності в Україні доцільно класифікувати на:

1) регулятивні – тобто ті, що пов'язані з нормотворчістю, результат якого можна сприймати послугою для усіх громадян України або окремого представника, коли приймається нормативно-правовий акт (будь-якої юридичної сили) який врегульовує окремі аспекти адміністративно-господарських правовідносин (наприклад, законодавча діяльність є регулятивною послугою для населення);

2) суто адміністративні – тобто ті, що напряму пов'язані з адміністративно-господарським правопорядком, зокрема це дозвольно-реєстраційні послуги;

3) судово-адміністративні – тобто ті, що надаються особливим суб'єктом публічної адміністрації в аналізованій сфері – судовими органами;

4) фінансові – тобто ті, що стосуються підтримки у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів [13];

5) методично-роз'яснювальні – тобто ті, що мають місце при виникненні необхідності донести важливу інформацію до суб'єкта господарювання.

Наведені адміністративні послуги або мають правові наслідки, або є суто інформативними. Окрім того, більш конкретизованої характеристики вимагає такий різновид зазначених послуг як регулятивні. Нинішня доктрина та законодавство не розглядають видання актів як безпосередньо послугу для населення, провідною ознакою адміністративних послуг є звернення за нею зацікавленої особи до органу, уповноваженого для її надання. Слід вважати суспільну необхідність як передумову для видання акту, тим ініціативним процесом, що слугує активізацією дій публічної адміністрації для надання такої послуги. Тому беззаперечно це є різновидом адміністративної послуги, однак не конкретизованому заявнику, а не вичерпному колу осіб.

Якщо вести мову про діяльність конкретного представника аналізованої публічної адміністрації, то як приклад, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України уповноважене на: 1) анулювання ліцензій (як приклад на право провадження туроператорської діяльності); 2) видавання висновку (щодо продовження строку розрахунків за зовнішньоекономічними операціями, тощо); 3) видання витягів (наприклад, з Реєстру організацій колективного управління); 4) видавання дозволів, (як приклад на

реекспорт товарів українського походження або на імпорт товарів); 5) видавання дублікатів дозвільних документів; 6) видавання ліцензій (на імпорт, на здійснення зовнішньоекономічної операції, спеціальної ліцензії, тощо); 7) видавання патентів (наприклад, на винахід і патенту на корисну модель); 8) видавання рішень (наприклад, про призначення визнаної незалежної організації на проведення оцінки відповідності технології виконання нерознімних з'єднань, персоналу, який виконує нерознімні з'єднання, та / або персоналу, який здійснює неруйнівний контроль, згідно з технічним регламентом щодо обладнання, яке працює під тиском, про призначення органу з оцінки відповідності на проведення оцінки відповідності вимогам відповідного технічного регламенту); 9) видавання свідоцтв (на знак для товарів і послуг; представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного); про уповноваження на проведення перевірки засобів вимірювальної техніки, що перебувають в експлуатації та застосовуються у сфері законодавчо регульованої метрології, та ін.); 10) здійснення державної реєстрації (проектів (програм) міжнародної технічної допомоги, топографії інтегральної мікросхеми, інвестиційних проектів, для реалізації яких може надаватися державна підтримка, та проектних (інвестиційних) пропозицій, на основі яких готуються інвестиційні проекти, для розроблення яких може надаватися державна підтримка з видачею витягу з Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій; організації колективного управління, тощо); 11) видання обмежень (наприклад, сфери призначення визнаної незалежної організації на проведення оцінки відповідності технології виконання нерознімних з'єднань, персоналу, який виконує нерознімні з'єднання, та / або персоналу, який здійснює неруйнівний контроль, згідно з технічним регламентом щодо обладнання, яке працює під тиском, сфери призначення призначеного органу з оцінки відповідності на проведення оцінки відповідності вимогам відповідного технічного регламенту); 12) здійснення розширення сфери діяльності, тимчасово припиняти окремі рішення [14], а також надавати інші послуги, що входять до сфери його повноважень.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, здійснює авалування та видачу ліцензій у сфері, що входить до предметного поля її компетенції, зокрема на право провадження господарської діяльності зі здійснення функцій оператора ринку або ж на право провадження господарської діяльності зі зберігання (закачування, відбору) природного газу чи транспортування теплової енергії магістральними та місцевими (розподільними) тепловими мережами. Її сервісна діяльність не обмежується лише названими послугами, вона також надає безоплатні розрахункові послуги, як приклад надає звітні та розрахункові дані про ліцензовану діяльність суб'єктів господарювання з транспортування газу (Форма № 4–НКРЕКП-транспортування природного газу (квартальна) [15] та деякі інші.

Окремо слід вказати й про проблеми, які існують у сфері надання дозвольно-реєстраційних адміністративних послуг в аналізованій сфері. Більшість галузевих законів, якими регулюється видача документів дозвільного характеру, досі не приведена у відповідність з вимогами Закону України «Про адміністративні послуги» та Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

На сьогодні діє декілька десятків галузевих законів, які встановлюють необхідність одержання документів дозвільного харак-

теру, але основні вимоги до порядку видачі таких документів визначені або актами Кабінету Міністрів України, або взагалі не визначені жодним нормативно-правовим актом. Необхідним є створення більш сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності шляхом приведення законодавчих актів України, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру у відповідність до вимог законодавства про адміністративні послуги та про дозвільну систему у сфері господарської діяльності, а також удосконалення регулювання процедур видачі документів дозвільного характеру в частині визначення способів подання і отримання документів у паперовій та електронній формі, здійснення функцій погоджень та прийняття рішень про відмову у видачі документів дозвільного характеру [16].

Висновки. Сервісні адміністративні дії публічної адміністрації у сфері забезпечення господарської діяльності – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації щодо впливу на забезпечення господарської діяльності, в першу чергу шляхом надання адміністративних послуг суб'єктам господарювання з врахуванням основ соціальної справедливості та кооперації зусиль держави та суспільства (визнання необхідності в задоволенні конкретної потреби за якою може звернутись не визначене коло суб'єктів господарювання) з певною загальносоціальною чи індивідуальною метою. Здебільшого, задоволення конкретного інтересу.

Перспективним для подальших наукових досліджень вбачається аналіз реалізації публічною адміністрацією здійснення державного нагляду (контролю) в сфері господарювання як специфічного різновиду сервісної її діяльності, а не адміністративно командного інструменту. Для розробки відповідної доктрини потрібне окреме наукове дослідження, однак, на наш погляд, даний напрям наукових пошуків є обґрунтованим та може знайти своє місце в науковій дискусії.

Література:

1. Сьорогіна Т.В. Категорія «публічна послуга» як об'єкт наукового дослідження. *Аспекти публічного правління*. Том 6. № 4. 2018. С. 14–19.
2. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за [...]»; Лист Міністерства юстиції України від 18.12.2009 № 967-0-2-09-22. *Верховна Рада України: офіційний портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09>.
3. Центр політико-правових реформ. Адміністративні послуги. ЦППР. URL: http://www.pravo.org.ua/ua/news/administrative_services/theory_administrati_ve_ser/.
4. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 26. С. 160–165.
5. Шиндель Ю.А. Зміст надання публічних послуг у складі злочину, передбаченому ст. 365-2 Кримінального кодексу України. *Вісник Харківського національного університету*. 2013. С. 173–177.
6. Тихомиров Ю.А. Теорія компетенції. М. : Вид. Тихомирова Ю. 2001. 355 с.
7. Тимошук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. К. : Факт, 2003. 496 с.
8. Абраменко Ю.Ю. Публічні послуги та їх роль у забезпеченні якості управління. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2011. № 2 (6). 10 с.
9. Чаусовська С. Поняття публічних послуг та їх класифікація. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 102–108.
10. Grout P. Private delivery of public services. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.211.8139&rep=rep1&type=pdf>.

11. Services of General Economic Interest: Opinion Prepared by the State Aid Group of EAGCP. URL: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/sgei.pdf.
12. Курс адміністративного права України : підручник; В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та інші. За ред. В.В. Коваленка. К. : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
13. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. *Голос України*. 2014. № 146.
14. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Єдиний державний портал адміністративних послуг. URL: <http://my.gov.ua/info/department/1545/services?languageId=0>.
15. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Єдиний державний портал адміністративних послуг. URL: <http://my.gov.ua/info/department/1545/services/4>.
16. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання дозвільної системи у сфері господарської діяльності з метою зниження адміністративного тиску на суб'єктів господарювання. *Верховна Рада України*. 2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65788.

Zamryha A. Service administrative actions of the public administration in the maintenance of business activity in Ukraine

Summary. The article defines that in the aspect of public administration activity in the sphere of administrative and legal support of economic activity in Ukraine service administrative actions of the public administration in the sphere of economic activity is the administrative activity of public administration entities in influencing the provision of economic activity, first of all by provision of administrative services to economic entities, taking into account the principles of social justice and cooperation of the state and the society (recognition need pleased specific needs for which can not contact the circle of entities) with a certain individual or societal purpose.

For the most part, satisfying a particular interest. It is proved, in this case, that public necessity should be considered as a prerequisite for the issuance of an act, the initiative process which serves to activate the actions of the public administration for the provision of such a service, and therefore, it is a type of administrative service, but not a specific applicant, but not an exhaustive circle of persons.

It is found that one of the features of public services, according to the approaches of European scientists, is the provision of funding by their public authority. It is determined that administrative services provided to economic entities or other interested persons within the process of administrative and legal support of economic activity in Ukraine should be classified into: regulatory, purely administrative, judicial, administrative, financial, methodological and explanatory.

It is emphasized that among the problems that exist in the sphere of provision of permit-registration administrative services in the analyzed sphere, is that most of the branch laws, which regulate the issuance of permits, have not yet been brought into compliance with the requirements of the Law of Ukraine “On Administrative Services” and the Law of Ukraine “On the licensing system in the field of economic activity”.

It is concluded that the perspective for further scientific research is to analyze the implementation of public supervision (control) in the field of management by the public administration as a specific kind of service activity, and not an administrative command tool.

Key words: administrative and legal support, economic activity, entrepreneurship, modernization, public administration, service, state.

*Герич А. Й.,**викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАЧІ ТА ОБЛІКУ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ, У СТРУКТУРІ МІГРАЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню змісту та особливостей правового регулювання видачі та обліку документів, що посвідчують особу в контексті контрольної діяльності, як необхідного елементу реалізації міграційного контролю.

Встановлено, що зміст та особливості правового регулювання видачі та обліку документів, що посвідчують особу, повинні досліджуватися в контексті контрольної діяльності, як необхідного елементу реалізації міграційного контролю. Видача та облік таких документів є окремим елементом контролю від обліку реєстрації за місцем проживання фізичної особи, оскільки, по-перше, з позиції регулювання адміністративних послуг, то це є окремими адміністративними послугами, що надаються різними суб'єктами; по-друге, використання поняття «паспортно-реєстраційний режим» є корисним для дослідження виключно правових режимів загалом та паспортного режиму зокрема; по-третє, видача та облік документів, що посвідчують особу, є одним із необхідних заходів міграційного контролю (як окремого виду діяльності державних органів щодо спостереження і перевірки розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також попередження і виправлення можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такому розвитку).

Визначено, що реєстрація місця проживання особи так само є заходом, за допомогою якого може здійснюється контроль у сфері міграції, однак, стосовно контрольної діяльності вони мають різне значення та застосовуються окремо, не дивлячись на те, що в окремих випадках процедурно пов'язані (реєстрація відбувається при наявності документу, що посвідчує особу).

Ключові слова: міграційний контроль, документи, що посвідчують особу, паспортний режим, реєстрація за місцем проживання, заходи контролю.

Постановка проблеми. Дослідження та аналіз здійснення видачі та обліку документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, проводиться, як правило, поза рамками вивчення міграційного контролю та запровадження його ефективного здійснення. Хоча насправді ефективна реалізація таких форм контролю є необхідним елементом та передумовою здійснення міграційного контролю в цілому, а також інших видів контрольної діяльності, актуальність яких останнім часом тільки підсилюється. Це пов'язано із глобалізаційними процесами, процесами руху трудових ресурсів, а також військовими конфліктами та війнами, в тому числі і на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно питання дослідження правового регулювання контрольної діяльності у сфері міграції, то такі наукові пошуки про-

дили не багато вчених, серед яких, зокрема, можна виділити С.М. Гусарова, О.В. Кузьменко, К.О. Кашульську, С.О. Масьондза, В.І. Олефіра. Питання видачі та обліку документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, були предметно досліджені у дисертаційній роботі Л.Л. Коробочкиної «Паспортний режим в Україні як вид адміністративно-правового режиму».

Наукові дослідження означеного питання стосуються різних галузевих аспектів правового регулювання міграційного контролю: від конституційного, що стосується забезпечення прав і свобод людини та громадянина у паспортно-візовому режимі України [1] до міжнародно-правового аспекту, що стосується регулювання візових відносин між Україною та іншими державами [2]. Адміністративно-правові дослідження пов'язані переважно з обґрунтуванням та дослідженням паспортного режиму або паспортно-реєстраційного режиму.

У зв'язку із цим **мета цієї статті** полягає в розкритті змісту та особливостей правового регулювання видачі та обліку документів, що посвідчують особу в контексті контрольної діяльності, як необхідного елементу реалізації міграційного контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведучи мову про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, слід визначити, про які документи йдеться. Звертаючись до положень Закону «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» до документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, належать паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт України; службовий паспорт України; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну; тимчасове посвідчення громадянина України [3].

Більшість документів, що використовуються для посвідчення особи мають назву «паспорт». Саме із цим і пов'язане виникнення таких понять як «паспортний режим» та «паспортно-реєстраційний режим», хоча вони є умовними, оскільки посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи на повернення в Україну, тимчасове посвідчення громадянина України не є паспортами.

Стосовно питання використання терміну «паспортно-реєстраційний режим», що нерідко вживається в наукових дослідженнях до 2012 року [4, с. 20–21, 5, с. 50], то слід зазначити наступне. Процедура видачі паспорта громадянина України старого зразка (у формі книжечки), передбачала внесення

даних про реєстрацію місця проживання безпосередньо до такого документа шляхом проставлення в ньому штампа реєстрації місця проживання особи.

Сьогодні паспорт громадянина України виготовляється у формі картки, що містить безконтактний електронний носій (ст. 21 Закону «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»).

До паспорта громадянина України вноситься наступна інформація: 1) назва держави; 2) назва документа; 3) ім'я особи; 4) стать; 5) громадянство; 6) дата народження; 7) унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; 8) номер документа; 9) дата закінчення строку дії документа; 10) дата видачі документа; 11) уповноважений суб'єкт, що видав документ (код); 12) місце народження; 13) відцифрований образ обличчя особи; 14) відцифрований підпис особи; 15) податковий номер. Інформація про реєстрацію туди не заноситься. Натомість у паспорті міститься інформація про унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі, а вже в самому реєстрі передбачена змінна інформація про місце проживання.

На сьогоднішній день недоцільно об'єднувати такі правові явища як реєстрація особи за місцем проживання та видача (зміна) документу, що посвідчує особу.

По-перше, з позиції регулювання адміністративних послуг, то це є окремими адміністративними послугами, що надаються різними суб'єктами. Реєстрація місця проживання здійснюється виконавчим органом сільської, селищної або міської ради на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюються повноваження відповідної сільської, селищної або міської ради.

Оформлення та видача паспорта громадянина України здійснюється територіальним органом або підрозділом Державної міграційної служби України. Нормативне регулювання теж відміне: якщо порядок реєстрації регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру», то порядок видачі паспорта громадянина України Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус». Адміністративна процедури відрізняється, оскільки документи, які подаються, строки, суб'єкти, причини відмови, вартість послуги абсолютно різні.

По-друге, дослідники теорії адміністративно-правових режимів звертають увагу, що для проведення реєстрації місця проживання є необхідним пред'явлення паспортного документа та цим обґрунтовують наявність паспортного режиму та його підрежимів: паспортизації, реєстрації місця проживання (перебування) особи, режим обігу конфіденційної інформації про особу [5, с. 50–51], такий підхід є корисним для дослідження виключно правових режимів загалом та паспортного режиму зокрема.

Традиційне розуміння правового режиму зводить його до законності, порядку, соціального режим певного об'єкта або виду діяльності, закріпленні правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів. Воно розуміється як а) закріплена у законодавстві цільова сукупність прав, обов'яз-

ків та відповідальності; б) система заходів, яка використовується для досягнення поставлених цілей режимної спрямованості; в) система правових заходів, яка полягає у специфіці методів (прийомів) регулювання його механізму [6, с. 18].

В окремих дослідженнях правовий режим визначають як правову форму динаміки правових відносин у часі і просторі, що має визначену мету регулювання та забезпечена комплексом правових засобів [7, с. 73]. Оригінальністю у розумінні правового режиму характеризується позиція, що сам режим виражає лише ступінь жорсткості відповідного типу (способу) правового регулювання: імперативного чи диспозитивного – чи у бік «обмеження», чи у «бік сприяння» [8, с. 16]. Тому, виходячи із цієї позиції, правовий режим є насправді конкретизацією методу правового впливу на конкретну сферу суспільних відносин, яка є вужчою, ніж загальний предмет регулювання. Саме правовий режим визначає особливості поєднання способів впливу в рамках методу [9, с. 230; 10, с. 72].

Виходячи з наведеного, паспортний режим у літературі пропонується визначати як нормативно визначені правила поведінки фізичних осіб і порядок здійснення своїх повноважень Державною міграційною службою України та іншими органами управління, якщо це прямо передбачено законом, в сферах паспортизації та реєстрації громадян, іноземців, осіб без громадянства, забезпечені можливістю використання сукупності адміністративно-правових засобів впливу, оснащених необхідним організаційно-технічним механізмом для їх фактичної реалізації, застосування примусових заходів та притягнення винних до відповідальності, з метою охорони життя та здоров'я громадян, створення умов для реалізації ними своїх прав і виконання обов'язків, підтримання стану громадського порядку та безпеки [5, с. 51].

Підрежим паспортизації визначають як нормативно визначений порядок надання адміністративних послуг з оформлення, видачі, обміну, продовження строку дії паспортних документів, а також діяльності пов'язаної з їх пересиланням, вилученням, поверненням державі та знищенням, забезпечений особливим поєднанням правових засобів, організаційних та матеріально-технічних заходів.

Режим реєстрації місця проживання (перебування) фізичної особи передбачає реєстрації місця проживання (перебування) фізичної особи на території України, а також режим реєстрації паспортних документів під час перетинання державного кордону. Режим обігу конфіденційної інформації про особу передбачає нормативно визначений порядок одержання, використання, поширення, зберігання і знищення конфіденційної інформації про особу, який забезпечується комплексом засобів правового впливу, а також оснащений необхідним організаційно-технічним механізмом для фактичної реалізації [5, с. 51].

Крім того, предметом дослідження є контрольна діяльність у сфері міграції, тобто міграційний контроль. Контроль є окремим видом діяльності державних органів щодо спостереження і перевірки розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також попередження і виправлення можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такому розвитку. Визначеним напрямком у нашому випадку є міграція.

Видача та облік документів, що посвідчують особу, є одним із необхідних заходів міграційного контролю. Реєстрація місця проживання особи є заходом, за допомогою якого здійснюється

контроль у сфері міграції. Однак, стосовно контрольної діяльності вони мають різне значення та застосовуються окремо.

Висновки. Таким чином, зміст та особливості правового регулювання видачі та обліку документів, що посвідчують особу, повинні досліджуватися в контексті контрольної діяльності, як необхідний елемент реалізації міграційного контролю. Видача та облік таких документів є окремим елементом контролю від обліку реєстрації за місцем проживання фізичної особи навіть не дивлячись на те, що в окремих випадках процедурно пов'язані (реєстрація відбувається при наявності документу, що посвідчує особу).

Література:

- Семіног О.О. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина у паспортно-візовому режимі України. *Форум права*. 2011. № 2. С. 816–821. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11coovtu.pdf>.
- Олексів О. Правові засади регулювання візових відносин між Україною та європейським союзом. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Випуск 36. Частина 2. С. 82–89.
- Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17>.
- Мінка Т.П. Адміністративно-правові режими та їх забезпечення органами внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.
- Коробочкіна Л.Л. Паспортний режим в Україні як вид адміністративно-правового режиму. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2016. 233 с.
- Настюк В.Я. Адміністративно-правові режими у сфері національної безпеки та протидії тероризму : монографія. К. : НКЦ, 2008, 245 с.
- Кузніченко С.О., Спаський А.С. Категорія «адміністративно-правовий режим» у юридичній науці та законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 70–75.
- Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди. Дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2011, 23 с.
- Карабін Т.О. Правовий режим публічного майна. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 229–232.
- Гусь А.В., Карабін Т.О., Ленгер Я.І., Менджул М.В., Савчин М.В., Сюсько М.М., Черевко П.П. Правовий режим публічного майна об'єднаних територіальних громад / за заг. ред. Я.В. Лазура. Ужгород : РІК-У, 2018. 212 с.

Herych A. Legal regulation of the identity documents issuance and accounting in the structure of migration control

Summary. The article is devoted to the study of the content and features of legal regulation of issuance and accounting of identity documents in the context of control activities, as a necessary element of the implementation of migration control. It is established that the content and features of the legal regulation of the issuance and accounting of identity documents should be investigated in the context of control activities, as a necessary element of the implementation of migration control.

Accordingly, the issuance and registration of such documents is a separate element of control from the registration of the place of residence of the individual, since, first, from the point of view of regulating administrative services, it is a separate administrative services provided by different entities; second, the use of the concept of “passport and registration regime” is useful for the study of exclusively legal regimes in general and passport regimes in particular; thirdly, the issuance and registration of identity documents is one of the necessary measures of migration control (as a separate activity of state bodies to monitor and check the development of the social system and all its elements in accordance with the defined directions, as well as to prevent and correct possible errors and misconduct that impedes such development).

It is determined that registering a person's place of residence is also a measure by which migration control can be exercised, however, as regards control activities, they are of different meanings and applied separately, despite being procedurally related in some cases (registration happens in the presence of an identity document).

Key words: migration control, identity documents, passport regime, residence registration, control measures.

*Лопіньська Є. І.,
аспірант*

*Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України*

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті розглянуто розвиток законодавства України у сфері інформаційної безпеки. Зокрема, поетапно класифіковано та проаналізовано нормативні акти. Розкрито зміст інформаційної безпеки з точки зору закону та науки. Стаття презентує особливості законодавчого забезпечення інформаційної безпеки.

Розвиток та становлення законодавства України у сфері інформаційної безпеки має досить невелику кількість відображення та розкриття в науковій літературі. Поняття інформаційної безпеки трактується по різному та викликає суперечності у науковій літературі та законодавчій базі. Тож постає необхідність дослідження вказаних категорій з точки зору закону.

Інформація виступає стратегічним ресурсом будь-якої держави з кінця ХХ століття. Від інформаційної безпеки залежить національна безпека країни.

Вона знайшла відображення в Конституції України, законах України: «Про національну безпеку України», «Про Концепцію національної програми інформації», «Про національну програму інформації», а також у Стратегії національної безпеки України, яка затверджена указом Президента, інших нормативних документах. На жаль, відсутня адаптація законодавства України в інформаційній сфері до нових умов суспільного розвитку, передусім пов'язаних з побудовою інформаційного суспільства; недостатньо ефективних механізмів впровадження і реалізації цих законів.

Нормативна база інформаційної безпеки виконує три основні функції:

1. Регулює взаємовідносини між суб'єктами інформаційної безпеки, визначає їх права обов'язки та відповідальність.
2. Нормативно забезпечує дії суб'єктів інформаційної безпеки на всіх рівнях, а саме – людних, суспільства, держави.
3. Встановлює порядок застосування різних сил і засобів забезпечення інформаційної безпеки.

Нормативну базу щодо забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері доцільно розглядати з урахуванням існуючої ієрархії нормативних актів.

Можна доповнити доктрину правового регулювання інформаційної безпеки через її ознаки: зміст інформаційної безпеки знаходиться на стику різних складових національної безпеки (економічних, політичних, культурних тощо) та відповідних функцій держави (інформаційних, гарантійних, охоронних, захисних тощо); інформаційна безпека має як екстериторіальний, так і локальний (регіональний) зміст, який визначається потребами та інтересами різних осіб щодо інформації; державне регулювання повинно відбуватися лише на правовій основі, відповідно до норм-принципів, закріплених у Конституції України; політика держави має реалізовуватись системно, як через інститути публічної влади, так і через інститути громадського суспільства.

Законодавство України передбачає і відповідні правові умови відносин у електронній інформації, яка необхідна в діяльності суб'єктів підприємництва.

Ці питання регулює Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах». Закон врегулює відносини поміж власниками інформації і власниками інформаційно-телекомунікаційних систем, між власниками різних систем, власниками систем і користувачами.

Сьогодні побудова законодавства у сфері інформаційної безпеки є досить актуальною. Є незадовільні сторони цього процесу:

1) існують декілька чинних базових нормативно-правових актів, які по-різному визначають перелік основних загроз в інформаційній сфері українського суспільства;

2) на концептуальному нормативно-правовому рівні питання інформаційної безпеки визначені повно, якісно, але конкретні дієві механізми реалізації цих базових положень все ще не створені;

3) зважаючи на швидкі зміни, які відбуваються в зовнішньо та внутрішньополітичному становищі України, в самій інформаційній сфері, слід щорічно коригувати, відповідно до динаміки процесів, Стратегію інформаційної безпеки, загалом, розраховувати її на 5–7 років;

4) в Законі України «Про основи інформаційної безпеки України» визначати загрози та напрями інформаційної безпеки держави, в Законі це є недоцільним, а саме на рівні Стратегії слід визначити актуальні загрози інформаційній безпеці та відповідні напрями діяльності щодо їхньої нейтралізації і перспективні напрямки розвитку в цій сфері;

5. законодавство у сфері інформаційної безпеки перебуває на етапі формування та становлення. На цьому етапі процеси характеризуються значною кількістю прогалин і колізій;

6. держава повинна контролювати виконання вже прийнятих юридичних норм, забезпечувати повне фінансування всіх структур, що пов'язані з системою інформаційної безпеки.

Одним із напрямів удосконалення системи інформаційного законодавства України може стати розроблення та ухвалення Інформаційного кодексу України, що дозволить розв'язати проблему подолання протиріч у законодавчих та нормативно-правових актах, забезпечити єдність та нефрагментованість нормативно-правового поля. Необхідно лише зауважити, що підготовка кодексу має здійснюватися не в пожежному порядку, а спиратися на ґрунтовну наукову проробку відповідних проблем. Це той самий випадок, коли варто дещо затягнути, але підготувати якісний документ.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, інформаційна безпека держави, інформаційний ресурс, трансформація, інформаційна структура, законодавча база.

Постановка проблеми. Розвиток та становлення законодавства України у сфері інформаційної безпеки має досить невелику кількість відображення та розкриття в науковій літературі. Поняття інформаційної безпеки трактується по різному

та викликає суперечності у науковій літературі та законодавчій базі. Тож постає необхідність дослідження вказаних категорій з точки зору закону.

Питання законодавства інформаційної безпеки розглядалось у працях іноземних та вітчизняних науковців, як: І. Арістова, В. Бебик, А. Гальчинський, П. Друкер, А. Колодюк, Е. Лемберг, А. Яфонкін.

Мета статті. Проаналізувати розвиток законодавства України у сфері інформаційної безпеки, поетапно класифіковано та проаналізовано нормативні акти, розкрито зміст інформаційної безпеки з точки зору закону та науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформація є стратегічним ресурсом будь-якої держави з кінця ХХ століття. Від інформаційної безпеки залежить національна безпека країни.

Вона знайшла відображення в Конституції України, законах України: «Про національну безпеку України», «Про Концепцію національної програми інформації», «Про національну програму інформації», а також у Стратегії національної безпеки України, яка затверджена указом Президента, інших нормативних документах. На жаль, відсутня адаптація законодавства України в інформаційній сфері до нових умов суспільного розвитку, передусім пов'язаних з побудовою інформаційного суспільства; недостатньо ефективних механізмів впровадження і реалізації цих законів.

Нормативна база інформаційної безпеки виконує три основні функції:

1. Регулює взаємовідносини між суб'єктами інформаційної безпеки, визначає їх права обов'язки та відповідальність;
2. Нормативно забезпечує дії суб'єктів інформаційної безпеки на всіх рівнях, а саме – людини, суспільства, держави;
3. Встановлює порядок застосування різних сил і засобів забезпечення інформаційної безпеки.

Нормативну базу щодо забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері доцільно розглядати з урахуванням існуючої ієрархії нормативних актів.

Інформаційна безпека зазначена як конституційно-правова категорія (ст. 17 Конституції України) [1]. Це ще раз підкреслює її важливість в юриспруденції.

У ст. 32 Конституції України проголошується, що «не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків визначених законом і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1, с. 11–12]. Ст. 34 наголошує на тому, що «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1, с. 12]. Положення ст. 55 Конституції України надають право будь-якими, не забороненими засобами захищати свої права і свободи від порушень протиправних посягань».

У січні 1997 р. Верховна Рада України схвалила «Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» (далі – Концепція), схваленій Постановою Верховної Ради України 16.01.1997 року, 3/97-ВР (Відомості Верховної Ради, 1997, № 10, с. 85)». Інформаційна безпека щодо інформатизації знайшла юридичний вираз на законодавчому рівні в Конституції Національної програми інформатизації (затверджена Законом України від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР).

Відповідно до цього нормативно-правового акту інформаційна безпека – це комплекс нормативних документів з усіх

аспектів використання засобів обчислювальної техніки для оброблення та зберігання інформації обмеженого доступу; комплекс державних стандартів із документування, супроводження, використання сертифікаційних випробувань програмних засобів захисту інформації; банк засобів діагностики, локалізації і профілактики комп'ютерних вірусів, нові технології захисту інформації з використанням спектральних методів, високонадійні криптографічні методи захисту інформації тощо.

Основним нормативно-правовим документом, який визначив основи державної політики у сфері захисту інформації інженерно-технічними заходами була Концепція технічного захисту інформації в Україні, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 року (нова редакція від 13.10.2011 р.)

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» передбачав, що важливим завданням формування електронної економіки є розвиток електронного бізнесу. Характеризував розвиток і застосування підприємствами технологій та інструментів електронної торгівлі, впровадження систем дистанційного обслуговування, забезпечення інформаційної безпеки. Він передбачав вдосконалення нормативно-правової бази у сфері забезпечення інформаційної безпеки та розробку Інформаційного кодексу України.

З 2014 року законодавча база України у сфері інформаційної безпеки збагатилася. 24 вересня 2015 року була прийнята оновлена Воєнна Доктрина України, попередня воєнна доктрина існувала з 2012 року. Вона визначала завдання і в інформаційній сфері: удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері; ефективна протидія інформаційно-психологічним впливам іноземних держав, які підривають обороноздатність, суверенітет і територіальну цілісність України [10].

Цільові настанови та керівні принципи державного будівництва в інформаційній сфері визначаються Стратегією національної безпеки України з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенціальних загроз національним інтересам України в інформаційній та інших сферах життєдіяльності.

Цікавим в законодавстві України, у сфері інформаційної безпеки суб'єктів господарювання є Закон «Про інформацію». Він визначає, що будь-яка інформація є відкритою крім тієї, що віднесена законом до такої, що має обмежений доступ [3].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» (ст. ст. 13–18) визначає перелік розпорядників інформації, її види, якими можуть розпоряджатися визначені особи, їх обов'язки та функції.

Можна доповнити доктрину правового регулювання інформаційної безпеки через її ознаки: зміст інформаційної безпеки; інформаційна безпека має як екстериторіальний, так і локальний (регіональний) зміст; державне регулювання повинно відбуватися лише на правовій основі [5].

Законодавство України передбачає і відповідні правові умови відносин у електронній інформації, яка необхідна в діяльності суб'єктів підприємництва.

Ці питання регулює Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах». Закон врегулює відносини поміж власниками інформації і власниками інформаційно-телекомунікаційних систем, між власниками різних систем, власниками систем і користувачами.

Побудова законодавства у сфері інформаційної безпеки є досить актуальною. На жаль, є незадовільні сторони цього процесу:

1) існують декілька чинних базових нормативно-правових актів, які по-різному визначають перелік основних загроз в інформаційній сфері українського суспільства;

2) на концептуальному нормативно-правовому рівні питання інформаційної безпеки визначені повно, якісно, але конкретні дієві механізми реалізації цих базових положень все ще не створені;

3) зважаючи на швидкі зміни, які відбуваються в зовнішньо та внутрішньополітичному становищі України, в самій інформаційній сфері, слід щорічно коригувати, відповідно до динаміки процесів, Стратегію інформаційної безпеки, загалом, розраховувати її на 5-7 років;

4) у Законі України «Про основи інформаційної безпеки України» визначати загрози та напрями інформаційної безпеки держави, в законі це є недоцільним, а саме на рівні стратегії слід визначити актуальні загрози інформаційній безпеці та відповідні напрями діяльності щодо їхньої нейтралізації і перспективні напрямки розвитку в цій сфері;

5) законодавство у сфері інформаційної безпеки перебуває на етапі формування та становлення. На цьому етапі процеси характеризуються значною кількістю прогалин і колізій; 6. держава повинна контролювати виконання вже прийнятих юридичних норм, забезпечувати повне фінансування всіх структур, що пов'язані з системою інформаційної безпеки [6].

Одним із напрямів удосконалення системи інформаційного законодавства України може стати розроблення та ухвалення Інформаційного кодексу України, що дозволить розв'язати проблему подолання протиріч у законодавчих та нормативно-правових актах, забезпечити єдність та нефрагментованість нормативно-правового поля [7]. Необхідно зауважити, що підготовка Кодексу має здійснюватися не в пожежному порядку, а спиратися на ґрунтовну наукову проробку відповідних проблем. Це той самий випадок, коли варто дещо затягнути, але підготувати якісний документ.

Значним недоліком чинного українського законодавства, зокрема в інформаційній сфері, є його неконкретність, певна розмитість формулювань. Фактично відсутні визначення конкретних механізмів оприлюднення інформації, конкретних документів, що мають публікуватися. Не встановлюються терміни цієї діяльності, майже відсутні норми прямої дії щодо фінансового та кадрового забезпечення [8].

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. Київ. держ. технол. ун-т. Електрон. текст, дані. Київ, 1996. 1 електрон. опт. диск (CD-R).
2. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 31 [Електронний ресурс]. Київ. держ. технол. ун-т. Електрон. текст, дані. Київ, 2018. 1 електрон. опт. диск (CD-R).
3. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (з усіма змінами та поправками) [Електронний ресурс]. Київ. держ. технол. ун-т. Електрон. текст, дані. Київ, 1992. 1 електрон. опт. диск (CD-R).
4. Про телекомунікації. Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV [Електронний ресурс]. Київ. держ. технол. ун-т. Електрон. текст, дані. Київ, 2004. 1 електрон. опт. диск (CD-R).
5. Безуглий Д.С. Інформаційна безпека України: огляд останніх тенденцій (м. Харків, 20.05.2018 р.) Харків, 2018. С. 13–17.

6. Богуш В.М. Інформаційна безпека держави (м. Київ, 05.02.2006 р.) Київ, 2006. С. 432.
7. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіка – правовий аспект. Навчальний посібник. (Київ, 26.06.2005 р.) Київ, 2005. С. 432.
8. Марущак А.І. Визначення об'єктів управління інформаційною безпекою держави (м. Харків, 01.01.2012 р.) Харків, 2012. С. 34–39.
9. Дмитренко М.А. Причини воєнного конфлікту на Донбасі та заходи з попередження таких конфліктів у майбутньому (м. Київ, 18.04.2016 р.) Київ, 2016. С. 69–61.

Lapinskaya Ye. Main issues of Ukraine's legislation in the field of information security

Summary. The article deals with the development of Ukraine's legislation in the field of information security. In particular, regulatory acts are gradually classified and analyzed. The content of information security in terms of law and science is disclosed. The article presents the peculiarities of the legislative provision of information security.

The article deals with the development of Ukraine's legislation in the field of information security. In particular, regulatory acts are gradually classified and analyzed. The content of information security in terms of law and science is disclosed. The article presents the peculiarities of the legislative provision of information security.

The development and formation of Ukrainian legislation in the field of information security has a rather small amount of reflection and disclosure in the scientific literature. The concept of information security is interpreted differently and causes contradictions in the scientific literature and legislative framework. Therefore, the necessity of studying the specified categories from the point of view of the law appears.

Information is a strategic resource of any state since the end of the twentieth century. From the information security the national security of the country depends.

It was reflected in the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine: "On National Security of Ukraine", "On the Concept of the National Program of Information", "On the National Program of Information", as well as in the Strategy of National Security of Ukraine, approved by the President's decree, other normative documents. Unfortunately, there is no adaptation of the legislation of Ukraine in the information sphere to the new conditions of social development, first of all connected with the construction of the information society; insufficiently effective mechanisms for the implementation and implementation of these laws.

The normative information security database performs three main functions: 1. Regulates the relationship between the subjects of information security, defines their rights responsibilities and responsibilities; 2. Normatively provides the actions of subjects of information security at all levels, namely – man, society, state. 3. Establish the procedure for the use of various forces and means of ensuring information security.

The normative basis for ensuring the national security of Ukraine in the information sphere is appropriate to consider taking into account the existing hierarchy of normative acts.

It is possible to supplement the doctrine of legal regulation of information security through its features: the content of information security is at the junction of various components of national security (economic, political, cultural, etc.) and the corresponding functions of the state (information, warranty, security, protective, etc.); information security has both extraterritorial and local (regional) content, which is determined by the needs and interests of different persons with regard to

information; state regulation should take place only on a legal basis, in accordance with the norm-principles enshrined in the Constitution of Ukraine; the state policy must be implemented systematically, both through the institutions of public authority and through the institutes of civil society [5].

Ukrainian legislation also provides for the appropriate legal conditions for relations in electronic information that is necessary for the activities of business entities.

These issues are regulated by the Law of Ukraine "On Information Protection in Information and Telecommunication Systems". The law regulates relations between owners of information and owners of information and telecommunication systems, between owners of different systems, system owners and users.

Today, the construction of legislation in the field of information security is very relevant. Unfortunately, there are unsatisfactory aspects of this process: 1) there are several valid basic legal acts that differentiate the list of major threats in the information sphere of Ukrainian society; 2) at the conceptual regulatory level, the issues of information security are defined in full, qualitative, but concrete, effective mechanisms for the implementation of these basic provisions have not yet been created; 3) in view of the rapid changes that take place in the external and internal political situation of Ukraine, in the information sphere itself, in accordance with the dynamics of processes, the Information Security Strategy, in general, it should be

adjusted annually for 5-7 years; 4) not in the Law of Ukraine "On the Basics of Information Security of Ukraine" to define the threats and directions of information security of the state; this is inappropriate in the Law, namely at the level of the Strategy, it is necessary to identify the actual threats to information security and the corresponding directions of activity for their neutralization and perspective directions of development in this area; 5) legislation in the field of information security is at the stage of formation and formation. At this stage, these processes are characterized by a large number of gaps and collisions; 6. the state must monitor the implementation of the legal norms already adopted, provide full financing of all structures related to the information security system.

One of the areas of improvement of the information system of Ukraine can be the drafting and adoption of the Information Code of Ukraine, which will solve the problem of overcoming the contradictions in the legislative and regulatory acts, ensure unity and non-fragmentation of the regulatory legal field. It is only necessary to note that the preparation of the Code should be carried out not in a fire, but based on a thorough scientific study of the relevant problems. This is the same case when it is necessary to tighten a little, but to prepare a qualitative document.

Key words: information, information security, information security of the state, information resource, transformation, information structure, legislative base.

*Гедульянов В. Е.,**здобувач кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРУПЦІЙНОГО ТА ПОВ'ЯЗАНОГО З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. У статті виділено та проаналізовано проблемні питання юридичної характеристики корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення, обґрунтовано окремі пропозиції і рекомендації щодо їх вирішення.

При здійсненні характеристики юридичного складу адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією (Розділ 13-А КпАП України) виявлено особливості усіх ознак проступку. Доведено, що більшість адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, є порушеннями з формальним складом за винятком ст. 172-5 КпАП України, якою передбачено адміністративну відповідальність за порушення обмежень щодо одержання подарунків, що означає обов'язок встановлення причинного зв'язку між діянням (вимаганням, проханням, одержанням подарунку) і виконанням особою, яка його вчинила, функцій держави або органів місцевого самоврядування. Запропоновано конкретні пропозиції щодо внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про державну службу».

Обґрунтовано, що більшість адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, є порушеннями з формальним складом. Виняток становить ст. 172-5 КпАП України, якою передбачено адміністративну відповідальність за порушення обмежень щодо одержання подарунків. Наявність матеріального складу адміністративного правопорушення означає обов'язок встановлення причинного зв'язку між діянням (вимаганням, проханням, одержанням подарунку) і виконанням особою, яка його вчинила, функцій держави або органів місцевого самоврядування.

Така особливість об'єктивної сторони більшості адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, визначає непрямий умисел при характеристиці суб'єктивної сторони проступків. При здійсненні характеристики юридичного складу адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією (Розділ 13-А КпАП України) виявлено особливості усіх ознак проступку: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта проступку.

Обґрунтовано необхідність доповнення ч. 1 ст. 9 КпАП України, якою визначено поняття адміністративного правопорушення (проступку) словами, які стосуються закріплення об'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Ключові слова: юридична кваліфікація, юридична характеристика, корупційне та пов'язане з корупцією правопорушення, склад правопорушення.

Постановка проблеми. Здійснення належної юридичної кваліфікації діяння як протиправного безпосередньо пов'язане з вирішенням ключової проблеми дотримання прав і свобод громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб. Вказане стосується, в тому числі, корупційних та пов'язаних із коруп-

цією правопорушень, оскільки введення до чинного законодавства терміну «пов'язаних з» потребує поглибленого аналізу на предмет уточнення його змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теоретичних проблем юридичної характеристики адміністративних деліктів, формування доказової бази при здійсненні адміністративно-юрисдикційної діяльності дозволяє виокремити роботи В.В. Богуцького, Е.Ф. Демського, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Ю.І. Руснака, В.К. Шкарупи, Х.П. Ярмачі та інших. Потужний науковий доробок не є вичерпним і потребує доповнення новими критичними напрацюваннями, присвяченими, зокрема, проблематиці розкриття сутності і змісту окремих елементів корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення.

Мета статті – виділити і проаналізувати проблемні питання юридичної характеристики корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення та обґрунтувати пропозиції і рекомендації щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правомірна поведінка – вид юридично значущої усвідомленої і цілеспрямованої поведінки, відповідної нормам і принципам права [1, с. 568]. Тож категорія «порушення» розкривається у значенні поведінки, яка не відповідає, насамперед, нормам права.

Ознака протиправності порушення антикорупційного законодавства розкривається, виходячи з її сутності як діяння, що прямо заборонено правовою нормою. Така ознака притаманна всім видам порушень антикорупційного законодавства, включаючи і ті, що не входять до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП України) чи Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Вказуючи про протиправність порушень антикорупційного законодавства, необхідно враховувати думку вчених про те, що ознака протиправності вказує на неприпустимість аналогії закону. Вказане сприяє зміцненню законності, виключає можливість притягнення до адміністративної відповідальності за діяння, не передбачені законодавством про адміністративні правопорушення [2, с. 172].

Більшість адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, адміністративна відповідальність за які передбачена главою 13-А КпАП України, є складними, тобто такими, які утворюють різні склади адміністративних правопорушень. Серед них доцільно виділити ті, що складаються з альтернативних дій, триваючі та продовжувані правопорушення. Так, до протиправних адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, що складаються з альтернативних дій, слід віднести ті, що передбачені ст.ст. 172-4, 172-6, 172-8 КпАП України, оскільки склад кожного з порушень містить дії, вчинення яких

передбачає окреме притягнення до відповідальності. Триваючими є правопорушення, передбачені ст.ст. 172-7, 172-9 КпАП України. До простих, тобто діянь, що є однократними, слід віднести ті, адміністративна відповідальність за які передбачена ст.ст. 172-5, 172-9-1, 172-9-2 КпАП України.

Систематизація адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією (глава 13-А КпАП України), здійснена, спираючись на підхід, запропонований О.В. Кузьменко, яка вказувала про прості і складні протиправні діяння [3, с. 334]. Проведення систематизації вказаних протиправних діянь спрямоване на виявлення особливостей їх об'єктивної сторони.

Більшості адміністративних корупційних правопорушень властиві формальні склади. Виняток становить ст. 172-5 КпАП України, якою передбачено адміністративну відповідальність за порушення обмежень щодо одержання подарунків. Правопорушення характеризується наявністю, в тому числі і матеріального складу, а сама стаття складається з двох частин. У ч. 2 ст. 172-5 КпАП України передбачено посилення адміністративної відповідальності за повторність вчинення правопорушення, якщо особа протягом року була піддана адміністративному стягненню за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків [4].

Чинним цивільним законодавством передбачено закріплення поняття «дарунок». Відповідно до ст. 718 Цивільного кодексу України, дарунком можуть бути тільки речі – рухомі (в тому числі гроші, цінні папери) і нерухомі. В якості дарунку можуть виступати майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути в майбутньому [5].

Суб'єктом адміністративної відповідальності за ст.ст. 172-5 КпАП України є спеціальний суб'єкт – особи, вказані у п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»: особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та прирівняні до них особи [6].

Диспозицією аналізованої статті передбачено відповідальність за порушення обмежень щодо одержання дарунків. Ці обмеження стосуються, насамперед, осіб, зазначених у п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», яким забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку зі здійсненням діяльності щодо виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи [6].

Загальне обмеження щодо вказаних осіб, а також інших осіб, на яких поширюється дія п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, встановлено відносно дарунків, вартість яких не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки. (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VI [6]). Такі обмеження не застосовуються у разі, коли такі подарунки здійснюють близькі особи або є загальнодоступними знижками на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси (абз 2, ч. 2 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [6]).

Об'єктивну сторону такого правопорушення становлять діяння у вигляді одержання дарунку (дарунків) – речей або майнових прав. Таке порушення матиме місце у разі одержання дарунку у зв'язку з виконанням особою функцій держави або органів місцевого самоврядування, тобто обумовлюється статусом одержувача дарунку як особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Наявність матеріального складу адміністративного правопорушення означає обов'язок встановлення причинного зв'язку між діянням (вимаганням, проханням, одержанням подарунку) і виконанням особою, яка його вчинила, функцій держави або органів місцевого самоврядування.

Серед усіх адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, із формальним складом доцільно виокремити адміністративне правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю», що стосується виконання обов'язку, передбаченого ст. 67 Конституції України щодо щорічного декларування майнового стану, доходів за минулий рік у порядку, встановленому законом. Стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та прирівняних до них осіб, такими законами є «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (в редакції зі змінами від 23 листопада 2018 р. № 2629-VIII) [7], «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III [8], «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII.

Так, у Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (в редакції зі змінами від 23 листопада 2018 р. № 2629-VIII) пряма норма щодо обов'язку декларування не передбачена, натомість п. 9 ч. 1 ст. 8 встановлено основний обов'язок державного службовця дотримуватися вимог законодавства щодо запобігання і протидії корупції, а відповідно ч. 1 ст. 32 на державних службовців поширюються обмеження, передбачені Законом України «Про запобігання корупції». Разом з тим, питання декларування не є обмеженням, а обов'язком, який має виконувати особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Пряма норма щодо обов'язку дотримання вимог фінансового контролю передбачена ст. 13 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III.

Отже, чинне законодавство передбачає врегулювання обов'язків щодо застосування заходів фінансового контролю (декларування) відносно державних службовців не тільки профільним законом, а й Законом України «Про запобігання корупції», з яким кореспондується ст. 172-6 КпАП України, де встановлено адміністративну відповідальність за порушення вимог фінансового контролю.

З метою усунення прогалини у Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (в редакції зі змінами від 23 листопада 2018 р. № 2629-VIII) у частині, що стосується закріплення прямої норми щодо фінансового контролю стосовно державних службовців, доцільно доповнити вказаний закон ст. 8-1 у такій редакції:

«Державні службовці зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування у порядку, передбаченому Законом України «Про запобігання корупції».

Доцільність такого доповнення обумовлена і тим, що п. 9 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015

№ 889-VIII (в редакції зі змінами від 23 листопада 2018 р. № 2629-VIII) встановлено основний обов'язок державного службовця дотримуватися вимог законодавства щодо запобігання і протидії корупції, а сучасне законодавство передбачає врегулювання відносин щодо запобігання корупції.

Серед проблемних питань юридичної кваліфікації адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, слід виокремити питання щодо відповідності вказаних порушень поняттю адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 9 КпАП України.

Так, відповідно ч. 1 ст. 9 КпАП України, об'єктом адміністративного правопорушення (проступку) є громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління. Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, виокремлені в главу 13-А розділу II Особливої частини КпАП України.

Термін «управління» та похідний від нього «порядок управління» за існуючих наукових підходів сприймається неоднозначно. Вказане стосується терміну «публічне адміністрування», що використовується для позначення діяльності публічної адміністрації – органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також державної служби та служби в органах місцевого самоврядування [3, с. 179–218]. За таких обставин можна доповнити ч. 1 ст. 9 КпАП України словами «встановлений порядок виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Таким чином, ч. 1 ст. 9 КУпАП матиме наступну редакцію:

«Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, *встановлений порядок виконання функцій держави або місцевого самоврядування* і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність».

Слід вказати ще на одну обставину, пов'язану з віднесенням до адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, тих, які за своєю природою не є корупційними. Вказане стосується ст. 172-4 КпАП України, якою передбачено адміністративну відповідальність за порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності.

М.І. Хавронюк підкреслює наявність штучного парадоксу: діяння є корупцією, але водночас не є корупційними правопорушенням. Так, при виконанні державним службовцем певної роботи за сумісництвом, не пов'язаної із творчою чи викладацькою діяльністю, не відбувається використання службових обов'язків та можливостей, не виникає неправомірної вигоди. При вчиненні правопорушень, передбачених ст. 172-6, 172-9 КпАП України відсутні гроші, майно чи інша неправомірна вигода ні як предмет, ні як мета [9, с. 26].

Разом з тим, такий науковий підхід М.І. Хавронюка не може бути сприйнятий однозначно, враховуючи превентивну роль західів фінансового контролю та застосування заходів щодо протидії корупції.

Суб'єктивна сторона адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, характеризується виною у формі умислу.

Законом передбачено два види умислу – прямий і непрямий. О.В. Кузьменко слушно зазначає, що у формальних складах обсяг об'єктивної сторони вичерпується переліком ознак

діяння та обставин його здійснення. З цього випливає, що від винного можна вимагати усвідомлення, розуміння лише тих обставин, які названі у складі, але не передбачення шкідливих наслідків і бажання їх настання.

Саме тому при виконанні формальних складів умисел полягає в усвідомленні протиправності дій і бажанні їх вчинити [3, с. 338]. Адміністративні корупційні правопорушення здебільшого характеризуються умисною формою вини. Виняток становить правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 172-6 КпАП України і стосується неподання або несвоєчасного подання декларації. Таке правопорушення може бути вчинене з необережності, у зв'язку з чим чинне законодавство передбачає можливість коригування поданих е-декларацій.

Висновки. Більшість адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, є порушеннями з формальним складом. Виняток становить ст. 172-5 КпАП України, якою передбачено адміністративну відповідальність за порушення обмежень щодо одержання подарунків. Наявність матеріального складу адміністративного правопорушення означає обов'язок встановлення причинного зв'язку між діянням (вимаганням, проханням, одержанням подарунку) і виконанням особою, яка його вчинила, функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така особливість об'єктивної сторони більшості адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, визначає непрямий умисел при характеристиці суб'єктивної сторони проступків.

Аналіз чинного законодавства, з яким кореспондується норма ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» довів доцільність внесення змін до Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (в редакції зі змінами від 23 листопада 2018 р. № 2629-VIII) у частині, що стосується закріплення прямої норми щодо фінансового контролю стосовно державних службовців шляхом доповнення ст. 8-1.

При здійсненні характеристики юридичного складу адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією (Розділ 13-А КпАП України) виявлено особливості всіх ознак проступку: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта проступку. Обґрунтовано необхідність доповнення ч. 1 ст. 9 КпАП України словами, які стосуються закріплення об'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Література:

1. Олейников С.М. Правомірна поведінка. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х. : Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
2. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гарашук, В.В. Богущький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. Х. : Право, 2010. 624 с.
3. Курс адміністративного права України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін. / за ред. В.В. Коваленка. К. : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984 р. № 51. Ст. 1122 (зі змінами).
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356 (зі змінами).
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49 (05.12.2014), ст. 2056 (зі змінами).

7. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4 (22.01.2016), ст. 43 (зі змінами).
8. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33 (17.08.2001), ст. 175.
9. Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». К. : Аттіка. 2011. 424 с.

Hedulianov V. Separate problem issues of legal characteristics corruption and corruption-related offenses

Summary. The article highlights and analyzes the problematic issues of the legal characterization of corruption and corruption-related offenses, as well as substantiates separate proposals and recommendations for their solution.

In carrying out the characteristics of the legal composition of administrative offenses related to corruption (Section 13-A of the Criminal Code of Ukraine), the features of all signs of misconduct were identified. It is proved that most of the administrative offenses related to corruption are violations of the formal composition, except for Article 172-5 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine, which provides for administrative liability for violation of the restrictions on the receipt of gifts, which means the obligation to establish a causal relationship between an act (extortion, request, receipt of a gift) and execution by a person who has committed him, functions of the state or local self-govern-

ment bodies. Specific offers for amending the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine “On Civil Service” are offered.

It is substantiated that most of the administrative offenses related to corruption are violations of the formal composition. An exception is Article 172-5 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for administrative liability for violation of restrictions on the receipt of gifts. The presence of the material composition of an administrative offense means the obligation to establish a causal relationship between an act (extortion, request, receipt of a gift) and the execution by the person who committed it, the functions of the state or local self-government.

Such a feature of the objective side of most of the administrative offenses related to corruption, defines the indirect intention in describing the subjective side of the misconduct. In carrying out the characteristics of the legal composition of administrative offenses related to corruption (Section 13-A of the Criminal Code of Ukraine), the features of all signs of misconduct: the object, the objective side, the subjective party and the subject of misconduct were identified.

The necessity of completing Part 1 of Article 9 of the Criminal Code of Ukraine, which defines the notion of an administrative offense (misdemeanor), is substantiated by the words related to the attachment of an object of an administrative offense connected with corruption.

Key words: legal qualification, legal characteristic, corruptive and corruption-related offenses, composition of the offense.

*Логвиненко А. О.,**здобувач кафедри конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету*

ЮРИСДИКЦІЙНА ТА НЕЮРИСДИКЦІЙНА ПРОЦЕСУАЛЬНА КОМПЕТЕНЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена виробленню критеріїв розмежування процесуальної юрисдикційної та неюрисдикційної компетенції суб'єктів публічної адміністрації, враховуючи призначення діяльності вказаних суб'єктів та виходячи з розгляду зазначеної компетенції як здатності їх брати участь у відповідних правовідносинах, обґрунтуванню на цій основі змін до чинного адміністративного законодавства.

Основним критерієм розмежування юрисдикційної та неюрисдикційної процесуальної компетенції органів публічної адміністрації визначено мету реалізації такої компетенції. Така мета охарактеризована, виходячи з призначення діяльності відповідного суб'єкта публічної адміністрації.

Обґрунтовано, що з метою узгодження компетенції окремих органів виконавчої влади, зокрема передачі повноваження щодо контролю за додержанням ліцензіатами у сфері освітньої діяльності вимог ліцензійних умов та прийняття рішень за результатами перевірки від Міністерства освіти і науки України до Державної служби якості освіти України, доцільно внести зміни до Положень, які регламентують діяльність зазначених суб'єктів публічного адміністрування: п. 44-2 Положення про Міністерство освіти і науки України виключити; доповнити Положення про Державну службу якості освіти України пунктом 5-1, який викласти у наступній редакції: «здійснює контроль за додержанням ліцензіатами вимог ліцензійних умов та за результатами перевірки приймає рішення»;

Визначено, що перспективним напрямом наукових досліджень є опрацювання питання спроможності суб'єкта публічної влади брати участь у конкретних правовідносинах у випадку не відповідності такої участі його завданням та організаційної побудови, а також опрацювання на цій основі розуміння компетенції як можливості таких суб'єктів брати участь в адміністративних правовідносинах.

Ключові слова: органи публічної адміністрації, суб'єкти публічної адміністрації, юрисдикційна діяльність, неюрисдикційна діяльність, компетенція.

Постановка проблеми. Стратегією реформування державного управління України на 2016–2020 роки однією з пріоритетних проблем визначено розмежування повноважень між окремими суб'єктами публічної влади (далі – Стратегія реформування державного управління в Україні на 2016–2020 роки) [1]. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є приведення напрямів діяльності окремих суб'єктів публічної влади у відповідність до їх призначення. Наприклад, відповідно до п. 44-2 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630 (далі – Положення про Міністерство освіти

і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України) [2], до компетенції Міністерства освіти і науки України входить здійснення контролю щодо окремих сфер суспільної діяльності (наприклад, щодо дотримання навчальними закладами умов, визначених ліцензіями на надання освітніх послуг).

Зазначене не повністю відповідає правовій природі міністерства як специфічного суб'єкта публічної влади, функціями якого є: стратегічне планування у певній сфері, забезпечення нормативної врегульованості суспільних відносин, узагальнення практики застосування законодавства тощо [3, с. 358]. Контрольним же функціям відповідає, у першу чергу, такий суб'єкт публічної влади, як інспекція [3, с. 352]. Отже, виникає необхідність приведення компетенції окремих суб'єктів публічної влади у відповідність із їх статусом в системі таких суб'єктів. Теоретичним підґрунтям вирішення цієї проблеми постає опрацювання положень щодо компетенції суб'єктів публічної влади як їх можливості брати участь у певному колі суспільних відносин.

Питання компетенції суб'єктів публічної влади сьогодні отримали значну увагу науковців. Так, слід вказати на роботи О.Д. Лазор, О.Я. Лазор, Т.С. Недашківської, О.Ю. Оболенського, Ю.А. Тихомирова, О.В. Хорошенко та інших. У наявних роботах науковців зазначена категорія розглядається як права, обов'язки, повноваження у конкретних правовідносинах.

Вирішення наведеної проблематики передбачає опрацювання цього поняття саме як потенційної здатності суб'єкта публічної влади брати участь у конкретних правовідносинах, виходячи з поточних його правових властивостей. У цьому аспекті зазначена категорія практично не отримала наукової уваги.

Метою статті є вироблення критеріїв розмежування процесуальної юрисдикційної та неюрисдикційної компетенції суб'єктів публічної адміністрації, враховуючи призначення діяльності вказаних суб'єктів та виходячи з розгляду зазначеної компетенції як здатності їх брати участь у відповідних правовідносинах, обґрунтуванню на цій основі змін до чинного адміністративного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття компетенції сьогодні є одним з усталених у доктрині адміністративного права. Компетенція розуміється з позиції: сукупності прав, обов'язків, повноважень суб'єкта публічної влади; певне коло суспільних відносин, у сфері яких він має право приймати рішення [3, с. 388].

Проблематиці розмежування компетенції суб'єктів публічної влади вже приділяли увагу такі дослідники, як Ю.В. Георгієвський, М.М. Потіп, Я.М. Сідей та інші. Напрацювання вказаних дослідників можуть бути взяті за основу для подаль-

шої роботи. Ю.В. Георгієвський, характеризуючи принципи розмежування компетенції, вказує на відображення ними закономірностей діяльності суб'єктів публічної влади, а також їх складної організаційної структури.

Вчений на цій основі виокремлює такі принципи: політико-правові (основні, загальні для розмежування компетенції усіх суб'єктів публічної влади); спеціальні (характерні для такого розмежування між окремими суб'єктами) [4, с. 41]. Визнаючи ґрунтовність та не піддаючи сумніву наукові результати дослідника, необхідно вказати про їх загальний характер, необхідність істотної деталізації для можливості застосування у практичній діяльності державного управління.

Філософською основою авторського погляду щодо визначення компетенції може вважатись усталена позиція щодо розмежування природних і штучних об'єктів, явищ, процесів. Основна відмінність між ними може бути виражена саме через притаманність їм цілі: для у сфері біологічного наявність такої цілі розглядається як спірна, оскільки біологічне існує саме по собі, незалежно від будь-якої мети. Натомість штучні утворення розглядаються, переважно, із ключовим врахуванням цілі, для досягнення якої вони існують [5, с. 506]. Зазначена концепція може бути покладена в основу цього дослідження.

Не викликає сумнівів призначення самої категорії компетенція – визначення місця суб'єкта публічної влади в системі інших суб'єктів, закріплення за ним певної сфери суспільних відносин і досягнення таким чином стабільності у регулюванні суспільних відносин. За таким підходом компетенція певного суб'єкта публічної влади може розглядатись як відображення його призначення, що склалось історично, а також закріплення за таким суб'єктом визначених законом засобів для досягнення цього призначення.

Необхідно вказати про історичний характер таких видів суб'єктів публічної влади, як «міністерство», «служба», «інспекція», «агентство», відповідно до їх назв за ними закріплюється певний характер компетенції.

Можливо вказати, що сьогодні склалось дві значні сфери повноважень суб'єктів публічної влади: юрисдикційні та неюрисдикційні. Так, склалось вузьке поняття адміністративної юрисдикційної діяльності як спрямованої на: розгляд правових спорів; застосування заходів адміністративного примусу [6, с. 25]. Широкий підхід виходить із розуміння адміністративної юрисдикції як кола повноважень щодо розгляду індивідуально визначених адміністративних справ. Причому не має різниці спрямованість предмету таких справ – виключно наведені вище питання або ж усі питання, що виникають у ході здійснення державного управління [7].

Висновку стосовно виділення повноважень неюрисдикційного характеру можливо дійти виходячи з положень, що наводяться Я.М. Іваненко стосовно призначення адміністративних неюрисдикційних проваджень: вирішення питань державного управління, не пов'язаних із розглядом судової справи або вирішення питання про наслідки неправомірної діяльності особи [8, с. 11–13]. Серед прикладів завдань, що вирішують під час таких проваджень, можна навести забезпечення законності у певній сфері суспільних відносин; створення сприятливих умов для певних видів суспільної діяльності; аналіз та управління ризиками тощо.

Неважко помітити певну суперечність між позиціями представників адміністративної юрисдикційної та неюрисдикційної діяльності, оскільки зміст адміністративної юрисдикційної

діяльності в широкому сенсі та адміністративної неюрисдикційної діяльності фактично співпадають. Тому з метою подальшого дослідження автор вважає за можливе застосувати класичну позицію, викладену у підручнику з адміністративного права, що виданий у 2007 році за редакцією В.Б. Авер'янова, з якої можна дійти висновку щодо наступних ознак адміністративної юрисдикційної діяльності: застосування передбачених правом санкцій до порушника права з метою захисту, відновлення порушеного права [9, с. 506].

В юридичній літературі вже вказувалось на небажаність поєднання в одному суб'єкті публічної влади різних за спрямованістю функцій, наприклад функції нагляду (контролю) та функції надання адміністративних послуг [10, с. 210–211]. У цьому випадку можливо казати про більш значну проблему – поєднання в компетенції одного суб'єкта як юрисдикційних, так і неюрисдикційних повноважень.

Такий підхід законодавця видається спірним з огляду на істотне ускладнення внутрішньої організації діяльності суб'єкта публічної влади, в тому числі – збільшення кількості структурних підрозділів. У цьому відношенні привертає до себе увагу сучасна доволі складна структура Міністерства освіти і науки України, що включає в себе кілька десятків директоратів, департаментів, секторів та інших підрозділів [11]. На тлі цього актуальними є позиції, викладені у Стратегії реформування державного управління в Україні на 2016–2020 роки стосовно перевантаженості Кабінету Міністрів України технічними завданнями, що заважає йому виконувати основну для нього функцію стратегічного планування. Аналогічне можливо стверджувати й стосовно Міністерства освіти і науки України.

Усунення зазначеної проблеми вимагає врахування призначення вказаних суб'єктів при розмежуванні їх компетенції, що зумовлює необхідність звернення до відповідних наукових напрацювань та чинного законодавства.

Положеннями Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI (далі – Закон «Про центральні органи виконавчої влади») [12] встановлюється статус зазначених органів. Зокрема, визначаються такі види центральних органів, як міністерство, служба, агентство, інспекція (ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 16 зазначеного Закону).

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону «Про центральні органи виконавчої влади», основним завданням міністерства є формування та реалізація державної політики в певній сфері суспільних відносин. Історично міністерства почали утворюватись у країнах Європи у 16 – 17 ст. Міністерство можливо визначити єдиним центральним органом виконавчої влади, для якого характерним є основне завдання стратегічного планування у певній сфері, що виражається зокрема, у визначенні основних напрямів її розвитку. Крім того, міністерство наділяється повноваженнями щодо реалізації цілей у сфері суспільних відносин, що належить до його відання: нормативно-правове забезпечення (для виконання чого здійснюється узагальнення практики застосування законодавства); надає роз'яснення щодо застосування чинного законодавства [3, с. 491–492].

Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 17 Закону «Про центральні органи виконавчої влади» основним призначенням служби як центрального органу виконавчої влади є надання адміністративних послуг. Традиційно за службою визначався доволі широкий спектр завдань. Так, на Службу безпеки України покладаються функції: захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного,

науково-технічного і оборонного потенціалу країни від розвідувально-підривної діяльності іноземних суб'єктів [3, с. 843]. Отже, на відміну від міністерства, на службу не покладаються функції стратегічного планування та забезпечення виконання визначених цілей.

Відповідно до абз. 3 ч. 2 ст. 17 Закону «Про центральні органи виконавчої влади» основним призначенням агентства є управління віднесеними до його відання об'єктами, що перебувають у державній власності. Історично на агентство можуть покладатись й інші окремі функції. Так, у свій час існували: Державне агентство України з туризму і курортів, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації тощо [3, с. 13]. Наразі відповідні функції виконуються іншими владними структурами. Так, замість Державного агентства України з туризму і курортів діє Департамент туризму та курортів при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України [13].

Відповідно до абз. 4 ч. 2 ст. 17 Закону «Про центральні органи виконавчої влади» основним призначенням інспекції є здійснення функції контролю та нагляду за дотриманням законності. Історично притаманними функціями інспекції можна вважати не тільки нагляд за дотриманням законності, але й вжиття заходів у зв'язку із виявленими порушеннями, а також заходів, спрямованих на запобігання майбутнім порушенням.

Для досягнення зазначених завдань посадові особи інспекцій наділяються особливими повноваженнями, зокрема щодо відвідування підконтрольних об'єктів, ознайомлення з документами, проведення оглядів та обстежень, розроблення заходів щодо запобігання правопорушень тощо, в тому числі – накладати адміністративні стягнення [3, с. 352].

Аналіз чинного законодавства, співставлення його із зазначеними положеннями надає змогу зробити висновки щодо не повної відповідності компетенції окремих суб'єктів публічної влади їх правовій природі та призначенню.

Так, відповідно до п. 44-2 Положення про Міністерство освіти і науки України, до повноважень зазначеного Міністерства належить зокрема здійснення контролю щодо окремих сфер суспільної діяльності (наприклад, щодо дотримання навчальними закладами умов, визначених ліцензіями на надання освітніх послуг).

З наведених положень випливає висновок щодо доцільності віднесення зазначеного повноваження до компетенції такого суб'єкта публічної влади, як інспекція. Історично міністерство можуть бути притаманні й інші функції, крім стратегічного планування та забезпечення його виконання. З подібного підходу щодо визначення компетенції центральних органів виконавчої влади виходить і законодавець. Так, окреслюючи компетенцію служби, агентства, інспекції, вказується про допустимість виконання ними, поряд із основними, й інших функцій (ч. 2 ст. 16 зазначеного Закону).

Втім, подібної вказівки немає стосовно міністерства (ч. 1 ст. 6 зазначеного Закону). За чинним Законом «Про центральні органи виконавчої влади» міністерство віднесено до особливих центральних органів виконавчої влади, про що свідчить приділення йому окремого розділу 2. Не осперюючи доцільність поєднання різнопланових функцій у межах компетенції одного суб'єкта, небажаним видається таке поєднання як з законодавчої точки зору, так і з позицій корупціогенних ризиків. Виходячи з наведеного, зазначене повноваження Міністерства освіти і науки України доцільно передати до компетенції іншого суб'єкта публічної влади.

Відповідно до п. 1 Положення про Державну службу якості освіти від 14.03.2018 р. № 168 [14] зазначена Служба є центральним органом виконавчої влади, окремих стосовно Міністерства освіти і науки України, діяльність якого спрямовується і координується через Міністра освіти і науки. Завданнями зазначеної Служби є зокрема, здійснення державного нагляду (контролю) за закладами освіти щодо дотримання ними законодавства. Відповідно до пп. 5 п. 5 зазначеного Положення, зазначена Служба зокрема проводить моніторинг якості освітньої діяльності та якості освіти у порядку, визначеному законодавством.

З наведеного випливає, що попри назву зазначеного органу виконавчої влади (служба), до її основних завдань віднесено й інспекційні функції. Окремого ж центрального органу виконавчої влади у сфері здійснення освітньої діяльності, який би здійснював інспекційні функції у цій сфері, не існує. Виходячи з наведеного, відповідатиме призначенню наведених органів публічної адміністрації передання зазначеного повноваження з компетенції Міністерства освіти і науки до компетенції Служби.

На підтвердження зазначеного висновку можна додати й наступне. Повноваження щодо прийняття заходів у зв'язку із виявленими порушеннями, зокрема і стосовно дотримання ліцензійних умов, є по своїй суті юрисдикційним повноваженням. Наявність такого повноваження у компетенції Міністерства освіти і науки України, що є за своєю природою органом неюрисдикційної компетенції, не відповідає завданням цього міністерства.

Отже, з метою узгодження компетенції окремих органів виконавчої влади, зокрема передачі повноваження щодо контролю за додержанням ліцензіатами у сфері освітньої діяльності вимог ліцензійних умов та прийняття рішень за результатами перевірки від Міністерства освіти і науки України до Державної служби якості освіти України необхідно внести зміни до Положень, які регламентують діяльність зазначених суб'єктів публічного адміністрування: п. 44-2 Положення про Міністерство освіти і науки України виключити; доповнити Положення про Державну службу якості освіти України пунктом 5-1, який викласти у наступній редакції: «здійснює контроль за додержанням ліцензіатами вимог ліцензійних умов та за результатами перевірки приймає рішення».

Зазначений науковий підхід відображено й в інших сучасних наукових дослідженнях, присвячених систематизації суб'єктів публічної влади у окремих сферах суспільних відносин. Так, Є.Н. Белей, систематизуючи суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я, вирізняє наступних суб'єктів: які здійснюють публічне адміністрування (суб'єкти публічної адміністрації, для яких таке адміністрування є основною діяльністю, Президент України); які не наділені такими функціями (суб'єкти надання рекомендацій з приводу застосування чинного законодавства, а також суб'єкти надання медичних, реабілітаційних та інших послуг населенню) [15, с. 11–12]. Отже, дослідниця фактично визначає критерієм функціональну спрямованість або призначення відповідних суб'єктів публічної влади.

З подібної спрямованості виходить й судова практика, зокрема в контексті тлумачення терміна «компетенція» та застосування його при розгляді адміністративних справ. Так, у рішенні Окружного адміністративного суду м. Києва від 22.02.2019 р. № 826/812/16 підкреслюється спрямованість повноважень владного суб'єкта на виконання його завдань,

а самий правовий статус владного суб'єкта прив'язується до зокрема, спрямованості його діяльності та його функцій. У зазначеній справі суд встановив співвідношення реалізації окремих повноважень, визначених законом та досягнення певних суспільних завдань і з урахуванням відповідності цих завдань основним завданням діяльності суб'єкта публічної влади (зокрема, Кабінет Міністрів України) дійшов висновку про відповідність прийнятого рішення компетенції [16].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків:

1. Основним критерієм розмежування юрисдикційної та неюрисдикційної процесуальної компетенції органів публічної адміністрації необхідно визначити мету реалізації такої компетенції. Така мета охарактеризована виходячи з призначення діяльності відповідного суб'єкта публічної адміністрації.

2. З метою узгодження компетенції окремих органів виконавчої влади, зокрема передачі повноваження щодо контролю за додержанням ліцензіатами у сфері освітньої діяльності вимог ліцензійних умов та прийняття рішень за результатами перевірки від Міністерства освіти і науки України до Державної служби якості освіти України необхідно внести зміни до Положень, які регламентують діяльність зазначених суб'єктів публічного адміністрування:

2) п. 44-2 Положення про Міністерство освіти і науки України виключити;

б) доповнити Положення про Державну службу якості освіти України пунктом 5-1, який викласти у наступній редакції: «здійснює контроль за додержанням ліцензіатами вимог ліцензійних умов та за результатами перевірки приймає рішення»;

3. Перспективним напрямом наукових досліджень є опрацювання питання спроможності суб'єкта публічної влади брати участь у конкретних правовідносинах у випадку не відповідності такої участі його завданням та організаційної побудови, а також опрацювання на цій основі розуміння компетенції як можливості таких суб'єктів брати участь в адміністративних правовідносинах.

Література:

1. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 55 (22.07.2016). Ст. 1919.
2. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630. *Офіційний вісник України*. 2014. № 95 (05.12.2014). Ст. 2729.
3. Великий юридичний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2012. 1020 с.
4. Георгієвський Ю.В. Поняття та класифікація принципів розмежування компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. *Публічне право*. 2014. № 3 (15). С. 37–43.
5. Філософський енциклопедический словарь. М. : ИНФРА-М, 2003. 576 с.
6. Голосніченко І.П. Адміністративний процес: навч. посібник. К. : ГАН, 2003.
7. Адміністративна юрисдикція. URL: <http://www.ukreferat.com/index.php?referat=48910&pg=2> (дата звернення 15.07.2019).
8. Іваненко Я.Л. Адміністративне неюрисдикційне провадження в публічно-правових відносинах. *Вісн.* 2010. № 14. С. 11–13.
9. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У 2 т. Т. 1: Загальна частина / ред. кол. В.Б. Авер'янов (голова). К. : Юрид. думка, 2007.

10. Розвиток публічного права в Україні (доповідь за 2009-2010 роки) / за заг. ред. Н.В. Александрової, І.Б. Коліушка. К. : Конус-Ю, 2011. 726 с.
11. Міністерство освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення 15.07.2019).
12. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 27 (18.04.2011). Ст. 1123.
13. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e42d3b8-108a-4c21-a413-8d80aa724e5c&title=ViddilRozvitkuTurizmu> (дата звернення 15.07.2019).
14. Деякі питання Державної служби якості освіти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 р. № 168. *Офіційний вісник України*. 2018. № 25 (30.03.2018). Ст. 892.
15. Белей Є.Н. Адміністративно-правове забезпечення діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2019. 19 с.
16. Про визнання незаконними та нечинними окремих положень постанови Кабінету Міністрів України від 01.10.2015 N 758 [Електронний ресурс]: рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 22.02.2019 р. № 826/812/16. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

Logvinenko A. Jurisdictional and non-jurisdictional procedural competence of public authorities: demarcation criteria

Summary. The article is devoted to the development of criteria for the delimitation of procedural jurisdictional and non-jurisdictional competence of public administration entities, taking into account the purpose of the activities of the abovementioned entities and based on the consideration of the said competence as the ability to participate in relevant legal relations, and justify on this basis amendments to the existing administrative legislation.

The main criterion for distinguishing between jurisdictional and non-jurisdictional procedural competence of public administration bodies is the goal of the implementation of such competence. Such a goal is characterized by the appointment of the relevant public administration entity.

It is substantiated that in order to harmonize the competence of certain executive authorities, in particular the transfer of powers to control the compliance of licensees in the field of educational activity with the requirements of licensing conditions and decision-making on the results of the inspection from the Ministry of Education and Science of Ukraine to the State Service of Quality of Education of Ukraine, it is advisable to amend the Provisions regulating activities of the above subjects of public administration: clause 44-2 of the Regulation on the Ministry of Education and Science of Ukraine to exclude; to supplement the Provision on the State Service of Quality of Education of Ukraine, clause 5-1, which reads as follows: “supervises the compliance of licensees with the requirements of licensing conditions and, based on the results of the inspection, makes decisions”.

It is determined that the perspective direction of scientific research is to study the issue of the capacity of a public authority to participate in specific legal relationships in the event of the non-matching of such participation with its tasks and organizational structure, as well as the development of understanding on the basis of competence as the ability of such entities to participate in administrative legal relations.

Key words: public administration bodies, subjects of public administration, jurisdictional activity, non-jurisdictional activity, competence.

Сагайдак В. В.,

здобувач кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів

НЕРУХОМІСТЬ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ОБ'ЄКТ ОПОДАТКУВАННЯ

Анотація. Досліджено правову природу нерухомості як об'єкта оподаткування. Проаналізовано підходи до визначення змістовного наповнення таких понять як «нерухомість» та «нерухоме майно». Дефініції відповідних понять було розглянуто крізь призму історичної ретроспективи (проаналізовано генезу підходів до їх детермінації).

На підставі аналізу різних, сформованих під час розвитку правової науки підходів, автор не лише характеризує зміст окреслених понять, а й співвідносить їх. Для того, щоб виявити та охарактеризувати специфіку нерухомого майна в контексті його оподаткування, в порівнянні з іншими об'єктами оподаткування, автор приділяє уваги існуючим протягом різних періодів розвитку України нормативно-правовим актам, які повністю чи частково регулювали відповідні правовідносини. В межах дослідження таких джерел автор першочергово звертається до існуючих у законодавстві визначень понять «нерухомості» та «нерухомого майна».

На підставі вивчення законодавства та існуючих в юридичній науці підходів автор дійшов висновку щодо необхідності поділу нерухомості, як об'єкту оподаткування відповідним податком на дві категорії: будівлі та земельні ділянки. Необхідність такого розподілу автор доводить на підставі того, що ці об'єкти мають різну правову природу та відмінний один від одного порядок обліку. Тож використання єдиного підходу щодо оподаткування будівель та земельних ділянок автор вважає ірраціональним. До того ж така усталеність може зашкодити правам та інтересам як держави, так і платника податку.

У межах наукової роботи автором приділено увагу виокремлення спільних для нерухомого майна ознак, необхідних для накладення на нього податку на нерухоме майно. До таких ознак автор на підставі вивчення чинних законодавчих актів відніс стабільність існування майна, постійність його місцезнаходження, візуальну очевидність, державну реєстрацію. Наголошується на високій цінності нерухомого майна, як об'єкту оподаткування. Також встановлено, що з точки зору оподаткування та виникнення податкових правовідносин про існування нерухомого майна слід вести мову тільки з моменту його державної реєстрації.

Ключові слова: об'єкт оподаткування, оподаткування нерухомості, нерухоме майно, реєстр речових прав на нерухоме майно, земельна ділянка, будівля.

Постановка проблеми. Оподаткування майна завжди займало важливе місце в податковій системі. При цьому принципово важливим є забезпечення послідовного визначення об'єктів відповідних об'єктів оподаткування, встановлення кола їхніх іманентних рис. Самі поняття «нерухомість» та «нерухоме майно» зазнавали перманентних трансформацій, що підтверджується генезою їхніх дефініційних визначень. Дослідження розвитку відповідних категорій крізь призму історичної ретроспективи має неабияке значення.

Проблематика пов'язана з дослідженням нерухомого майна як специфічного об'єкта оподаткування на сьогоднішній день є недостатньо розробленою. Потрібно зауважити, що відповідна проблематика досліджувалася у працях таких вчених, як І.М. Бондаренко, А.С. Дубоносова, С.А. Міт'яй, Д.А. Смирнов та інші.

Мета дослідження – визначити основні риси, які властиві нерухомості як об'єкту оподаткування, дослідити проблематику, пов'язану з обліком об'єктів нерухомості крізь призму його податково-правового значення, проаналізувати особливості розвитку підходів до розуміння поняття «нерухоме майно» крізь призму історичної ретроспективи.

Вклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи оподаткування нерухомості потрібно визначити характерні риси, що притаманні цьому різновиду майна. Характеризуючи нерухомість як один з унікальних об'єктів оподаткування І.М. Бондаренко виокремлює такі її властивості: візуальна наочність, постійність місцезнаходження, тривалість існування, державна реєстрація [1, с. 173]. Інші вчені вказують на наявність фізичних ознак нерухомості (тісний зв'язок із землею та неможливість переміщення без заподіяння шкоди його призначенню) та соціально-економічних ознак [2, с. 190; 3]. А.С. Дубоносова стверджує, що для правового регулювання нерухомості характерно поєднання приватноправового та публічно-правового методів регулювання [4, с. 150–151].

С.А. Міт'яй переконливо доводить можливість легко визначити власника нерухомого майна за притаманними цьому різновиду майна характеристиками, а також візуалізувати та встановити базу оподаткування. Вчений пише: «на цій основі відповідний податок на нерухомість не викривляє економічну поведінку суб'єктів, є найбільш нейтральним та справедливим у порівнянні з іншими обов'язковими платежами, зводить до мінімуму випадки ухилення від їх сплати» [5, с. 111]. На практиці досягається це застосуванням специфічних механізмів реєстрації об'єктів нерухомості та їх подальшого обліку у спеціально створених реєстрах та кадастрах.

З метою належного обліку всіх об'єктів нерухомості в Україні діє Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. Фактично це єдина державна інформаційна система, що забезпечує обробку, збереження та надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єкти таких прав. Порядок функціонування та ведення цієї інформаційної системи регламентовано Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень». Державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно є офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав

на нерухоме майно [6]. Відомості реєстру є підставою для визнання факту виникнення відповідного об'єкта оподаткування (нерухомого майна) у того або іншого платника.

Визначення термінів «нерухомість», «нерухоме майно» можна знайти у різних нормативних актах. Для повноти нашого дисертаційного дослідження вбачається дослідити генезу нормативного закріплення цих термінів, вказати відповідні нормативні акти та охарактеризувати повноту відображення характерних рис нерухомості.

У 90-х роках 20 століття значна частина суспільних відносин в Україні регулювалась нормативними актами Кабінету Міністрів України та Президента України. Так, відповідно до Указу Президента України «Про сплату збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з операцій купівлі-продажу нерухомого майна та з послуг, що надаються підприємствами, установами і організаціями – операторами мобільного зв'язку» [7] під терміном «нерухоме майно» визнавались жилий будинок або його частина, квартира, садовий будинок, дача, гараж, інша постійно розташована будівля, а також інший об'єкт, що підпадає під визначення першої групи основних фондів згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» [8]. У такому підході законодавця до визначення терміну «нерухоме майно» вбачається акцент на врегулювання відносин зі сплати податку на прибуток підприємств, а не на врегулюванні нерухомого майна як об'єкта оподаткування майновими податками. Це і не дивно, адже у той час в Україні не було майнових податків окрім плати за землю.

Зовсім по-іншому було врегульовано термін «нерухоме майно» в Указі Президента України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно». Відповідно до цього нормативного акту до нерухомого майна відносились земельні ділянки та все, що розташоване на них і тісно пов'язане з ними, тобто об'єкти, переміщення яких без непропорційної шкоди їх призначенню неможливе, в тому числі будівлі, приміщення і квартири, розташовані в них, а також споруди, підприємства або їх структурні підрозділи як цілісні майнові комплекси. Також цим Указом до нерухомого майна відносились повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти та робилась ремарка, що до нерухомого майна може бути віднесене й інше майно відповідно до закону [9]. Аналогічне до цього, але без відсилки до іншого законодавства, визначення нерухомого майна містилось в Указі Президента України «Про іпотеку», який теж було прийнято у 1999 році [10].

Інший підхід до нормативного регулювання терміну «нерухоме майно» застосовуватися в Україні Міністерством Юстиції. Так, відповідно до Наказу Міністерства Юстиції України «Про внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів Міністерства та про затвердження Положення про Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна» до нерухомого майна відносились земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, у тому числі об'єкти незавершеного будівництва, які невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Як і в попередніх випадках, правовий режим нерухомого майна поширювався на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти тощо [11].

Схоже на попереднє визначення нерухомого майна було закріплено у 2003 році Законом України «Про іпотеку» [12]. Цей закон досі діє, отже наведене визначення нерухомого

майна в законодавстві, що регулює іпотечні відносини, можна застосовувати і зараз. Аналогічний підхід із можливістю поширення режиму нерухомого майна на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації, застосовувався Фондом державного майна раніше [13] і застосовується з певними видозмінами зараз [14], а також він відображений у чинному цивільному законодавстві [15].

Окремі органи місцевого самоврядування при визначенні складу об'єктів, які відносяться до нерухомості, звертаються до характеристики інженерних особливостей побудови цих об'єктів. Наприклад, міська рада м. Чернівці у Правилах використання та забудови території міста Чернівців наводить таке визначення нерухомості: «земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення (в т. ч. будинки, інші капітальні споруди, які мають фундаменти)» [16]. У якості характерної риси нерухомості визначається наявність у будівлі фундаменту, що не зустрічається в будь-якому іншому нормативному акті.

Один із найбільш виважених підходів до визначення терміну «нерухоме майно» міститься у законодавстві, що регулює процедури оцінки нерухомості. Відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», який є обов'язковим для застосування під час проведення оцінки майна та майнових прав (далі – майно) суб'єктами оціночної діяльності, а також особами, які відповідно до законодавства здійснюють рецензування звітів про оцінку майна, під терміном «нерухоме майно» розуміється «земельна ділянка без поліпшень або земельна ділянка з поліпшеннями, які з нею нерозривно пов'язані, будівлі, споруди, їх частини, а також інше майно, що згідно із законодавством належить до нерухомого майна» [17].

Тісний зв'язок із правилами визначення основних засобів спостерігається при наданні визначення «нерухомого майна» законодавчими актами, якими регулюється порядок наповнення дохідних частин позабюджетних цільових фондів. Зокрема, це стосується сплати збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Відповідно до Закону України Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування нерухомим майном визнається житловий будинок або його частина, квартира, садовий будинок, дача, гараж, інша постійно розташована будівля, а також інший об'єкт, що підпадає під визначення групи 3 основних засобів та інших необоротних активів згідно з Податковим кодексом України [18]. Тотожне визначення закріплено у Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, затвердженим Кабінетом Міністрів України [19].

Варто підкреслити, що до 2003 року законодавець не робив спроби диференціювати види нерухомого майна. При закріпленні своїх визначень і Президент України, і Кабінет Міністрів України перелічували об'єкти нерухомості без їх поділу на земельні ділянки та інші об'єкти нерухомості, що фактично ставило між цими ними знак рівності. Більше того, допускалось ототожнення значимості земельних ділянок, будівель та окремих різновидів об'єктів, що можна переміщувати (судна, космічні апарати тощо).

Перші спроби виділення окремих груп нерухомості можна побачити у тексті Закону України «Про податок з доходів

фізичних осіб». Відповідно до цього нормативного акту нерухоме майно пропонується поділяти на: 1) об'єкти майна, які розташовуються на землі і не можуть бути переміщені в інше місце без втрати їх якісних або функціональних характеристик (властивостей); 2) землю.

Нерухомість, відмінну від землі, пропонувалося поділяти на дві підгрупи. До першої входили будівлі (приміщення, пристосовані для постійного або тимчасового перебування в них людей, а також об'єкти власності, функціонально пов'язані з такими приміщеннями), а до другої – споруди (об'єкти нерухомості, відмінні від будівель). У свою чергу будівлі поділялися на будинки (включаючи готелі, мотелі, кемпінги та інші подібні об'єкти туристичної інфраструктури), квартири, кімнати у багатосімейних (комунальних) квартирах, індивідуальні гаражі або місця на гаражних стоянках чи в гаражних кооперативах, дачні будинки та інші об'єкти дачної (садової) інфраструктури, відмінні від землі [20].

У цьому випадку йдеться не про розуміння майна як об'єкта оподаткування, а як інших відносин – відносин страхування. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, своїм розпорядженням визначила, що до нерухомого майна відносяться земельні ділянки, що належать на праві власності, будівлі, споруди, які розташовуються на земельній ділянці та щодо яких страховиком здійснено державну реєстрацію прав власності на таке нерухоме майно [21]. Тобто основним критерієм визначається факт державної реєстрації нерухомого майна у встановленому для такого різновиду майна порядку.

Д.А. Смирнов переконаний у доцільності розмежування нерухомості та нерухомого майна. Перше поняття включає в себе як об'єкти, створені людиною, так і земельні ділянки, на яких вони розташовані, тоді як нерухоме майно охоплює тільки об'єкти, які є наслідками трудової діяльності людини [22; 23, с. 1206].

Висновки. Отже, нерухомість як специфічний об'єкт оподаткування характеризується за посередництвом наступних ознак: а) державна реєстрація; б) сталість місця розташування; в) візуальна очевидність; г) продовжений період існування.

З метою оподаткування нерухоме майно можна умовно підрозділити на: а) будівлі (споруди); б) земельні ділянки. Сама ж нерухомість є особливим видом об'єктів оподаткування, що формує самостійну частину доходів відповідних бюджетів.

Література:

- Бондаренко І.М. Міркування щодо необхідності існування податку на нерухомість у системі оподаткування України. Від громадянського суспільства – до правової держави: Тези III міжнар. наук.-практ. конференції (24.04.2008 р.). Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. С. 173–175.
- Бабкин С.А. Основные начала организации оборота недвижимости. Москва : Центр ЮрИнформ, 2001. 190 с.
- Козырь О.М. Недвижимость в новом Гражданском кодексе России. Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сб. ст. / Под ред. А.Л. Маковского. Москва : МЦФР, 1998. С. 271–297.
- Дубоносова А.С. Правове регулювання об'єкта оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2009. С. 150–151.
- Мітйай С.А. Система оподаткування нерухомості України: сучасний стан та перспективи реформування. *Вісник економіки, транспорту і промисловості*. 2011. № 31. С. 111–116.
- Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
- Про сплату збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з операцій купівлі-продажу нерухомого майна та з послуг, що надаються підприємствами, установами і організаціями-операторами мобільного зв'язку: Указ Президента України від 23.02.1999 р. № 189/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 8. Ст. 277.
- Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 4. Ст. 28.
- Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно: Указ Президента України від 16.06.1999 № 666/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. Ст. 1101.
- Про іпотеку: Указ Президента України від 14.06.1999 № 641/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. Ст. 1098.
- Про внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів Міністерства та про затвердження Положення про Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна: Наказ Міністерства Юстиції України від 09.06.99 № 31/5. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. Ст. 1127.
- Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 313.
- Щодо організаційних заходів на виконання постанови КМУ від 23.02.2005 № 142 та доручення КМУ від 23.05.2005 № 50084/5/1-05. Лист Фонду державного майна від 13.06.2005 р. № 10-15-8405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v8405224-05>.
- Щодо організаційних заходів на виконання постанов КМУ від 30.11.2005 № 1121 та 14.04.2004 № 467 (із змінами): Лист Фонду державного майна від 11.05.2006 р. № 10-15-6871. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6871224-06>.
- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
- Про затвердження Правил використання та забудови території міста Чернівців : Рішення міської Ради м. Чернівці від 07.07.2005. № 763. URL: <http://chernivtsy.eu/portal/1128>.
- Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440. *Офіційний вісник України*. 2003. № 37. Ст. 1995.
- Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 26.06.1997 N 400/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 37. Ст. 237.
- Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій: Наказ Кабінету Міністрів України від 03.11.1998 р. № 1740. *Все про бухгалтерський облік*. 2008. № 109.
- Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 р. № 889-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 37. Ст. 308.
- Про затвердження Положення про обов'язкові критерії та нормативи достатності, диверсифікованості та якості активів страховика та визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України: Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 23.02.2016 р. № 396. *Офіційний вісник України*. 2016. № 27. Ст. 1093.
- Смирнов Д.А. Теория и методология имущественного налогообложения: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук. Москва, 2010. 45 с.
- Шкільова Н.В. До питання про місце податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки в податковій системі: порівняльно-правовий аспект. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 1 (39). С. 119–122.

Sahaidak V. Real estate as a specific object of taxation

Summary. The legal nature of real estate as a subject of taxation was investigated. Approaches to determining the meaningful content of such concepts as “real estate” and “real estate” were analyzed. The definitions of the relevant concepts were examined through the prism of historical retrospective (the genesis of approaches to their determination was analyzed).

On the basis of analysis of different, formed during development of legal science of approaches, an author not only characterizes maintenance of the outlined concepts but also correlates them. In an order to educate and describe the specific of the real estate in the context of its taxation, as compared to other there is об'єктами taxation, an author spares attention existing during the different periods of development of Ukraine to the normative legal acts that regulated corresponding legal relationships fully or partly. Within the limits of research of such sources an author nearer calls to the existing in some legislation decisions of concepts to the real “estate” and “real estate”.

On the basis of study of legislation and existing in legal science approaches an author came to the conclusion in relation to the necessity of division of the real estate, as to the object

of taxation a corresponding tax on two categories: building and lot lands. The necessity of such distribution an author leads to on the basis of from that these objects have different legal nature and excellent one from other order of account. Therefore the use of only approach in relation to taxation of building and lot lands an author considers irrational. Besides such stability can harm to the rights and interests of both the state and taxpayer.

At the same time within the limits of the advanced study paid attention an author extraction of general for the real estate features necessary for imposition on him of tax property. To the nevertheless signs an author on the basis of study of operating legislative acts took stability of existence майна constancy of his location, visual evidence, state registration. It is marked on the high value of the real estate, as to the object of taxation. It is also set that from the point of view of taxation and origin of tax legal relationships about existence of the real estate it follows to conduct speech only from the moment of its state registration.

Key words: object of taxation, real estate taxation, real estate, register of real estate rights, land, building.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС

*Гудима-Підвербецька М. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

СПЕЦИФІКА ДОГОВІРНИХ СУБСИДАРИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В АСПЕКТІ ДИХОТОМІЧНОГО ПОДІЛУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СУБСИДАРИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ПІДСТАВАМИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню специфічних властивостей договірних субсидіарних зобов'язань в аспекті співвідношення з недоговірними субсидіарними зобов'язаннями, що дало змогу пролити світло на їх сутність і особливе значення з метою актуалізації закладеного в них потенціалу.

Традиційний для цивілістичної науки поділ зобов'язань за підставами виникнення повинен стати першочерговим критерієутворюючим фактором поділу субсидіарних зобов'язань на договірні й недоговірні, при якому слід не лише враховувати формальні ознаки: наявність чи відсутність в основі взаємовідносин їх учасників договору, а й мету, яку переслідують учасники існуючої між ними договірної домовленості. З врахуванням цього зроблено висновок, що договірні субсидіарні зобов'язання слід розглядати крізь призму правовідносин в яких субсидіарний боржник спрямовує своє вільне волевиявлення безпосередньо на набуття потенційної можливості виникнення в нього перед кредитором додаткового майнового обов'язку в субсидіарному порядку щодо виконання порушеного основним боржником зобов'язання в його невиконаній частині.

Підкреслено, що саме добровільне покладення додатковим боржником на себе виконання майнового обов'язку в субсидіарному порядку в разі порушення зобов'язання основним боржником на певних, заздалегідь обумовлених з основним боржником умовах, детермінує інші особливості договірних субсидіарних зобов'язань у дихотомії «договірне – недоговірне» субсидіарне зобов'язання (широкий розсуд суб'єктів цивільних правовідносин при визначенні змісту договірних субсидіарних зобов'язань, специфіка договірної конструкції виникнення такого зобов'язання) та дає можливість розраховувати на добровільне виконання ним такого обов'язку, що свідчить про значно вищий ступінь гарантування майнових інтересів кредитора в договірних субсидіарних зобов'язаннях, ніж в решту субсидіарних зобов'язань і важливість такого інструменту задоволення інтересів їх учасників, здатного до пристосування відповідно конкретних життєвих умов.

Ключові слова: договірне зобов'язання, субсидіарне зобов'язання, договірне субсидіарне зобов'язання, диспозитивність, цивільно-правовий договір.

Постановка проблеми. Необхідність надання додаткового гарантування кредитором задоволення його майнових інтересів зумовлює потребу в існуванні в цивільному законодавстві правової конструкції субсидіарних зобов'язань, левова частка яких виникає на підставі договірних домовленостей учасників. Саме

в договірних субсидіарних зобов'язаннях, де додатковий боржник добровільно бере на себе обов'язок понести майновий тягар за основного боржника у разі порушення зобов'язання останнім, гарантованість інтересів кредитора, якому надається право у разі порушення зобов'язання основним боржником залучити субсидіарного боржника до виконання невиконаної частини зобов'язання в межах (випадках і розмірах) прямо обумовлених умовами договірної домовленості з основним боржником, значно вища, аніж в інших їх видах.

При цьому договірні субсидіарні зобов'язання складають інтерес не лиш для кредитора. Основний боржник, який ще на стадії укладання договору з майбутнім кредитором, на основі досягнутих домовленостей з додатковим боржником, гарантує своєму контрагенту належне виконання прийнятих на себе зобов'язань кандидатурою попередньо підбраного субсидіарного боржника, зацікавлений у передбаченні потенційної можливості їх виникнення. Це стає аргументом для кредитора на користь вирішення питання щодо укладення з ним договору. Для субсидіарного боржника інтерес у потенційній можливості виникнення субсидіарного зобов'язання пов'язаний з отриманням вигоди, обумовленої домовленістю з основним боржником. Не дивлячись на інтерес, який складають договірні субсидіарні зобов'язання для учасників цивільного обігу, вони не є ні законодавчо, ні доктринально розробленими, та й правозастосовча практика свідчить, що зацікавленість у застосуванні цього інституту не виправдано низька, в тому числі й через недооцінювання потенціалу правового засобу у зв'язку з браком наукових доробок в сфері окресленої проблеми.

Серед правників, які спрямовували свої наукові пошуки на дослідження проблем договірних зобов'язань, варто назвати таких науковців: Т.В. Боднар, М.І. Брагінський, В.В. Вірянський, Ф.І. Гавзе, О.С. Іоффе, А.Г. Карапетов, В.В. Луць, С.А. Пилипенко, С.В. Сарбаш, В.С. Толстой, Г.Ф. Шершеневич та інші. Активність у дослідженні договірних субсидіарних зобов'язань не відзначається таким рівнем наукових розробок. Окремі аспекти вказаної проблеми досліджені вітчизняною науковицею Н.М. Сампарою та російськими вченими Х.Т. Насіровим і Ю.Я. Крюковою, що не вичерпують всього спектру проблеми. Проблематика договірних субсидіарних зобов'язань постає досить гостро з огляду на теоретико-практичну значимість та малодослідженість.

Мета статті. Необхідним є простеження специфічних властивостей договірних субсидіарних зобов'язань в аспекті

співвідношення з недоговірними субсидіарними зобов'язаннями, що дасть змогу пролити світло на їх сутність і особливе значення та дозволить актуалізувати закладений в них потенціал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняна цивілістична доктрина вміщує великий перелік підстав класифікації зобов'язань, зокрема за економічними особливостями [1, с. 12, 95–105]; за поєднанням економічного (природа відношення, яке опосередковується) та юридичного критерію (правовий результат, який досягається) [2, с. 65–87]; за співвідношенням прав і обов'язків; характером правового зв'язку між учасниками зобов'язання; значенням зобов'язання для його сторін; пов'язаністю зобов'язань з особистістю їх учасників; визначеністю змісту зобов'язання; визначеністю предмета виконання [3, с. 24–25]; за метою, якій підпорядковуються зобов'язальні правовідносини [4, с. 81–82]; за спрямованістю зобов'язальних правовідносин [5, с. 42–43]; за плановістю або неплановістю зобов'язань [6, с. 72]; «на основі об'єктивних класифікаційних ознак, специфіки правового зв'язку та особливостей правового становища сторін»; за економічними особливостями (за змістом і характером взаємного господарського обслуговування) [7, с. 23, 25–32], за критерієм правомірності [8, с. 419–420] тощо.

При цьому кожна із пропонованих класифікацій зобов'язань має право на існування, абсолютизуючи певну рису в правовому явищі, що стає підставою класифікації, підкреслює його специфіку з цього аспекту. Все ж залишаючи за рамками нашої статті проблеми класифікації цивільно-правових зобов'язань, відмітимо лише, що аналіз норм Цивільного кодексу (далі – ЦК) України від 16 січня 2003 року (на відміну від ЦК УРСР 1963 року) дає можливість виокремити нормативно закріплений поділ зобов'язань на договірні та недоговірні за підставами виникнення. Такий поділ цивільно-правових зобов'язань є традиційним для вітчизняного права, витоком якого можна вважати Інституції Гая, де за підставами виникнення розмежовувались зобов'язання, що виникали на підставі укладеного договору (договірні) та ті, що виникали на підставі інших юридичних фактів (недоговірні).

Вітчизняні науковці відзначають зручність такої класифікації, що використовує принцип поділу на два парних поняття [9, с. 67]. Як наголошує Н.Ю. Голубева, такий розподіл зобов'язань важливий і тому, що значно розрізняється законодавча регламентація цих зобов'язань, наприклад, при вирішенні питань про характер збитків, що відшкодовуються, про значення вини потерпілого, про форми вини правопорушника тощо [10, с. 242]. Вагоме значення поділу за таким критерієм обумовлене також принципово різним становищем учасників зобов'язань у кожній із перелічених класифікаційній групі та ступенем свободи їх розсуду в процесі узгодження та встановлення змісту зобов'язання.

У чинному ЦК України законодавчо регламентована сфера застосування субсидіарних зобов'язань є досить широка. Послідовність у підході до дослідження їх системи забезпечить саме ґрунтування класифікації на традиційному для цивілістичної науки поділі зобов'язань за підставами виникнення на договірні й недоговірні. При цьому, як наголошує російська вчена Ю.Я. Крюкова, необхідне уточнення розуміння договору як юридичного факту в основі виникнення субсидіарного зобов'язання. Підкреслюючи той факт, що в основі будь-якого цивільного правовідношення (у тому числі й субсидіарного)

завжди наявні три передумови: нормативна (наявність тієї або іншої норми права, що передбачає появу й існування зобов'язання), правосуб'єктна (наявність у осіб, які вступають у правовідносини цивільної правосуб'єктності) і фактична (наявність того або іншого юридичного факту або юридичного складу), а виникнення усіх без виключення субсидіарних зобов'язань ґрунтовано на наявності норми закону, рівно як і не можна уявити собі ситуації, коли особи є учасниками субсидіарного зобов'язання і не мають у розпорядженні необхідної на те правосуб'єктності, або ситуації, при яких відсутній фактичний склад, що приводить правовідношення в рух, науковиця доходить висновку, що під особливістю виникнення того або іншого субсидіарного зобов'язання слід мати на увазі специфіку його фактичної передумови, юридичного складу [11, с. 36].

Провівши неглибинний аналіз законодавчо поіменованих субсидіарних зобов'язань стає очевидним існування тих із них, в юридичному складі яких є присутнім факт укладення договору та інших, які виникають в силу вказівки закону. Такої ж позиції дотримується Н.М. Сампара, яка зазначає, що відповідно до норм цивільного законодавства субсидіарні зобов'язання можуть виникати на підставі договору або закону [12, с. 42].

Вчена відносить до перших абсолютно всі зобов'язання, в юридичному складі яких наявний договір, а вже в межах виокремлених авторкою договірних субсидіарних зобов'язань виокремлює два підвиди, взявши за основу юридичний зміст договору: ті, що ґрунтуються на правочині, метою укладення якого є встановлення додаткового майнового обов'язку для субсидіарного боржника та ті, що полягають в тому, що хоча укладення правочину має місце, однак саме субсидіарне зобов'язання впливає не з умов правочину, а є правовим наслідком невиконання чи неналежного виконання основного зобов'язання [12, с. 42].

Такий підхід враховує лиш формальну ознаку (наявність чи відсутність взаємної домовленості сторін), що приводить до об'єднання в одній групі договірних субсидіарних зобов'язань із принципово різним становищем його учасників і ступенем свободи їх розсуду щодо встановлення та змісту зобов'язання. У разі наявності в юридичному складі субсидіарного зобов'язання договору, очевидно, що спрямованість останнього не завжди однакова: в одних випадках цей договір має мету прийняття субсидіарним боржником майнового обов'язку перед кредитором в субсидіарному порядку (наприклад, у разі укладення договору поруки, коли субсидіарний боржник цілеспрямовано бере на себе ризик невиконання або неналежного виконання зобов'язання кредитором основним боржником), а в інших – при укладенні договору сторони не мають на меті безпосереднього ініціювання виникнення субсидіарних зобов'язань, однак, прагнучи до виникнення відповідних прав і обов'язків, що впливають з конструкції бажаного для них цивільно-правового договору, в силу положень закону реалізація цих прав і обов'язків при настанні передбачених в законі умов закріплює ймовірність покладення додаткового майнового тягаря для сторони цього договору, тобто субсидіарний обов'язок у цьому випадку виникає побічно, в силу передбачених у законі наслідків виконання (чи невиконання) сторонами прав і обов'язків у рамках певної договірної конструкції (наприклад, покладення субсидіарного обов'язку згідно ч. 1 с. 1123 ЦК України на праволодільця за договором комерційної концесії).

На думку автора, в аспекті виникнення субсидіарного зобов'язання в цих випадках принципово різні основи. У першому випадку субсидіарний боржник своєю волею і у своєму інтересі приймає виконання додаткового майнового зобов'язку, в другому – субсидіарний зобов'язок може покладатися поза волею сторін, а сам субсидіарний зобов'язок не є предметом їх домовленості. Обидва види субсидіарних зобов'язань істотно відрізнятимуться, тому поділяючи субсидіарні зобов'язання не варто орієнтуватись лише на факт наявності чи відсутності в основі взаємовідносин їх сторін договірної домовленості, а й слід враховувати мету, яку переслідують такі сторони: коли залучення субсидіарного боржника і визначення обсягу його субсидіарного зобов'язку здійснюється на підставі волевиявленням сторін зобов'язання йдеться про договірне субсидіарне зобов'язання, а коли залучення додаткового боржника відбувається незалежно від його волі, в тому числі й у випадку коли субсидіарний зобов'язок виникає в останнього в силу укладення договору, неспрямованого безпосередньо на ймовірність виникнення такого зобов'язку, а його виникнення все ж може мати місце в процесі виконання відповідної договірної конструкції, ввести мову про договірне субсидіарне зобов'язання неправильно.

Добровільне покладення додатковим боржником на себе майнового зобов'язку в субсидіарному порядку в разі порушення зобов'язання основним боржником на задалегідь обумовлених з основним боржником умовах, автор вважає детермінуючими подальші особливості договірних субсидіарних зобов'язань. Враховуючи такий спосіб покладення потенційного зобов'язку на субсидіарного боржника, саме в договірних субсидіарних зобов'язаннях розраховується на добровільне виконання порушеної частини зобов'язання основним боржником додатковим боржником (хоча це зовсім не виключає можливості застосування примусу до виконання у разі відсутності добровільного виконання), а ступінь гарантування майнових інтересів кредитора в договірних субсидіарних зобов'язаннях значно вище, ніж в решті субсидіарних зобов'язань.

Ще однією специфікою договірних субсидіарних зобов'язань є широкий розсуд сторін (порівняно з недоговірними субсидіарними зобов'язаннями), який є результатом прояву диспозитивності норм цивільного права як перманентної його властивості, й що робить договірні субсидіарні зобов'язання зручним інструментом задоволення інтересів їх учасників, здатним до пристосування відповідно конкретного життєвого випадку.

Не вдаючись у глибоку наукову полеміку з приводу розуміння категорії диспозитивності в цивільному праві, яка виходить за межі нашого дослідження, автор вважає, що диспозитивність у цивільному праві потребує широкого тлумачення не тільки як допустимість регулювання відносин за згодою сторін, встановленням правила лише на випадок відсутності такої згоди [13, с. 47], а як свободу суб'єктів цивільного права у виборі варіантів поведінки, що описується науковцями через категорію «правової свободи», тобто можливість учиняти дії, що породжують певні юридичні наслідки [14, с. 70], зокрема правомірно, у встановлених межах, набувати суб'єктивних цивільних прав і юридичних зобов'язків, визначати (формулювати) структуру суб'єктивних цивільних прав, здійснювати суб'єктивні цивільні права, використовувати порядок і способи захисту порушених прав, а також вибирати розмір та форми цивільно-правової відповідальності [15, с. 139–140].

Диспозитивність цивільно-правових норм надає можливість учасникам цивільних правовідносин використовувати як джерело правового регулювання запропоновану в законодавстві норму в тому вигляді, в якому вона закріплена законодавцем чи конкретизувати наявне правило або ухилитися від застосування норми права, що немає імперативного характеру і, відповідно, саморегулювати власні відносини шляхом формулювання альтернативної моделі правового регулювання на власний розсуд у межах, встановлених законом.

Аналіз норм цивільного законодавства присвячених регулюванню субсидіарних зобов'язань дає можливість зробити висновок, що насамперед прояв диспозитивності у цих відносинах полягає в тому, що учасники цивільних правовідносин мають можливість передбачити виконання майнового зобов'язку в субсидіарному порядку іншим боржником перед кредитором і там, де за загальним правилом передбачений не субсидіарний порядок виконання такого зобов'язку, звідси, якщо інше правило не закріплене як імперативне. Модельним випадком може слугувати положення ч. 1 ст. 554 ЦК України.

З аналізу загальної норми, присвяченої регулюванню субсидіарних зобов'язань (ст. 619 ЦК України) автор резюмує, що кредитор може пред'явити вимогу до субсидіарного боржника щодо виконання порушеного зобов'язання основним боржником у повному обсязі. Майновий зобов'язок субсидіарного боржника може за наявності домовленості сторін виражатися не лише у виконанні невиконаного чи неналежно виконаного зобов'язку основного боржника, але і у відшкодуванні збитків, сплаті неустойки, відшкодуванні судових витрат щодо стягнення боргу, які основний боржник повинен надати в результаті порушення зобов'язання та інших встановлених домовленістю учасників зобов'язання санкцій.

Хоч сторони субсидіарного зобов'язання і мають право власними домовленостями визначати розмір можливого майнового зобов'язку субсидіарного боржника, проте такий розмір не може бути менше розміру боргу основного боржника. Однак, у випадках, коли законом прямо передбачено протилежне (можливість незбігу обсягу майнового зобов'язку, що покладається на субсидіарного боржника в договірному зобов'язанні з обсягом боргу за основним зобов'язання), це є допустимим (наприклад, на підставі ч. 2 ст. 553 ЦК України).

Здебільшого при договірних субсидіарних зобов'язаннях у додаткового боржника, що належно виконав зобов'язання виникає право зворотньої вимоги (регресу) до основного боржника з вимогою відшкодування понесених у зв'язку з цим витрат в повному розмірі. В цьому аспекті, з огляду на диспозитивність цивільного законодавства, автор припускає, що боржники можуть узгодити настання таких умов, при яких основний боржник не просто компенсує субсидіарному боржнику всі витрати, пов'язані з виконанням його невиконаного чи неналежно виконаного зобов'язання, але й додатково виплатить певну винагороду за належне виконання такого майнового зобов'язку субсидіарним боржником.

Виявом диспозитивності може стати зміна порядку і умов виникнення зобов'язку субсидіарного боржника. Якщо за загальним правилом передбачається виникнення майнового зобов'язку в субсидіарного боржника у випадках, якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, то цілком можливим є узгодження учас-

никами субсидіарних відносин виникнення права кредитора ініціювати залучення субсидіарного боржника до виконання невиконаного майнового обов'язку основного боржника лише після настання додаткових умов, наприклад, лише після вжиття конкретно визначених домовленістю учасників зобов'язання заходів, які підтверджують неможливість основного боржника виконати прийняті на себе зобов'язання.

Проявом диспозитивної сутності договірних субсидіарних зобов'язань може стати також узгоджена з кредитором самостійна відповідальність субсидіарного боржника за невиконання або неналежне виконання прийнятого перед кредитором зобов'язання, зокрема, шляхом встановлення неустойки на випадок несвоєчасного задоволення вимоги кредитора у договорі, що передуює виникненню цих зобов'язань.

Імперативний характер окремих норм цивільного права окреслює ряд обмежень для учасників договірних субсидіарних зобов'язань у виявленні їх розсуду щодо виникнення, припинення або зміни обсягу субсидіарних прав і обов'язків. У всіх без винятку випадках договірних формувальних умов субсидіарного зобов'язання, хоча рішення субсидіарних боржників ініціювати своє залучення до виконання субсидіарних зобов'язань, специфіка його виконання, обсяг та інші умови в значній мірі зумовлюються їх власною волею, однак всі вони формуються крізь призму гарантування інтересів кредитора в належному виконанні зобов'язання, а тому, повністю звільнити своїм рішенням себе від такого субсидіарного зобов'язання учасники мають право лише у випадках, якщо субсидіарна відповідальність в законодавстві не буде передбачена в імперативному порядку. Так само, змінювати конструкцію субсидіарного зобов'язання домовленістю сторін видається недопустимим.

Непересічність договірних субсидіарних зобов'язань проявляється і в специфіці домовленостей, що лежать в основі їх виникнення. Проте з огляду на передбачувану масштабність піднятої проблеми, автор вважає необхідним її дослідження в межах окремої наукової публікації.

Висновки. Договірні субсидіарні зобов'язання слід розглядати як правовідносини, в яких субсидіарний боржник спрямовує своє вільне волевиявлення безпосередньо на набуття потенційної можливості виникнення в нього перед кредитором додаткового майнового обов'язку в субсидіарному порядку щодо виконання порушеного основним боржником зобов'язання в його невиконаній частині.

Саме добровільне покладення додатковим боржником на себе виконання майнового обов'язку в субсидіарному порядку в разі порушення зобов'язання основним боржником на певних заздалегідь обумовлених з основним боржником умовах детермінує інші особливості договірних субсидіарних зобов'язань у дихотомії «договірне – недоговірне» субсидіарне зобов'язання (широкий розсуд суб'єктів цивільних правовідносин при визначенні змісту договірних субсидіарних зобов'язань, специфіка договірної конструкції виникнення такого зобов'язання) та дає можливість розраховувати на добровільне виконання ним такого обов'язку, що свідчить про значно вищий ступінь гарантування майнових прав та інтересів кредитора в договірних субсидіарних зобов'язаннях, ніж у решті субсидіарних зобов'язань, і, як наслідок, важливість такого інструменту задоволення інтересів їх учасників, що до того ж, з огляду на широкі

можливості їх розсуду в процесі виникнення субсидіарних зобов'язань, здатний до пристосування відповідно конкретних життєвих випадків.

Література:

1. Аскназий С.И. Основные вопросы теории социалистического гражданского права: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. д-ра юрид. наук. *Вестник ЛГУ*. 1947. № 12. С. 85–101.
2. Гордон М.В. Система договоров в советском гражданском праве. *Ученые записки Харьковского юридического института*. 1954. Вып. 5. С. 65–87.
3. Иоффе О.С. Обязательственное право : учеб. М. : Юрид. лит., 1975. 880 с.
4. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. Т. I. М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. 490 с.
5. Красавчиков О.А. Система отдельных видов обязательств. *Советская юстиция*. 1960. № 5. С. 42–43.
6. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. М. : Госюриздат, 1950. 416 с.
7. Цивільне право України: курс лекцій: У 6-ти томах. Т. 5. Кн. 1: Загальні положення зобов'язального права / Р.Б. Шишка, Л.В. Красицька, В.В. Сергієнко, О.І. Смотров, Є.О. Мічурін, О.Р. Шишка; За ред. Р.Б. Шишки. Х. : Еспада, 2005. 224 с.
8. Гражданское право : учебник в 2 ч. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М. : ПРОСПЕКТ, 1998. Ч. I. 632 с.
9. Харитонов О.І. Рецепція ідеї дихотомії права. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса, 2002. Вип. 13. С. 67–71.
10. Голубева Н.Ю. Система зобов'язань у цивільному праві України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. 9. С. 241–247.
11. Крюкова Ю.Я. Субсидиарные обязательства в гражданском праве России : дисс. на соиск. уч. степ. кандидата юридических наук: 12.00.03. Екатеринбург, 2013. 170 с.
12. Сампара Н.М. Про класифікацію субсидіарних цивільно-правових зобов'язань. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 40–44.
13. Погрібний С.О. Імперативні та диспозитивні норми та їх роль у регулюванні цивільних відносин. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 46–54.
14. Кухарев О.Є. Диспозитивність як базова категорія приватного права. *Право і суспільство*. 2017. № 6–1. С. 67–73.
15. Романюк Я.М. Правова природа диспозитивних норм цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків : Право, 2016. 2016. № 4 (87). С. 138–151.

Hudyma-Pidverbetska M. Specificity of contractual subsidiary obligations in the aspect of the dichotomous division of civil legal subsidiary obligations on the basis of origin

Summary. The article is devoted to the study of the specific properties of contractual subsidiary obligations in the aspect of the relationship with non-contractual subsidiary obligations, which allowed to shed light on their nature and special significance in order to update their potential. It is noted that the traditional division of obligations on the basis of civil science should be the primary criteria of the division of subsidiary obligations into contractual and non-contractual, in which not only formal features should be taken into account: the presence or absence of cooperation, but also the relationship of the purpose pursued by the parties to the contractual arrangement existing between them.

Considering this, it is concluded that contractual subsidiary obligations should be viewed through the prism of legal relations, in which the subsidiary debtor directs his free will directly to acquire the potential for him to have a creditor addi-

tional property obligation in the subsidiary obligation in its unfulfilled part.

It is emphasized that the voluntary imposition by an additional debtor on his / her fulfillment of a property obligation in a subsidiary manner in the event of breach of the obligation of the principal debtor on certain conditions, pre-agreed with the principal debtor, determines other features of contractual subsidiary obligations in a dichotomy subsidiary obligation (broad discretion of the subjects of civil legal relations in determining the content of contractual subsidiary obligations, the specifics of the contractual

structure of the occurrence of such a obligations) and makes it possible to count on a voluntary discharge of such a duty, which indicates a much higher degree of guarantee of the property rights and interests of the creditor in contractual subsidiary obligations than in other subsidiary obligations and the importance of such an instrument of satisfying the interests of their participants, capable of adapting according to specific life cases.

Key words: contractual obligation, subsidiary obligation, contractual subsidiary obligation, dispositive clause, civil contract.

*Гуйван П. Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу*

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ: ПРИНЦИПИ ЄСПЛ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики процесуальної рівності сторін при розгляді у суді конкретного спору. Справедливе судочинство здійснюється внаслідок гарантування в процесі рівності сторін, дотримання принципу змагальності, гласності, розумного строку розгляду справи, незалежності і неупередженості суду, його створення на підставі закону.

Правове становище учасників відображається у їхній диспозитивності, змагальності та посвідчується відкритістю процесу та безсторонністю суду. В роботі аналізується справедливість судового провадження як головний показник ефективності права. Доводиться теза, що принцип рівності учасників процесу покликаний гарантувати формальну справедливість, суть якої полягає у необхідності однакового ставлення до людей без дискримінації їх за будь-якою об'єктивною чи суб'єктивною ознакою.

У статті вивчено концептуальний підхід Європейського суду з прав людини до забезпечення рівності можливостей учасників. Суд постійно вказує, що рівність учасників судового процесу перед законом і судом має бути з правової та організаційної точок зору забезпечена єдністю правового режиму, за яким відбувається опосередкування процесуальних прав. Це означає, що правові приписи в різних легіслатурах мусять формуватися, виходячи із загального розуміння справедливості як об'єктивної категорії.

Керуючись цими підходами, рівність учасників процесу, як і інші вимоги справедливого судочинства, повинна встановлюватися не стосовно учасників конкретного судового процесу, а має гарантуватися як принцип вищого порядку і забезпечуватися щодо всіх суб'єктів, які звернулися до суду за захистом своїх прав. Наведені окремі практичні позиції ЄСПЛ у коментованій сфері.

У статті приділено значну увагу питанням дотримання прав людини на справедливий суд під час перегляду судових рішень у вищих інстанціях. Це особливо важливо при перегляді конкретних справ із порушенням права одного з учасників на отримання справедливого та законного рішення. Тому необхідно гарантувати практичне застосування принципу рівності сторін, в першу чергу, при дослідженні доказів та оскарженні невмотивованих рішень суду, коли доречні аргументи сторін судом просто проігноровані.

Ключові слова: процесуальна рівність сторін, публічний розгляд справи.

Постановка проблеми. Однією із визначальних гарантій забезпечення належної реалізації прав та свобод особи є закріплення права на судовий захист.

Право на суд охоплює досить широке поле різноманітних категорій, стосується як інституційних, так і організаційних аспектів створення та діяльності цього органу, а також особливостей здійснення окремих судових процедур [1, с. 129]. При цьому судовий розгляд як процесуальне поняття має декілька відносно самостійних, але пов'язаних між собою значень. Це і система норм права, які визначають суспільні відносини між суддею (судом) та іншими учасниками процесуальної діяльності при вирішенні й розгляді по суті справ [2, с. 147], і стадія певного виду судочинства, і сукупність дій суду з розгляду справи. Право на отримання судового захисту означає, що суб'єкт має право звернутися до суду та матиме право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. Ця можливість реально здійснити вказані права повинна бути забезпечена конкретній особі без будь-яких невиважених затримок, перепон чи ускладнень.

Головним чинником, який характеризує право людини на судовий розгляд її справи, є справедливість такого провадження як головний показник ефективності права. Справедливість як суспільно-філософське явище здавна вважалось визначальною світоглядною категорією, яка постулювалася як поняття моральної свідомості, що характеризує заходи впливу та вимоги прав і благ особистостей або соціальної спільноти, міру вимогливості до особи, правомірність оцінки економічних, політичних, правових явищ дійсності і вчинків людей, а також їх самооцінки [3, с. 13].

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку. Крім процесуальних аспектів, які охоплюються поняттям справедливого судівництва, важливим є і результат розгляду. Відтак до змісту поняття справедливого суду входить і законність, чесність та обґрунтованість правозастосовного вердикту, що має виноситися судом.

Саме таким чином формулює судову справедливість Європейський суд з прав людини, призначенням якого є практичне застосування та тлумачення приписів Конвенції. З огляду на багатоаспектність визначення та досить широку практичну інтерпретацію в науці запропоновано виокремити у структурі конвенційної статті 6, яка стосується справедливого судового розгляду, право на доступ до суду (включаючи право на отримання судового розгляду, право на вирішення справи по суті та заборону необґрунтованого перегляду рішення, що набуло статусу остаточного), право на виконання судового рішення, а також процесуальні критерії, яким має відповідати судовий розгляд (розумний строк розгляду справи, справедливість, публічність, неупередженість і незалежність суду, розгляд справи на підставі закону) [4, с. 160–161]. Таким чином, і наукова думка, і міжнародне право однаково тлумачать основні

концепти справедливого правосуддя, постулюючи його з процесуального боку як справедливий розгляд у динаміці, що забезпечує чесний результат шляхом отримання обґрунтованого та вмотивованого рішення, реальної можливості оскаржити вердикт до належно організованих судових інстанцій. Це здійснюється внаслідок гарантування рівності сторін, дотримання принципу змагальності, гласності, розумного строку розгляду справи, незалежності і неупередженості суду, його створення на підставі закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані зі здійсненням справедливого судівництва, та визначення окремих характеристик суду в цьому процесі в науці розглядалися такими вченими, як М. Козюбра, М. Погорецький, І. Коваль, К. Харби, В. Шишкін, В. Городовенко, П. Рабінович, Д. Супрун, С. Шевчук та інші. В той же час, дослідження в основному здійснювалися в сфері вивчення конкретних правил поведінки правозастосовного органу та інших учасників в царині забезпечення об'єктивного та чесного процесу задля забезпечення реалізації права на справедливий суд.

Йдеться про належний доступ до суду та усунення юридичних та формальних перешкод для цього. У публіцистичі недостатньо приділена увага питанням процесуальних проявів справедливого судочинства, які є елементами інституційних та організаційних аспектів певної правової категорії.

У цьому контексті корисною мусить стати адаптація європейської прецедентної практики до національного правозастосування, з відповідним врахуванням його специфіки та особливостей. Враховуючи викладене, завданням статті є з'ясування таких чинників поняття «справедливий суд», як публічності провадження, рівності сторін у процесі тощо. Необхідно дослідити практику правових позицій та конкретних рішень ЄСПЛ у коментованій царині, оцінити їхнє застосування в українських реаліях та напрацювання нових підходів. Для виконання поставленої мети в межах дослідження будуть розглянуті окремі істотні елементи права на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність поняття «судовий розгляд» у контексті здійснення правосуддя судом полягає у здійсненні ним визначених Конвенцією, відповідними Протоколами до неї та Регламентом Суду послідовних дій щодо розгляду й вирішення по суті справи, переданої на його розгляд і яка належить до його компетенції [5, с. 66].

У цьому сенсі принцип рівності учасників процесу покликаний гарантувати формальну справедливість, суть якої полягає у необхідності однакового ставлення до людей без дискримінації їх за будь-якою об'єктивною чи суб'єктивною ознакою. Питанням рівності сторін при розгляді справ незалежним судом приділяється значна увага різними міжнародними суспільними інституціями. Так, на засіданні Комітету ООН з прав людини, що проводилося 23 серпня 2007 року в межах Зауважень загального порядку № 32 до Міжнародного Пакту про Громадянські і Політичні Права було вказано, що право на рівність перед судами і трибуналами в загальному сенсі гарантує порядок із принципами, згаданими у другому реченні пункту 1 статті 14, право рівного доступу та рівності змагальних можливостей і забезпечує, щоб відношення зі сторонами в таких розглядах було вільним від якої б то не було дискримінації (п. 8).

Право на рівність перед судами і трибуналами забезпечує також рівність змагальних можливостей. Це означає, що одні й ті ж процесуальні права повинні забезпечуватися всім сторо-

нам, крім випадків, коли відмінності передбачаються законом і можуть бути виправдані з об'єктивних і розумним підстав, не ставлять підсудного в фактично невідгідне становище і не піддає його іншому несправедливому відношенню [6, п. 13].

При розгляді справи засади змагальності учасників процесу та рівності між собою є основоположними. За великим рахунком, дотримання вимог стосовно рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в ч. 1 ст. 55 Конституції України. Вказані визначальні принципи закладені в основу низки міжнародних актів та національних законів.

Зокрема, правило про рівність громадян перед законом встановлене у ч. 1 ст. 24 Конституції України. Воно має загальний характер, застосовується у всіх сферах життєдіяльності, у тому числі у судівництві. Автор погоджується з тезою, за якою формальна справедливість імпліцитно реалізована в праві. Завдяки їй право фактично виконує роль третьої, незацікавленої «особи», що вирішує конфлікти, які виникають між людьми. Такого роду незацікавленість (неупередженість) вимагає розгляду спірних випадків, незважаючи на обличчя, це – стрижнева засада будь-якого виду судочинства [7, с. 3]. Третьою незацікавленою стороною, арбітром, має персоніфікуватися суд, і така його ознака, як незалежність та безсторонність, повинна найяскравіше проявлятися у однаковому відношенні до сторін провадження.

Зазначений прояв об'єктивності суду є найбільш показовим назовні виразом справедливості судівництва. Не цьому наголошує Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях. Він постійно вказує, що рівність учасників судового процесу перед законом і судом має бути з правової та організаційної точок зору забезпечена єдністю правового режиму, за яким відбувається опосередкування процесуальних прав. Це означає, що правові приписи в різних легіслатурах мусять формуватися, виходячи із загального розуміння справедливості як об'єктивної категорії.

Керуючись цими підходами, рівність учасників процесу, як і інші критеріальні вимоги справедливого судочинства, повинна встановлюватися не стосовно учасників конкретного судового процесу, а має гарантуватися як принцип вищого порядку і забезпечуватися щодо всіх суб'єктів, які звернулися до суду за захистом своїх прав. Ця вимога має настільки загальний характер, що її дотримання мусить гарантуватися і в окремих судових провадженнях, не пов'язаних сутнісно чи організаційно між собою.

Європейський суд з прав людини приділяє особливу увагу дотриманню аналізованих принципів як невід'ємної складової права на справедливий суд. Так у одній з перших справ «Неймайстер проти Австрії» [8] було наголошено, що принцип рівності сторін охоплюється поняттям справедливого судового розгляду (fair trial), передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції (п. 22).

За усталеною позицією ЄСПЛ принцип рівності сторін не вичерпується змістом поняття рівності, він є лише одним з аспектів більш широкого поняття справедливого розгляду в незалежному та неупередженому суді. В судових процесах, де стикаються протилежні приватні інтереси, «рівність сторін передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представити свою справу, включаючи докази, в умовах, в яких жодна зі сторін не має явної переваги». До прикладу,

для конкретної справи, що розглядалося, це було характерно у вигляді застосування вимоги «рівності озброєнь», в сенсі справедливого балансу між ними. Тобто, кожній стороні має бути надана розумна можливість участі у справі.

Між тим, у справі компанія-заявник зобов'язана була довести, що між нею і Банком існує усна угода про певні кредитні кошти. На первинній зустрічі були присутні лише дві особи, між якими була досягнута згода, а саме представник компанії-заявника, і представник банку. Проте при розгляді спору лише одному з цих двох ключових осіб було дозволено взяти участь у розгляді питання, а саме особі, яка представляла Банк. Компанії-заявнику було відмовлено у можливості викликати особу, яка її представляла, тому що Апеляційний суд визначив представником від компанії-заявника себе. Під час відповідних переговорів щодо укладення угоди представники обох сторін діяли на рівних умовах, обидва були уповноважені вести переговори від імені відповідних сторін. Тому важко зрозуміти, чому їм обом не було дозволено давати показання. Таким чином, компанія-заявник була поставлена в істотно невідгідне становище щодо Банку і відповідно було визнане порушення пункту 1 статті 6 [9, п. 33–35].

Інший прояв відступу від принципу рівності сторін був зафіксований Судом при використанні необ'єктивних експертів. У справі «Боніш проти Австрії» виступ експерта – керівника установи, носив характер свідчень проти однієї із сторін, і не був нейтральним. Це порушувало принцип рівності озброєнь, покладений в основу справедливого судового розгляду, який полягає в можливості дій сторін «за тих самих умов» [10, п. 31, 32].

Рівність учасників провадження як елемент більш широкого поняття справедливого судового розгляду включає в себе також фундаментальний принцип змагальності процесу. Це має стосуватися можливості надання ознайомлення з матеріалами, допиту свідків інших процесуальних можливостей. Право на судовий розгляд справи означає, що обидві сторони повинні мати змогу отримувати знання і коментарі щодо поданих зауважень та доказів, наданих іншою стороною. Можливі різні способи, за яких національне законодавство може забезпечити ці вимоги. Однак, який би метод не був обраний, він повинен забезпечити, щоб інша сторона знала, що аргументи були подані, та отримати реальну можливість прокоментувати їх.

Зокрема, Європейський суд вважає недотриманням рівноправності сторін виявлені факти надання додаткових зауважень («*stois*») при подачі заяви про перегляд до Верховного Суду, про що не знала інша сторона. У справі «Бурут проти Австрії» подання зауважень дозволило Генеральному прокурору зайняти чітку позицію щодо апеляції заявника, аргументи якої не були передані іншій стороні і на які вона не могла відповісти. В будь-якому випадку, принцип рівності озброєнь не залежить від подальшої наявності кількісно вираженої несправедливості. Саме захист має оцінювати, чи заслуговують надані аргументи на відповідь. Відтак, несправедливим є те, що зауваження були передані до суду без відома іншої сторони. З огляду на вищевикладене Суд дійшов висновку, що принцип рівності озброєнь не дотримувався [11, п. 49, 50].

Взагалі міжнародна правозастосовна інституція, на відміну від української судової системи, приділяє значну увагу питанням дотримання прав людини на справедливий суд під час перегляду судових рішень у вищих інстанціях. Адже будь-яка стадія процесу, починаючи від порушення справи і закінчуючи

виконанням остаточного вердикту, в рівній мірі потребує справедливості. Наприклад, розглядаючи спір про знищення зараженої великої рогатої худоби, Суд встановив неможливість для зацікавленої особи відповісти на висновок генерального адвоката (прокурора), виступаючого в Касаційному суді. Між тим, ролі прокурора в касаційній інстанції, висновки якого можуть вплинути на Касаційний суд, надається велике значення. Отже було порушено право на змагальний процес. Останнє передбачає, за загальним правилом, право сторін в процесі знайомитися з усіма доказами або зауваженнями, долученими до справи, коментувати їх; це відноситься і до висновків, зроблених незалежним прокурором, які впливають на рішення суду [12, п. 43, 44].

Окреме місце в концепції рівності учасників процесу належить з'ясуванню результативності розгляду конкретних справ з порушенням права одного з учасників на отримання справедливого та законного рішення. Адже принцип рівності учасників процесу в межах змагальності має визначальне значення для обґрунтованості судового рішення. Тому важливо гарантувати його практичне застосування, в першу чергу, при дослідженні доказів та оскарженні невмотивованих рішень суду, коли доречні аргументи сторін судом просто проігноровані. У рішенні у справі «Руйс-Матеос проти Іспанії» [13, п. 30–32, 55] ЄСПЛ вказав, що принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, а також, що вкрай важливо, відповісти на них.

Процесуальні вимоги щодо рівності сторін при розгляді справи досить часто межують та навіть перетинаються з іншими правилами, що забезпечують справедливість судочинства, таким як публічність розгляду, відкритість процесу, диспозитивність тощо. Саме на порушення цих вимог звернув увагу Суд у справі «Суда против Чешской Республики». У ній акціонер із меншою часткою пакету акцій заявляв, що він позбавлений доступу до національної судової системи у зв'язку з арбітражним застереженням між акціонером з більшою часткою акцій та державною установою з питань власності.

З огляду на зміст застереження останнє не дало заявникові змоги подати скаргу до національних судів щодо суми компенсації. Ухвалюючи рішення на користь заявника, ЄСПЛ вказав на невідповідність подібного підходу вимогам «справедливого судового розгляду», оскільки порушення принципу рівності сторін у процесі у вигляді позбавлення одного учасника можливості доступу до інформації внаслідок укладення арбітражного застереження зробило можливим конфіденційний судовий розгляд у порушення вимог Конвенції щодо його публічності [14].

Публічність вважається однією з найважливіших засад організації системи справедливого функціонування правосуддя. Лише за відкритості процесу можна з упевненістю вести мову про запобігання іншим проявам процесуальних порушень, які призводять до несправедливого судівництва, таких як нерівність сторін у провадженні, упередженість та суб'єктивізм суду, вчинення ним дій, що кваліфікуються, як такі, що не здійснені судом, встановленим законом.

У практичній площині принцип публічності означає, що при розгляді справи в залі засідань можуть бути присутніми не тільки сторони чи зацікавлені особи, але й будь-які сторонні люди. Їхня зацікавленість може мати різні суспільно значимі чи особисті підстави, але ці суб'єкти не мусять пояснювати

власну зацікавленість саме в цьому засіданні. Отже, за своєю суттю відкритість судового процесу означає чіткий та прозорий процес розгляду судової справи, що є зрозумілим для громадськості, а також право громадян бути присутніми під час розгляду судових справ [15, с. 7].

З викладеного можна зробити певні **висновки**. Міжнародне, а за ним і національне законодавство, запровадили на нормативному рівні правові гарантії для забезпечення справедливого судового розгляду справ. Досить демократичними виглядають приписи закону про рівність сторін під час процесу, їх змагальність, забезпечення ознайомлення з усіма матеріалами справи, здійснення права на юридичну допомогу при публічному розгляді справи.

Практика показує, що в національному судочинстві існують значні проблеми з реалізацією вказаного інструментарію. Відтак, українській правовій системі слід застосовувати практику ЄСПЛ при захисті процесуальних прав, яка напрацьована з урахуванням демократичних засад. Вона є досить ефективним засобом захисту інтересів у сферах, де не вистачає належного правового застосування. Як джерело національного права, практика ЄСПЛ надає легальне тлумачення процесуальних норм, які без практичного роз'яснення залишаються деклараціями.

Література:

1. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. *Право України*. 2006. № 10. С. 129–132.
2. Тертишников В.І. Цивільний процес України (лекції) : навч.-практ. посіб. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 272 с.
3. Бербешкина З.А. Справедливость как социально-философская категория. М. : Мысль, 1983. 358 с.
4. Зимненко Б.Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Особенная часть : курс лекций. М. : Статут, 2010. 416 с.
5. Тобота Ю.А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1075. С. 65–68.
6. Комитет по правам человека ООН. Девяностая сессия. Женева, 9-27 июля 2007 года. Замечание общего порядка № 32, ССРР/С/ГС/32, 23 августа 2007 г. Международный Пакт о Гражданских и Политических Правах. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom32.html>.
7. Погребняк С.П. Про втілення в праві різних аспектів справедливості. Юридична наука очима молодих вчених: тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / за заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Харків : Вид-во «Кроссрод», 2008. 324 с.
8. Рішення ЄСПЛ від 27 червня 1968 року у справі «Неймайстер проти Австрії» (Neumeister v Austria), заява № 1936/63, URL: <https://www.legal-tools.org/doc/50dc13/pdf/>.
9. Рішення ЄСПЛ від 27 жовтня 1993 року у справі «Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів» (Dombo Beheer B.V. v The Netherlands), заява № 14448/88, URL: <https://www.legal-tools.org/doc/b575c2/pdf/>.
10. Рішення ЄСПЛ від 6 травня 1985 року у справі «Боніш проти Австрії» (Bönisch v Austria), заява № 8658/79. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/5a26c1/pdf/>.
11. Рішення ЄСПЛ від 22 лютого 1996 року у справі «Булут проти Австрії» (Bulut v Austria), заява № 17358/90. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/c39858/pdf/>.
12. Рішення ЄСПЛ від 27 березня 1998 року у справі «К.Д.В. проти Нідерландів» (K.D.B. v the Netherlands), заява № 21981/93. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_prosecutor_ENG.pdf.
13. Рішення ЄСПЛ від 23 червня 1993 року у справі «Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), заява № 12952/87, URL: <https://www.legal-tools.org/doc/1f99e9/pdf/>.
14. Рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 2010 року у справі «Суда проти Чеської Республіки» (Suda v Czech Republic), заява № 1643/06. URL: <http://base.garant.ru/12185331/>.
15. Бондарчук С.А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (2). С. 6–11.

Guyvan P. The constituent elements of a fair trial: principles of the ECHR

Summary. This paper is devoted to the study of the issues of procedural equality of the parties in the consideration of a particular dispute in court. Fair trial is carried out as a result of guaranteeing in the process of equality of the parties, observance of the principle of competitiveness, transparency, reasonable time of trial, independence and impartiality of the court, its creation on the basis of the law.

The legal status of the participants is reflected in their dispositiveness, competitiveness and is evidenced by the openness of the process and the impartiality of the court. The paper analyzes the fairness of court proceedings as the main indicator of the effectiveness of law. It is argued that the principle of equality of participants in the process is intended to guarantee formal justice, the essence of which is the need to treat people equally without discriminating against them on any objective or subjective basis.

The article examines the conceptual approach of the European Court of Human Rights to ensuring equal opportunities for participants. The Court has consistently stated that the equality of participants in the lawsuit before the law and the court must, from a legal and organizational point of view, be ensured by the unity of the legal regime under which the procedural rights are mediated. This means that legal prescriptions in different jurisdictions should be shaped based on a common understanding of justice as an objective category. Guided by these approaches, the equality of participants in the process, as well as other requirements of a fair trial, should not be established in relation to the participants in a particular trial, but should be guaranteed as a higher-order principle and be ensured for all subjects who have gone to court to defend their rights. Some practical positions of the ECHR in the commented field are outlined.

The article focuses on the issue of respect for human rights in a fair trial when reviewing high court decisions. This is especially important when reviewing specific cases that violate one of the parties' right to a fair and lawful decision. Therefore, it is necessary to guarantee the practical application of the principle of equality of the parties, first of all, when examining the evidence and contesting unjustified court decisions, when the relevant arguments of the parties are simply ignored by the court.

Key words: procedural equality of the parties, public consideration of the case.

Акімова А. О.,

аспірантка кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУТНІСТЬ СПАДКОВОГО ПОЗОВУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КЛАСИФІКАЦІЇ СПРАВ ЩОДО СПАДКУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена питанням визначення сутності спадкових позовів, виокремлення особливостей позовів у справах щодо спадкування від Розширено перелік ознак спадкового позову, до якого увійшли час пред'явлення позову (лише після відкриття спадщини), спеціальна дія норм, що регулюють такі відносини у часі (на час відкриття спадщини), розгляд судами винятково в порядку цивільного судочинства, можливість подання лише в межах спадкових правовідносин. Фактичною підставою спадкового позову є спір про право, який виник зі спадкових відносин. Позовна заява у спадкових справах може бути подана учасником спадкових відносин, його представником та особами, які діють на захист прав, свобод та його інтересів. Спадковий позов може бути подано лише до суду першої інстанції. Спадковий позов є процесуальною передумовою відкриття провадження по спадковій справі та подання зустрічного позову. Обов'язково повинно бути зазначено предмет та підставу спадкового позову. Визначено, що спадковий позов – це заявлена до суду вимога особи (учасника спадкових відносин), яка вважає, що при переході прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені. Доведено, що на спадкові позови поширюється структура звичайних позовів, що включає такі три елементи: предмет позову, підстави позову, зміст позову. Класифіковано спадкові позови за різними критеріями, серед яких вид спадкування, склад спадщини, етап процедури спадкування тощо.

Ключові слова: спадковий позов, судові справи щодо спадкування, позовне провадження, процесуальні особливості.

Постановка проблеми. Справи щодо спадкування можуть розглядатися судом у порядку позовного або окремого провадження. Вичерпний перелік спадкових справ, які потрібно розглядати за правилами позовного провадження, теоретично виокремити неможливо через особливості відповідних правовідносин. Однак залежно від категорії спадкової справи практичну значимість матиме визначення особливостей складу учасників судового процесу, доказів, які повинні бути дослідженими, правил обчислення процесуальних строків та інших особливостей судового розгляду певної категорії справ.

Неоднозначність судової практики розгляду спорів, що виникають із спадкових правовідносин, актуалізує питання теоретичного вивчення проблем процесуального розгляду такої категорії справ наукою цивільного права. Попри значний інтерес до питань спадкових позовів таких вчених, як І. Завгородня, І. Кучеренко, Л. Козловська, О. Печений питання застосування особливостей природи спадкових позовів для класифікації справ щодо спадкування раніше не піднімалося. Саме тому

мета нашого дослідження полягає у визначенні сутності і видів позовів у справах, які виникають із спадкових правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відкриття провадження у всіх без винятку справах щодо спадкування, які суд розглядає за правилами позовного провадження, здійснюється на підставі позовної заяви (спадкового позову), поданої й оформленої в порядку, встановленому ЦПК України. Така заява є свідченням наявності спору про право у спадкових правовідносинах (спадкового спору).

На думку І.М. Завгородньої, спадковий позов – це матеріально-правова вимога спадкоємця або іншої зацікавленої особи, пред'явлена до суду після відкриття спадщини у визначеній законом процесуальній формі, що впливає зі спадкових правовідносин та підлягає розгляду винятково в порядку цивільного судочинства. Учена виділяє такі ознаки спадкового позову:

- 1) спадковий позов може бути пред'явлений до суду лише після відкриття спадщини;
- 2) закон, що підлягає застосуванню під час розгляду спадкового позову, визначається на час відкриття спадщини;
- 3) спадковий позов підлягає розгляду судами винятково у порядку цивільного судочинства;
- 4) спадковий позов може бути поданий виключно в межах спадкових правовідносин [2, с. 196].

Авторка не проводить розмежування справ щодо спадкування за критерієм можливості їх розгляду судом за правилами позовного провадження та в окремому провадженні. Відповідно до норм цивільного та цивільно-процесуального законодавства необхідним є виокремлення ознак спадкового позову, які впливають із його елементів. Спадковий позов є процесуальною підставою розгляду справи про спадкування за правилами позовного провадження, а його особливості можуть бути критерієм класифікації судових справ щодо спадкування.

Ю.В. Іваненко, С.І. Пуль, Є.О. Харитонов, М.С. Шакарян стверджують, що елементи позову є ознаками, що визначають окремий позов і відрізняють його від будь-якого іншого позову, тобто елементи позову індивідуалізують позов [3; 5; 11; 1].

Хоча в науці цивільного процесуального права немає єдиної думки щодо сутності складових частин позову, однак можна констатувати, що кожний позов складається з трьох таких елементів: предмета позову, підстави позову, змісту позову.

Предметом спадкового позову може бути таке:

- визнання недійсним свідоцтва про паво на спадщину;
- усунення від права на спадкування;
- зміна черговості одержання права на спадкування;
- тлумачення заповіту;
- визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини;

- визнання права власності на спадкове майно;
- визнання права власності в порядку спадкування за законом тощо.

Необхідно зазначити, що спадкові справи можуть бути класифікованими залежно від предмета спадкового позову.

Спадковий позов урегульовано нормами спадкового права. Що стосується розрізнення предмета позову та матеріального об'єкта позову, то, наприклад, у позові про розподіл та перерозподіл спадщини між спадкоємцями предметом позову будуть спірні правовідносини – право на визначену частину спадщини, а об'єктом позову – спадщина.

Матеріально-правова вимога позивача повинна опиратися на підставу позову. Підставою позову визнають обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (ст. 119 ЦПК України). Цими обставинами можуть бути лише юридичні факти, тобто такі факти, які тягнуть за собою певні правові наслідки, якими є виникнення, зміна чи припинення правовідносин. Тому підставою позову не можуть бути обставини, що є доказами у справі. З ними закон не пов'язує виникнення, зміну або припинення прав чи обов'язків. Вони лише підтверджують наявність чи відсутність юридичних фактів, які є підставою позову. До складу підстави позову може входити як один, так і декілька юридичних фактів. Однак для обґрунтування вимоги позивач повинен наводити завжди повний комплекс фактів. Відсутність одного з них може зробити вимогу необґрунтованою [11].

Крім предмета та підстави спадкового позову, можна виокремити ще зміст позову. Зміст позову – це частина позову, яка відображає вид судового захисту, а саме – звернену до суду вимогу про здійснення певних дій, пов'язаних із застосуванням конкретних способів захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права.

Відповідно до ч. 2 ст. 16 ЦК України, способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути такі:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення стану, який існував до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дії чи бездіяльність органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес в інший спосіб, який встановлено договором або законом.

З огляду на зазначене спадкові позови залежно від способу захисту цивільних прав та інтересів (від змісту позову) можуть бути відповідно класифіковані, оскільки може бути застосовано будь-який вид судового захисту.

Отже, спадковий позов – це заявлена до суду вимога особи (учасника спадкових відносин), яка вважає, що при переході прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців), її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені.

До ознак спадкового позову можна віднести такі:

- 1) фактичною підставою спадкового позову є спір про право, який виник зі спадкових відносин;
- 2) позовна заява у спадкових справах може бути подана учасником спадкових відносин, його представником та особами, які діють на захист прав, свобод та його інтересів;
- 3) спадковий позов може бути подано лише до суду першої інстанції;
- 4) спадковий позов є процесуальною передумовою відкриття провадження по спадковій справі та подання зустрічного позову;
- 5) обов'язково повинно бути зазначено предмет та підставу спадкового позову.

Крім градації спадкових справ, яку було запропоновано залежно від структурних елементів позову, слід класифікувати спадкові спори на основі тих критеріїв, які мають вагоме значення для встановлення особливостей судового розгляду зазначеної категорії справ.

Отже, можна виокремити такі спадкові спори залежно від виду спадкування:

- 1) спадкові спори, які виникли із відносин спадкування за заповітом;
- 2) спадкові спори, які виникли із відносин спадкування за законом.

Залежно від складу спадщини можна виокремити такі спори:

- щодо спадкування права на земельну ділянку;
- щодо спадкування частки у праві спільної сумісної власності;
- щодо спадкування права на вклад у банку (фінансовий установи);
- щодо спадкування права на одержання страхових виплат (страхового відшкодування);
- щодо спадкування права на відшкодування збитків, моральної шкоди та сплати штрафу;
- спадкування обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем.

Спадкування є процедурою, а не сталим явищем. Після смерті особи (спадкодавця) можна виокремити етапи переходу прав та обов'язків спадщини до інших осіб (спадкоємців). У лексичному значенні поняття «процедура» визначається як будь-яка тривала, послідовна справа, порядок; встановлена, прийнята послідовність дій для здійснення або оформлення чого-небудь; офіційний порядок дій, виконання, обговорення.

Що стосується процедури у сфері спадкових правовідносин, тобто процедури в її правовому значенні, то послідовні дії, які становлять процедуру, повинні бути такими:

- врегульованими нормами спадкового права;
- спрямованими на досягнення певного правового результату – отримання спадщини та розпорядження нею.

Також можна виокремити процедуру спадкування за законом та процедуру спадкування за заповітом.

Залежно від етапу процедури спадкування за законом, на якому виник спір про право, спадкові спори можна класифікувати на такі типи:

- 1) ті, які виникають після відкриття спадщини, але до її прийняття. Прикладом цієї категорії справ є справи щодо визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини. Так, Хмельницьким міськрайонним судом

Вінницької області під час вирішення спадкової справи з вказаним предметом позову було досліджено позовні вимоги позивача, у якого помер син. Після його смерті відкрилася спадщина на належне йому майно. За життя спадкодавцем не був складений заповіт. Крім позивача, інших спадкоємців за законом чи заповітом немає, що підтверджується довідкою. Як єдиний спадкоємець за законом позивач з заявою про прийняття спадщини до нотаріальної контори не звертався, оскільки у нього не було коштів, та вважав, що фактично прийняв спадщину, оскільки вступив у володіння та управління спадковим майном, несе витрати по його утриманню та використовує його за призначенням. А тому позивач просив визначити йому додатковий строк для прийняття спадщини за законом. Дослідивши матеріали справи, суд встановив такі факти та відповідні до них правовідносини [7].

Проаналізувавши встановлені обставини по справі, оцінивши надані згідно з положеннями ст. 60 ЦПК України докази, суд дійшов висновку, що строк подачі до нотаріальної контори заяви про прийняття спадщини позивачем пропущено з поважної причини, інших спадкоємців, зокрема і таких, що прийняли спадщину після смерті спадкодавця, немає. Отже, суд вважає позовні вимоги обґрунтованими та надає підстави для визначення позивачам додаткового строку у три місяці для прийняття спадщини;

2) ті, які виникають після прийняття спадщини у разі перерозподілу спадщини (не є обов'язковим етапом спадкової процедури). Вказана категорія спадкових спорів може фіксуватися лише після завершення попереднього етапу спадкування. Доказом цього є відповідна судово практика. Так, рішення Іванівського районного суду Херсонської області від 23 жовтня 2008 р. відмовлено в позові особи 1 до особи 2 про перерозподіл спадщини після смерті батька позивача та відповідачки, яку остання оформила винятково на своє ім'я і без урахування інтересів особи 1. Апеляційний суд Херсонської області, залишаючи рішення місцевого суду без змін, указав, що зі змісту ст. 1280 ЦК України випливає, що для перерозподілу спадщини необхідною умовою є її прийняття спадкоємцями. Оскільки позивач спадщину не прийняв, йому слід спочатку вирішити питання про надання додаткового строку для прийняття спадщини, а тому позовна заява про перерозподіл спадщини подана передчасно, на підставі чого суд першої інстанції правильно відмовив у задоволенні позовних вимог [10];

3) ті, які виникають після прийняття спадщини до отримання свідоцтва про право на спадщину. Прикладом такої категорії спадкових справ є справи про визнання права власності в порядку спадкування за законом. Так, Приморським районним судом міста Одеси у справі про визнання права власності в порядку спадкування за законом було встановлено, що у випадку, коли спадкоємцю було відмовлено в оформленні спадкових прав у зв'язку з відсутністю оригіналів правовстановлюючих документів на квартиру, яка складає спадщину, особа може звернутися до суду з позовною заявою. Також згідно зі ст. 392 ЦК України власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. Отже, за позивачем було визнано право власності на спадкове майно [6].

У разі спадкування за заповітом доцільно виділити ще одну групу спадкових спорів, які виникають на етапі підготовчих дій до безпосереднього спадкування. Це такі спори:

- спори про усунення виконавця заповіту;
- спори щодо призначення виконавця заповіту;
- спори про визначення плати виконавцю заповіту тощо.

З огляду на таку класифікацію спадкових справ доцільним є виокремлення ще однієї їх особливості – подання спадкового позову можливе після відкриття спадщини, а у визначених законом випадках – після прийняття спадщини.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що характеристики спадкового позову дають підстави для класифікації справ щодо спадкування. Однак вищезазначені класифікації не є вичерпними. Вони можуть доповнюватись та удосконалюватись водночас із розвитком законодавства про спадкування. Доцільність вказаних класифікацій зумовлена тим, що відповідно до належності позову до певної класифікаційної групи процесуальний порядок їх розгляду буде мати особливості.

Література:

1. Гражданское процессуальное право / под ред. М.С. Шакарян. Москва, 2004. 1991 с.
2. Завгородня І.М. Поняття та особливості спадкових позовів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 188–197.
3. Іваненко Ю.В. Поняття позову та його елементи. URL: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Pravo/9_88132.doc.htm.
4. Удальцов І.В. Лекції з цивільного процесу. URL: <http://www.ex.ua/1167124>.
5. Пуль С.І. Особливості зміни предмета позову у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2014. № 4. С. 286–292.
6. Рішення Приморського районного суду м. Одеси у справі № 522/21544/13-ц. URL: <https://scourt.info/doc/ACfm9e>.
7. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області у справі № 149/232/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37146411>.
8. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області у справі № 127/8172/15-ц від 23 червня 2015 р. URL: <https://scourt.info/doc/ACtq92>.
9. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва у справі 2/754/143/13 від 18.07.2013 р. URL: <https://cases.legal/uk/act-uk1-32458672.html>.
10. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Херсонської області від 18 грудня 2008 р. у справі № 22ц-2824/2008 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/896233>.
11. Харитонов С.О. Цивільний процес України. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/484-tsilvlniy-protses-ukrani-haritonov-o.html>.
12. Цивільно-процесуальне право України / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 1999. 222 с.

Akimova A. The inheritance claim and its importance for the classification of inheritance cases

Summary. The article deals with the issues of determining the nature of inheritance lawsuits, distinguishing features of lawsuits in cases of inheritance from the general concept of lawsuits in civil procedural law. Added to common attributes of a hereditary claim, such as the time when a claim is made (only after opening the inheritance), special effect of the rules governing these relationships in time (at the time of opening of the inheritance), consideration by the courts exclusively in the civil procedure, the possibility of filing solely within the limits of hereditary legal relations is as follows: the factual

basis of a hereditary claim is a dispute about the right arising from hereditary relations, a claim for inheritance may be filed by a party to the hereditary relations, his representative, and persons acting in defense of rights, freedoms and his interests, an inheritance claim can only be brought before a court of first instance, a hereditary claim is a procedural prerequisite for opening an inheritance case and a counterclaim, the subject matter and basis of the hereditary claim must be specified. It is determined that a hereditary claim is a claim made to a court by a person (participant of hereditary relations), who believes that in the transfer of rights and duties (inher-

itance) from an individual (heir) to other persons (heirs), his rights, freedom or interests were violated, not recognized or challenged. It is proved that the structure of ordinary lawsuits extends to hereditary lawsuits, which includes three elements: the subject of the lawsuit, the grounds of the lawsuit, the content of the lawsuit. Hereditary claims are classified according to various criteria, including type of inheritance, composition of inheritance, stage of inheritance procedure, etc.

Key words: inheritance lawsuit, inheritance lawsuits, litigation, procedural features.

*Онщенко О. Ю.,**аспірант кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ОКРЕМІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ВИЗНАЧЕННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗАКОНОДАВСТВОМ ПРО ТВАРИННИЙ СВІТ

Анотація. У статті порушено питання співвідношення законодавчих понять «добування (придбання)» та «добування», а також розглянуто зарубіжне законодавство щодо термінів «штучно створені умови», «утримання і розведення у напіввільних умовах» та «утримання і розведення в неволі». Проведено аналіз наукових підходів щодо визначення цих правових категорій.

Встановлено, що проблеми «мови закону» або «нормативного вираження» завжди будуть актуальними як для вчених-правознавців, юристів, суддів, слідчих, так і громадськості загалом. Розроблення та застосування правильної термінології у законодавчих і нормативно-правових актах екологічного і природоресурсного спрямування є актуальними.

Досягнуто єдності юридичної термінології, її однозначності, усунення зайвої синонімії, суперечностей та розбіжності у визначенні та написанні окремих термінів з цього питання.

Визначено, що процес розведення дичини, при якому відбувається утримання мисливських тварин у вольєрах та клітках, є утриманням у неволі, оскільки тварини не перебувають у стані природної волі і повністю обмежені в переміщенні незалежно від розмірів загону (вольєру). Також визначено, що в терміні «напіввільні умови» межа між волею і неволею полягає в часі, оскільки частину часу тварини проводять в неволі, а частину на волі. Саме тому у висновку статті обґрунтовано необхідність доповнення ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» авторським визначенням понять «штучно створені умови», «утримання і розведення диких тварин у напіввільних умовах» та «утримання і розведення диких тварин у неволі».

Ключові слова: дикі тварини у неволі, дикі тварини у напіввільних умовах, тваринний світ, утримання і розведення диких тварин, штучно створені умови.

Постановка проблеми. У світі останнім часом спостерігається величезне зростання попиту щодо утримання і розведення диких тварин у напіввільних умовах чи в неволі. Ця галузь господарства є дуже перспективною, але рівень законодавчої бази в цій сфері є досить низьким.

Кожна діяльність повинна здійснюватися відповідно до закону, але неточність формування визначень і правових норм, що регулюють провідні відносини у сфері утримання і розведення диких тварин у напіввільних умовах чи в неволі, призводять до неоднозначного його розуміння. Внаслідок цього було порушено принцип правової визначеності і перешкоджає розвитку та оптимізації цієї галузі. Саме тому запропоновано авторський варіант щодо тлумачення основних термінів.

Актуальність наукового дослідження як самих відносин, так і правил, за якими вони виникають та існують, зумовлена посиленням антропогенного впливу на довкілля, що супроводжується зменшенням чисельності тваринного світу, а також необмеженим використанням людиною тваринного світу, як невичерпного ресурсу. З розвитком науки стало очевидно, що необхідна певна регламентація правил добування: перелік видів, строків та способів.

На теперішній час все це регламентується законами, правилами, квотами на добування, які діють на території певної держави та на міжнародному рівні. Стало зрозуміло, що охоронних заходів та заборон є замало для існування диких тварин, їх репродукції та підтримки чисельності. Тому вчені починають вивчати заходи, пов'язані зі штучним утриманням і розведенням диких тварин у напіввільних умовах та у неволі.

Науково-теоретичною базою для написання статті стали напрацювання провідних учених у галузі екологічного права, зокрема, Г.І. Балюк, М.М. Бринчука, Н.Д. Вершило, А.П. Гетьмана, О.С. Колбасова, М.В. Краєва, Ю.С. Шемшученка, В.В. Шеховцова та інших.

Мета статті. Ґрунтовне вивчення спеціальної юридичної літератури та нормативно-правової бази щодо понятійно-категоріального апарату у сфері добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі. Розробка авторського визначення понять «штучно створені умови», «утримання і розведення у напіввільних умовах», «утримання і розведення в неволі» та аналіз їх юридичних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема термінологічного визначення тривалий час була і залишається в межах наукових дискусій широкого кола науковців. О.С. Колбасов зазначає, що наразі триває складний процес пошуку необхідних слів, що виражають сутність правових категорій та явищ. Дослідники розуміють, що старий термін неповно відображає сутність явища, а характеризує його однобоко. Іноді вже відомому терміну надається інше значення, яке досить далеке від тлумачення оригіналу. Тобто, як вказує автор, відбувається свого роду термінологічне блукання, і це не випадково, позаяк «розвиток права завжди пов'язаний з обговоренням і формуванням термінології» [1, с. 27].

На думку А.П. Гетьмана, використання в законодавстві відповідних понять пов'язане з вирішенням концептуальних і практичних питань застосування норм права, визнання шляхів кодифікації та уніфікації законодавства України [2, с. 111; 3, с. 580–592]. Таким чином, проблема юридичної термінології, як складника юридичної техніки, має велике значення на сучасному етапі для становлення і розвитку української державності [4, с. 5].

О.В. Новікова стверджує, що ефективність правового регулювання залежить від того, наскільки однаковими є застосування юридичних термінів і понять [5, с. 41].

Проблеми «мови закону» або «нормативного вираження» завжди будуть актуальними як для юристів, суддів, слідчих, вчених правознавців, так і громадськості загалом. Застосування правильної термінології у кодексах і нормативно-правових актах екологічного і природоресурсного спрямування є актуальними і на сьогодні. Тому необхідно вирішити питання щодо усунення суперечностей між положеннями різних законів; адаптацією суспільства до нового законодавства; усунення спірних питань; надання громадянам правової забезпеченості тощо.

Відповідно до ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

Відповідно до цього Законом України від 13 грудня 2001 року «Про тваринний світ» кожному громадянину надається право використання тваринного світу, серед яких є добування (придбання) диких тварин із метою утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі. Саме за допомогою цього спеціального права використання тваринного світу громадянин може здійснюване своє конституційне право.

Питання утримання і розведення диких тварин у напіввільних умовах чи в неволі зазначене в ст. 31 Закону України «Про тваринний світ» тому пропонуємо проаналізувати поняття, які наведені у цій статті.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про тваринний світ» до спеціального використання об'єктів тваринного світу належить усі види використання тваринного світу (за винятком передбаченого законодавством випадків безоплатного любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюється з їх вилученням (добуванням, збиранням, тощо) із природного середовища.

Використання терміну «добування» для пояснення терміну «вилучення тварин» свідчить про те, що у ч. 1 ст. 17 Закону України «Про тваринний світ» під терміном «добування» законодавець має на увазі різновид вилучення диких тварин із природного середовища. Автор погоджується з тим, що поняття «добування» поєднує такі терміни як «відлов» і «відстріл», які вживаються у ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» через застосування терміна «полювання».

У свою чергу термін «добування (придбання)», який передбачено ст. 31 Закону України «Про тваринний світ», визначається як синонімом терміну «набуття». Під добуванням у наведеній статті розуміється придбання тварини із зазначеною в ній метою, не лише у разі їх відлову, а й придбання за договором купівлі-продажу, обміну, дарування та іншими цивільно-правовими угодами [6, с. 121].

Важливим є також те, що стаття 31 регламентує не лише процедуру добування (набуття) диких тварин, але й процедуру їх утримання.

Саме тому словосполучення «придбання диких тварин із метою утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі» необхідно розглядати і як придбання, так і належне утримання диких тварин. Тому встановлення дозвільного режиму вчинення таких дій пояснюються необхідністю забезпечення належних умов для утримання об'єктів тваринного світу.

Відповідно до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про тваринний світ» підприємствам, установам і громадянам дозволяється

добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі для використання цих тварин та отримання продуктів їх життєдіяльності.

Об'єктами, які можна утримувати в напіввільних умовах чи в неволі для отримання продуктів життєдіяльності, можуть бути тварини, що віднесені до мисливського фонду [7, с. 137], а також ті, що не відносяться до цього фонду, але відповідно до законодавства можуть використовуватися для отримання матеріальних благ (наприклад, розведення тварин, які не характерні для цієї кліматичної зони).

Поняття «напіввільні умови» або «неволя» закріплені в Законі України «Про мисливське господарство та полювання». В ст. 1 цього закону зазначено, що утримання мисливських тварин у напіввільних умовах – це утримання набутих у встановленому порядку мисливських тварин у штучно створених умовах, в яких вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщуватися за межі штучно ізольованої ділянки мисливського угіддя. У свою чергу, утримання мисливських тварин у неволі – це утримання мисливських тварин у відповідних спорудах, де вони не мають можливості жити природними кормами та самостійно виходити за межі таких споруд.

У ст. 1 наказу № 429 від 30.09.2010 «Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або напіввільних умовах» є такі тлумачення:

- 1) «вольєр» – обгороджена ділянка природних угідь для утримання тварин;
- 2) «місце утримання тварин» – будь-яке місце, визначене для утримання тварин у штучно створених або напіввільних умовах;
- 3) «утримання диких тварин у напіввільних умовах» – утримання у штучно створених умовах, набутих у встановленому порядку диких тварин, де вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщатися за межі штучно ізольованої ділянки природних угідь [8].

Важливим є те, що метою утримання і розведення диких тварин у напіввільних умовах чи в неволі є не лише економічна зацікавленість, але й збереження тварин у природі.

У ст. 1 Закону Республіки Білорусь від 10.07.2007 р. № 257-3 «О животном мире» під дикими тваринами в неволі розуміються дикі тварини, виловлені із середовища їх перебування, і їх потомство, що утримується і (або) розведене в умовах їх обмеженої природної свободи. Поняття напіввільних умов немає в фауністичному законодавстві Білорусі [9].

У свою чергу в ст. 1 Закону Республіки Казахстан від 9 липня 2004 р. № 593-ІІ «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира» є поняття штучне розведення об'єктів тваринного світу – утримання і розведення видів тварин в неволі і (або) напіввільних умовах, включаючи озерно-товарні рибоводні господарства і рибоводні господарства із замкнутим циклом водопостачання [10].

Відповідно до наказу Республіки Казахстан ч. 2 «Правил утримання тварин в неволі і (або) напіввільних умовах» утримання тварин в неволі – це утримання тварин у клітках, вольєрах, акваріумах, тераріумах, басейнах та інших спеціальних спорудах, а утримання тварин у напіввільних умовах – це утримання тварин в умовах, близьких до природного середовища проживання, де вони харчуються переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщатися за межі штучно ізольованої ділянки природних угідь [11].

У коментарі Федерального закону РФ «О животном мире» вказано, що напіввільні умови утримання об'єктів тваринного

світу – це умови утримання тварин, наближених до природних, тобто тварини утримуються на великих площах в умовах, що нагадують природну обстановку, на відміну від утримання в неволі, де об'єкти тваринного світу містяться в клітках (вольєрах) [12].

Деякі науковці вважають, що під напіввільними умовами можна розуміти утримання об'єктів тваринного світу в межах ізольованих (обгороджених) ділянок, що виключають їх перехід на суміжні території [13, с. 254–259].

Друга група стверджує, що критеріями утримання мисливських тварин у напіввільних умовах є позбавлення їх можливості вільно пересуватися за межі ізольованої ділянки, харчування підніжним кормом з незначною штучною підгодівлею [14, с. 46–48].

Вченими В.К. Мельниковим та В.В. Мельниковим було запропоновано своє тлумачення щодо даних термінів, де напіввільне утримання і розведення мисливських тварин – утримання і розведення придбаних в установленому порядку мисливських тварин на обгородженій території, коли вони не мають можливості вільно переміщатися за межами штучно ізольованої ділянки. Утримання мисливських тварин у неволі – утримання мисливських тварин на законних підставах у відповідних спорудах (зоопарк, зоосад, фермах, на подвір'ї) при неможливості самостійного виходу за межі таких споруд (огорож). Тобто запропоновані поняття відрізнялися від неволі по суті лише маркування тварин [15, с. 15].

Ці тлумачення зазнали критики [16, с. 5–6, 17, с. 16], що є не безпідставним. Адже тлумачення, які були надані, є однаковими, оскільки в обох випадках підкреслюється обмеженість свободи пересування тварин, по-друге, не охоплюються випадки, коли ця свобода обмежена природними перешкодами, як приклад, островне розведення [18, с. 32].

Процес розведення дичини, при якому відбувається утримання мисливських тварин у вольєрах та клітках є утримання в неволі, оскільки тварини не перебувають у стані природної волі і повністю обмежені в переміщенні незалежно від розмірів загону (вольєру). Якщо розглядати поняття «напіввільні умови» в першу чергу постає питання, де ж саме повинна проходити межа між волею і неволею в просторі або в часі? Якщо в просторі, то необхідно чітко знати, при якій площі загону (вольєра) на одну голову дана тварина знаходиться в неволі, а при якій в напіввільних умовах. При чому дана інформація повинна бути вказана для кожного виду тварин і для кожної статеві-вікової групи всередині віку. Звісно, це не можливо, тому цілком справедливо припустити, що такий поділ відбувається в часі, а саме частину часу тварини проводять в неволі, а частину на волі.

Як зазначається у спеціальній літературі, термін «напіввільне розведення тварин» є сільськогосподарським, позаяк домашні тварини частину часу проводять у хлівах, на фермах і в загонах, а частину на волі. Стада марала і плямистого оленя та лося на фермах випасають або можуть випасати поза загони, як і домашні тварин, тобто у напіввільних умовах. У зоопарках, зоосадах, звіринцях і розплідниках звірів утримують і розводять з метою збереження генофонду та збільшення поголів'я без випасу на волі (в неволі). У мисливських парках звірів теж утримують і розводять з метою збільшення поголів'я без вільного випасу, тобо в неволі [19, с. 154].

Щодо тлумачення напіввільного утримання і розведення диких тварин, автор підтримує думку, що метод напіввільного розведення складається з такої комбінації, як утриманням тварин на волі та в клітках. Так, наприклад, взимку нутрії знаходились у клітках, в закритому приміщенні. Влітку молодняк, який

народився за зиму, випускають у водойми для вільного літнього розведення. Вільне утримання при напіввільній системі проходить під контролем та впливом людини на життя тварин шляхом біотехнічних заходів.

Вченими запропоновано наступні критерії розмежування умов утримання (проживання) диких тварин у стані природної свободи, неволі, у напіввільних умовах і (або) штучно створеного середовища проживання [18, с. 30]:

1) «стан природної волі» – свобода переміщення диких тварин у природному середовищі не обмежена цілеспрямованим впливом людини;

2) «утримання і розведення в неволі» – умови, при яких тварина обмежена в своїх переміщеннях незалежно від розмірів наданої частини природи і (або) штучного створеного середовища проживання;

3) «напіввільні умови утримання і розведення» – умови, при яких тварини знаходяться частину часу в неволі, а частину – в стані природної волі з подальшим поверненням у неволю (добровільним або примусовим шляхом відлову);

4) «штучно створене середовище проживання» – спеціально створені умови для життя тварин у зоопарках, розплідниках, притулках, центрах по розведенню рідкісних і зникаючих видів на обмежених за розмірами територіях, які не є природним місцем їх існування;

5) «вольєр» – обгороджена територія, на якій здійснюється утримання, розведення і використання мисливських і (або) сільськогосподарських тварин.

У свою чергу М.В. Краєв та В.М. Красва виокремлюють такі поняття [20, с. 25]:

1. «Утримання об'єктів тваринного світу» – комплекс заходів із догляду за тваринами, включаючи розміщення, годування, створення оптимальних зоогієнічних умов, дотримання розпорядку дня та інше.

2. «Прозведення об'єктів тваринного світу» – комплекс заходів щодо створення умов, придатних для природного відтворення тварин.

3. «Вольєрне використання диких тварин» – отримання від них приплоду, м'яса, шкури, пантів, ріг та надання послуг із добування тварин, спостереження, відео та фотозйомка.

У ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» у терміні «утримання мисливських тварин у напіввільних умовах» та у ст. 1 наказу «Про затвердження Порядку утримання і розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах» у терміні «місце утримання тварин» використовується поняття «штучно створені умови», яке на законодавчому рівні не має тлумачення. Тому у висновку розроблено авторське визначення цього терміну.

Висновки. По-перше, ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» у терміні «утримання мисливських тварин у напіввільних умовах» та у наказі «Про затвердження Порядку утримання і розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах» у терміні «місце утримання тварин» використовується поняття «штучно створені умови», який не має свого тлумачення в чинному законодавстві.

Автор пропонує доповнити ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» поняттям «штучно створені умови» та трактувати його як спеціальну діяльність людини щодо створення належних умов розведення, утримання та відтворення тварин на обмеженій території, яка не є природним середовищем існування (центри порятунку та реа-

білітації, зоологічні парки, наукові дослідні установи, центри розведення тварин та інші).

По-друге, проаналізувавши праці вчених-екологів, біологів, спеціалістів у сфері ветеринарії, автор пропонує у ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» термін «утримання мисливських тварин у напіввільних умовах» замінити на термін «утримання і розведення диких тварин у напіввільних умовах» – це утримання набутих в установленому порядку тварин, при яких частину часу вони перебувають в неволі (загоні, вольєрі, клітці), а частину – у стані природної волі з подальшим поверненням у неволю (добровільним або примусовим шляхом відлову). Термін «утримання мисливських тварин у неволі» варто змінити на термін «утримання і розведення диких тварин в неволі» (утримання набутих в установленому порядку тварин у штучно створених умовах або певній частині природи, де вони проживають, але обмежені в своїх переміщеннях, при чому незалежно від розміру наданої ділянки).

Література:

- Колбасов О.С. Терминологические блуждания в экологии. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 27–37.
- Гетьман А.П. Проблеми юридичної термінології в екологічному законодавстві України / А.П. Гетьман // *Українська державність: становлення, досвід, проблеми* : зб. наук. ст. (за матеріалами XII Харківських політологічних читань). Х. : Право. 2002. С. 111–113.
- Гетьман А.П. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації / А.П. Гетьман // *Вісник АПРН України*. 2003. № 3 (34). С. 580–592.
- Гетьман А.П. Регіональний екологічний контроль: теорія правового регулювання : монографія / А.П. Гетьман, Л.М. Здоровко. К., Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи, 2004. 216 с.
- Новикова Е.В. Теоретические проблемы развития экологического законодательства в Республике Казахстан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.06 / Е.В. Новикова. М., 1999. 45 с.
- Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення / Г.І. Балюк О.О., Погрібний Ю.С., Шемшученко [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. К. : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
- Тихий П.В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 165 с.
- Про затвердження Порядку утримання і розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або напіввільних умовах: Наказ Мінприроди України від 30.09.2010 № 429 // *Офіційний вісник України* від 21.01.2011 р. № 2. ст. 128. 145 с.
- О животном мире: Закон Респ. Беларусь від 10.07.2007 р. № 257-3. URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_zhivotnom_mire/1.htm (дата звернення 19.03.2019).
- Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира: Закон Респ. Казахстан від 9 липня 2004 р. URL: №593-II https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1049332 (дата звернення 28.02.2019).
- Приказ Заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан, Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 25 августа 2017 года № 354. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 28 сентября 2017 года № 15772 URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/V1700015772> (дата звернення 04.04.2019).
- Бортник И.Ю., Бринчук М.М., Вершило Н.Д. и др. Комментарий к Федеральному закону от 24 апреля 1995 г. № 52-ФЗ «О животном мире» (по статейный) / под ред. О.Л. Дубовик // СПС «Консультант Плюс». 2010.
- Улитин А.А. Комментарий к статье 40 «Права и обязанности пользователей животным миром» // Комментарий к закону о животном мире/ под ред. С.А. Боголюбова; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. М. : ЗАО «Юридический Дом «Юстицинформ» 2002. С. 254–259.
- Хахин В.Г., Сойнова О.П. Проблемы охотничьего ранчо // *Вопросы современного охотоведения: материалы международной научно-практической конференции 5-6 декабря 2002 г.* М. : изд-во ГУ «Центрохотконтроль», 2002. С. 46–48
- Мельников В.К., Мельников В.В. Современные проблемы организации охотничьего хозяйства России, охотничьего туризма и анализа правового обеспечения его в зарубежных странах и России. Минск: Минсельхоз России. М., 2008. С. 15.
- Данилкин А.А. Охотничье трофейное дело – что это такое ? // «Охота»: национальный охотничий журнал. 2012. № 3. С. 4–6.
- Матвейчук С.П. Охотоведческая терминология: запущенное хозяйство // «Охота»: национальный охотничий журнал. 2012. № 5. С. 15–17.
- Данилкин А.А., Воля, полуволя и неволя (проблеми правового регулювання розведення охотничьих животных) // А.А. Данилкин., Н.В. Краев // *Экологическое право*. 2017. № 6. С. 24–32. URL: <http://vniioz-kirov.ru/upload/iblock/902/9029519b82559e0ecc0026156699df6f.pdf> (дата звернення 20.12.2018).
- Данилкин А.А. Охота, охотничье хозяйство и биоразнообразие. М., Тов-во науч. изданий КМК. 2016. С. 154.
- Краев М.В., Краева В.М. О юридическом статусе диких животных, обитающих в состоянии естественной свободы, содержащихся и разводимых в неволе и полувольных условиях // *Законодательство и экономика*. 2016. № 20. С. 22–42 URL: <http://vniioz-kirov.ru/upload/iblock/984/984d086e2f999403479b205a4cd69ddc.pdf> (дата звернення 20.02.2018).

Onishchenko O. Separate terminological definitions applicable laws about the animal world

Summary. The article deals with the question of the correlation of the legal concepts of extraction (acquisition) and extraction, as well as foreign law on terms: “artificial conditions created”, “maintenance and breeding under semi-free conditions” and “maintenance and breeding in captivity” are considered.

The analysis of scientific approaches for determining the data of legal categories is carried out. It has been established that problems of the “language of law” or “normative expression” will always be relevant for scholarly lawyers, lawyers, judges, investigators, and the public as a whole. The development and application of the correct terminology in the legislative and normative legal acts of ecological and natural resource orientation are relevant to today.

The unity of legal terminology, its unambiguity, eliminated excessive synonymy, contradictions and differences in defined and written separate terms on this issue have been achieved. It is determined that the process of game breeding, in which the keeping of hunting animals in cages and cages is held in captivity, since the animals are not in a state of natural freedom and are completely restricted in the displaced regardless of the sizes of the detachment (aviary).

It is also determined that in the term “semi-free conditions” the boundary between will and captivity is precisely in time, since part of the animal’s time is spent in captivity and partly in freedom.

That is why the conclusion of the article substantiates the need to supplement Art. 1 of the Law of Ukraine “On hunting economy and hunting” by the author’s definition of the concepts of “artificially created conditions”, “the maintenance and breeding of wild animals in semi-free conditions” and “the maintenance and breeding of wild animals in captivity”.

Key words: wild animals in captivity, wild animals in semi-free conditions, wildlife, maintenance and breeding of wild animals, artificially created conditions.

*Самощенко І. В.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінального права № 2**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ХАРАКТЕРИСТИКА ШАНТАЖУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. У статті досліджується правова регламентація шантажу за його змістом у кримінальному праві. Проводиться історичний нарис закріплення шантажу у КК Франції 1810 року та КК України 1922, 1927, 1960 років. Здійснюється аналіз норм КК України 2001 року, які передбачають відповідальність за шантаж, наводяться приклади законодавчих приписів про шантаж у КК зарубіжних країн.

Вказується, що у кримінальному праві України шантаж міститься лише в якості способу вчинення злочину, передбаченого ст.ст. 120, 149, 258¹, 303, а також ч. 3 ст. 154, ст. 189, ст. 386 КК. В якості самостійного злочину шантаж зараз не передбачений. Виступаючи обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, шантаж може бути лише альтернативним способом його вчинення поруч з обманом /ст.ст. 149, 258¹, 303 КК/, погрозою фізичної шкоди (вбивством, насильством /ст.ст. 189, 386 КК/), погрозою майновою шкоди (погрози вилучення, знищення або пошкодження майна /ст.ст. 154, 189, 386 КК/) або погрозою іншої шкоди (обмеження прав, свобод або законних інтересів /ст.189 КК/) тощо.

Найбільш типовим є випадки, коли шантаж виступає ознакою «формального» складу злочину (ст.ст. 149; 154 ч. 3; 189; 258¹; 303; 386 КК). В «матеріальних» складах він передбачений ст.ст. 120; 149 ч.3; 189 ч. 2, 3, 4; 303 ч. 4 КК. В останньому випадку шантаж, в якості засобу досягнення бажаної мети, знаходиться у причино-наслідковому зв'язку із наслідками, що вказані в законі.

Обґрунтовується значення змісту шантажу за його оцінкою суспільної небезпеки. Зазначається на тому, що особливістю шантажу можна вважати і той факт, що погрози викриттям викликають у потерпілого не стільки почуття страху, скільки переконання у вигідності купити мовчання винного як гарантію того, що відомості, які компроментують або ганьблять потерпілого не будуть розголошені і не стануть відомі іншим особам, яким до цього часу вони були невідомі. Наводяться аргументація щодо тлумачення змісту «погрози розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємні» та «погрози розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого». Проведене дослідження підкріплюються приклади із сучасної судової практики. Пропонуються рішення щодо застосування кримінально-правових норм про шантаж у процесі кваліфікації вчиненого злочину.

Ключові слова: поняття шантажу, шантаж як спосіб вчинення злочину, погроза розповсюдження відомостей, що ганьблять потерпілого або які він бажає зберегти в таємниці.

Постановка проблеми. В чинному КК України 2001 року в низці статей (статті 120, 149, 258¹, 303 КК) з'явилося поняття «шантаж». У зв'язку з цим, в кримінальному праві виникла

необхідність в його осмисленні, з'ясуванні ознак такого діяння, вирішенні питань кваліфікації злочинів, при вчиненні яких використовується шантаж. Тому постановка і розгляд деяких проблем, пов'язаних із визначенням ознак шантажу, вважається актуальною як для науки кримінального права, так і для правозастосовної практики.

У законодавстві та наукових працях представників кримінального права зарубіжних країн XIX – XX століть, а також у дослідженнях вчених того часу, які працювали в Україні, багато уваги приділяється кримінально-правовій регламентації відповідальності за шантаж. Виходячи із принципу наступності наукових досліджень, був здійснений порівняльний аналіз як праць вчених різних країн, так і приписів законодавства. Ті положення, які у свій час були висловлені в науці, а також законодавче закріплення відповідальності за шантаж не втратили свого значення і тепер. Ще залишається безліч дискусійних, малодосліджених питань.

Україна, знаходячись на шляху входження до Європейського Союзу, безумовно, повинна адаптувати своє національне законодавство до реалій європейського [1]. Отже, від якості наукових розробок залежить і вирішення питань вдосконалення кримінального законодавства та правозастосовної практики.

Мета статті полягає в теоретичному вивченні цього питання з використанням історичного та емпіричного матеріалів, на підставі чого постає завдання простежити видові особливості шантажу, і з врахуванням сучасного стану та тенденції розвитку кримінального законодавства про шантаж в Україні та за кордоном, відпрацювати та науково обґрунтувати конкретні регламентації по його вдосконаленню практики застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше серед зарубіжних КК шантаж був введений 13.05.1863 року в § 400 КК Франції 1810 року, де це діяння розглядалося в якості однієї з форм вимагання. Шантажем визнавалося протизаконне вимагання чужого майна або чужих майнових прав за допомогою морального примушування, яке складається в погрозах розголошення будь-яких обставин, збереження яких у таємниці необхідно або бажане для охоронюваної честі і репутації потерпілого.

«Беззахисне положення честі осіб, – пише І. Баженов, – викликало бажання захистити її, що і було зроблено разом з охроною їх репутації одною загальною постановою про шантаж» [2, с. 345]. За словами С. Солов'єва, «цей злочин вважається добутокм культури XIX століття, викликане пристрастю до легкої наживи, коли умови життя стали менш сприятливими та коли, чесна праця стала більш тяжкою» [3, с. 67]. Саме на той час, було поширеним три погляди про шантаж: а) шантаж є шахрайством; б) шантаж є злочин sui generis, тобто самостійний злочин; в) шантаж є видом вимагання.

Зараз шантаж передбачений у КК багатьох країн світу. Прямі вказівки на шантаж використовуються у назві розділу XXIII КК Голландії; відділу II глави II розділу I Книги третьої КК Франції; ст. 156 «Вимагання та шантаж» КК Швейцарії, ст. 189 «Шантаж» КК Молдови, а також за змістом ст. 274 КК КНР та ст.ст. 140, 340 КК Вірменії, ст.ст. 170, 394 КК Білорусі, ст.ст. 126¹, 143¹, 143² КК Грузії тощо.

В якості самостійного злочину шантаж міститься у § 873 «Шантаж» Зводу законів США (Титул 18), ст. 318 КК Голландії та ст. 312-10 КК Франції ст. 312-10. При цьому, відповідно до положень ст. 284 розділу XVIII «Злочини проти свободи особи» та ст. 318 розділу XXIII «Вимагання та шантаж» КК Голландії, §266 глави 25 «Вимагання та пограбування» КК Норвегії кримінальне переслідування матиме місце тут лише після скарги особи, проти якою було вчинений злочин.

В якості способу вчинення злочину шантаж передбачений у складі вимагання, примушування до дій сексуального характеру, торгівлі людьми, примушування давати неправдивих показань в суді, насильства в сім'ї тощо. Як правило, він вказується в альтернативі з іншими способами вчинення злочину такими як з насильство, погроза насильством та погроза знищенням або пошкодженням майна.

Погрози моральною шкодою, які входять до складу шантажистських дій мають достатню поширеність різноманіття їх формулювання. Наприклад, як «погроза повідомити або відмова від повідомлення про порушення законів США» (Звід законів США), «погроза повідомлення конфіденційної інформації» (КК Молдови), «погроза проти честі» (КК Японії, Австрії), «погроза усним наклепом або пасквільною дифамациєю» (КК Голландії), «погроза розголошення секретів» (КК Аргентини, Голландії, Таїланду), «погроза репутації» (КК Таїланду), «погроза репутації або приватному життю» (Закон про кримінальне право Ізраїлю), «погроза розкриття або розповсюдження відомостей, що відносяться до приватного життя або сімейним відносинам, які невідомі громадськості та можуть завдати шкоди репутації або інтересам потерпілого» (КК Іспанії), «погроза викриття або розголосити з певною метою факти, відомості, секретну інформацію, цінні папери, матеріальні цінності, грошові кошти, які можуть скомпрометувати, зганьбити кого-небудь» (КК Франції), «погроза розголошення ганебних відомостей» (КК Швеції, Молдова, Грузії), «погроза розголошення наклепницьких або оголошення інших відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці» (КК Білорусі).

В українському законодавстві шантаж вперше з'являється в ст. 195 КК України 1922 року в якості самостійного злочину, де шантажем визнавався спосіб вимагання, поєднаний із погрозою розголосити відомості, що ганьблять потерпілого або повідомити органи влади про вчинення ним протизаконного діяння. Потім, в ст. 188 КК України 1927 року шантаж втрачає своє самостійного значення і розглядався складовим елементом вимагання. В КК України 1960 року термін «шантаж» не вживався, але з аналізу ст.ст. 86², 144 та ст. 180 можна зробити висновок, що під ним передбачалося: або вимога передачі чужого майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою розголошення свідчень, що ганьблять потерпілого чи близьких до нього осіб (вимагання), або створення умов, які перешкоджають з'явленню свідка, потерпілого чи експерта до суду, до органів попереднього слідства чи дізнання під погрозою розповсюдження свідчень, що ганьблять потерпілого.

У чинному КК України 2001 року, на відміну від КК 1960 року, у ст. 120 «Доведення до самогубства», ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», ст. 258¹ «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» вже міститься пряма вказівка на шантаж, як на один із способів вчинення даних злочинів. В якості самостійного злочину шантаж зараз не передбачений.

Крім того, в ч. 3 ст. 154 КК «Примушування до вступу в статевий зв'язок» і ст. 386 КК «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновків» говориться про вчинення цих злочинів під погрозою розголошення відомостей, які ганьблять потерпілих чи їх близьких родичів, а в ст. 189 КК «Вимагання» про погрозу розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Така погроза закріплена в цих складах злочину в якості засобу досягнення бажаної винною особою мети, та в сукупності із приєднаною до неї вимогою складає поняття «шантаж». З цього можна зробити висновок, що у всіх вище зазначених випадках законодавець також має на увазі саме шантаж, як один із способів вчинення даних злочинів. Отже, це дає підстави стверджувати, що законодавець не тільки прямо закріпив у КК 2001 року поняття «шантаж», але дещо розширив його зміст, передбачивши різного роду погрози спричинення моральною шкоди поєднані з будь-які вимоги до потерпілого.

Виступаючи обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, шантаж може бути лише альтернативним способом його вчинення поруч з обманом /ст.ст. 149, 258¹, 303 КК/, погрозою фізичної шкоди (вбивством, насильством /ст.ст. 189, 386 КК/), погрозою майновою шкоди (погрози вилучення, знищення або пошкодження майна /ст.ст. 154, 189, 386 КК/) або погрозою іншої шкоди (обмеження прав, свобод або законних інтересів /ст. 189 КК/) тощо.

В одних випадках законодавець відносить шантаж до ознак основного складу злочину, в інших – кваліфікованого. Наприклад, останнє має місце за ч. 2 ст. 258¹ КК; ч. 2 та 3 ст.ст. 120, 149 КК; ч. 2, 3 та 4 ст.ст. 189, 303 КК. За змістом ст. 386 КК погроза розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого передбачена лише в основному складі злочину, а за ст. 154 КК – лише в якості ознаки кваліфікованого складу злочину.

Є випадки, коли шантаж виступає ознакою «формального» складу злочину (ст.ст. 149; 154 ч. 3; 189; 258¹; 303; 386 КК). У «матеріальних» складах він передбачений ст.ст. 120; 149 ч. 3; 189 ч. 2, 3, 4; 303 ч. 4 КК. В останньому випадку шантаж, в якості засобу досягнення бажаної мети, знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку із наслідками, що вказані в законі. Відсутність такого зв'язку не дає можливості вести мову про те, що вчинене шантажистом діяння являє собою єдиний злочин. У розвитку причинно-наслідкового зв'язку шантаж повинен попереджати у часі злочинні наслідки. У «формальних» же конструкціях складах злочину, які містяться із двох шантажистських дій відповідна погроза застосовується одночасно в процесі вчинення вказаних дій або попереджає пред'явлену шантажистом вимогу (при вимаганні, примушуванні до вступу в статевий зв'язок тощо).

Під час вчинення своїх дій шантажист залякує потерпілого скоєнням як злочинного діяння, тобто такого, яке взяте окремо само по собі, є самостійним злочином (наприклад, завідомо

неправдиве повідомлення про вчинення злочину /ст. 383 КК/), так і діям не злочинним (правомірним) (наприклад, дифамація). Зміст погроз при шантажі ширше погроз насильством, або погроз знищенням або пошкодження майна, які пов'язані з обіцянням спричиненням лише протиправного зла [4, с. 84].

До особливостей шантажу можна віднести і той факт, що погрози викриттям викликають іноді у потерпілого не стільки почуття страху, скільки переконання у вигідності купити мовчання винного [3, с. 74] як гарантію того, що відомості, які компроментують або ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб не будуть розголошені і не стануть відомі іншим особам, яким до цього часу вони були невідомі.

Шантажистським погрозам, тобто погрозам розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці та погрозам розголошення відомостей, які ганьблять потерпілого, притаманна за рівних обставин менша суспільна небезпека, ніж іншим погрозам – погрозам фізичною та матеріальною шкоди. Різниця у небезпеці цих погроз відображено, наприклад, у КК Голландії (ст. 284), Норвегії (§ 266), Франції (ст. 312-10), де встановлюються менш суворі покарання за шантаж. Чинним КК України диференціації відповідальності в залежності від характеру погрози невідома і суду надається можливість враховувати її лише при призначенні покарання за примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК), вимагання (ст. 189 КК), а також відносно погроз, передбачених у ст. 386 КК. Необхідно встановити, які саме відомості належить вважати такими, які потерпілий бажає зберегти у таємниці та відомості, що ганьблять його.

Під відомостями, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, слід розуміти будь-які факти із минулого або сьогочасного життя потерпілого чи його близьких родичів (навіть вже померлих), розголошення яких може спричинити шкоду їхній честі та гідності. Такі відомості можуть стосуватися як поведінки самого потерпілого чи його родичів, так і інших життєвих обставин, до яких хтось із них був причетний. Розголошені відомості можуть бути такими, що ганьблять потерпілого, а можуть і не мати такої ознаки. Тому за змістом погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, є дещо ширшою ніж погроза розголосити відомості, які ганьблять потерпілого.

Судова практика обґрунтовано розглядає як шантаж і погрозу розголосити особисті таємниці потерпілого, наприклад, таємницю усиновлення (удочеріння), відомості про проведення медичного огляду чи наявність медичного діагнозу. Рівною мірою сюди можна віднести і погрозу розголосити відомості про вчинення або причетність до вчинення будь-якого злочину. Адже такі факти можуть кинути тінь на репутацію потерпілого чи його близьких, зруйнувати їм кар'єру, особисте життя тощо. При цьому не має значення характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, можливість притягнення до кримінальної відповідальності або звільнення від неї, наприклад, у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК), закінченням строків давності (ст. 49 КК) тощо.

Так, «особа 2» була визнана винною у вимаганні, яка з метою незаконного придбання майна потерпілого («особа 3») шантажувала останнього погрозами заявити в органи міліції (поліцію) про те, що потерпілий вчинив в минулому злочин [5]. Тим самим, судом був встановлений факт здійснення вимагання із застосуванням погрози розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці.

Така погроза мала своє законодавче закріплення, наприклад, у ст. 195 КК України 1922 року, де йдеться про погрозу повідомити владу про протизаконне діяння. Зараз, вона міститься в § 266 п. 2 КК Норвегії – про погрозу обвинуваченням або заявою з приводу кримінального діяння, в ст. 284 КК Тунісу – про погрозу викриття або звинувачення, в ст. 169 КК Аргентини – про погрозу пред'явленням обвинувачення, що ганьбить гідність, в ст. 281 п. 28 УК Данії – про погрозу порушенням неправдивого обвинувачення у злочинній або ганебній поведінці, в § 155.05.Е штату Нью-Йорк – про погрозу обвинувачення у вчиненні злочину або інсценувати умови, при яких таке обвинувачення буде пред'явлено, в ст. 4 п. 4 КК Швеції – про погрозу кримінальним переслідуванням або обвинуваченням іншої особи у вчиненні злочину.

Крім погрози розголосити відомості про вчинений злочин, до шантажу можна також віднести і обіцянки оголосити про вчинене потерпілим чи його близькими інше правопорушення. Дійсно, таке розголошення іноді може бути дуже небажаним для потерпілого, зокрема, якщо особа була звільнена від покарання з випробуванням (ст. 75-79 КК), то будь-яке розголошення факту вчинення нею адміністративного чи дисциплінарного проступку може потягти за собою скасування звільнення від покарання і направлення її для реального відбування покарання, призначеного за вироком суду.

Ступінь достовірності (дійсності або помилковості) даних відомостей для наявності шантажу значення не має [6, с. 6]. При шантажі вирішальним є не ступінь достовірності відомостей, які погрожує розповсюдити шантажист, а те, що потерпілий бажає зберегти їх у таємниці або вони носять ганебний характер для нього.

Поняття відомостей, які «ганьблять потерпілого» в літературі трактується різним чином. Наприклад, Я.М. Брайнін відносить до таких, що ганьблять, відомості, які здатні «спричинити шкоду репутації потерпілого» [7, с. 87]. М.С. Таганцев також говорить про обставини, які знеславлюють честь потерпілого або члена його родини [8, с. 920]. З цими думками варто погодитись, адже погроза при шантажі містить у собі посягання, які є небезпечними для таких особистих благ людини, як честь, гідність, добре ім'я, репутація тощо [9, с. 202].

Таке твердження також впливає із етимологічного тлумачення слова «ганьба», тобто безчестя, недобра слава, паплюження, ганебне, принизливе становище, яке викликає презирство і зневагу [10, с. 570]. Ймовірно, аналогічними мотивами керувався і законодавець при визнанні шантажу кримінально-карним діянням. З цього приводу у КК Франції (ст. 312-10) зазначено, що шантаж утворюють погрози викрити або розголосити з певною метою факти, відомості ..., які можуть скомпрометувати, зганьбити когось. Тому погрози порушенням честі та гідності є типовими видами погроз при шантажі. Таким чином можна вважати, що змістом «відомостей, які ганьблять» охоплюються будь-які непривабливі подробиці особистого життя, інтимних його сторін, професійної, службової, громадської діяльності потерпілого, а також інші обставини, які стосуються його чи близьких до нього осіб.

В то же час, слід зазначити, що не кожне посягання на честь та гідність особи, яку шантажують, є таким, що її ганьбить. Тому не можуть розглядатися як шантаж за ч. 2 ст. 154 КК та ст. 386 КК погрози образою. Образа за своєю сутністю не має на меті зганьбити добре ім'я потерпілого, а спрямована лише на те щоб його скривдити чи принизити.

Визнання тих чи інших відомостей такими, що ганьблять, є питанням конкретного факту, який розглядається судом на підставі зібраних у справі доказів. Відносно того, якими критеріями при цьому слід керуватися в літературі єдності немає. Так, на думку М.С. Таганцева при визначенні ганебного характеру даних відомостей вирішальне значення мають погляди, які існують у суспільстві, причому слід брати до уваги особливості оточення, до якого належить потерпілий [8, с. 920]. Інакше кажучи, при оцінюванні відомостей, як таких, що ганьблять пропонується виходити із об'єктивного критерію. Протилежну точку зору висловлював М.М. Гродзинський [11, с. 436] та інші. Згідно з їх поглядами, оцінка характеру відомостей, які підлягають розголошенню, повністю залежить від суб'єктивного ставлення до них самого потерпілого, тобто визначальним визнавався суб'єктивний критерій.

Наведені погляди є діаметрально протилежними і не зовсім коректними. Так, врахування лише об'єктивного критерію не дає можливості охопити поняттям шантаж ті види погроз, які за змістом начебто і не містять ганебних відомостей, але «межують» з ними. Тут маються на увазі обставини, які «кидають тінь» на минуле або сьогодення потерпілого, тобто мають лише відтінок, певний «наліт» ганебності. З огляду на мораль, яка панує у суспільстві, до таких суміжних фактів належить, наприклад, наявність у особи, яку шантажують, венеричного захворювання або СНІДу, що ставить під сумнів пристойність її статевої зв'язки та інше.

Таким чином, на наш погляд, перша точка зору штучно звужує можливі межі шантажу. З іншого боку, зведення цього діяння лише до суб'єктивних оцінок потерпілого надмірно розширює зміст погроз при шантажі. Запропонований суб'єктивний критерій у визначенні шантажу страждає відсутністю чіткого розмежування між злочинним і незлочинним, породжує ускладнення в однаковому розумінні ознак цього діяння у всіх випадках його вчинення. Караність дій шантажиста не повинна повністю ставитися у залежність від сприйняття змісту погрози конкретним потерпілим, що породжує труднощі у однаковому розумінні шантажу. Це створює основу для корекції його меж залежно до конкретного потерпілого, взятого окремо. Однак, караність діяння шантажиста не повинне ставити у таку залежність. В особі потерпілого «закон має справу з абстрактною особистістю» [12, с. 4]. Тому, в ряді випадків може виникати небезпека для зловживання з боку потерпілого по захисту своїх правоохоронюваних благ, яка явно перебільшує домагання на повагу в суспільстві. Коли обставини, розголошення яких погрожує винний і які об'єктивно не містять у собі нічого поганого (наприклад, погроза розповсюдити відомості про те, що потерпілий таємно від усіх вважає себе нащадком знатного роду і не хоче, щоб про це дізналось його оточення), потрібно буде розглядати як ганебні, лише з огляду на те, що їх такими вважає сам потерпілий. Як справедливо зазначається в літературі «закон, охороняючи від свавілля не може санкціонувати свавілля» [2, с. 351].

Для усунення вказаних протиріч в науці кримінального права було запропоновано компромісне вирішення питання. Так, П.С. Матишевський [13, с. 393] вважав, що оцінку відомостей, як ганебних необхідно здійснювати виходячи із вимог моралі, а також із врахуванням і суб'єктивного до них ставлення самого потерпілого. Інші висловили думку, що у визначенні того, носять відомості ганебний характер чи ні, належить здійснювати з пози-

ції шантажиста [14, с. 189]. Адже, найбільш ближче підійшли у вирішенні цього питання ті автори (В.М. Куц [15, с. 35] та інші), які поряд із об'єктивним критерієм беруть до уваги і суб'єктивні оцінки як потерпілого, так і шантажиста.

Такий підхід дозволяє найповніше враховувати особливості шантажу у кожному випадку його вчинення. У зв'язку з цим певне значення набуває встановлення характеру взаємовідносин винного і потерпілого при шантажі. Досить часто саме на індивідуальних якостях сприйняття потерпілого і будується розрахунок шантажиста. Саме це найчастіше і визначає вибір ефективного (з точки зору винного) засобу примушування.

Будучи обізнаним із таємницями потерпілого чи його близьких, а також погрожуючи зганьбити їхню репутацію, винна особа вважає, що відомості, розголошенням яких вона погрожує, будуть сприйматися потерпілим як такі, що ганьблять, тобто саме так, як того бажає шантажист. Отже сприйняття потерпілого повинно виступати своєрідним «відзеркалюванням» умислу шантажиста.

Таким чином, ґрунтуючись на наведених судженнях, можна запропонувати наступні варіанти вирішення ситуацій, які виникають при кваліфікації діянь, пов'язаних із шантажем:

Винна особа вважає, що відомості, розголошенням яких вона погрожує, не бажані для потерпілого або сприймаються ним, як такі, що його ганьблять, і саме так потерпілий їх і сприймає. В цьому випадку матиме місце шантаж як спосіб вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 120, 149, ч. 2 ст. 154, 189, 258¹, 303 та 386 КК.

2. Шантажист вважає, що відомості, які він погрожує розголосити, потерпілий сприйме як такі, що його ганьблять або забажає зберегти у таємниці, але потерпілий не сприймає їх таким чином. Тут буде наявним замах на вказані злочини.

3. Винна особа не вважає, що відомості, які вона обіцяє розголосити, потерпілий сприйме як такі, що його ганьблять, але потерпілий їх сприймає саме так. В цьому випадку умислом винного не охоплюється бажання спричинити моральну шкоду потерпілому або вразити його честь та гідність шляхом розкриття його таємниці. Отже шантаж як спосіб вчинення вказаних злочинів буде відсутній. В іншому ж випадку мало б місце об'єктивне ставлення.

Під розповсюдженням відомостей (що ганьблять потерпілого та відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці) слід розуміти доведення їх до відома у будь-якій формі (усній, письмовій тощо) необмеженій кількості осіб або хоче б одній особі, від якою потерпілий бажає зберегти ці відомості у таємниці. Ознайомлення сторонніх осіб з ними не бажане для потерпілого, що саме і використовує шантажист у своїх цілях. Погроза доведення виною особою до відома потерпілого відомостей, які ганьблять його без оголошення їх подалі або інформування осіб, яким ці відомості вже відомі, погрозу при шантажі не породжує.

Коли шантажист реалізує виражені у відношенні потерпілому погрози, зміст яких складає протиправне зло, вчинене не охоплюється ні складом вимагання (ст. 189 КК) [16, с. 11], ні складом злочинів, передбачених ст.ст. 120, 258¹, 303 КК. Тому вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів: вимагання (доведення до самогубства, втягування у вчинення терористичного акту, втягування до заняття проституцією) та порушення таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції (ст. 163 КК), роз-

голошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК), завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК) та інші.

Висновки. Проведений аналіз наукових досліджень та законодавчих приписів про шантаж як в Україні, так і за кордоном повинен сприяти вдосконаленню та європейській адаптації українського законодавства з цього приводу, подоланню труднощів, що виникають при кваліфікації вчиненого, а також відмежуванню шантажу за суміжними ознаками.

Література:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до КК України (щодо кримінальної відповідальності за шантаж)» (реєстр. № 8005 від 06.02.2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH66D00A.html).
2. Баженов И. Шантаж как уголовное преступление // Юрид. вестник. Изд-во Моск. город. об-ва. М. : Тип К. Индриха. 1878. № 2, 3. С. 191–208; 340–354.
3. Соловьев С. Шантаж // Журн. Мин. Юст.-СПб.: Тип. Правительств. Сената, 1898 (год пятый). № 6. С. 67–93.
4. Гик Стефан Кримінальний кодекс та Закон про переступства / з поясненнями. Перемишль: друковано накладом автора, 1941. 136 с.
5. Рішення № 52508903 [електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень офіц. веб портал суд. влади України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52508903> // Справа № 1-263/10 від 23.12.2010. Лебединського районного суду Сумської області.
6. П. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» // *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 7. С. 1–8.
7. Брайнин Я.М. Советское уголовное право: Часть Особенная. К. : Изд-во КГУ, 1952. Вып. № 2. 111 с.
8. Таганцев Н.С. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. СПб. : Гос. тип., 1904. 1122 с.
9. Плец М. Шантаж // Журн. Мин. Юст. СПб. : Сенат. тип., 1905 (год одиннадцатый). № 6. С. 195–207.
10. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Т.1. Київ : Аконті, 2000. 910 с.
11. Уголовные кодексы советских республик / Текст и постатейный комментарий под ред. Канарского С.М. Изд. 3-е.-X. : Госиздат Украины, 1928. 588 с.
12. Спасович В.Д. О преступлениях против чести частных лиц по Уложению о Наказаниях 1845 г. // Журнал Мин-ва юстиции. СПб. : Типография Правит. Сената, 1860. Т. 3. С. 3–44.
13. Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. комментарий.-К. : Политиздат Украины, 1978. 683 с.
14. Волков Г.И. Имущественные преступления (Характеристика и комментарий).-X. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1928. 209 с.
15. Куц В.Н. Ответственность за вымогательство // Рад. право. 1986. № 3. С. 33–36.

16. П. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» // *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 12. С. 9–16.

Samoshchenko I. Characteristics of blackmail in the criminal law of Ukraine and foreign countries

Summary. The article deals with the legal regulation of blackmail by its content in criminal law. A historical review of the consolidation of blackmail in the Criminal Code of France of 1810 and the Criminal Code of Ukraine 1922, 1927, 1960 is conducted. This article has an analysis of norms of the Criminal Code of Ukraine of 2001, which contemplates answerability for blackmail and it contains examples of legislative provisions on blackmail in the Criminal Code of foreign countries.

Attention is drawn to the criminal law of Ukraine, where blackmail is considered as a method of committing a crime, provided by art. 120, 149, 258¹, 303, as well as Part 3 of art 154, 189, 386 of the Criminal Code. Blackmail as the independent crime is not defined. Blackmail as the constituent elements of the objective aspect of crime can be the only alternative way of committing it along with the fraud / art. 149, 258¹, 303 of the CC/, by the threat of physical harm (murder, violence / art. 189, 386 CC/), a threat for damage of property (threats of seizure, destruction or damage of property / art. 154, 189, 386 CC/) or threat of other harm (limitation of rights, freedoms or legitimate interests / art. 189 CC/), etc.

The most typical are cases when the blackmail is one of the constituent elements of the formally defined crime (art.art. 149; 154 p. 3; 189; 258¹; 303; 386 CC). Blackmail is the constituent element of the materially defined crimes as provided for in art. 120; 149 p. 3; 189 p. 2,3,4; 303 p. 4 CC; blackmail, as a method of achieving the desired goal, has a causal connection with the consequences provided in the law.

Blackmail's content significance by its assessment of social danger is substantiated. It is noted that one of the features of blackmail is the fact that the threat of disclosure causes the victim not only a sense of fear but also a belief that the buying silence from guilty person can be a guarantee that information that compromises or reproach the victim will not be disclosed and will not become known to other people who are not aware of that information yet.

The interpretation of the meaning of terms “threat of disclosure of information that the victim wants to keep secret” and “the threat of disclosure of information that disgraces the victim” is given. This study is supported by examples from modern judicial practice. The article proposes the solutions on the application of criminal law norms on blackmail in the process of qualification of the committed crime.

Key words: definition of blackmail, blackmail as a mean of committing a crime, the threat of distribution of information, which disgrace the victim or which the victim wants to keep secret.

*Ізраєлян А. О.,**аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ, ЯКЩО ПОТЕРПІЛИМ Є НЕПОВНОЛІТНЯ ОСОБА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, якщо потерпілий є неповнолітньою особою. На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства, наукової літератури обґрунтовано, що недоцільно позбавляти неповнолітніх потерпілих права на примирення.

Примирення між винним і потерпілим є свого роду угодою між ними, розглянуто галузеве законодавство на предмет того, з якого віку особа набуває права самостійно здійснювати ті чи інші дії. Зроблено висновок, що цілком обґрунтовано осіб, які досягли 16 років, визнати самостійними суб'єктами примирення, надавши таким потерпілим право самостійно вирішувати питання примирення з обвинуваченим.

Саме волевиявлення такого неповнолітнього потерпілого має бути вирішальним з точки зору можливості застосування ст. 46 КК України. Особи у віці до 16 років мають часткову кримінальну дієздатність і тому не можуть виступати самостійними суб'єктами примирення. Якщо неповнолітній досяг 14 років, він може брати участь у примирювальній процедурі самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Особи до 14 років, на нашу думку, повинні брати участь у примирювальній процедурі лише разом із законним представником. Примирення не допускається у разі незгоди неповнолітнього потерпілого.

Участь законного представника ніяким чином не виключає того, що неповнолітній потерпілий реалізує своє право на примирення. Думка неповнолітнього потерпілого є вирішальною, сам неповнолітній потерпілий виражати свою волю. Участь законного представника натомість є додатковою гарантією.

Примирення не допускається у випадку заперечення законного представника проти примирення, крім випадків якщо останній виступає проти примирення з мотивів, які, на думку суду, не заслуговують на увагу.

Ключові слова: право на примирення, неповнолітній потерпілий, звільнення від кримінальної відповідальності.

Постановка проблеми. Невідворотність кримінальної відповідальності є одним з важливих принципів кримінального права. Поряд із цим, сучасна кримінально правова політика України орієнтована в першу чергу на досягнення цілей та завдань кримінального права найменш репресивними заходами. Саме тому, в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) передбачено, а на практиці часто застосовується звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності викликає особливий інтерес серед науковців. Особливо це сто-

сується звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, що пояснюється розширенням диспозитивних засад в кримінальному праві та кримінальному процесі. Поряд з цим, ряд питань і досі залишаються малодослідженими.

Метою статті є розкриття особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, якщо потерпілий є неповнолітньою особою.

Виклад основного матеріалу. В постанові Великої Палати Верховного Суду України у справі № 439/397/17 (провадження № 13-66кс18) від 16 січня 2019 року (далі – Постанова) [1] зазначено, що слід розмежовувати поняття «потерпілий» у матеріальному кримінальному праві та у кримінальному процесі. У кримінально-правовому розумінні потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та / або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння).

У Постанові зазначено, що поняття «потерпілий», яке використано у ст. 46 КК України, вжито саме у його кримінально-правовому розумінні, а не кримінально-процесуальному. Особа у кримінально-правовому розумінні є потерпілим з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а не з моменту подання нею відповідної заяви, як це передбачено у ч. 2 ст. 55 Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК України). Таким чином, потерпілий у кримінально-правовому розумінні як жертва посягання з'являється вже з моменту вчинення цього посягання, незалежно від того, чи закріплений (юридично легалізований) такий статус процесуально.

Відповідно до ст. 24 Цивільного кодексу України фізичною особою вважається людина. Враховуючи положення вітчизняного законодавства, передусім Конституцію України потерпілими можуть бути не тільки громадяни України, але й іноземець та особа без громадянства. Крім того, у ч. 1 ст. 1 КК України передбачено, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорона прав і свобод людини і громадянина.

У науці кримінального права є загальновізнаною теза про те, що факт вчинення злочину породжує кримінально-правові відносини між особою, яка його вчинила, з одного боку, і державою – з іншого.

І.І. Чугуніков зазначає, що вчені практично солідарні при визначенні кримінальних правовідносин кримінальне право регулює відносини «державо-злочинець». Обумовлено це майже однотайним розумінням кримінального права як системи норм, що виконують виключно охоронну функцію, внаслідок чого предметом кримінального права є антисоціальні

відносини, які виникають у результаті вчинення злочину [2]. Поряд із цим, потерпілий від злочину, за такого підходу не є суб'єктом таких відносин.

Вчені, які комплексно досліджували інститут, потерпілим від злочину в кримінальному праві не розглядають останнього як суб'єкта кримінально-правових відносин (Т.І. Присяжнюк, М.В. Сенаторов). Права та обов'язки, якими можуть наділятися суб'єкти кримінально-правових відносин, передбачені окремими нормами КК України. Стаття 1 КК України наділяє суб'єктів відповідними правами та юридичними обов'язками і тим самим уточнює межі кримінальної правосуб'єктності, а також межі здійснення прав, наданих законом про кримінальну відповідальність.

Загальна правоздатність – принципова можливість особи мати будь-які права і обов'язки, що передбачені чинним законодавством, хоча фактично володіти ними вона може лише за відомих обставин. Таким чином, загальна правоздатність – це придбання прав взагалі, нею володіють всі фізичні особи. Галузева правоздатність – можливість набувати права в тих чи інших галузях права.

У КК України не передбачено поняття кримінальної правосуб'єктності, що за аналогією з цивільним законодавством включає в себе кримінальну правоздатність, кримінальну дієздатність та кримінальну деліктоздатність. В свою чергу, наявність у особи кримінальної правосуб'єктності створює можливість для суб'єкта бути учасником кримінально-правових відносин. Суб'єктами кримінальних правовідносин можуть бути тільки суб'єкти кримінального права, але не кожен суб'єкт кримінального права є учасником конкретних кримінально-правових відносин [3].

Відповідно до вітчизняного законодавства загальна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження та припиняється у момент її смерті. При цьому здатність мати окремі права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку.

Будь-яка людина може бути потерпілим, не залежно від віку, фізичного або психічного стану. Поряд із цим галузева правоздатність означає можливість бути тим або іншим учасником кримінальних правовідносин та є похідною від загальної правоздатності. У цьому аспекті виникає питання, з якого ж віку фізична особа має право на примирення.

У науковій літературі думки щодо вказаного питання різняться. Так, одна група вчених, серед яких О.О. Дудоров, вважають, що право на примирення – це матеріальне право особи, яке не може бути передано представнику, оскільки кримінальне право не знає інституту представництва. У зв'язку з цим законні представники відповідних потерпілих не вправі здійснювати належні останнім матеріальні права і бути суб'єктами примирення, врегульованого кримінальним законом.

Якщо потерпілими виступають малолітні особи чи особи, які за своїм психічним станом не можуть адекватно використовувати належні їм права, пропонується виходити з презумпції їх незгоди з примиренням. Якщо посягання вчинено проти такого потерпілого, це свідчить про більшу суспільну небезпеку особи, у зв'язку з чим її звільнення від кримінальної відповідальності є безпідставним [4, с. 75].

У вищезгаданій Постанові також зазначено, що саме потерпілий (тобто особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо спричинено шкоду) може виразити свою волю

про прощення винного, на підставі чого приймається рішення про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 46 КК України. Право на примирення у ст. 46 КК України – це особисте право потерпілого. Воно не може бути ніким присвоєне та не може бути нікому делеговане. Таке право є природним правом людини, нерозривно пов'язаним із нею, та похідним від інших прав людини, зокрема права на життя.

Використання права на примирення іншими особами (в тому числі визнаними потерпілими від кримінального правопорушення у кримінально-процесуальному сенсі) є неможливим, оскільки таке право тісно пов'язане з особою, яка безпосередньо постраждала внаслідок вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Під час примирення лише сам потерпілий може виражати свою волю, а не інші особи, які є його представниками або правонаступниками. Звільняючи особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, ураховуючи вираження волі потерпілим щодо прощення винного, відбувається своєрідне повернення потерпілого у попередній стан, який існував до вчинення відносно нього кримінального правопорушення.

Постанова визначає, що суд враховує положення ст. 59 КПК України, відповідно до якого у разі, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник. Хоча в Постанові немає чіткої відповіді на питання чи може законний представник реалізувати замість потерпілого права на примирення, поряд з цим суд і не виключає таку можливість.

Відповідно до ч. 4 ст. 56 КПК України, на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК України випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження. Тобто про законних представників у цьому випадку не йдеться.

Водночас, Постанова Пленум Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 11.12.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» [5] зазначено, що угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. Якщо неповнолітній досяг 16-річного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом. Укладення угоди у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається. Такий підхід слід використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним/обвинуваченим.

Деякі автори вважають, що потерпілі у віці 16-17 років можуть самостійно здійснювати свої права і обов'язки. Інші припускають, що особи, які досягли віку 14 років, можуть приймати рішення про примирення, однак заяву про примирення, яка надійшла від 14-15-річного потерпілого, може служити під-

ставою для припинення справи лише при підтвердженні цього факту його законним представником.

Враховуючи, що примирення між винним і потерпілим є свого роду угодою між ними, вважливо розглянути галузеве законодавство на предмет того, з якого віку особа набуває права самостійно здійснювати ті чи інші дії. Так, відповідно до ст. 31 Цивільного кодексу України (далі ЦКУ) фізична особа, яка не досягла 14 років (малолітня особа), має право: 1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини; 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

В свою чергу відповідно до ст. 32 ЦКУ фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок). Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків (усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування відповідно до закону.

Ст. 33 ЦКУ передбачає, що неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник. Ст. 1179 ЦК України закріплює, що особа у віці від 14 до 18 років відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах.

Відповідно до ст. 35 ЦКУ повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Крім того, фізична особа, яка досягла 16 років, має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я (ст. 295 ЦКУ). Особа, яка досягла 16 років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України (313 ЦКУ).

Поряд з цим, відповідно до ст. 18 Сімейного кодексу України (далі СКУ) кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Якщо батьки проживають

окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (ст. 160 СКУ). Якщо дитина досягла 14 років, вона бере участь в укладенні договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо) (ст. 190 СКУ).

Згідно з Кодексом законів про працю України не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-ного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

Відповідно до ст. 47 Цивільного процесуального кодексу України неповнолітні особи віком від 14 до 18 років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

Відповідно до ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. За скоєння низки злочинів підлягають кримінальній відповідальності і особи, які досягли віку 14 років.

У вітчизняному галузевому законодавстві фігурує декілька вікових меж, так це особи до 14 років, особи 14-16 років, особи 16-18 років та повнолітні особи. Хоча з досягненням вже з 14 років, законодавець наділяє таких осіб чималим обсягом дієздатності, проте саме з 16 років законодавець наділяє осіб достатнім обсягом дієздатності щоб можна було визначити таку особу самостійним суб'єктом примирення в рамках кримінального права. Такий висновок робимо передусім з того, що саме починаючи з 16 років, особа самостійно може обернути місце свого проживання, вона має право займатися підприємницькою діяльністю, допускається прийняття на роботу, має право на вільний самостійний виїзд за межі України, крім того така особа є суб'єктом кримінальної відповідальності.

У вищезазначеній Постанові ВП ВСУ 2019 р. зазначено, що під час примирення лише сам потерпілий може виражати свою волю, а не інші особи, які є його представниками або правонаступниками. Зазначені положення суд наводить вказуючи на неможливість звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України за вчинення кримінального правопорушення внаслідок якого потерпілому заподіяна смерть.

У свою чергу з неповнолітньою особою справа дещо інша. Так, відповідно до ст. 10 КПК України певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями (ст. 44 КПК України). Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник (ч. 1 ст. 59 КПК України). Питання

участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями ст.44 КПК України (ч. 2 ст. 59 КПК України).

Наявність законного представника ніяким чином не виключає того, що неповнолітній потерпілий реалізує своє право на примирення. Думка неповнолітнього потерпілого є вирішальною, сам неповнолітній потерпілий виражати свою волю. Участь законного представника натомість зводиться до того, щоб належним чином були представлені права потерпілого неповнолітнього.

Слід окремо зауважити, що в пункті 7 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, що прийнята ООН 29 листопада 1985 року (Декларація не ратифікована Україною, має рекомендаційний характер) зазначено, що у тих випадках, коли це необхідно, варто використовувати неофіційні механізми врегулювання спорів, включаючи посередництво, для того, щоб сприяти примиренню і наданню відшкодування потерпілим [6].

Якщо розглянути із даного питання законодавство зарубіжних країн, то наприклад в КК Республіки Армнії, КК Білоруської Республіки, КК Азербайджанської Республіки, так само і як КК України не передбачають ніяких законодавчих положень щодо особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у разі коли потерпілим є неповнолітня особа.

Поряд з цим, у КК Молдови зазначено, що примирення як акт, за допомогою якого усувається кримінальна відповідальність за певні злочини, здійснюється особисто. Відносно недієздатних осіб примирення здійснюється їх законними представниками. Обмежено дієздатні особи здійснюють примирення за згодою осіб, передбачених законом. У КК Латвії передбачено, що особа, яка вчинила кримінальний проступок щодо неповнолітнього, не підлягає звільненню від кримінальної відповідальності на підставі мирової угоди.

У ст. КК Іспанії передбачено, що у справах про злочини і проступки проти неповнолітніх і недієздатних, суд, враховуючи думку прокуратури, може відхилити вибачення винних законними представниками неповнолітніх або недієздатних.

Висновки. На думку автора, осіб, які досягли 16 років, слід визнати самостійними суб'єктами примирення, надавши таким потерпілим право самостійно вирішувати питання примирення з обвинуваченим. Саме волевиявлення такого неповнолітнього потерпілого має бути вирішальним з точки зору можливості застосування ст. 46 КК України.

Що стосується осіб у віці до 16 років, то такі особи мають часткову кримінальну дієздатність і тому не можуть виступати самостійними суб'єктами примирення. При цьому якщо неповнолітній досяг 14 років, він може брати участь у примірювальній процедурі самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Особи до 14 років повинні брати участь у примірювальній процедурі лише разом із законним представником. Примирення не допускається у разі незгоди неповнолітнього потерпілого.

Автор підтримує позицію О. Дроздова, В. Гутнік в аспекті необхідності закріпити в КПК України положення про те, що винний може примиритись безпосередньо з неповнолітнім або обмежено дієздатним і без згоди законних представників, якщо останні виступають проти примирення з мотивів, які не заслуговують на увагу [7, с. 60–61].

Вищезазначений підхід щодо реалізації права на примирення неповнолітніми потерпілими є оптимальним та таким, що відповідає природі примирення та інтересам суб'єктів кримінально-правових відносин.

Література:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі №439/397/17 (провадження № 13-66кк18). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79298600>.
2. Чугуніков І.І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Одес. нац. юрид. акад., 2001. 23 с.
3. Митрофанов І. Суб'єкти відновлювальних кримінально-правових відносин. Режим доступу: <http://www.pravnik.info/urukrain/1201-sub-yekti-vidnovlyuvalnix-kriminalno-pravovix-vi.dnosin.html>
4. Дудоров О.О. Про проблеми кримінально-правового примирення *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2003. С. 73–77.
5. Постанова пленум Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 11.12.2015. № 13. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.
6. Декларація основних принципів правосуддя для держав стосовно злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
7. Дроздов О. Правове регулювання звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим у сфері кримінального судочинства. *Юрид. журнал*. 2006. № 6 (48). С. 57–63.

Israeli A. Features of exemption from criminal liability due to reconciliation of an offender and a victim if the victim is a minor

Summary. The article is devoted to the research of characteristics of exemption from criminal liability due to the reconciliation of the offender and the victim. Based on the analysis of domestic and foreign legislature, scientific literature it is claimed that it is not reasonable to deprive minor victims of the right to reconciliation.

Considering that reconciliation between an offender and a victim is some sort of a deal between them, branch legislation was analyzed to determine the age from which a person may independently take certain actions. It is concluded that 16-years-old persons are autonomous, independent parties of reconciliation and therefore such victims have the right to make decisions on reconciliation with the offender independently.

It is the will of such minor victim that should be decisive when applying Article 46 of Criminal Code of Ukraine. Persons aged below 16, have partial criminal capacity and therefore cannot act independently in reconciliation proceedings. Furthermore, if a minor is 14 years old, he can take part in reconciliation proceedings independently, however, the authorization of a legal representative is needed. Persons aged below 14 can take part in reconciliation proceedings, in our opinion, only accompanied by his/her legal representative. The reconciliation shall not be allowed in case of a minor victim's objection.

Participation of legal representative in no way excludes that a minor victim enjoys his/her right to reconciliation. The minor victim's will is decisive, he/she can act independently. The participation of a legal representative is the additional guarantee.

The reconciliation shall not be allowed in case of a legal person objection to reconciliation, save for legal representative objection is based on reasons that are not worthy of attention, in the view of a court.

Key words: right to reconciliation, minor victim, exemption from criminal liability.

Самокиш І. В.,

головний спеціаліст

Головного управління Держгеокадастру в Одеській області

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. Автор аналізує питання об'єктивної сторони злочинів проти власності за законодавством України та країн Східної Європи. З метою дослідження автор розподілив досліджувані країни на кілька груп: 1) країни Східної Європи пострадянського простору; 2) країни Східної Європи, які не пов'язані з радянським періодом розвитку державності. Робиться висновок про спільність характерних ознак злочинів такої категорії для законодавства країн Східної Європи пострадянського простору.

Об'єктивна сторона злочинів проти власності за КК РБ, РФ, України характеризується, як правило, активними діями, що спричиняють матеріальну шкоду окремій особі, кільком особам, державі, тощо. Такі дії вчиняються певним способом. Спосіб вчинення злочинів проти власності є формою вияву злочинного діяння і тісно пов'язаний із таким діянням.

Більша частина злочинів проти власності характеризується матеріальним складом, за виключенням деяких злочинів (наприклад, вимагання). Лише деякі склади (наприклад, необережне знищення або пошкодження майна) можуть вчинятися шляхом бездіяльності.

Для групи країн Східної Європи пострадянського простору характерною є наявність самостійних складів злочинів грабежу і розбою. Розбій як усичений склад. Для групи країн Східної Європи, які не пов'язані з радянським періодом розвитку державності, характерна відсутність двох самостійних складів злочинів грабежу та розбою.

Для законодавства групи країн Східної Європи є характерним наявність самостійного складу злочину – розбійницька крадіжка, яка з об'єктивної сторони характеризується активними діями, що розпочалися як таємне викрадення чужого майна, але в процесі вчинення злочину «переросли» у відкрите викрадення чужого майна. Для країн першої групи такий злочин не відомий. За роз'ясненнями Пленумів Верховних Судів відповідних країн такі дії слід кваліфікувати залежно від дій винного як грабіж або розбій.

Ключові слова: злочини проти власності, крадіжка, розбій, вимагання, розкрадання, викрадення.

Постановка проблеми. Об'єктивна сторона злочинів проти власності характеризується, як правило, активними діями, які безпосередньо заподіюють майнову шкоду окремій особі, колективу чи державі. Ці дії вчиняються певним способом.

Розкрадання за Кримінальним кодексом (далі – КК) України 1960 р. вживалося як родове поняття, що об'єднувало крадіжку, грабіж, розбій тощо. Хоча в чинному КК України таке поняття прямо не вживається, в теорії кримінального права воно використовується. Форми розкрадання розрізняють за способом вчинення (таємно, відкрито, шляхом обману, із використанням насильства тощо). Як зазначає П.С. Матишевський, саме спосіб вчинення злочину дозволяє відмежувати його від таких служ-

бових злочинів, якими є зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) або службове підроблення (ст. 366).

Дослідженням питань кримінально-правової охорони власності займався чимало вчених, серед них: Л.М. Демидова, Ю.А. Дорохіна, В.П. Ємельянов, Є.Л. Стрельцов, А.М. Соловйова, В.Я. Тацій та інші відомі вчені. Питання кримінально-правової охорони власності в країнах Східної Європи ще не були предметом окремого комплексного наукового дослідження.

Метою статті є дослідження об'єктивної сторони злочинів проти власності за законодавством України та країн Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідальність за злочини проти власності у КК Болгарії передбачена в главі 5, яка має назву «Злочини проти власності». Розпочинається глава розділом 1, який встановлює відповідальність за крадіжку [1].

КК Болгарії (глава 5 Особливої частини) виокремлює такі злочини проти власності: 1) крадіжка; 2) розбій; 3) привласнення; 4) обман; 5) вимагання; 6) приховування майна; 7) знищення і пошкодження майна; 8) зловживання довірою (зазначена глава містить вісім відповідних розділів). Особливості регламентації кримінальної відповідальності за ці злочини такі. Об'єктивна сторона крадіжки за КК Болгарії полягає у активних діях. Це вилучення чужої рухомої речі з володіння іншої особи без його згоди з наміром протизаконного заволодіння нею (ст. 194). Йдеться про крадіжку і тоді, коли винний має право на частину цієї речі.

Поняття «грабіж» КК Болгарії не містить. Натомість розбій вважеться вилучення чужої рухомої речі з володіння іншої особи з наміром незаконного заволодіння нею шляхом застосування насильства, погрози або шляхом попереднього приведення особи у безпорадний чи беззахисний стан, а так само крадіжка, при вчиненні якої винний, будучи захопленим на місці злочину, застосовує насильство чи погрозу для утримання викраденої речі (ст. 198 Болгарії).

Привласнення, за КК Болгарії, поділяється на посадове (ст.ст. 201–205) і таке, що вчиняє особа, яка володіє чужою річчю або охороняє її (ст. 206), а також привласнення знайденої, такої, що випадково чи помилково опинилась у винного, речі (ст. 207) і привласнення скарбу (ст. 208). В останніх двох випадках значення мають строки: привласнення є караним, якщо особа протягом тижня (у ст. 207) або двох тижнів (у ст. 208) не повідомила про знахідку.

За статтею 213 КК Болгарії караються дії: 1) руйнування, 2) пошкодження, 3) знищення власного застрахованого майна з метою обману.

У КК Македонії в гл. 23 передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти власності. Першою традиційно

для кримінальних законів держав цієї групи йде ст. 235 КК, яка передбачає відповідальність за крадіжку. Це злочин визначається зазвичай як вилучення рухомого предмета в іншої особи з метою незаконного привласнення його.

У Доктрині кримінального права Боснії і Герцеговини, злочини цієї категорії, як правило, визначаються як майнові злочини, хоча є і назва «злочини проти власності». Цей тип кримінальних правопорушень може бути поділено на особливі групи злочинних діянь [2, с. 209]. КК Боснії і Герцеговини передбачає такий вид злочину проти власності, як крадіжка.

КК Боснії і Герцеговини розрізняє поняття розбій (ст. 289 Razbojništvo) і розбійницьку крадіжку (ст. 288 Razbojnička krađa). У цьому випадку помічасмо спільність із КК Хорватії, КК Македонії, які так само розрізняють поняття розбою і розбійницької крадіжки і не мають поняття грабежу.

У системі кримінального права Республіки Сербія майнові злочини систематизовано в главі 21 «Злочини проти майна» [3]. Відповідно до статті 203 Кримінального кодексу, основною формою викрадення є крадіжка, що залежно від обставин може бути кваліфікованою чи привілейованою. Під крадіжкою КК Сербії має на увазі вилучення рухомого майна іншої особи з метою його привласнення на свою користь чи користь іншої особи та отримання незаконної матеріальної вигоди.

Ст. 210 Кримінального кодексу Республіки Сербії містить три злочини: крадіжка, ухилення від сплати податків та шахрайство. Слід зазначити, що поняття крадіжки в усіх КК південних і західних слов'ян є майже тотожним. Відмінність, як правило, полягає в обсязі законодавчого формулювання [4].

У КК Республіки Чорногорія кримінальна відповідальність за різні види викрадення майна передбачена аналогічно до КК Республіки Сербії. Зміст ст. 246 Кримінального кодексу Республіки Чорногорія тотожний до змісту ст. 210 КК Республіки Сербія [5].

Всі злочини проти власності за КК РФ можуть бути систематизовані на корисливі та некорисливі. Корисливі злочини, пов'язані із заподіянням майнової шкоди: а) розкрадання чужого майна: крадіжка (ст. 158 КК), шахрайство (ст. 159 КК); привласнення або розтрата (ст. 160 КК); грабіж (ст. 161 КК); розбій (ст. 162 КК); розкрадання предметів, що мають особливу цінність (ст. 164 КК); б) злочини, суміжні до розкрадань: вимагання (ст. 163 КК); в) інші корисливі злочини: заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 165 КК); неправомірне заволодіння автомобілем або іншим транспортним засобом без мети розкрадання (ст. 166 КК).

Злочини проти власності, не пов'язані з отриманням майнової вигоди: умисне знищення або пошкодження майна (ст. 167 КК РФ); знищення або пошкодження майна з необережності (ст. 168 КК РФ). Кваліфіковані види розкрадань за КК РФ відносяться до тяжких або особливо тяжких злочинів. Прийнято ділити розкрадання на форми і види. Форма розкрадання визначається способом його вчинення. Так, крадіжка, шахрайство, розбій і тощо – це форми розкрадання. У свою чергу, розкрадання в будь-якій формі ділиться ще на види, в залежності наявності або відсутності кваліфікуючих ознак. Прийнята раніше класифікація на види за розміром втратила своє самостійне значення [6, с. 174].

Вживання при характеристиці діяння в примітці 1 до ст. 158 КК РФ розділового союзу «або» (в дужках) не можна визнати вдалим. Це передбачає можливість вилучення без звернення на користь або звернення на користь без вилучення. Вважати розкраданням всяке «звернення в свою користь», не пов'язане з вилученням (витягом) речі з володіння («з фондів», «з майнової сфери») власника, значить надмірно розширити поняття розкрадання, включивши туди і привласнення знахідки, і деякі порушення цивільно-правових зобов'язань.

Положення принципів законності і справедливості вимагають, щоб вчинене отримало правильну кримінально-правову оцінку і винний поніс відповідне суспільно небезпечному діянню покарання. У кримінальному праві під кваліфікацією злочину розуміється «встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою»¹. Зустрічаються в судово-слідчій практиці помилки підчас застосування закону внаслідок невірного використання правил конкуренції кримінально-правових норм.

Злочини проти власності (ст.ст. 205, 206, 209 КК Республіки Білорусь).

Злочини проти власності є найпоширенішою категорією злочинів. Пов'язано це з тим, що дана категорія включає в себе безліч різних способів незаконного заволодіння чужим майном. До основних злочинів проти власності належать: крадіжка ст. 205, грабіж ст. 206, шахрайство ст. 209, угон ст. 214 тощо. Кожен злочин має свої особливості та нюанси.

У теорії кримінального права до моменту прийняття КК України 2001 року не виникало сумнівів, що в цій групі злочинів слід виокремити розкрадання. Оскільки сам законодавець офіційно закріпив даний термін на рівні ст. 86² КК 1960 р. До того ж у Примітці до ст. 81 КК УРСР було зазначено: «Розкрадання державного чи суспільного майна шляхом крадіжки, грабежу, шахрайства, привласнення чи розтрата або зловживання службовим становищем, а також розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин...» [8]. У чинному КК такий термін відсутній.

Законодавець вживає терміни «викрадення» і «заволодіння». Беззаперечним є залишення такого родового поняття як розкрадання, оскільки змістовне навантаження такого поняття є дуже вагомим. Через розуміння родового поняття «розкрадання» йде розуміння ознак конкретно вчиненого діяння, як у філософському контексті від загального до конкретного.

У теорії кримінального права визначали 8 форм розкрадань: крадіжка, грабіж, шахрайство, привласнення, розтрата, розкрадання шляхом зловживання посадовою особою своїм посадовим становищем, розбій, вимагання [9, с. 297]. Російські вчені виділяють такі форми розкрадання: крадіжка, шахрайство, привласнення, розтрата, грабіж, розбій [10, с. 125]. Вимагання не виділяється багатьма вченими як окрема форма розкрадання. При цьому враховується специфіка об'єктивної сторони цього складу злочину.

Крадіжка визнається закінченою з моменту протиправного вилучення майна, коли винна особа отримала реальну можливість розпорядитися чи користуватися ним (захвати, передати іншим особам, вжити за призначенням тощо). Визначення того, чи мала особа можливість розпорядитися чи користуватися викраденим майном, вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням характеру майна (зокрема його власти-

¹ Кудрявцев В.Н. Загальна теорія кваліфікації злочинів. 2-е вид. М., 2001. С. 5.

востей, розміру, ваги). місця, з якого воно було вилучено (територія заводу, сільськогосподарські угіддя, сейф, магазин тощо) та інших обставин, які дають змогу констатувати факт розпорядження, користування майном на власний розсуд (спосіб охорони майна, механізм вилучення майна, момент затримання винної особи тощо) [11].

Нормами адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, розмір якої у відповідні роки становить певну частку від мінімальної заробітної плати. Тим самим зміна законодавства про адміністративну відповідальність одночасно вплинула на кримінальну відповідальність.

Потрібно зазначити, що в Україні кишенькові крадіжки, як правило, не перевищують вказану суму, у цій сфері поширеним є рецидив злочинів, тобто існує професійна кримінальна спеціалізація. На виявлення таких злочинів працюють спеціальні групи працівників оперативного розшуку, які фіксують їх у момент вчинення. Це дає можливість негайно затримати злочинців і закріпити докази, крім того, у разі рецидиву призначається покарання, як правило, у вигляді позбавлення волі, що максимально сприяє боротьбі з такими злочинами. Інтерес оперативних служб до цієї роботи та її результативності пов'язаний, у першу чергу, із кримінальним характером таких діянь та достатньою тяжкістю покарання, яка забезпечує тривале знешкодження злочинних елементів.

Для порівняння варто зазначити, що, наприклад, за законодавством Російської Федерації (ст. 7.27 КпАП Російської Федерації) дрібним визначається «викрадення чужого майна, вартість якого не перевищує одну тисячу рублів, шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати за відсутності ознак злочинів, передбачених частинами другою, третьою і четвертою статті 158, статтю 158.1, частинами другою, третьою і четвертою статті 159, частин другою, третьою і четвертою статті 159.1, частинами другою, третьою і четвертою статті 159.2, частинами другою, третьою і четвертою статті 159.3, частинами другою, третьою і четвертою статті 159.5, частинами другою, третьою і четвертою статті 159.6 і частинами другою і третьою статті 160 Кримінального кодексу Російської Федерації, за винятком випадків, передбачених статтю 14.15.3 цього Кодексу».

Беззаперечним є залишення такого родового поняття як розкрадання, оскільки змістовне навантаження такого поняття є дуже вагомим. Через розуміння родового поняття «розкрадання» йде розуміння ознак конкретно вчиненого діяння, як у філософському контексті від загального до конкретного. На думку автора, доцільно виокремити такі форми розкрадань: крадіжка, грабіж, шахрайство, привласнення, розтрата, розкрадання шляхом зловживання посадовою особою своїм посадовим становищем, розбій. Вимагання, враховуючи специфіку об'єктивної сторони, не відносить до форм розкрадання.

Висновки. Таким чином, дослідження об'єктивної сторони злочинів проти власності країн Східної Європи показало, що законодавча регламентація цього питання є досить неоднозначною, що дозволяє розділити досліджувані країни на кілька груп: 1) країни Східної Європи пострадянського простору; 2) країни Східної Європи, які не пов'язані з радянським періодом розвитку державності.

Спільність характерних ознак злочинів такої категорії для законодавства країн Східної Європи пострадянського простору. Так, об'єктивна сторона злочинів проти власності за КК РФ,

України характеризується, як правило, активними діями, що спричиняють матеріальну шкоду окремій особі, кільком особам, державі, тощо. Такі дії вчиняються певним способом.

Спосіб вчинення злочинів проти власності є формою вияву злочинного діяння і тісно пов'язаний із таким діянням. Більша частина злочинів проти власності характеризується матеріальним складом, за виключенням деяких злочинів (наприклад, вимагання). Лише деякі склади (наприклад, необережне знищення або пошкодження майна) можуть вчинятися шляхом бездіяльності. Для першої групи характерною є наявність самотійних складів злочинів грабежу і розбою. Розбій як усічений склад. Для другої групи країн характерна відсутність двох самотійних складів злочинів грабежу та розбою.

Наявність одного складу насильницького відкритого викрадення чужого майна, назву якого ми перекладаємо як розбій. На відміну від складу злочину розбою, який є характерним для законодавства країн першої групи, цей склад злочину не є усіченим. Переклад назви злочину із відповідної мови країни другої групи на українську мову як «розбій» є більш правильним, оскільки склад злочину подібний до грабежу у законодавстві країн даної групи вже є. Це крадіжка, вчинена зухвалим способом.

Для законодавства цієї групи країн Східної Європи є характерним наявність самотійного складу злочину – розбійницька крадіжка, яка з об'єктивної сторони характеризується активними діями, що розпочалися як таємне викрадення чужого майна, але в процесі вчинення злочину «переросли» у відкрите викрадення чужого майна. Для країн першої групи такий злочин не відомий. За роз'ясненнями Пленумів Верховних Судів відповідних країн такі дії слід кваліфікувати залежно від дій винного як грабіж або розбій.

Література:

1. Уголовный кодекс Болгарии. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-bolgarii/> (дата звернення – 28.08.2019).
2. Krivični Zakon Federacije Bosne i Hercegovine. URL: http://www.oss.ba/dokumenti/Krivicni_zakon_FBIH.pdf (дата звернення – 21.07.2019).
3. Кривични Законик Републике Србије. URL: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/krivicni_zakonik_cir.pdf (дата звернення – 21.07.2019).
4. Кривични Законик Републике Србије. URL: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/krivicni_zakonik_cir.pdf (дата звернення – 21.07.2019).
5. KrivičnizakonikCrneGore. URL: <https://sudovi.me/podaci/vsbsp/dokumenta/2651.pdf> (дата звернення – 21.07.2019).
6. Російське кримінальне право: в 2 т. Т.2. Особлива частина: підручник / Г.М. Борзенков [и др.]; під ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.І. Парога. 3-е изд., Перераб. і доп. Москва: Проспект, 2011. 688 с.
7. Кудрявцев В.Н. Загальна теорія кваліфікації злочинів. 2-е вид. Москва, 2001.
8. Ведомости Верховного Совета СССР. 27 июня 1961 г. № 28. Ст. 342.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За редакцією П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
10. Уголовное право Российской Федерации: В 2 т. Т.2: Общая часть: Учебник / Под ред. профессора Л.В. Иногамовой-Хегай. Москва: ИНФРА, 2002. 384 с.
11. Узагальнення судової практики розгляду в Коломийському міськрайонному суді кримінальних проваджень про злочини проти власності (таємне викрадення майна ст. 185 КК України) за період першого півріччя 2013 року. URL: <https://kmm.if.court.gov.ua/sud0909/orgrob/sdfsdsd/fyjtyse4aku> (дата звернення – 21.07.2019).

Samokish I. The objective side of crimes against property under the legislation of Ukraine and the countries of Eastern Europe

Summary. The author analyzes the issues of the objective side of crimes against property under the legislation of Ukraine and the countries of Eastern Europe. For the purpose of the study, the author divided the studied countries into several groups: 1) Eastern European countries of the post-Soviet space; 2) the countries of Eastern Europe, which are not related to the Soviet period of state development. It is concluded that there are the common features of crimes of this category for the legislation of the countries of Eastern Europe of the post-Soviet space.

The objective side of crimes against property under the Criminal Code of Belarus, the Russian Federation, Ukraine is characterized, as a rule, by active actions that cause material harm to an individual, several persons, the state, etc. Such actions are done in a certain way. The method of committing crimes against property is a form of manifestation of a criminal act and is closely related to such act.

Most crimes against property are characterized by material composition, with the exception of some crimes (e.g. extor-

tion). Only some warehouses (such as careless destruction or damage to property) can be done through inaction. The group of Eastern European countries of the post-Soviet space is characterized by the presence of looting as an independent crime. Robbery as a truncated warehouse.

A group of Eastern European countries unrelated to the Soviet period of statehood is characterized by the absence of two separate crimes of looting and robbery. The legislation of this group of countries in Eastern Europe is characterized by the existence of an independent crime – robbery theft, which from the objective side is characterized by active acts that began as a secret theft of someone else's property, but in the process of committing a crime into open robbery.

For countries of the first group this crime is not known. However, according to the plenums of the Supreme Courts of the respective countries, such actions should be qualified depending on the act of the perpetrator as robbery or looting.

Key words: crimes against property, theft, robbery, extortion, theft, abduction.

ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті наголошено, що реалізація права інтелектуальної власності та його захист є одним із основних напрямів державної політики України з питань національної безпеки. Аналізується стан кримінально-правового запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності в Україні бажано кращого, тому виникла необхідність у вивченні досвіду країн Європи з метою вдосконалення чинного законодавства з даного питання. Розглядається досвід європейських країн щодо запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності, зокрема, аналізується законодавство Франції, Швейцарії, Польщі, Італії.

Звертається увага на боротьбу з інтернет-піратством та розробку більш ефективних засобів боротьби зі злочинністю у сфері інтелектуальної власності. Проаналізовано основні заходи з розширення боротьби з контрафактною продукцією, серед яких можна виокремити такі: розробка національного плану та митного адміністрування, а також посилення митної організації з боротьби із організованою злочинністю у сфері ІВ; координація та співпраця щодо дій, спрямованих на правосвідомість громадськості, а також контроль за туристами та споживачами; вжиття заходів щодо більш точної оцінки збитків прокурорами; створення мережі експертів з надання допомоги щодо реалізації компаніями їх прав на захист інтелектуальної власності.

Звернено увагу на існування жорсткої системи покарань за вчинення правопорушень у зазначеній сфері, яка відображається не тільки у великих штрафних санкціях, але і у великому терміні позбавлення волі. Підсумовано, що обґрунтованим є необхідність використання позитивного досвіду країн Європи щодо запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності в Україні.

З урахування зазначеного можна визначити, що потрібно посилити адміністративні та кримінальні санкції за вчинення протиправних дій у сфері інтелектуальної власності, як стримуючих факторів.

Ключові слова: інтелектуальна власність, законодавчі акти, злочинність, протидія, піратство, європейський досвід, запобігання.

Постановка проблеми. Суспільство створює умови для розвитку науки, культури і техніки, а вагомим чинником для реалізації цих умов є правові засади. Так, ст. 54 Конституції України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [9, с. 542].

Реалізація права інтелектуальної власності та його захист є одним із основних напрямів державної політики України з питань національної безпеки, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. Окрім цього, в Україні для належного захисту права інтелектуальної власності створено законодавчу базу, низку

законів про інтелектуальну, творчу діяльність та інші підзаконні акти. Однак сама система охорони права інтелектуальної власності не позбавлена низки істотних недоліків, суперечливих положень, окремих неузгодженостей та прогалин. Тому одним із фундаментальних способів захисту права інтелектуальної власності є кримінально-правовий.

Варто зазначити, що стан кримінально-правового запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності в Україні бажано кращого, тому виникла необхідність у вивченні досвіду країн Європи з метою вдосконалення чинного законодавства з даного питання.

Стан дослідження. Серед вітчизняних науковців, які досліджують проблеми інтелектуальної власності, можна назвати таких: О. Новіков, О. Чернишова, О. Токарчук, Л. Романадзе, В. Гулкевич, Н. Гуторова, В. Жаров, А. Коваль, С. Лихова, В. Мельник тощо.

Попри чималу кількість наукових праць і розробок у сфері охорони прав інтелектуальної власності, досвід країн Європи у запобіганні злочинності у сфері інтелектуальної власності є досі недостатньо вивченим.

Мета дослідження – вивчення позитивного досвіду країн Європи у запобіганні злочинності у сфері інтелектуальної власності та пошук напрямів удосконалення системи заходів профілактики цього виду злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В першу чергу потрібно звернути увагу на досвід Швейцарії у запобіганні злочинності у сфері інтелектуальної власності. У цій країні створене відомство, яке відповідає за усі питання, що стосуються інтелектуальної власності, а саме Швейцарський федеральний інститут інтелектуальної власності (далі – Інститут) [4].

Цей Інститут здійснює управління діяльністю Координаційного центру з питань боротьби з контрафакцією і піратством, які підтримують зв'язки з громадськістю, а також обслуговує веб-сайти Швейцарської комісії по боротьбі з контрафакцією і піратством. У 2005 р. Інститутом і Національним комітетом Міжнародної торгової палати була заснована Комісія по боротьбі з контрафакцією, до складу якої входять представники зацікавлених галузей промисловості та відповідних органів державної влади.

У 2007 р. Комісія по боротьбі із контрафакцією була реорганізована в Асоціацію «Зупинити піратство». Завданням Асоціації є розрахована на тривалий період боротьба проти контрафакції і піратства за допомогою підвищення рівня інформованості, вдосконалення форм координації між державним і приватним секторами, а також координація у межах цих секторів.

Державний сектор Асоціації «Зупинити піратство» представлений такими структурами: Швейцарська федеральна митна адміністрація, Федеральна служба поліції, Федеральна служба у справах споживачів, Федеральний департамент закор-

донних справ, Федеральна служба сільського господарства, Федеральна служба метрології, Державний секретаріат економіки, Швейцарське агентство терапевтичної продукції, Інститут по боротьбі з економічною злочинністю та іншими. Приватний сектор Асоціації об'єднує понад 40 учасників, серед яких окремі фірми, торгові і промислові об'єднання та громадські організації [7].

Швейцарія здійснює активну боротьбу з контрафакцією та піратством і є прихильницею ефективного забезпечення захисту прав за такими напрямками: на національному рівні вдосконалюються форми координації між промисловістю та урядом, інформується суспільство щодо існуючої проблеми і зміцнюється чинне законодавство. На міжнародному рівні Швейцарія сприяє розробці більш ефективних засобів боротьби зі злочинністю у сфері інтелектуальної власності у рамках двосторонніх відносин і міжнародних організацій, а також бере участь у програмах сфери технічної співпраці.

В останні роки проблема контрафакції і піратства у Швейцарії набула актуального значення, тому з метою послаблення негативних наслідків існуючої проблеми урядом було прийнято рішення про необхідність подальшого вдосконалення механізмів забезпечення захисту прав у сфері інтелектуальної власності, а також прикордонних заходів. Зазначеної мети досягають шляхом посилення заходів щодо вилучення піратської продукції з обігу під час перетинання кордону. Правовласники мають право запитувати зразки затриманих товарів із метою встановлення того факту, що вони є дійсно піратськими [6, с. 71].

Крім того, у Швейцарії передбачена спрощена процедура знищення незаконного товару з метою недопущення недобросовісної фінансової вигоди та уникнення потенційно дорогого процесу судового розгляду. З цього приводу у рамках перегляду патентного законодавства було запропоновано внести відповідні зміни щодо заборони ввезення, вивезення та транзиту виготовлених з комерційною метою товарів, які ніби то використовуються в особистих цілях.

Власники інтелектуальних прав мають можливість заборонити імпорт, експорт і транзит, що відбувається з порушенням, з подальшим утриманням цих товарів на митниці. У сусідніх країнах, таких як Франція і Італія, приватний імпорт підроблених був заборонений на деякий час і карється високими штрафами. Крім того, про існування у Франції жорсткої системи покарань за вчинення правопорушень у зазначеній сфері, яка відображається не тільки у значних штрафних санкціях, але і у значному терміні позбавлення волі [5, с. 32–34].

Цікавим є досвід Франції щодо запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності. У вересні 2009 р. у Франції схвалено закон, спрямований на боротьбу з інтернет-піратством, що дозволяє відключати мережу Інтернет після трьох попереджень.

Спеціально створене державне агентство в разі першого порушення посилає користувачеві попередження по електронній пошті, потім – офіційне повідомлення про порушення, на третій раз може відключити його від мережі Інтернет. У рамках проекту французького законодавства «Творчість та Законодавство про Інтернет» у 2010 р. було створено Федеральне агентство – Вищий орган сприяння охороні та розповсюдженню творів в Інтернеті (High Authority for the Distribution of Works and the Protection of Rights on the Internet) – HADOPI, яке розсилає попередження підозрюваним у порушенні прав ІВ та керує

відключенням громадян від мережі після трьох подібних попереджень. Відповідно до законодавства будь-який користувач мережею Інтернет, який не зможе довести HADOPI свою невинуватість у справах про порушення копірайта автоматично буде вважатися винним і може бути від'єднаний від мережі Інтернету строком на один рік [2].

Подібний закон діє в Південній Кореї та Великобританії. В Ірландії користувачів файлообмінних мереж, які порушують авторські права, відключають від мережі Інтернет. У США подібне порушення карається штрафом. Так, суд в американському штаті Массачусетс примусив студента Бостонського університету Джоела Тененбаума виплатити \$ 675 тисяч доларів США низці звукозаписних компаній за незаконне скачування з Інтернету і поширення 30 пісень. Крім того, Національна Асамблея Франції схвалила законопроект LOPPSI2, під егідою якого уряд має намір створити єдиний чорний список адрес небажаних ресурсів, які зобов'язані будуть застосувати у своїх мережах всі французькі інтернет-провайдери [1].

У зв'язку з тим, що Франція є особливо схильною до імпорту контрафактних товарів (тим самим і до правопорушень у сфері інтелектуальної власності), міністром економіки та фінансів країни було виділено основні заходи з розширення боротьби з контрафактною продукцією: розробка національного плану та митного адміністрування, а також посилення митної організації з боротьби з організованою злочинністю у сфері інтелектуальної власності; координація та співпраця щодо дій, спрямованих на правосвідомість громадськості, а також контроль за туристами та споживачами; вжиття заходів щодо більш точної оцінки збитків прокурорами; створення мережі експертів з надання допомоги щодо реалізації компаніями їх прав на захист інтелектуальної власності [5, с. 32–34]. Впровадження таких заходів боротьби з контрафактною продукцією в Україні є доцільним і потребує подальшого наукового обґрунтування.

Розглядаючи досвід запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності Польщі, можна стверджувати про існування у цій державі більш жорсткого законодавства. Так, отримуючи повідомлення про використання піратського програмного забезпечення, співробітники міліції негайно виїжджають до порушника. Крім того, представники музичної індустрії, у тому числі, Фонд збереження аудіовізуальної власності (FOTA) та BSA, проводять постійні семінари та тренінги для підвищення обізнаності співробітників поліції, прокуратури, митниці. Як і в вищезазначених країнах, правоохоронці Польщі проводять активну боротьбу з продажем піратських оптичних дисків шляхом проведення частих рейдів на ринках, базарах і на кордоні.

Значний внесок у боротьбу зі злочинністю у сфері інтелектуальної власності внесли прийняті у 2010 р. поправки до податкового законодавства, які розширюють повноваження податкових органів Польщі з виявлення, припинення і попередження правопорушників і правопорушень у зазначеній сфері. Це також стало можливо завдяки співпраці з BSA, який надав допомогу у підготовці податкових інспекторів.

Поруч із позитивними змінами у Польщі помітні і негативні явища [8]: відсутність у Кримінальному кодексі Польщі складу злочину щодо інтернет-піратства; відсутність спеціальних прокурорів (які мають спеціальні знання у сфері інтелектуальної

власності); відсутність регулярного моніторингу правоохоронними органами дистриб'юторів контрафактних та піратських товарів; відсутність спеціалізованого суду з питань, що стосуються авторського права, товарних знаків і патентів.

В Італії також діє спеціальний підрозділ – Поліція поштових та інших повідомлень, що знаходиться у складі Державної поліції і виконує функції щодо припинення використання комунікаційних мереж та технологій із метою скоєння правопорушення, а також веде боротьбу із порушенням авторських прав, здійснює захист об'єктів інтелектуальної власності. Зазначений підрозділ діє на всій території Італії через 19 регіональних відділень і 77 дільниць. Окрім підрозділу Державної поліції, в Італії боротьбу з підробленими товарними знаками та інтелектуальним піратством здійснює Фінансова поліція, у склад якої входить підрозділ боротьби з кіберзлочинами [3].

Особливим для Італії є те, що порушенням авторських прав може бути розміщення в мережі Інтернет книг, фільмів або музичних файлів, доступ до яких є безкоштовним або за помірну плату без наклейки (марки) Італійської спілки авторів та видавців (SIAE). До повноважень Спілки входить також проведення розвідки, збору даних та аудиту з метою виявлення правопорушень.

Ще у 2010 р. SIAE і Митне агентство Італії підписали протокол про співпрацю, метою якого є боротьба з ухилянням від сплати авторської винагороди за копіювання виробниками та імпортерами обладнання для запису і чистих носіїв інформації, а також координація спільних дій по перекриттю нелегальних каналів ввезення в країну такого обладнання. Згідно з умовами протоколу, обидві сторони будуть обмінюватися інформацією, що дозволить SIAE мати дані про обсяги імпорту обладнання для запису і носіїв і звіряти ці дані з обсягами авторських відрахувань, а Митному агентству – отримувати відомості щодо «ризикованих» і «підозрілих» імпортерів операцій.

У рамках ЄС об'єм контрафактної продукції за галузями складає: – від 5 до 10% (виробництво і реалізація автомобільних запчастин); – 10% (продаж музичних, CD і аудіокасет); – 16% (продаж кінофільмів на відеокасетах і DVD); – 22% (виробництво і продаж одягу і взуття) [10].

У травні 2011 р. європейська комісія оприлюднила свій новий проект захисту прав інтелектуальної власності, який містить положення щодо співпраці провайдерів послуг доступу до глобальної мережі з правоохоронними органами. Така співпраця повинна реалізовуватися шляхом використання інформації (матеріалів) провайдерів стосовно сайтів, які сприяють розповсюдженню товарів, вироблених із порушенням прав інтелектуальної власності.

Висновки. Обґрунтованим є необхідність використання позитивного досвіду країн Європи щодо запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності в Україні. З урахування зазначеного можна визначити, що потрібно посилити адміністративні та кримінальні санкції за вчинення протиправних дій у сфері інтелектуальної власності, як стримуючих факторів.

Література:

- 17 may 2011 year URL: <http://arstechnica.com/techpolicy/news/2011/05/> (дата звернення 12.07.2019).
- How to stop counterfeiting from being a profitable activity. URL: www.buildingipvalue.com/05_EU/230_232.htm (дата звернення 12.07.2019).
- International Intellectual Property Alliance (IIPA) : Special 301 report on copyright protection and enforcement URL: http://www.iipa.com/2011_SPEC301_TOC.htm (дата звернення 12.07.2019).
- USAID Programs in Kyrgyzstan in 2010. URL: <http://centralasia.usaid.gov> (дата звернення 12.07.2019).
- Бочарова Н. Державно-приватне партнерство у сфері захисту прав інтелектуальної власності: сучасний досвід. *Інтелектуальна власність*. 2011. № 10. С. 32–34.
- Волощук А.М., Ярмачі Х.П., Чернишова О.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності : монографія. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 175 с.
- Деятельность Швейцарии : борьба с контрафакцией и пиратством, и совершенствование форм обеспечения защиты прав интеллектуальной собственности. URL: <http://www.ige.ch/E/institut/i10.shtml> (дата звернення 12.07.2019).
- Интернет-пиратство – это один из видов нарушений прав интеллектуальной собственности. URL: <http://www.zakon.kz/170654-internetpiratstvo-jeto-odin-iz-vidov.html> (дата звернення 12.07.2019).
- Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. кол.: В. Тацій, О. Петришин, Ю. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав, наук України. Х. : Право, 2011. 1128 с.
- Краткие новости о деятельности иностранных авторских обществ (по материалам зарубежной прессы). Вестник Департамента международных связей. 2010. № 43 (январь). URL: <http://www.rao.ru>. (дата звернення 12.07.2019).

Kostyuk V. The experience of European countries in preventing crime in the field of intellectual property

Summary. The article emphasizes that the realization of intellectual property rights and their protection is one of the main directions of the state policy of Ukraine on national security issues.

The analysis of the state of criminal prevention of crime in the field of intellectual property in Ukraine deserves better, therefore there is a need to study the experience of European countries in order to improve the current legislation on this issue. The experience of European countries in preventing crime in the field of intellectual property is examined, in particular, the legislation of France, Switzerland, Poland, Italy is analyzed.

Attention is paid to the fight against internet piracy and the development of more effective means of combating crime in the field of intellectual property. The main measures for expanding the fight against counterfeit products are analyzed, among which are the following: development of a national plan and customs administration, as well as strengthening of the customs organization in the fight against organized crime in the field of IP; coordination and cooperation on actions aimed at raising public awareness, as well as controlling tourists and consumers; taking measures to more accurately assess damages by prosecutors; setting up a network of experts to help companies realize their intellectual property rights.

Attention is drawn to the existence of a rigid system of penalties for committing offenses in this area, which is reflected not only in large penalties but also in a large term of imprisonment. It is concluded that the necessity to use the positive experience of European countries on preventing crime in the field of intellectual property in Ukraine is justified. In view of the above, it can be determined that administrative and criminal sanctions should be strengthened for committing unlawful acts in the field of intellectual property as deterrents.

Key words: intellectual property, legislation, crime, counteraction, piracy, European experience, prevention.

Заболотна Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри криміналістики та судової експертології
факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ

Іванко Є. Б.,
головний судовий експерт
Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Анотація. У статті авторами здійснено аналіз проблем взаємодії при розслідуванні кіберзлочинів. Розглянуто особливості міжнародного співробітництва при розслідуванні кіберзлочинів. Зосереджено увагу на аналізі 5 груп злочинів: злочини, що спрямовані проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних, злочини, пов'язані з контентом (змістом), злочини, пов'язані з порушенням авторських прав, злочини, пов'язані із застосуванням комп'ютерних засобів та комп'ютерних систем, акти расизму і ксенофобії, що здійснюються за допомогою комп'ютерних мереж. Виділено ряд проблем, що виникають при боротьбі з кіберзлочинністю та запропоновано шляхи їх подолання. До основних проблем віднесено латентність скоєних злочинів, прозорість кордонів або, так звана, транс національність, висока підготовленість і професійність суб'єктів, відсутність законодавчих актів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, відсутність технічних засобів і взаємозв'язку з органами, що здійснюють боротьбу з кіберзлочинністю, так як дані злочини носять інтернаціональний характер, недостатня компетентність осіб, які займаються виявленням та розкриттям кіберзлочинів, пошуком доказів вчинення протиправних дій. Автори приходять до висновку, що необхідно створити більш дієвий механізм взаємодії держав у питаннях правової допомоги, на будь-якому рівні для розслідування кіберзлочинів необхідно забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців у даній галузі та вдосконалити законодавство для побудови ефективної правової основи для забезпечення слідчої, оперативної-розшукової діяльності правоохоронних органів і спецслужб у боротьбі з подібними злочинами, а також необхідні оперативні дії, що спираються на координацію зусиль національних центрів із запобігання і розслідування транснаціональних комп'ютерних злочинів з аналогічними міжнародними центрами в інших країнах.

Ключові слова: кіберзлочин, інформатизація суспільства, боротьба з кіберзлочинністю, кіберсфера.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття ознаменувався переходом людства в цифровий світ. Цифровізація впевнено проникає у всі сфери людської життєдіяльності. Поточні розробки в сфері ІТ-технологій відкривають широкі можливості не тільки для розвитку і вирішення глобальних завдань, що стоять перед суспільством сьогодні, але і створюють велике поле діяльності для кіберзлочинців.

Більшість досліджень, що проводяться в області комп'ютерних і кіберзлочинів сьогодні в основному зосереджені на фінансових махінаціях, зломах, незаконних спостереженнях, створеннях онлайн-ринків і т. д. Однак злочини, вчинені у цифровому просторі, давно вийшли за рамки перерахованих вище. Нові види злочинів зачіпають проблеми соціального та економічного характеру, дозволяють вершити правосуддя самостійно. Злочинність поступово з реального світу переходить у світ цифрового, що несе ще більшої шкоди плановому розвитку сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання кіберзлочинності та аналіз окремих елементів злочинів пов'язаних з використанням засобів комп'ютерної техніки розглядалися у працях Ю.М. Батуріна, П.Д. Біленчука, В.Б. Вехова, В.О. Голубєва, М.Д. Діхтяренко, Б.Х. Толеубекова, А.А. Васильєва, О.Г. Волеводза, О.В. Мещерякова, Т.Л. Тропіної та інших науковців.

Формулювання завдання дослідження. Метою роботи є дослідження проблем взаємодії при розслідуванні кіберзлочинів.

Виклад основного матеріалу. Злочини, що здійснюються у віртуальному світі, але мають наслідки в світі реальному, називають кіберзлочинами, а особи, які їх здійснюють – кіберзлочинцями.

Під кіберзлочинністю розуміють протизаконну діяльність, чинену за допомогою електронних пристроїв і мережі інтернет, спрямованих на порушення особистих прав і свобод громадян [4, с. 148].

В якості об'єкта кіберзлочинів виступають інформаційна система, інформаційні дані та інформаційно-комунікаційна мережа.

Суб'єктом, у свою чергу, є користувачі.

Кіберзлочинність відносно новий вид злочинної діяльності. Сучасне суспільство не готове протистояти подібним атакам, більшою мірою, через необізнаність в комп'ютерній сфері. Очевидно, що класичні методи розкриття злочинів не завжди застосовні у кіберсфері, тому ведуться розробки, спрямовані на розслідування подібних злочинів [5, с. 68].

Боротьба з кіберзлочинністю ведеться на міжнародному рівні. Виділимо такі нормативно-правові акти, прийняті на сьогоднішній день [7, с. 2].

– Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.).

- Програма «Інформація для всіх», (ЮНЕСКО, 2001 р.).
- Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» (Женева, 2003 р.).
- «Туніська програма для інформаційного суспільства», (2005 р.).

В рамках Конвенції Ради Європи слід виділити такі: «Про взаємної правової допомоги по кримінальних справах в тому, що стосується судових доручень про перехоплення телекомунікаційних повідомлень», «Про боротьбу з піратством у сфері авторського права і суміжних прав», «Про порядок використання персональних даних поліцією», «Про захист персональних даних у сфері телекомунікаційних послуг, особливості телефонних послуг», «Про злочини, пов'язані з комп'ютерами», «З проблем кримінально-процесуального права, пов'язаних з інформаційними технологіями» [7, с. 43].

Виділяють 5 груп злочинів, що відносяться до розглянутої області [8, с. 338]:

- злочини, спрямовані проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних;
- злочини, пов'язані з контентом (змістом);
- злочини, пов'язані з порушенням авторських прав;
- злочини, пов'язані із застосуванням комп'ютерних засобів та комп'ютерних систем;
- акти расизму і ксенофобії, що здійснюються за допомогою комп'ютерних мереж.

До першої групи належать комп'ютерні злочини, спрямовані проти конфіденційності та цілісності даних. Наприклад, протизаконний доступ до особистої інформації, перехоплення даних не призначених для загального доступу і т. д.

До другої групи входять злочини, пов'язані зі змістом даних (наприклад, зміною їх на шкоду кому-небудь).

Злочини, що відносяться до третьої групи, пов'язані з порушенням авторських прав. Такими порушеннями вважаються привласнення чужої праці і незаконне використання його в своїх цілях.

Основу четвертої групи складають злочини, що здійснюються за допомогою комп'ютерних технологій (наприклад, витяг і блокування даних, отримання економічної вигоди та ін.).

До п'ятої групи належать злочини, спрямовані на розпалювання міжнародних конфліктів, актів расизму і т.д., за допомогою комп'ютерних технологій та мережі інтернет.

Існує ряд проблем, що виникають при боротьбі з кіберзлочинністю. Це такі проблеми як:

- латентність скоєних злочинів;
- прозорість кордонів або, так звана, транснаціональність;
- висока підготовленість і професійність суб'єктів;
- відсутність законодавчих актів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність;
- відсутність технічних засобів і взаємозв'язку з органами, що здійснюють боротьбу з кіберзлочинністю, так як дані злочини носять інтернаціональний характер [1, с. 23].

Основною проблемою при розкритті злочинів в даній області сьогодні є недостатня компетентність осіб, які займаються виявленням та розкриттям кіберзлочинів, збір доказів вчинення протиправних дій.

Кіберзлочинність не обмежується рамками однієї держави або ж республіки, тому робота правоохоронних органів у цьому напрямку буде ефективною лише в разі якісного міжнародного

співробітництва. Розслідування подібних злочинів ускладнюється з наступних причин:

- брак працівників зі специфічною освітою та досвідом;
- недостатній рівень технічного забезпечення правоохоронних структур;
- місце розташування в рамках всього світу;
- можливість вибору злочинцем найбільш лояльної правової системи.

Для подолання комп'ютерних злочинів необхідно погоджений міжнародний підхід. На будь-якому рівні для розслідування кіберзлочинів необхідні добре підготовлені кадри і вдосконалене законодавство для створення ефективної правової основи для забезпечення слідчої, оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів і спецслужб у боротьбі з подібними злочинами, а також необхідні оперативні дії, що спираються на координацію зусиль національних центрів із запобігання і розслідування транснаціональних комп'ютерних злочинів з аналогічними міжнародними центрами в інших країнах [3, с. 61].

Важливим кроком спрямованим на вирішення цієї проблеми, є прийняття Радою Європи 23 листопада 2001 р. Конвенції про кіберзлочинність. Конвенція про кіберзлочинність - перший міжнародний договір у галузі протидії злочинам, що вчиняються через комп'ютерні мережі. Основна мета - проведення загальної політики у сфері кримінального права, спрямованої на захист суспільства від комп'ютерних злочинів. Форми міжнародної співпраці включають видачу, надання допомоги в галузі права, визнання судових рішень, неофіційна співпраця правоохоронних органів різних країн. Зважаючи на теперішню ситуацію в галузі міжнародної співпраці виникає ризик утворення міждержавних угруповань, найбільше це стосується співпраці при розслідуванні [4].

Хоча й було здійснено велику кількість спроб щодо більш тісного міжнародного співробітництва, проте на наш погляд варто систематизувати всі версії, які були надані, як науковцями, так і законодавчими органами різних країн та створити більш зручні підходи для тісного контакту між державами у сфері боротьби із кіберзлочинністю. Міжнародне співробітництво регулюється такими принципами:

1) найширші обсяги співпраці шляхом застосування відповідних міжнародних документів, укладених угод на основі єдиного чи взаємного законодавства, і внутрішньодержавного законодавства;

2) здійснення співробітництва з метою розслідування або судового переслідування щодо злочинів, пов'язаних з комп'ютерними системами і комп'ютерними даними.

Також не менш важливим є усунення прогалін у міжнародних відносинах, щодо таких питань як:

1) доступ до даних без отримання згоди користувача чи власника, але з наступним обов'язковим повідомленням особи чи компетентних органів держави, де знаходиться комп'ютерна система чи дані;

2) відсутність регулювання механізму відмови у транскордонному доступі особі, яка володіє законним правом на управління комп'ютерною системою і даними;

3) порядок оскарження рішення про збирання комп'ютерних даних при транскордонному доступі;

4) захист конфіденційності інформації, отриманої вказаним вище способом;

5) судовий та відомчий контроль національних судів і компетентних органів за законністю дій іноземних органів;

6) не передбачається можливість проведення транскордонного обшуку у комп'ютерних мережах компетентними органами держави, в якій розслідується комп'ютерний злочин [5].

Підсумовуючи вищезазначене, ми вважаємо, що необхідно створити більш дієвий механізм взаємодії держав у питаннях правової допомоги. Варто також звернути увагу на створення нових та доповнення існуючих нормативно-правових актів для врегулювання всіх прогалин, які існують, проте їх варто не тільки розробити, а й імплементувати в їх національне законодавство, що дозволило б ефективно розслідувати кіберзлочини. А також створити компетентні органи, які будуть виконувати свої функціональні обов'язки на більш високому рівні та матимуть доступ до всієї інформації, необхідної для більш кращого виконання роботи. Не менш важливим є систематизація даних, створення загальних умов на національному рівні для всіх банків, а саме однаковий порядок організації роботи та видачі інформації стосовно певної особи та її рахунку і надання доступу патрульним до даних необхідних для якіснішого виконання ними своїх повноважень.

Вирішення проблеми інформаційної безпеки можливо лише за створення та ратифікування документів, які стосуються сфери інформаційної безпеки держав та створення необхідних умов для розслідування цих злочинів.

Висновки. Таким чином, виявити кіберзлочинців досить складно, так як існує безпосередня залежність від інформаційно-комунікаційних технологій; можливість несвоєчасного виявлення скоєного злочину; кількість користувачів, що здійснюють протиправні дії; знищення слідів активності; незалежність від місця розташування; брак механізмів контролю та ін.

З розвитком новітніх технологій стає необхідною криміналізація злочинів, скоєних в кіберпросторі. Даний вид злочинів, повною мірою, відповідає класичним характеристикам правопорушень, але в той же час вносить свої корективи. Дії, що здійснюються злочинцями, порушують конституційні права громадян на захист доброго імені, захист від посягань на честь і гідність, втручання в приватне життя і т. д. Безкарність породжує злочинність, тому необхідно направити можливі сили на припинення та придушення подібних дій.

Література:

1. Актуальні питання розслідування кіберзлочинів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2013 р.). Харків: ХНУВС, 2013. С. 272.
2. Бутусова Л.И. К вопросу о киберпреступности в международном праве. Вестник экономической безопасности. 2016. № 2. С. 48–52.
3. Карчевський М. В. Комп'ютерна інформація, як предмет злочину в сфері використання ЕОМ, систем, комп'ютерних мереж

та мереж електров'язку. *Боротьба зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Донецьк, 14 груд. 2012 р.). Донецьк, 2012. С. 61–64.

4. Номоконов В.А., Тропина Т.Л. Киберпреступность: проблемы борьбы и прогнозы. *Библиотека криминалиста*. Москва, 2013. С. 148–159.
5. Овчинский В.С. Криминология цифрового мира: учебник для магистратуры. Москва: ИНФРА, 2018. 352 с.
6. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.2005 р. № 2824-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 5–6. С. 71.
7. Користін О.С., Бутузов В.М., Василевич В.В. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади: навч. посібник. Київ: Вид. дім «Скіф», 2012. 736 с.
8. Савчук Н. В. Кіберзлочинність: зміст та методи боротьби. Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2009. № 19. С. 338–342.

Zabolotna Y., Ivanko E. Problems of interaction in the investigation of cybercrime

Summary. In this article, the authors analyze the problems of interaction in the investigation of cybercrime. The features of international cooperation in the investigation of cybercrime are considered. The focus is on the analysis of such 5 crime groups as crimes against the confidentiality, integrity and availability of computer data, crimes related to content (content), crimes related to copyright infringement, crimes against related to the use of computer facilities and computer systems, acts of racism and xenophobia carried out through computer networks. A number of problems that arise in the fight against cybercrime are identified and ways to overcome them are suggested. The main problems include the latency of the crimes committed, transparency of borders or the so-called transnationality, high preparedness and professionalism of the subjects, lack of legislative acts regulating criminal procedure activity, lack of technical means and interconnection with bodies engaged in the fight with cybercrime, as these crimes are international in nature, lack of competence of persons involved in the detection and disclosure of cybercrime, the search for evidence of wrongdoing. The authors conclude that there is a need for a more effective mechanism of state cooperation in matters of legal aid, at any level for the investigation of cybercrime, it is necessary to provide training for highly qualified specialists in this field and to improve the legislation to build an effective legal framework for the provision of investigative, operational and search activities law enforcement agencies and special services in the fight against such crimes, as well as the necessary operational actions based on coordination of efforts of national forces to prevent and investigate transnational computer crimes with similar international centers in other countries.

Key words: cybercrime, Informatization of society, fight against cybercrime, cyber sphere.

*Rozhnova V. V.,**Ph. D. of Law Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher of the Institute of Post-Graduate Education
National Academy of Internal Affairs**Savytskyi D. O.,**Ph. D. of Law Sciences, Associate Professor,
Deputy Director of the Institute of Post-Graduate Education
National Academy of Internal Affairs*

ON EFFECTIVE CONFIDENCE-BASED LAW ENFORCEMENT (IN TERMS OF THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE)

Summary. The article analyzes certain issues of development and current state of public confidence in relations between the state and civil society in Ukraine. The modern state of law-making and law enforcement was investigated, particularly in terms of the criminal proceeding, in the light of the functional ability of the criminal process, which is based on confidence. It is established that the corruption combating system should be aimed primarily at eliminating the conditions for corruption, rather than at combating its effects, and include not only the socio-economic, political, organizational, and legal measures, but also the technologies of shaping the public awareness. Implementation of e-governance has been recognized as one of the most appropriate, effective and promising areas of domestic governance in corruption combating system and improving public confidence.

It was determined that both law and law enforcement, while closely interlinked, have objective conditions caused by the processes occurring in society at a certain stage of its development. The criterion of the relationship and mutual influence of the law and law enforcement level in the criminal proceeding is their mutual functional ability to reach their common objectives. This is what is considered an adequate response to the expectations of society from the system of criminal justice.

Currently, there is a tendency towards willingness to change the law enforcement practice for the better only by means of legislative activity, not taking into account the systemic methodological, legal and organizational problems. However, it is impossible to influence on the objective situation and processes only by rewriting laws, without a proper methodological background, as well as administrative, managerial, and organizational measures. Only such an approach can provide for a systematic, consistent and effective implementation of the declared changes in law enforcement.

Key words: public trust, effective law enforcement, functional capacity of criminal proceedings, anti-corruption system, modern tendencies of lawmaking in the field of criminal proceedings, reform of criminal procedural legislation of Ukraine.

Introduction. In the field of law enforcement, with a clearly specified form and content, the impact of confidence as an abstract, irrational category appears to be minimal at first glance, and in the matter of establishing the regulatory model of legal relationships as compared to pragmatic expediency and efficiency, it seems generally irrelevant.

Still, there is no doubt that a man is a fundamentally selfish being, and that it implements its self-interest, primarily and above all, in a rational way. However, the man also has a moral aspect making it feel an obligation to its peers, and this aspect sometimes conflicts with selfish human instincts. The most difficult ethical rules followed by a man are always formed on the basis of repetition, traditions and examples. These rules may reflect a deep “adaptive” rationality; they can serve the economically rational objectives; they can even be the result of a rational agreement reached by a limited circle of people. However, from generation to generation, they are transmitted as irrational social life skills. These skills, in turn, ensure that people’s behavior will never be reduced to a pure maximization of selfish utility [1, p. 79].

Confidence characterizes the relationship between people, no matter what system of social organization they represent. Where the confidence limits are designated by abstract characteristics, “fully trust/do no trust at all”, “trust/do not trust”, “rather trust than do not trust”, “rather do not trust than trust”, or “trust to some extent”, the degree of its influence is manifested quite specifically in actions or inaction of man, “I act/abstain from action since I trust/do not trust”.

The importance of maintaining the confidence of people in the state is pointed by the Constitutional Court of Ukraine, using this category as the rule of law in its judgments. In particular, in the judgment dated April 28, 2009 № 9-рп/2009, the Constitutional Court of Ukraine, indicating the inadmissibility of narrowing the content and scope of existing rights and freedoms (according to part 3 of Article 22 of the Constitution of Ukraine), which will inevitably lead to a deterioration of the person’s position in society, has made a conceptual reservation to the public authorities that the failure of the state to fulfill its obligations leads to a violation of the principles of a law-governed state, undermining the principle of a person’s confidence in the state (item 5, paragraph 5) [2].

Implementing the reforms declared by the state, first of all and as usual, a complete update of legislation (in particular, on the criminal procedure) is declared without the risk of limiting the rights, freedoms and legal interests of every member of the society [3, p. 21]. However, it must be noted that amendments to the laws (without their proper scientific justification and in the absence of a comprehensive approach) do not solve the existing problems, and sometimes even create the new ones.

The current stage of development of the Ukrainian state requires an increased focus of jurisprudence on the issues of real operational capability of the law enforcement activities in general and criminal proceedings in particular. However, in the background of international law and domestic political processes of globalization and convergence of national legal systems, implementation of legal institutions in the laws of Ukraine and formation of new types of criminal justice, the priorities of which are societal values, such as respect for rights, freedoms and legitimate interests of individual people, protection and security, the need to find the most effective means to ensure the operational capability of the “person – society – state” system in criminal procedural relationship appears with varying intensity.

The degree of development of the topic. According to Thomas Hobbes (English philosopher of the 16-17 centuries), corruption is the root from which the contempt for all laws is sprouting at all times and under any temptation [4, p. 198]. In the modern world, corruption is recognized not as a local problem, but as a transnational phenomenon affecting the society and economy of all countries, posing a threat to stability and security of societies, undermining democratic institutions and principles, ethical values and justice, and being detrimental to sustainable development and the rule of law [5].

In modern political, social, legal and psychological sciences of Ukraine, like in many other countries, corruption is classified as a major political, economic and social problem which, in the absence of systemic counteraction on the part of the state and society, is able to spread and take root in public relations and state system generally [6, p. 18].

The genesis of corruption in Ukraine, as in other countries, has its roots, development factors and peculiarities primarily determined by its historically established state and social forms, i.e. obtaining of undue advantages for commitment of legal acts and obtaining of undue advantages for commitment of illegal acts. The combination of these forms of corrupt behavior of civil servants, their actual acquisition of the meaning of one of the attributes in relations between the state and society not only leads to ineffective actions of the government in economic, political, legal, social and other socially significant processes, but also affects the formation public awareness, causes loss of faith in the fairness and credibility of the government, even upon the formal reaching of the desired result. Loss of confidence, in turn, generates stereotypes of the mutual corruption behavior, up to the idea of “status rent” justifying corruption and seen as a mechanism of “compensatory remuneration” to civil servants for their poorly paid work [7, p. 22].

We can arrive at an obvious general conclusion that the corruption combating system shall be primarily aimed at elimination of corruption causes, not at combating its effects, and include not only socio-economic, political, institutional, legal and technological measures, but also the formation of social consciousness.

The purpose of the article is establishing the role and significance of ideological mechanisms in the anti-corruption system, ensuring the functional effectiveness of enforcement in general and in the criminal process in particular.

Presenting main material. One of the areas of corruption combating system is recognizing the extreme importance of reforms, including the administrative and judicial ones [8, p. 33]. In recent years, almost all aspects of life in Ukraine were subjected to reforming. According to the authorities and some European experts,

over the recent five years, Ukraine implemented more reforms than during all previous years. According to reform creators, all of them are implemented for the sake of the public good and to meet the diverse needs of society, including a fair trial. However, according to GRECO (Council of Europe Group of States against Corruption) findings contained in Reports on the Implementation of International Commitments Undertaken by Ukraine, the public confidence in the judiciary system and politicians is still low in our country [9].

A national study conducted by the Razumkov Center Sociological Service on 7–14 February 2019 in all regions of Ukraine except for Crimea and the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions found that the citizens of Ukraine most commonly express distrust for the state apparatus (officials) (83% of the poll participants do not trust them) [10]. Ukrainians trust neither the government nor the courts or the newly established anti-corruption body [11]. Besides, it is noteworthy that respondents in Ukraine most do not trust even those bodies which were established according to the so-called transparent procedure and recently began their work (for example, 65% do not trust the Supreme Court and 62% to the Anti-Corruption Court) [12]. In general, 82.5% of Ukraine’s population completely or somewhat agrees with charges regarding the corruptness, political dependency and bias of Ukrainian courts [13].

Assessing the above figures in general, expressing probably different attitudes at various polls and their results, however, we can say that they confirm the general status of public confidence in the government. In this case, a high level of negative attitude and distrust are largely shaped by two factors, a negative information field and a factor of financial and political influence on public servants. The results showed that the impact of the first factor is eliminated quite effectively upon the direct contact of citizens with public institutions. The impact of the second factor can be reduced by introduction of a set of administrative, legal and economic measures. On the way to overcoming the corruption component, in our view, a special role should be assigned to information and communication technologies, as well as e-government.

As is known, law enforcement is a special, indirect, complex form of the law, with authoritative, organizational management, and individual-specific nature, implemented by competent, specially authorized state actors, as defined in accordance with the law [14, p. 6]. Therefore, the law is implemented by law enforcement, but law enforcement often determines the content of the law, too. Obviously, during the development and adoption of the law, the legislator (involving the representatives of a “professional group” at the stage of the project development and discussion) places a certain content in its form in pursuit of a specific goal. However, in the process of law enforcement, the content of law may be modified, warped and sometimes distorted, which often becomes the reason to formulate a rhetorical question, what is primary – law or enforcement?

Not delving into the reasons for this situation (which, obviously, are objective-subjective), let us note that the criterion of the relationship and mutual influence level of the law and law enforcement is their mutual functional ability to ensure the performance of common tasks of the criminal proceeding stipulated by Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and thus to respond adequately to the expectations of society from the criminal justice system.

The process of a large-scale reform of the criminal procedural legislation of Ukraine, which was commenced in order to improve

its effectiveness, particularly within implementation of the Judicial Reform Concept in Ukraine (1992) [15], continued within implementation of the Criminal Justice Reform Concept for Ukraine (2008) [16], and formally ended with adoption of the current Criminal Procedure Code of Ukraine [17] in April 2012, but actually lasts until today. Maybe not so extensively, but the reform of domestic criminal procedural legislation became a permanent phenomenon for modern legal system of Ukraine. It would seem that it can be assessed positively, as a necessary and timely response of the legislator to developments in the relevant public relations and objective needs of the enforcement actors in this area. However, in 2015, in the Strategy of Reforming the Judiciary System, Law-Making and Related Legal Institutions for 2015–2020, the state of justice, operation of the prosecution and criminal justice as related legal institutions is estimated as the one having its drawbacks, which are related, in particular, to the strategic planning and legislative process issues, including an excessive focus on short-term solutions in the legislative process, a lack of a systemic vision in shaping the democratization of the justice sector in the long, medium and near term [18].

The main source of the criminal procedure law, i.e. the current Criminal Procedure Code of Ukraine, is effective since November 20, 2012, although the first amendments thereto were made yet on July 5, 2012, i.e. before its entry into force. Subsequently, the Criminal Procedure Code of Ukraine (sometimes along with other sources of the criminal procedural law of Ukraine) was amended every year. In general, the Criminal Procedure Code of Ukraine was amended in one or another way by more than 55 laws of Ukraine.

Some of them changed the regulation of certain procedural acts (e.g., temporary seizure of property and search [19]), or introduced new procedural mechanisms for implementation of new penal institutions (e.g. special confiscation [20]), while the others made systemic amendments to the regulatory and criminal procedural activities of some participants of the criminal proceedings or at certain stages of the process (e.g., regulation of operations of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court as the court of cassation [21]).

Certain articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine were amended repeatedly during six years of its validity. For example, Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine was amended six times (by the laws of Ukraine dated 18/04/2013, 23/05/2013, 14/10/2014; 12/02/2015, 10/11/2015, 18/02/2016), and Article 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine was amended four times (by the laws of Ukraine dated 13/05/2015, 10/11/2015, 03/10/2017, 16/11/2017). Besides, some articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine were amended repeatedly within a relatively short period (for example, Articles 170, 174 were amended, in particular, by the laws of Ukraine dated 18/04/2013 and 23/05/2013, and Article 303, in particular, by the laws of Ukraine dated 03/10/2017 and 16/11/2017). Some provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which were amended, were repealed after some time again.

For example, the wording of part 2 of Article 132, item one of part 1 of Article 184, and part 2 of Article 234 of the Criminal Procedure Code of Ukraine was first amended by the Law of Ukraine dated 03/10/2017, however, the Law of Ukraine dated 22/03/2018 on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Clarification of Certain Provisions restored the original wording of the relevant provisions due to the fact that amendments made by the law of Ukraine dated 03/10/2017 “...considerably complicated

the work of the pre-trial investigation bodies in terms of a prompt, complete and impartial investigation” [22].

Some laws of Ukraine, amending, in particular, the articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine, were subsequently repealed by the other laws of Ukraine (for example, the law of Ukraine dated 28/01/2014 was repealed by the law of Ukraine dated January 16, 2014 on Amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine Regarding the Criminal Proceedings in Absentia, the law of Ukraine dated January 16, 2014 on Amendments to the Law of Ukraine on the Judicial System and Status of Judges, as well as the procedural laws regarding additional measures to protect the safety of citizens) and certain provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (including those, which were amended), were recognized unconstitutional (for example, the law of Ukraine dated 21/12/2016 supplemented Article 216 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with part six, which later on was recognized as the one not corresponding to the Constitution of Ukraine (unconstitutional) by judgment № 3-p of the Constitutional Court of Ukraine dated April 24, 2018 [23]).

Undoubtedly, this situation could not help reflecting on the criminal procedural law. As rightly asserted by O.A. Leiba, spontaneous situational rule-making dynamics of the criminal procedural legislation of recent years has led to an aggravation of the regulatory content challenges, which had been “painful” for law enforcement during five years, are still unresolved, create the new problems and aggravate the inconsistencies of individual structural elements of the criminal procedural legislation or form a mutual confrontation between some regulations; cause errors when establishing structural links with the use of blanket and reference regulations; cause violations of the laws of logic when developing the terminology and conceptual-categorical apparatus, etc. [24, p. 38].

Certainly, the current Criminal Procedure Code of Ukraine is a subject of numerous complaints. It contains contradictions and gaps, and some regulations allow an ambiguous and sometimes opposite interpretation. Many problems and difficulties are faced by practitioners applying those rules of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the wording of which does not comply with the legal technique. Further, it should be emphasized that the reform of the criminal process cannot be carried out in a radical way, let alone stay ahead and determine amendments to the substantive law or determine the competences and the procedure of interaction between government agencies and officials, a system of which is not aligned properly yet.

As the embodiment of many social and legal developments in the field of criminal justice, both domestic and foreign, the Criminal Procedure Code of Ukraine sometimes added ideological tint to these legal categories. A striking example of this is definition of the criminal proceeding tasks (Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Without questioning the fundamental importance of the constitutional provisions on the priority of human rights and freedoms, as well as their safeguards, we can't help pointing out that the criminal process performs a security and protective functions exclusively in conjunction and within the proceeding, the subject of which is a socially dangerous act.

The criminal proceeding is primarily a process of establishing the presence or absence of a criminal offense in the act, availability of a criminal offense in the act of a specific person, a proof of its guilt (or innocence) in commitment of a criminal offense and so on. In this context and in connection with this, the criminal proceeding

is a means of protecting a person, society and state from criminal offenses, and the appropriate regulation and implementation of criminal procedural activities safeguard the protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants in the criminal proceeding.

Therefore, the need to protect the individual, society and state from criminal offenses determines the duty of the prosecutor or investigator to begin a pre-trial investigation in each case of a direct detection of criminal offense, or upon receipt of a report (notice) on commitment of a criminal offense. In this case, the protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants in the criminal proceedings are rather a prerequisite, a means to conduct a lawful and impartial investigation and trial. Therefore, the criminal proceedings in any form, and in any country in the world is due, above all, to existence of a crime, and therefore the protection of the individual, society and state from criminal offenses is a common purpose rather than a specific task of the criminal proceeding, the task which has to be provided with adequate implementation means. Similarly, the protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants in the criminal proceeding (i.e. protection of private interests) cannot be the driving force behind, the bases and, most importantly, the end result for the mostly public criminal procedural activities.

Protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants in the criminal proceeding is the regime and condition of the criminal justice implementation, in which the results are legitimate, appropriate and will ensure the achievement of the main goal, i.e. implementation of the criminal liability and remedy of the public relations damaged by a criminal offense. The rights, freedoms and legitimate interests of the participants in the criminal proceeding are protected within the initiated criminal procedural activity and continued throughout the period of its implementation, i.e. does not appear as the final result of the criminal proceedings, but rather is a prerequisite, the basis for its implementation.

The conditions reflect the features of the legal means by which the set tasks are performed and the goal is achieved [25, p. 126–127]. The conceptual drawbacks include the uncertainty of the principle of the rule of law and the absence of the related requirement on impartiality and competence of officials. Part 1 of Article 8 of the Criminal Procedure Code of Ukraine actually reflects the relevant constitutional provision (Article 3 of the Constitution of Ukraine), but as we know, it is not the Constitution and the laws which provide the rights to the people, but rather the people embody their rights through constitutional and other laws.

This means that the rule of law is not in the rule of the Constitution over the other laws in the state, the international treaty of Ukraine over national legislation, etc. (this is a part of the legality principle content), but in the understanding that human rights and freedoms are the foundation, the source, and not the result of the state law. The system of the criminal proceeding principles established by Article 7 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the principle of the rule of law is placed by the legislator in the first place, and therefore it operates as the so-called “principle of principles”, the basis for the formulation and legislative consolidation of all other principles of the criminal proceeding. However, despite such fundamental importance of the rule of law, its wording as enshrined in Part 1 of Article 8 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as already mentioned, actually reproduces the relevant constitutional provisions, not giving answers to the questions about the content of this principle in the criminal proceeding. Still, the peculiarities

of the criminal procedural activities, the presence of a significant number of the means of public law enforcement in its arsenal shifts the rule of law to the level of philosophy of the criminal proceeding, meaning philosophy not in the academic sense, but in practice.

Each operative officer, investigator, prosecutor, defender, investigating judge, or arbitrator should treat each criminal proceeding from this position. Enshrining the principle of the rule of law in the system of criminal proceeding principles, the legislator apparently pursued a different purpose than just duplicating the relevant constitutional provisions in the text of the Criminal Procedure Code of Ukraine. We hope that the legislator thereby tried to draw attention to the fact that a man as the highest social value, the inviolability of its rights and freedoms are of particular importance in the criminal proceeding, where the principle of legality and need to observe the procedural forms are the most important safeguards of human rights, and discretion limits of officials in positions of authority are clearly defined in the criminal procedural law.

Apparently, the developers of the current Criminal Procedure Code of Ukraine intended to indicate to the law enforcement entities that the criminal proceeding stipulated the need and the possibility of transcending behind the formal legitimacy (because it is interpreted as the ratio of the principle of legality and rule of law established for the domestic law). Otherwise, the rule of law loses its independent meaning and value, and any state in which the requirements of the law, especially those far from strengthening and ensuring the human rights and freedoms, are strictly followed, can be called legal [26, p. 383]. Currently, the issue of quality of the criminal procedural law, and the effectiveness of its provisions increasingly become the subject of research by the scientists, professional discussion meetings, conferences, seminars, round tables, and conferences at various levels, declaring the need to improve the criminal procedural law and formulating numerous proposals in this regard.

However, despite the fact that, on the one hand, currently, the law-making work of our MPs, aimed at the much-desired improvement of the current Criminal Procedure Code of Ukraine is still active, on the other, unfortunately, not all of the bills proposed for consideration, and even the laws adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine and currently effective indeed contribute to achieving the declared objective; there are increasingly new grounds for a critical analysis of another improvement (attempts to improve) the criminal procedural law, both in terms of compliance with the rules of legislative technique, and in view of the effectiveness of the normative regulation of the criminal procedural activities, taking into account the legal and organizational aspects of its implementation.

Conclusions. The analysis of only some of the array of proposed bills in recent years, the purpose of which is declared as the effective implementation of overall objectives of the criminal proceeding, protection of rights, freedoms and legal interests of its members, etc. unfortunately, demonstrates a sad tendency towards the desire to change the law enforcement practice for the better, including in terms of human rights, only by means of legislative activity, not taking into account systemic methodological, legal and organizational problems.

The reasons for this situation are seen in the absence of adequate scientific justification of relevant amendments (or ignoring the available scientific heritage), the inconsistency in theoretical and methodological understanding of the relevant categories, a lack

of systematic approach to specific areas of reform, taking into account not only the purely legal and procedural, but also organizational aspects.

However, as is known the objective situation and processes cannot be changed by rewriting laws only, without the proper methodological background, a system of administrative, managerial, and organizational measures, capable of providing for a systemic, consistent and effective implementation of the declared changes in law enforcement. Only such an approach will ensure the protection of human rights as the basis of civil society in both law and law enforcement.

References:

- Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию; пер. с англ. М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін) від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 35. Ст. 1210.
- Акімова Л.М. Аспекти реалізації засад антикорупційної політики. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7 грудня 2018 року). Ч. 2. Київ, 2018. С. 19–22.
- Гоббс Т. Сочинения : В 2 т. Т. 2. М. : «Мысль», 1991. 736 с.
- Конвенція ООН проти корупції (прийнята 31 жовтня 2003 р.; ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р.); офіційний переклад. *Верховна Рада України / Законодавство України*. [веб-сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
- Антикорупційна політика та запобігання корупції в публічному управлінні / І.С. Бондар, В.Г. Горник, С.О. Кравченко, В.В. Кравченко: навчальний посібник. Київ : «Ліра-К», 2016. 192 с.
- Кохан Г.В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ : НІСД, 2013. 232 с.
- Біленчук П.Д. Корупція як загроза національній безпеці України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7 грудня 2018 року). Ч. 2. Київ, 2018. С. 31–33.
- Четвертий раунд оцінювання. Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів: Звіт за результатами оцінки. Україна (ухвалено на 76-му пленарному засіданні GRECO, Страсбург, 19–23 червня 2017 року) // *Національне агентство з питань запобігання корупції*: [офіційний веб-сайт]. URL: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/mizhnarodni%20programi/GrecoEval4Rep\(2016\)9-P3-en-Ukraine_ukr.pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/mizhnarodni%20programi/GrecoEval4Rep(2016)9-P3-en-Ukraine_ukr.pdf).
- Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України // *Центр Разумкова / Дослідження / Соціологічні дослідження*: [сайт]. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia>.
- Українці не довіряють судам: результати нового опитування / *Судебно-юридическая газета в Украине*: [сайт]. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/135851-ukrayintsi-ne-doviryayut-sudam-rezultati-novogo-opituvannya>.
- Ставлення громадян до реформ в Україні // *Центр Разумкова / Дослідження / Соціологічні дослідження*: [сайт]. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia>.
- Ставлення громадян України до судової системи // *Центр Разумкова / Дослідження / Соціологічні дослідження*: [сайт]. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia>.
- Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. Вип. 4. С. 1–7.
- Концепція судово-правової реформи в Україні : схвалена постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.
- Концепція реформування кримінальної юстиції України: затв. Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 838.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.
- Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41. Ст. 1267.
- Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку тимчасового вилучення майна та проведення обшуку : Закон України від 13 травня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 251.
- Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18 квітня 2013 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 131.
- Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
- Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення окремих положень» // *Верховна Рада України*: [офіційний веб-портал]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63658.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. Ст. 1459.
- Лейба О.А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : монографія. Харків : «Юрайт», 2018. 216 с.
- Рожнова В.В. Сучасна концепція кримінального процесу та її відображення у системі завдань кримінального провадження. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 4. С. 122–128.
- Рожнова В.В. Верховенство права у системі засад кримінального провадження. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2012. № 4. С. 381–387.

Рожнова В. В., Савицький Д. О. Про ефективне правозастосування, що засноване на довірі (на прикладі кримінального процесуального законодавства України)

Анотація. У статті проаналізовано окремі питання формування та сучасного стану суспільної довіри у відносинах держави та громадянського суспільства в Україні. Досліджено сучасний стан законотворчості й правозастосування, зокрема у сфері кримінального провадження, крізь призму функціональної здатності кримінального процесу, що заснована на довірі.

Встановлено, що система протидії корупції, насамперед, повинна бути спрямована на усунення умов для корупції, а не на боротьбу із її наслідками, та охоплювати

не лише заходи соціально-економічного, політичного, організаційного, правового характеру, а й технології формування суспільної свідомості.

Впровадження електронного урядування визнано одним із найбільш оптимальних, ефективних і перспективних напрямів розвитку вітчизняного державного управління у системі протидії корупції та підвищення рівня суспільної довіри.

Визначено, що і закон, і правозастосування, будучи тісно взаємопов'язаними, мають об'єктивні передумови, зумовлені тими процесами, що відбуваються в суспільстві на певному етапі його розвитку. Критерієм рівня співвідношення та взаємовпливу закону і правозастосування у сфері кримінального провадження визнано їх взаємну функціональну спроможність забезпечити виконання його загальних завдань. Саме це і визнається адекватною відповіддю на очікування, які покладаються суспільством на систему кримінальної юстиції.

Наразі констатується тенденція до прагнення змінити правозастосовну практику на краще лише засобами законотворчої діяльності без урахування системних проблем методологічного, правового та організаційного характеру. Однак вплинути на об'єктивний стан речей і процесів неможливо лише переписуванням законів, без належного методологічного підґрунтя, системи адміністративно-управлінських, організаційних заходів. Лише такий підхід здатний забезпечити системне, послідовне та ефективне впровадження задекларованих змін у правозастосування.

Ключові слова: суспільна довіра, ефективне правозастосування, функціональна здатність кримінального провадження, система протидії корупції, сучасні тенденції законотворчості у сфері кримінального провадження, реформування кримінального процесуального законодавства України.

*Падалка А. М.,**кандидат юридичних наук,**в.о завідувача кафедри фінансових розслідувань**Університету державної фіскальної служби України*

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: МЕХАНІЗМ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Грунтуючись на науковій теорії визнання об'єктом злочину суспільних відносин, визначено поняття механізму злочинної діяльності, виокремлено і охарактеризовано його види, а також розкрито кримінально-правове значення.

Обґрунтовано, що механізм злочинної діяльності являє собою вплив певного виду суспільно небезпечного діяння на певний елемент об'єкта злочину, наслідком чого є настання шкідливих змін в об'єкті в цілому. Досліджено об'єкт криміналістично-наукового і практичного пізнання механізму злочинної діяльності.

Наведено криміналістичну характеристику організованої злочинності у сфері оподаткування, як категорію, що включає сукупність об'єктивних і суб'єктивних даних про ознаки ОЗГ, динамічних за характером, яка містить вихідну інформацію та що відбиває зміни в кримінальній обстановці в сфері оподаткування. Ця обставина має значне практичне значення для побудови версій та моделі можливого варіанту ухилення від оподаткування. Обстановка і типові обставини вчинення податкових злочинів дозволяють конкретизувати способи вчинення ухилення від сплати податків, моделювати і досліджувати схеми і механізми злочинної діяльності платників податків.

Підкреслено, що етапи злочинної діяльності та розслідування є абстрактними поняттями, що носять приватний характер конкретних цілей дослідження. Тому створити формалізоване уявлення злочину у вигляді задалегідь досить докладно описаних етапів неможливо. Це ускладнює формалізацію механізму злочину в найбільш абстрактному вигляді. Запропоновано критерії відповідності закономірностей, обумовлених характером злочинної діяльності суб'єкта. Показано, що будь-яка схема (модель) буде більшою мірою відповідати дійсності, якщо буде враховувати в своїй структурі не тільки елементи, але і зв'язки між ними.

Ключові слова: механізм злочину, структура механізму злочину, організована злочинність, механізм реалізації організованої злочинності у сфері оподаткування.

Постановка проблеми. Протиправну діяльність вивчає ряд наук, переважно наук кримінально-правового циклу. З огляду на дані цих наук, а головним чином, кримінально-правову та кримінологічну характеристики злочину, криміналістика акцентує свою увагу на функціональній стороні протиправної діяльності, на тій системі відносин і дій, які утворюють те, що нерідко називають механізмом злочину.

Вчення про механізм злочину представляє собою один із перспективних напрямків у дослідженнях криміналістичної науки. Загалом та окремі її аспекти розглядаються у працях Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, А.Ф. Воло-

буєва, Г.О. Зоріна, В.В. Клочкова, О.М. Кустова, Ю.Г. Корухова, В.В. Лисенка, А.Ф. Лубіна, В.А. Образцова, Е.Р. Россинської, М.В. Салтєвського та інші.

До цього часу, ще остаточно не сформовано сукупність об'єктивних даних про систему механізму податкового злочинного діяння, які скоюють організовані злочинні групи.

Мета статті. Завданням цього дослідження є механізм (процес) організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування з огляду на комплексний аналіз та узагальнення поглядів вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протиправну діяльність вивчає ряд наук, переважно наук кримінально-правового циклу. З огляду на дані цих наук, а головним чином, кримінально-правову та кримінологічну характеристики злочину, криміналістика акцентує свою увагу на функціональній стороні протиправної діяльності, на тій системі відносин і дій, які утворюють те, що нерідко називають механізмом злочину.

Як наукову категорію поняття «механізм злочину» вперше було використано О.М. Васильєвим, який під ним розумів процес вчинення злочину, у тому числі його спосіб і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням слідів матеріальних і нематеріальних, що можуть бути використані для розкриття і розслідування злочину [1, с. 7–8]. Цю дефініцію можна вважати першим визначенням механізму злочину.

В.В. Клочков і В.А. Образцов механізм злочину визначали в більш абстрактній формі, «що реалізується в певних умовах, вираженні, спрямованості і послідовності динамічної системи протиправних поведінкових актів і обумовлених ними явищ, що мають криміналістичне значення» [2, с. 47].

А.Ф. Лубін зазначав, що закономірності механізму і утворюють в сукупності криміналістичну характеристику злочинної діяльності [3, с. 169]. Не закономірності механізму злочину, а опис або відомості про закономірності механізму злочину складають його криміналістичну характеристику. При цьому автор зауважує, що закономірності механізму злочину існують об'єктивно (незалежно від науки), в той час як криміналістична характеристика створюється вченими.

Найбільш змістовним є визначення механізму злочину, надане О.М. Кустовим, який визначає його як систему процесів взаємодії учасників злочину, як прямих, так і непрямих між собою і з матеріальним середовищем, поєднаних із використанням відповідних знарядь, засобів та інших окремих елементів обстановки. Механізм злочину закономірно обумовлює виникнення криміналістично значимої інформації про злочин, його учасників та результати [4, с. 11].

З приводу цього, категорія «механізм злочину» – це більш широке поняття, що включає сукупність процесів і явищ, пов'я-

заних із механізмом злочинної діяльності суб'єкта, що проявляються в механізмі події, яка розслідується, характеризується процесом відображення інформації на різних носіях. Суттєвий інтерес для дослідження порушеної проблематики представляє визначення структури механізму злочину. У цей час уявлення вчених-криміналістів про структуру механізму злочину різняться за кількістю елементів, які вони виділяють.

М.В. Салтевський виокремлює наступні взаємодіючі (взаємозалежні) компоненти механізму вчинення злочину (злочинної діяльності):

- 1) суб'єкти злочинної діяльності;
- 2) засоби злочинної діяльності;
- 3) предмет злочинної діяльності;
- 4) сліди злочинної діяльності [5, с. 40].

Кожен із елементів повинен відповідати не стільки моделям діяльнісного підходу до формування системи механізму злочину, скільки прикладним завданням криміналістичного дослідження злочинної діяльності певного виду.

Перевагою запропонованого підходу є те, що автор не розглядає окремо кожен дію (як учасників злочинної події, так і осіб, побічно пов'язаних з нею), а бере за основу комплекси таких дій. Тим самим їхня сукупність характеризує етапний (стадійний) розвиток механізму злочину, що уможливує встановлення та простеження кореляційних зв'язків і залежності між усіма елементами системи, яка розглядається.

Якщо розглядати механізм дій організованої злочинності, то вона, як і будь-яка система, формується і функціонує під впливом певних закономірностей. Далекі не всі вони можуть бути віднесені до предмету криміналістики. Скажімо, закономірності формування злочинного задуму, злочинної поведінки – це предмет кримінології, закономірності поведінки і дій осіб, що опинилися учасниками події, – сфера психологічної науки і тому подібне.

Механізм реалізації організованої злочинної діяльності більш складний, специфічний і відрізняється від механізму вчинення злочинів окремими особами і групами осіб. У цьому механізмі умовно можна виділити кримінальну та некримінальну складові.

В організованій злочинній діяльності некримінальна частина – забезпечують дії – значно більше за обсягом і набагато більш значуща, ніж при здійсненні поодиноких злочинів. Ця частина діяльності залишає специфічні сліди відображення в навколишньому середовищі. Виявлення і фіксація таких слідів має важливе криміналістичне значення в розслідуванні організованої злочинної діяльності, і особливо – у виявленні всіх співучасників, доведенні провини організаторів, встановлення і усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів.

Н.О. Опанасенко щодо вивчення криміналістикою механізму організованої злочинної діяльності зазначає, що цей механізм – це система процесів взаємодії учасників злочину як прямих, так і опосередкованих, між собою та з матеріальним середовищем, поєднанням із використанням відповідних засобів та інших окремих елементів обстановки» [6, с. 32].

Такого роду є механізм реалізації організованої злочинності у сфері оподаткування, втім який відзначається своїми якісними особливостями, які розглядає автор статті. Досліджуючи криміналістичну характеристику організованої злочинності у сфері оподаткування, автор вказує, що це явище має довгостроковий процес, яке розраховане на тривалий період діяльно-

сті злочинного формування, що створює «правомірність» його існування, забезпечення учасників злочинного формування відповідною матеріально-фінансовою винагородою.

Механізм злочинів у цій сфері здатний відобразити послідовний процес злочинних ухилень від сплати податків, етапів підготовки, безпосереднього здійснення злочинів в області податків і дії ОЗГ з приховування податкових злочинів. З приводу цього важливим виступає механізм слідоутворення в якості структурного елементу криміналістичних характеристик, який полягає в матеріально фіксованих відображень слідів ухилень від сплати податків, обумовлених різними способами здійснення податкових правопорушень.

Злочини цього типу можуть відбуватися через активні протиправні дії ОЗГ, які порушують обов'язкові для виконання законодавчі акти, положення та інструкції і т.п.

Кримінальний Кодекс України розглядає об'єктивний аспект податкових злочинів (ст. 212). Диспозиція статей розглядає кілька криміналістично важливих обставин:

- 1) вчинення податкових злочинів діями або бездіяльністю;
- 2) відсутність чітких меж законодавчого розуміння способів скоєння злочинів по сплаті податків через використання формулювання «ненадання іншої документації» [7];

При цьому неясно, які саме документи, оскільки податкове законодавство не містить постійного їх числа і змісту, використовуючи формулювання про внесення завідомо недостовірних відомостей, склад яких також не завжди зрозумілий;

3) зв'язок факту настання злочинного діяння з великою (особливо великою) сумою несплаченого або недоплаченого податку, яка постійно змінюється.

З позиції діючих кримінальних законів способи вчинення ухилень від сплати податку розпливчасті і не завжди конкретизовані.

У загальному вигляді ухилення від сплати податків включає більшу частину дій ОЗГ, що дозволяють уникнути або мінімізувати обов'язкові виплати до бюджету, які здійснюються у вигляді податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Не всі такі дії можна визнати злочинами, оскільки процес ухилення від сплати податків різний за своєю природою і подібні дії досить численні. В їх основі лежить велика кількість факторів, при цьому вони залежать від виду податку.

Розглядається значна кількість способів ухилення від сплати податків. Вони можуть бути як самими найпростішими, пов'язаними з тим, що не було подано податкову декларацію або було допущено елементарне спотворення податкових документів, так і витонченими (завуальовані, що включають спеціально вибудовані схеми злочинного зменшення податкових платежів). Часто такі схеми створюють висококваліфіковані фахівці ОЗГ. На ринку послуг під їх керівництвом з'являються компанії типу «антіаналог», які дуже затребувані платниками податків і пропонують підприємствам і фізичним особам цікаві варіанти мінімізувати податкові платежі (можуть бути навіть кримінального характеру) завуальовуючи цим стати учасником ОЗГ.

В Одесі 2017 році було викрито організовану злочинну групу, що «консультувала» підприємства як не платити податки. Слідчими підрозділами податкової міліції ДФС в Одеській області направлено до суду кримінальне провадження з обвинуваченням організованої злочинної групи у складі 11 осіб (мешканців міст Одеси і Миколаєва), які впродовж трьох років

надавали діючим підприємствам послуги з ухилення від сплати податків. Для цього використовувалися документи з підконтрольних, спеціально створених і придбаних, «фіктивних підприємств». Збитки державі у вигляді несплачених податків склали понад 37,5 млн грн.

До моменту розгляду, в чому полягають типові способи вчинення організованої злочинності в сфері оподаткування, важливо відзначити загальні аспекти криміналістичного характеру. В цілому вони стосуються способів вчинення злочинів, пов'язаних із податками.

Особливості включають:

1. Способи вчинення податкових злочинів обумовлені діючими законами, які регулюються механізмом і порядком сплати кожного типу податку. Аналіз кримінальних проваджень різних періодів і розгляду судом показує, що зміна в порядок і умови сплати певного типу податку відразу веде до зміни використовуваних методів ОЗГ ухилення від сплати по цих податках;

2. Способи, пов'язані з підзаконними актами, якими регулюється порядок обліку економічних критеріїв, правила ведення операцій по касі, списання товарно-матеріальних цінностей та інші.

3. Способи, засновані на економічній суті, яка характерна для певного типу податку. З огляду на цю суть, виділяють певні групи податків, що визначають механізм і способи скоєних злочинів ОЗГ.

В їх число можна включити податки, які знаходяться:

1) «всередині» собівартості (способи ухилення подібного типу податків пов'язані зі зниженням собівартості);

2) «поза» собівартості (способи концентруються не на зменшенні самих податків, а на зниженні різниці, яка підлягає сплаті до бюджету). Прикладом може бути податок на додану вартість;

3) «над» собівартістю (способи, пов'язані зі зменшенням податкової ставки і формальним зменшенням оподаткованої бази. Приклад представлений податком на прибуток компанії).

Певні способи, які ОЗГ використовують для того, щоб уникнути обов'язку сплачувати податки, є досить різноманітними і численними. Спеціальна література включає близько сотні найменувань. Якщо ж провести уважну оцінку, то основна частина з них може розглядатися, як легальні.

Аналіз податкового законодавства в нашій країні за весь період його існування, а також дослідження способів ухилення від сплати податків показує, що законодавець послідовним чином здійснює заборону створюваних практикою різних методів зменшення податкових платежів. Це відбувається шляхом перетворення законних видів мінімізації податків в делікти.

В.В. Лисенко, провівши аналіз викладених у літературі способів податкових правопорушень в якості злочинів, стверджував, що 50% з них не можна вважати злочинними [8]. Відповідно за численними дослідженнями насправді можна виділити не так вже й багато способів ухилень. Основними є кілька десятків, а далі можна розглядати варіанти відповідно до сфер економічної діяльності, видами податків або зборів.

Якщо розглядати більш детально способи ухилення від сплати податків і зборів, які використовують ОЗГ, то можна зазначити їх численність і різноманітність. На сьогоднішній день більшість учасників ОЗГ, зареєстровані як юридичні особи – це платники податків великого числа прямих і непрямих податків і зборів.

Дослідники робили спроби класифікувати способи вчинення злочинів ОЗГ, при цьому найпоширенішою стала хрестоматійною – класифікація В.В. Лисенка. Автор запропонував класифікувати способи відповідно до елементів податкового механізму.

Не можна заперечувати важливість цієї класифікації, але їй властиві і недоліки. Важливо відзначити, що для вирішення криміналістичних завдань більш точно підходить поділ способів вчинення податкових злочинів, з огляду на дві обставини, що існували раніше: механізм формування і сплати податку, процес криміналізації податкового діяння.

Подібний підхід дає можливість об'єднання способів ухилення від сплати податків відповідно до елементів оподаткування і формами впливу ОЗГ, які впливають на ці об'єкти. Певні поєднання цих способів дають можливість охоплення суттєво більшого числа способів скоєння злочинів ОЗГ в сфері податкових платежів.

Можна розглянути певні схеми ухилення від сплати податків, багато з яких досить відомі і відображені в різних джерелах інформації, включаючи Інтернет.

Основна особливість схем ОЗГ по ухиленню від податків – має неврахований готівковий оборот, який широко поширений в легальному українському бізнесі. Вона полягає у використанні фіктивних операцій. У деяких випадках це може бути переведення в готівку (криптовалюту, обмін офіційно зароблених безготівкових коштів, які знаходяться в банку на розрахунковому рахунку, на невраховану готівку з укладенням фіктивних договорів з виконання робіт або надання послуг).

Такий договір може бути підставою для переведення грошей з рахунків підприємств-платників податків на рахунки підставної компанії-одноденки, яка згодом за вирахуванням своєї комісії поверне їх уже як неврахованих («чорних»). Ці кошти часто використовують з метою формування особистих доходів керівництва (управлінців, власників), дачі хабарів чиновникам, «відкатів» представникам великих споживачів за більш вигідні замовлення та інше. Операції з переведення в готівку завжди впливають на спотворення реальної структури витрат через зменшення прибутку.

У певних ситуаціях переведення в готівку можна вважати ідентичним поняттю «відмивання грошей». У цій схемі ОЗГ створює компанію, функції якої полягають у тому, що вона за невелику плату може приймати від роздрібного продавця невраховану готівку, здійснюючи безготівкові платежі на банківський рахунок підприємства-оптовика. З цією метою відбувається укладення двох контрактів, перший з яких полягає в придбанні підприємством продукції у оптовика, а другий полягає в постачанні цієї ж продукції роздрібному продавцю. Обидва договори можна вважати фіктивними, оскільки продукцію оптовик насправді передає роздрібному продавцю.

Висновок. Можна стверджувати, що механізм організованої злочинності у сфері оподаткування утворюється наявністю закономірностей, обумовлених характером злочинної діяльності суб'єкта. З урахуванням визначального статусу злочинної діяльності у розглядуваній системі вона може розглядатися у двох площинах, по-перше, сукупність (комплекс) послідовних дій, об'єднаних загальним задумом, в рамках окремого злочину; по-друге, процес послідовної зміни дій (відносно тривалий у часі, а іноді й у просторі), об'єднаний єдиним злочинним задумом.

Механізм злочину є самостійною криміналістичною категорією. Вказаний механізм варто розуміти як складний, взаємообумовлений, етапний (стадійний) динамічний процес взаємодії криміналістично значимих елементів, в першу чергу факторів об'єктивної дійсності та злочинної діяльності групового суб'єкта, спрямованої на вчинення злочинів, які у сукупності спричиняють виникнення криміналістично значимої інформації.

Література:

1. Криміналістика / Под ред. А.Н. Васильева. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. 564 с.
2. Клочков В.В., Образцов В.А. Преступление как объект криминалистического познания. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 42. М., 1985. С. 47, 48.
3. Лубин А.Ф. Механизм преступной деятельности как междисциплинарная научная категория. *Вестник ННГУ*. 2001. № 2 (4). С. 169–176.
4. Кустов А.М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. М., 1997. 228 с.
5. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
6. Опанасенко Н.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 253 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року / станом на 27 червня 2019 рік // URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Лисенко В.В., Задорожний О.С., Дзісяк О.П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування : монографія. К. : Істина, 2008. 216 с.

Padalka A. Organized crime in the field of taxation: a mechanism of criminal activity

Summary. The article, based on the scientific theory of the recognition of the object of crime of public relations, defines the concept of the mechanism of criminal activity, distinguishes and characterizes its types, as well as reveals its criminal legal significance. It is substantiated that the mechanism of criminal activity is the influence of a certain type of socially dangerous act on a certain element of a crime object, as a result of which there are harmful changes in the object as a whole.

The object of forensic-scientific and practical knowledge of the mechanism of criminal activity is investigated. The forensic characterization of organized crime in the field of taxation is presented as a category that includes a set of objective and subjective data on the characteristics of OCGs, dynamic in nature, containing initial information and reflecting changes in the criminal situation in the field of taxation.

This fact is of great practical importance for constructing versions and models of possible tax evasion options. The situation and the typical circumstances of the commission of tax crimes make it possible to specify ways of committing tax evasion, to model and explore schemes and mechanisms of criminal activity of taxpayers.

It is emphasized that the stages of criminal activity and investigation are abstract concepts that are private in nature to the specific purposes of the investigation. Therefore, it is impossible to create a formalized representation of a crime in the form of pre-described sufficiently detailed steps.

This undoubtedly complicates the formalization of the mechanism of crime in its most abstract form. The criteria of conformity of the laws, stipulated by the nature of the criminal activity of the subject, are proposed. It is shown that any scheme (model) will be more true if it considers not only the elements but also the links between them in their structure.

Key words: mechanism of crime, structure of mechanism of crime, organized crime, mechanism of realization of organized crime in the sphere of taxation.

*Ващенко І. О.,**асистент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних та прикладних основ використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Автором проаналізовано різні погляди науковців та дано визначення поняття спеціальних знань, визначено основні форми використання та застосування спеціальних знань під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень злочинів зазначеної категорії, а саме таких, як участь спеціаліста-криміналіста у кримінальному провадженні, проведення судових експертиз, інформаційно-аналітична діяльність. Визначено основні види спеціальних знань. Розглянуто основні форми використання спеціальних знань та визначено, що призначення судової експертизи є обов'язковою та найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань у межах кримінального провадження стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних із обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Визначено основні види експертиз, що характерні для такої категорії злочинів.

Автором зосереджено увагу на закономірних зв'язках між елементами криміналістичної характеристики. Це дозволяє науковцям уніфіковано підходити до продукування нових методичних рекомендацій з використанням наукового інструментарію криміналістики, а слідчим та експертам – зіставляти їх з обставинами конкретного кримінального провадження. Визначено роль висновку експертів у доказуванні у кримінальних провадженнях, зазначено, що висновок є одним із засобів доказування, що сприяє всебічному, повному, об'єктивному дослідженню обставин справи, прийняттю законних та обґрунтованих судових рішень.

Ключові слова: спеціальні знання, форми спеціальних знань, види спеціальних знань, злочин, обіг, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори.

Постановка проблеми. Незаконний попит на наркотичні засоби і психотропні речовини, збільшення їх протиправного виробництва й обігу є глобальною проблемою сучасності, що становить серйозну загрозу для соціальної, економічної та політичної систем і стабільності, національної безпеки і суверенітету всіх держав. В Україні, особливо останнім часом, організована злочинна діяльність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів поширюється загрозовими темпами. Вищевикладене є визначальним чинником щодо актуальності й важливості дослідження цієї проблеми.

Проблемам використання спеціальних знань під час розслідування злочинів справедливо приділяють велику увагу в нау-

кових дослідженнях, публікаціях, юридичній літературі, адже часто від правильного і своєчасного використання спеціальних знань залежить успіх розслідування кримінальних правопорушень, зокрема тих, які вирізняються специфікою способу їх учинення, слідовою картиною, потребою у використанні знань хіміко-технологічного, фармакологічного характеру тощо. До таких злочинів належать і злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, розслідування яких на практиці пов'язане з певними труднощами, оскільки крім криміналістичних, кримінально-процесуальних і кримінально-правових знань, зазвичай виникає потреба у використанні знань з різних галузей права, які слідчі практично не використовують під час розслідування інших видів злочинів.

Попри наявність низки дискусійних питань щодо визначення поняття «спеціальні знання», їх класифікації та мети використання, до спеціальних знань відносять наукові, технічні, професійні знання та знання, отримані під час навчання, навички, набуті у процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, які використовуються водночас із науково-технічними під час пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слідів злочину для отримання доказової та орієнтуючої інформації. Вищевикладене є визначальним чинником щодо актуальності й важливості дослідження цієї проблеми.

Окремі аспекти порушених питань були предметами досліджень таких науковців, як В.Д. Берназ, В.І. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.І. Дворкін, Г.Б. Дергай, Л.М. Ісаєва, А.В. Іщенко, І.П. Красюк, М.В. Костицький, О.А. Кравченко, Є.Д. Лук'яничков, В.К. Лисиченко, В.М. Махов, І.В. Пиріг, Р.Д. Рахунов, Б.В. Романюк, Н.А. Селіванов, З.М. Соколовський, В.М. Тертишник, В.В. Циркаль, В.І. Шиканов, М.Г. Щербаковський.

Метою статті є визначення основних форм використання та застосування спеціальних знань під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Вказані фактори зумовлюють необхідність подальшого вивчення злочинної діяльності, що дає змогу підвищити ефективність рекомендацій з її виявлення, розслідування та запобігання злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Отже, дієвим інструментом підвищення ефективності боротьби із злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є створення та вдосконалення способів комплексного застосування

спеціальних знань. Потрібна розробка заходів щодо реалізації постійного та безперервного вдосконалення техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення процесу виявлення, розслідування та профілактики злочинів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії кримінального процесу та криміналістики науковцями неодноразово робились спроби конкретизувати категорію «спеціальні знання». Чинне кримінально-процесуальне законодавство України не наводить визначення поняття «спеціальні знання». У юридичній літературі науковцями водночас вживаються терміни «спеціальні знання» і «спеціальні пізнання». На думку В.С. Кузьмичова і І.В. Пирога, вживаючи ці терміни, вчені вкладають в них однаковий зміст, іноді не пояснюючи цього [1, с. 39].

З філософської та філологічної позиції ці терміни не є синонімічними, хоча їх зміст частково збігається. У науковій літературі знання розуміють як сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження. Пізнання походить від слова «пізнавати» – осягати розумом явища об'єктивної дійсності, одержувати істинне уявлення про кого-, що-небудь [2, с. 787]. На думку В.Б. Романюка, пізнання – це здобуття істинних знань та уявлень про будь-що, але пізнання, зокрема і події злочину, вимагає також наявності у суб'єкта певних знань, навичок та досвіду [3, с. 21]. Тобто пізнання та знання відрізняються одне від одного як процес і результат.

Можна погодитися з думкою В.М. Махова, який вважає використання терміна «спеціальні знання» точнішим, ніж терміна «спеціальні пізнання» [4, с. 39].

У криміналістичній літературі серед криміналістів і процесуалістів немає одностайної думки з приводу визначення поняття спеціальних знань.

Так, Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов і С.Р. Россинська спеціальні знання визначають як пізнання, придбані суб'єктом у процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі [5, с. 398].

В.Д. Юрчишин спеціальні знання розуміє як сукупність науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного та об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування, та вирішення інших завдань кримінального процесу [6, с. 44].

В.К. Лисиченко і В.В. Циркаль спеціальні знання визначають як не загальновідомі у судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста чи експерта для сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи наданні висновку з питань, для вирішення яких потрібне застосування таких знань [7, с. 22].

Таку позицію підтримує і А.А. Ейсман, зазначаючи, що спеціальні знання не є загальновідомими, не є загальнодоступними, а це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, однак якими не володіє адресат доказування (слідчий, суд, учасники процесу) [8, с. 91].

Узагальнюючи думки вчених, можна підсумувати, що під час визначення спеціальних знань автори здебільшого враховують вид професійної діяльності та певну спеціальність.

На думку М.Г. Щербаківського, спеціальні знання – це професійні знання, навички, здобуті обізнаною особою у процесі

практичної діяльності в різних галузях науки і техніки, що використовуються разом з науково-технічними засобами під час проведення експертизи [9, с. 3]. У цьому визначенні автор обмежує використання спеціальних знань тільки проведенням експертизи.

Існує ще багато думок авторів стосовно визначення спеціальних знань, але вважаємо вдалим визначення автора, що найбільш повно відображає їх природу, походження та напрями використання. Так, на думку С.Р. Россинської, спеціальними знаннями слід вважати систему теоретичних знань та практичних навичок у галузі конкретної науки, техніки, мистецтва та ремесла, набутих шляхом проходження підготовки або придбання професійних навичок та вирішення завдань, що виникають під час здійснення судочинства [10, с. 32]. До спеціальних не відносять загальновідомі, а також юридичні знання, за винятком знань у галузі криміналістики, які можуть використовуватись під час проведення криміналістичної експертизи.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, одним із шляхів одержання фактичних даних є використання спеціальних знань у формі судової експертизи.

До основних форм застосування спеціальних знань належить залучення експерта для надання висновків із питань, що виникають під час кримінальних проваджень і стосуються сфери його знань (ст. 69 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), а також консультації спеціаліста під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України). Участь експерта та спеціаліста безпосередньо передбачена кримінальним процесуальним законодавством, оскільки у нормах закону зазначено, що для здійснення цих дій необхідні спеціальні знання.

Питання щодо використання спеціальних знань під час проведення кримінальних розслідувань повсякчас розглядають у профільній літературі, адже правильно застосована форма спеціальних знань є запорукою успішного проведення досудового розслідування злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу по кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8 зауважено, що експертний висновок є одним із засобів доказування, що сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, прийняттю законних та обґрунтованих судових рішень.

У межах кримінального провадження кримінальних правопорушень, пов'язаних із обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначення судової експертизи є обов'язковою та найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань. Згідно із Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального правопорушення [11]. Аналогічно визначено судову експертизу в криміналістичній літературі [12, с. 340].

Згідно з кримінальним процесуальним законом експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Практична реалізація застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві пов'язана з науково-методичним, організаційним та правовим регулюванням діяльності його суб'єктів, а завдання криміналістики та судової експертології (загальна теорія судової експертизи) охоплюються поняттям техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики злочинів, що забезпечує переважно система експертно-криміналістичних підрозділів Експертної служби МВС України та органів досудового розслідування Національної поліції України [13, с. 131].

Таким чином, практика діяльності експертної служби МВС України та органів досудового розслідування Національної поліції з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів свідчить про застосування ними таких трьох видів спеціальних знань:

- 1) участь спеціаліста-криміналіста у кримінальному провадженні;
- 2) проведення судових експертиз;
- 3) інформаційно-аналітична діяльність.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладе, слід зазначити, що установлені експертизою факти мають важливе значення у кримінальному судочинстві. Однак зробити висновок про їх роль у доказуванні в кримінальних провадженнях з огляду тільки на обсяг інформації, що міститься у них, неможливо. Слідчому важливо за кожним кримінальним провадженням, щодо якого проведена експертиза, визначити, яким чином у доказуванні можна використати висновок експерта, яке його доказове значення. Визначити роль висновку експертів у доказуванні у кримінальних провадженнях можна тільки з урахуванням конкретних обставин справи і у сукупності з іншими доказами.

Також слід зазначити, що для успішного виконання завдань спеціалісти під час участі в слідчих (розшукових) діях у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, повинні мати необхідні уявлення про таке:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину та засоби, які при цьому застосовуються;
- систему слідів (слідових комплексів), що утворюються під час підготовки, вчинення та приховання злочинів.

Знання закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики дозволяє науковцям уніфіковано підходити до продукування нових методичних рекомендацій з використанням наукового інструментарію криміналістики, а слідчим та експертам – зіставляти їх з обставинами конкретного кримінального провадження, використовуючи власний професійний досвід, а також наукові прогнози, чітко визначити зміст використання спеціальних знань у розслідуванні та профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів з метою створення повного технологічного циклу їх техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення.

Література:

1. Кузьмічов В.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія / за ред. Кузьмічова В.С., Пиріг І.В. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2007. 39 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь, 2003. 787 с.
3. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / за ред. Романюка Б.В. Київ, 2002. 21 с.

4. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография. Москва : Изд-во РУДН, 2000. 39 с.
5. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. Москва, 2000. 398 с.
6. Юришин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 44 с.
7. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев, 1987. 22 с.
8. Эйман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва, 1967. 91 с.
9. Щербаковский М.Г. Тактика проведения судебных экспертиз : лекция для усіх форм навчання. Харків, 2004. 3 с.
10. Россинская Е.Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. Журнал российского права. 2001. № 5. С. 32–43.
11. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. Верховна Рада України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=4038-12> (дата звернення: 20.08.2019).
12. Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 340 с.
13. Кривонос М.В. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / за ред. М.В. Кривоноса, В.С. Бондара ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 131 с.

Vashchenko I. Theoretical and applied bases of the use of special knowledge in the investigation of crimes in the sphere of drug, psychotropic substances, their analogues or precursors

Summary. The article is devoted to the research of theoretical and applied bases of the use of specialized knowledge in the investigation of crimes in the sphere of drug trafficking, psychotropic substances, their analogues or precursors. The author analyzed different views of the authors and defined the concept of specialist knowledge, identified the main forms of use and application of special knowledge in the pre-trial investigation of criminal offenses of the specified category, such as: participation of a criminal specialist in criminal proceedings, carrying out judicial examinations, information-analytical activity, the basic types of special knowledge are defined. The basic forms of use of specialized knowledge are considered and it is determined that the appointment of forensic examination is the obligatory and the most informative form of application of specialized knowledge in the framework of criminal proceedings for criminal offenses related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. The main types of expertise that are characteristic of this category of crimes are identified.

The author focuses on the natural connections between the elements of forensic characteristics, which allows a unified approach to the production of new methodological recommendations using scientific tools of forensics, and the investigator and specialist in turn to compare them with the circumstances of a particular criminal proceedings. The role of expert opinion in proving in criminal proceedings has been determined, and the conclusion is one of the means of proving that promotes a comprehensive, full, objective investigation of the circumstances of the case, the adoption of lawful and well-founded court decisions.

Key words: expertise, forms of specialized knowledge, kinds of special knowledge, crime, circulation, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors.

*Кедик В. П.,**аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ПОВЕРНЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ ТА КЛОПОТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО АБО ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ПРОКУРОРУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики категоріального визначення поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору. На основі аналізу основних ознак поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, що характеризують його зміст та сутність сформульовано визначення цього поняття. Таким чином, повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору – це інститут кримінального процесуального права, що представляє собою сукупність кримінальних процесуальних норм, що регламентують прийняття судом за клопотанням сторони або за власною ініціативою рішення про усунення обставин, що перешкоджають розгляду кримінального провадження судом (якщо це не пов'язано з заповненням неповноти досудового розслідування), які суд не може усунути самостійно, а також норм, що встановлюють підстави і порядок направлення судом акту та клопотання прокурору, а також регулюють процесуальні відносини між учасниками кримінального провадження, з приводу усунення виявлених судом перешкод для вирішення кримінального провадження по суті.

Повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору має процесуальне та непроцесуальне значення, суттєво впливаючи на подальше просування кримінального провадження. Зокрема, обвинувальний акт як остаточне процесуальне рішення, відіграє вирішальну роль у здійсненні кримінального переслідування на стадії досудового розслідування.

Дотримання процесуальних вимог КПК України при його оформленні, структура та зміст обвинувального акту, способи викладу доказів у ньому свідчать про затвердження обвинувальної думки прокурором. Для правильного розуміння суті обвинувального акту необхідно враховувати, що вона являє собою завершальний документ досудового розслідування, спрямована на розкриття злочину, формулювання та обґрунтування висновку щодо кримінально-релевантної події.

Ключові слова: обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, повернення акту та клопотання.

Постановка проблеми. Актуальність звернення до аналізу передбаченого КПК України поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору обумовлюється декількома чинниками, серед яких, безумовно, його актуаль-

ність для національного законодавства, а також наявність багатьох питань, які виникають під час застосування даного порядку і потребують фахових відповідей.

В Україні відсутні фундаментальні дослідження цієї проблематики, проте її окремі аспекти знайшли своє відображення у наукових роботах Н.О. Зражевської [1], О.Б. Комарницької [2; 3], О.О. Торбаса [4; 5; 6; 7], О.Ф. Шминдрук [8; 9] та інших вчених. У зв'язку з цим дослідження передбаченого КПК України поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору має здійснюватися з урахуванням тих наукових напрацювань, які наявні в українській кримінальній процесуальній доктрині.

Мета статті. Дослідження теоретичних засад поняття «повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору» та відповідної їй правової регламентації.

Виклад основного матеріалу дослідження. КПК України 2012 року [10] ліквідував інститут додаткового розслідування, що існував відповідно до КПК України 1960 року [11], усунувши певні види порушень, які перешкождали забезпеченню реальної змагальності сторін, передбачивши новий інститут, як повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України), спрямований на усунення виявлених судом істотних порушень КПК України, без права збирання нових доказів, що обумовлює оригінальну побудову норм щодо повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору.

Процесуальний інститут повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору в сучасному вітчизняному кримінальному провадженні, замінивши інститут додаткового розслідування, став важливою новацією Кримінального процесуального кодексу України 2012 року стосовно кримінального провадження, який став одним з підсумків реалізації в КПК України положень концепції судової реформи в Україні.

Перш за все, це стосується побудови змагальної моделі кримінального провадження та означає відхід від сформованого за багато років стереотипу про те, що суд є інстанцією боротьби зі злочинністю. Такі зміни продиктовані необхідністю істотного підвищення якості досудового розслідування, процесу внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань і підтримання державного обвинувачення зі сторони обвинувачення в кримінальному провадженні.

За думкою С.В. Дяденькіна, актуальність проблематики реалізації повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору обумовлена тими протиріччями, що виникли у зв'язку з появою нових законодавчих норм та вдосконаленням раніше діючих [12, с. 3]. Таким чином, оптимістичні прогнози авторів нового КПК України, як показує аналіз судової практики, більшою мірою зазнають критики, і сучасний стан досудового розслідування, як і раніше, викликає правомірні нарікання. Саме тому, одночасно з прагненням підвищення його якості, слід удосконалювати і механізм усунення в судовому провадженні процесуальних помилок, який на сьогоднішній день недостатньо ефективний, і не дозволяє в повній мірі забезпечити судове провадження.

Впровадження повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору на стадії підготовчого провадження у суді першої інстанції є сміливим кроком у кримінальному провадженні. Слід зауважити, що новий КПК України покликаний вирішити наболілі проблеми, проте він також породив різночитання з питань правової сутності повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, про підстави таких повернень і його елементів.

Дискусійними також є питання про перелік допустимих процесуальних дій та рішень у кримінальному провадженні, відповідно поверненого прокурору, про розмір оптимального терміну усунення порушень в порядку ст. 314 КПК України, і повноваження прокурора по поверненому судом обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Також залишаються не визначеними і види порушень, які можуть бути підставами повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору.

В будь-якому випадку, прокурор зобов'язаний скласти обвинувальний акт без допущення порушення прав та свобод людини. Для виконання завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК України) необхідно винесення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення, і відповідно, усунення перешкоджаючих цьому порушень, допущених на досудовому розслідуванні.

Повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору здійснюється згідно загальних правил, передбачених КПК України стосовно судового провадження у суді першої інстанції, встановленими гл. 27 КПК України. Аналіз цих положень КПК України, а також правозастосовної практики дозволяє дійти висновку про наявність особливостей, які притаманні порядку повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Враховуючи обмежений обсяг статті, автор звертається до дослідження лише тих питань, які пов'язані із категоріальним визначенням «повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру».

Обвинувальний акт – це процесуальний документ на досудовому розслідуванні, який підводить його підсумки та фіксує його результати. Таким чином це є процесуальним рішенням,

яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування (ст. 110 КПК України). Так, обвинувальний акт як процесуальний документ, має чітко та повно містити відомості передбачені ч. 2 ст. 291 КПК України. Такими відомостями є:

1. Найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
2. Анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
3. Анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
4. Прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
5. Виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;
6. Обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;
7. Розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
8. Розмір витрат на залучення експерта;
9. Дату та місце його складання та затвердження.

Як і будь-який документ, обвинувальний акт може містити недоліки. Недоліки можуть мати процесуальний або фактичний (непроцесуальний) характер. Існує декілька підходів до того, яким чином використовувати такі недоліки:

- 1) з метою спростування обвинувачення після призначення до розгляду кримінального провадження;
- 2) подавати клопотання про повернення обвинувального акту та приведення у відповідність до вимог КПК України, вказавши на окремі недоліки;
- 3) подавати клопотання про повернення обвинувального акту та приведення у відповідність до вимог КПК України, вказавши на всі недоліки.

При обранні конкретного підходу потрібно враховувати ряд факторів та наслідків.

Ключовими елементами інституції з повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору є:

- 1) підстави повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору;
- 2) сутність інституту, яка полягає у відновленні порушених прав учасників кримінального провадження, в тому числі права на судовий захист і доступ до правосуддя шляхом усунення перешкод для розгляду кримінального провадження по суті;
- 3) процесуальний порядок повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору;
- 4) вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень, які відновлюють порушені права учасників кримінального провадження і усувають перешкоди до розгляду кримінального провадження по суті;
- 5) процесуальні відносини, що виникають у зв'язку з поверненням обвинувального акту та клопотання про засто-

сування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору і відновлення порушених прав учасників кримінального провадження, шляхом ліквідації перешкод для судового розгляду по суті.

За думкою О.Ф. Шминдрук, процедура повернення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, як і направлення кримінального провадження до відповідного суду для визначення підсудності, у підготовчому судовому засіданні має змагальний характер. Як правило, ці питання вирішуються за клопотанням сторін, проте зважаючи на те, що відповідність обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності вимогам КПК є передумовою для подальшого судового розгляду, а тому суд вправі з власної ініціативи поставити це питання на обговорення учасників провадження [9, с. 122].

Положення про повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору в системі діючих норм КПК України та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права слід розглядати як один з важливих елементів механізму забезпечення права обвинувачених на справедливий судовий розгляд.

Основними аспектами, визначаючими його значення є забезпечення шляхом поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору конституційних прав обвинуваченого та потерпілого на судовий захист і доступ до правосуддя, а також реалізація вимоги про розгляд кримінального провадження в розумні строки.

Одним із принципових положень, що визначають сутність повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору є питання про стадії судового провадження, коли суд може прийняти рішення про поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору.

Логічним є висновок про те, що повноваженнями на винесення подібних рішень має тільки суд першої інстанції на підготовчому судовому провадженні. Поняття і сутність повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору знаходить своє вираження і в характері процесуальних відносин, що виникають між учасниками кримінального провадження з приводу усунення виявлених судом перешкод.

На основі аналізу основних ознак поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, що характеризують його зміст та сутність сформульовано визначення цього поняття. Таким чином, повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору – це інститут кримінального процесуального права, що представляє собою сукупність кримінальних процесуальних норм, що регламентують прийняття судом за клопотанням сторони або за власною ініціативою рішення про усунення обставин, що перешкоджають розгляду кримінального провадження судом (якщо це не пов'язано з заповненням неповноти досудового розслідування), які суд не може усунути самостійно, а також

норм, що встановлюють підстави і порядок направлення судом акту та клопотання прокурору, а також регулюють процесуальні відносини між учасниками кримінального провадження, з приводу усунення виявлених судом перешкод для вирішення кримінального провадження по суті.

Повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору має процесуальне та непроцесуальне значення, суттєво впливаючи на подальше просування кримінального провадження. Зокрема, обвинувальний акт як остаточне процесуальне рішення, відіграє вирішальну роль у здійсненні кримінального переслідування на стадії досудового розслідування. Дотримання процесуальних вимог КПК України при його оформленні, структура та зміст обвинувального акту, способи викладу доказів у ньому свідчать про затвердження обвинувальної думки прокурором.

Для правильного розуміння суті обвинувального акту необхідно враховувати, що вона являє собою завершальний документ досудового розслідування, спрямована на розкриття злочину, формулювання та обґрунтування висновку щодо кримінально-релевантної події, викриття обвинувачених. Така роль обвинувального акту визначається тим, що в ньому, на підставі результатів проведеного досудового розслідування викладається остаточне формулювання обвинувачень у матеріально-правовому сенсі, що виражає його впевненість у винуватості конкретної особи, що, за затвердженням цього акту прокурором, означає завершення кримінального провадження на досудовому розслідуванні. Після цього кримінальне провадження буде продовжено в судовому порядку.

Таким чином, поняття та значення повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору витікає з виявлення і розуміння чинників, які сприяють формуванню процесуальних підстав для повернення обвинувального акту прокурору.

Висновки. Розглянути питання, не вичерпуючи проблематику категоріального визначення поняття повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, наочно підтверджують актуальність його дослідження з метою формування науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення кримінального процесуального законодавства України в цій частині.

Література:

1. Зражевська Н.О. Попередній розгляд справи суддею у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.О. Зражевська. Київ : б. в., 2011. 16 с.
2. Комарницька О., Радіонов В. Актуальні питання повернення обвинувальних актів та прийнятих за цим рішень / О. Комарницька, В. Радіонов // *Вісник прокуратури*. 2015. № 6. С. 73–85.
3. Комарницька О. Підстави повернення обвинувального акту прокурору. Електронний ресурс. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1953.
4. Торбас О.О. Порівняльна характеристика обвинувального акту та обвинувального висновку за старим та чинним процесуальним законодавством / О.О. Торбас // *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 січня 2013 р.). У 2-х ч. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. Ч. II. С. 96–98.

5. Торбас О.О. Момент закінчення досудового розслідування за КПК 2012 р. / О.О. Торбас // *Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15-16 червня 2013 р.). К. : Центр правових наукових досліджень, 2013. С. 103–106.
6. Торбас О.О. Закриття кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: характеристика деяких новел / О.О. Торбас // *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права* : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т. 2 / відп. за вип. д. ю. н., проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 341–343.
7. Торбас О.О. Повноваження прокурора на стадії досудового розслідування при затвердженні обвинувального акта / О.О. Торбас // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 4. С. 171–174.
8. Шминдрук О.Ф. Щодо окремих проблем здійснення підготовчого провадження в суді першої інстанції / О.Ф. Шминдрук // *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острого, 30 вересня–1 жовтня 2016 р. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія»*. 2016. С. 233–234.
9. Шминдрук О.Ф. Підготовче провадження в кримінальному процесі України: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Шминдрук Ольга Федорівна; Академія адвокатури України. Київ, 2016. 210 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України // *Відомості Верховної Ради України*. К., 2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон від 28 грудня 1960 року № 2 / Верховна Рада України // *Відомості Верховної Ради України*. К., 1960. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/print1459838576065491>.
12. Дяденькин С.В. Возвращение уголовного дела прокурору для устранения препятствий его рассмотрения судом : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность / С.В. Дяденькин; Науч. рук. А.В. Кудрявцева. Челябинск, 2010. 30 с.

Kedik V. The notion of the return of the indictment and the petition for the use of compulsory measures of medical or educational nature of the prosecutor

Summary. The article is devoted to the study of the problem of categorical definition of the return of the indictment and the request for the use of compulsory measures of medical or educational nature of the prosecutor. On the basis of the analysis of the main features of the notion of return of the indictment and the request for the use of compulsory measures of a medical or educational nature of the prosecutor, characterizing its content and essence, formulated the definition of this concept.

Thus, the return of the indictment and the petition for the use of compulsory measures of medical or educational nature of the prosecutor – is the institution of criminal procedural law, which is a set of criminal procedural rules governing the adoption by the court at the petition of the party or on its own initiative, the decision to eliminate the circumstances that prevent trial of a criminal proceeding (if it is not connected with filling the incompleteness of a pre-trial investigation), which the court can not eliminate on its own and.

The rules establishing the grounds and procedure for the submission by the court of the act and the petition of the prosecutor, as well as regulate the procedural relations between the participants in the criminal proceedings, on the elimination of obstacles detected by the court to resolve the criminal proceedings in substance. The return of the indictment and the petition for the use of compulsory measures of medical or educational nature of the prosecutor has a procedural and non-procedural significance, substantially affecting the further promotion of criminal proceedings.

In particular, the indictment as a final procedural decision plays a decisive role in the criminal prosecution at the stage of pre-trial investigation. Compliance with the procedural requirements of the CPC of Ukraine when it is formalized, the structure and content of the indictment, and the way in which evidence is evidenced by the prosecutor's confirmation of the indictment, it is necessary to take into account that it constitutes the final document of a pre-trial investigation aimed at disclosing a crime, the formulation and substantiation of a conclusion on a criminal-relevant event.

Key words: accusatory act, application for the use of compulsory measures of medical or educational nature, return of the act and petition.

Влад В. Ф.,*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України*

КЛАСИФІКАЦІЯ ВТЕЧ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню класифікацій втечі з місць позбавлення волі, розглядаються види втечі з установ виконання покарань, а також засоби та методи, які їм сприяють. Звертається увага на недосконалість пенітенціарних систем захисту, а також на недбалість працівників в'язниць, що призводить до втечі з в'язниць.

Пенітенціарна злочинність займає незначне місце в структурі всієї злочинності в країні, але за своїми характеристиками та значущістю становить справедливий науковий інтерес. Як частина функціонування системи запобігання злочинності загалом вона потребує застосування спеціальних заходів попередження. Вчинення злочинів ув'язненими – міжнародна проблема. На сучасному етапі реформування виправної системи України, коли європейські стандарти інтенсивно впроваджуються у виправних установах держави, установи виконання покарань більше відповідають міжнародним вимогам, а результати наукових розробок у цій галузі цікаві не лише вітчизняним, але й іноземним фахівцям.

Осягнути, проаналізувати, схарактеризувати пенітенціарну злочинність, встановити її причини, визначити шляхи та засоби її запобігання – важливе завдання сучасної кримінологічної науки та практики.

Кримінальний закон при визначенні мети покарання за втечу з місць позбавлення волі (відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого та попередження нових злочинів) підкреслює, що воно повинно застосовуватися у повному обсязі, а бажання уникнути відповідальності за злочин підриває основи досягнення мети покарання.

Підвищену небезпеку у такому разі представляє уникнення відбування покарання шляхом втечі. Втечі з місць позбавлення волі в структурі злочинності в тюрмах є одними з найпоширеніших і небезпечних злочинів. Втечі характерні для всіх видів виправних установ.

Втечі з місць позбавлення волі як кримінальне явище порушують нормальну діяльність виправної установи, загрожуючи безпеці персоналу, засуджених та інших громадян. Негативні наслідки втечі полягають не так в уникненні відповідальності за вчинений злочин, як у тій непередбачуваній небезпеці, яка виникає під час їх здійснення. Такими небезпечними ситуаціями є напад на персонал виправної установи, зберігання та використання зброї, вбивство охоронців та інших працівників виправної установи, використання їх одягу та документів для виходу з установи, тримання заручників. Утікачі змушені негайно вчинити злочини для заволодіння одягом, грошима, транспортними засобами та документами, що посвідчують особу. Що довше злочинець незаконно перебуває на свободі, то небезпечнішим він стає для суспільства, окремих громадян та держави в цілому. Крім того, слід зазначити, що втеча – це єдиний вид пенітенціарного правопорушення, припинення якого прямо передбачає використання зброї незалежно від того, чи існує реальна загроза життю та здоров'ю

працівників кримінально-виконавчої системи чи інших громадян, чи ні.

Ключові слова: місце позбавлення волі, класифікація втечі з місць позбавлення волі, напад на вартових, групові втечі, застосування зброї.

Постановка проблеми. Сьогодні втеча засуджених з місць позбавлення волі займає одне з перших місць серед пенітенціарних правопорушень як найпоширеніше і суспільно небезпечне діяння. Пропонується вдосконалення методики розслідування такого злочину шляхом покращення способів добору працівників виправних установ, встановлення за діями службових осіб виправних закладів додаткового спостереження під час виконання службових обов'язків.

Дослідженням класифікації втечі з місць позбавлення волі у своїх працях займалися як зарубіжні (Є.А. Тимофєєва, А.П. Стуканов, Ю.А. Балахонова, Н.П. Барабанов, В.В. Попов), так і вітчизняні вчені А.І. Богатирьов, О.В. Ведмідський, О.О. Некрасов, О.Г. Колб).

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні класифікації вчинених втечі з місць позбавлення волі для подальшого уникнення та недопущення повторюваності вчинення втечі з тюрмних закладів. Звертається особлива увага на непрофесійність та байдужість працівників виправних установ до своїх службових обов'язків, що підтверджується матеріалами кримінальних судових проваджень.

Виклад основного матеріалу. Пенітенціарна злочинність займає незначне місце в структурі всієї злочинності в країні, але за своїми характеристиками та значенням викликає справедливий науковий інтерес. У рамках функціонування системи попередження злочинності в цілому вона потребує застосування спеціальних заходів попередження. Вчинення злочинів ув'язненими – проблема, що має міжнародний характер. На сучасному етапі реформування виправної системи України, коли у виправних установах держави інтенсивно реалізуються європейські стандарти, пенітенціарні установи відповідають міжнародним вимогам, результати наукових розробок в цій галузі цікаві не тільки вітчизняним, але й закордонним фахівцями.

Осмыслити, проаналізувати, охарактеризувати пенітенціарну злочинність, встановити її причини, визначити шляхи та засоби її профілактики – важливе завдання сучасної кримінологічної науки та практики.

Кримінальне законодавство під час визначення мети покарання за втечу з місць позбавлення волі (відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого і попередження вчинення нових злочинів) наголошує на тому, що воно повинно бути виконано повністю. Прагнення уникнути, ухилитися від його відбування підриває основи досягнення мети покарання.

Підвищену небезпеку у такому разі представляє ухилення від відбування покарання шляхом здійснення втечі. Втечі

з місць позбавлення волі у структурі злочинності в тюремних установах належать до найпоширеніших і небезпечних злочинів. Втечі характерні для всіх видів виправних установ.

Втечі з місць позбавлення волі як кримінальні явища порушують нормальну діяльність виправної установи, створюють загрозу безпеці персоналу, засуджених та інших громадян. Негативні наслідки втеч полягають не так в ухиленні злочинця від відбування покарання, як у тих непередбачуваних небезпеках, які виникають під час їх здійснення. Такими негативними наслідками є напад на охорону та заволодіння зброєю, вбивство вартових, конвоїрів, працівників виправної установи, використання їх одягу і документів для виходу з установи, захоплення заручників. Утікачі змушені відразу ж скоювати злочини для заволодіння одягом, грошима, транспортними засобами та документами, що посвідчують особу. Що довше злочинець перебуває нелегально на волі, то небезпечнішим він стає для суспільства, окремих громадян. Окрім того, слід зазначити, що втеча – єдиний вид пенітенціарного злочину, для припинення якого прямо передбачено застосування зброї незалежно від того, чи є реальна загроза життю і здоров'ю співробітників кримінально-виконавчої системи або інших громадян, чи ні.

Втечі з місць позбавлення волі можуть бути класифіковані за різними підставами:

1) залежно від розвитку криміногенної ситуації розрізняють втечу ситуативну і ту, яка вимагає попередньої підготовки.

а) При ситуативній втечі засуджений використовує сприятливу ситуацію бездоглядності, умисел на вчинення злочину в такій ситуації виникає раптово. Слід зазначити, що ситуативний вид втечі з місць позбавлення волі найважче піддається профілактиці.

Прикладом ситуативної втечі є випадок, який стався в Київському СІЗО, розташованому на вул. Дегтярівська, 13 у м. Києві, у червні 2009 року.

20.06.09 року, близько 17 години молодший інспектор 2-ї категорії відділу режиму та охорони Київського СІЗО після закінчення прогулянки чергової групи ув'язнених вивів із прогулянкового дворику 23 ув'язнених для конвоювання їх до камери № 161 корпусу № 3, де вони утримувалися. Серед вищевказаної групи ув'язнених був в'язень, який звинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України і мав таємний намір здійснити втечу із СІЗО. Довівши ув'язнених до сходів корпусу № 3 і побачивши, що ув'язнені піднімаються сходами до місця утримання, молодший інспектор, порушуючи Інструкцію та свої функціональні обов'язки, залишив їх без нагляду та повернувся до прогулянкових двориків.

При цьому молодший інспектор достеменно знав про свій обов'язок конвоювати ув'язнених до посту № 9 та мав реальну можливість це зробити, тобто належно виконати покладені на нього обов'язки, але через несумлінне до них ставлення не передбачив можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння – втечі з СІЗО ув'язнених, яких він конвоював. В'язень, скориставшись відсутністю молодшого інспектора, з метою реалізації свого умислу здійснити втечу із СІЗО повернувся до коридору між корпусом № 3 та прогулянковими двориками, шляхом пошкодження огорожі між стіною та дахом коридору проник на дах прогулянкових двориків і, подолавши інженерно-технічні засоби охорони ділянки № 5, основну огорожу та господарський двір СІЗО, покинув межі місця попереднього ув'язнення [1];

б) втечі, що потребують попередньої підготовки. Основна ознака зазначеного злочинного діяння – навмисне створення злочинцем сприятливих умов для вчинення злочину. Створення таких умов відбувається протягом певного часу, для нього характерне залишення слідів підготовки злочину, що збільшує шанси адміністрації на прийняття своєчасних попереджувальних заходів. Важливим фактором у такому разі є спосіб вчинення втечі, який визначає його трудомісткість у створенні необхідних умов, а отже, збільшує час на підготовку. Що довше злочин перебуває на стадії підготовки, то менше шансів на його успішне завершення.

Прикладом такої ситуації є втеча, коли Особа 3, яка звинувачується в тому, що, перебуваючи в умовах ІТТ № 6 ГУНП в Херсонській області, розташованого на вул. Банковій, 8 в смт. Новотроїцьке Херсонської області, за попередньою змовою і спільно з підозрюваним Особа 4 умисно, без належного дозволу, з особистих спонукань, без будь-яких поважних причин, таємно, маючи злочинний умисел, спрямований на втечу з під варти, у період з 21.00 год. 25.06.2018 року до 02.00 год. 26.06.2018 року, знаходячись на території прогулянкового двору ІТТ № 6 ГУНП в Херсонській області, заздалегідь підготувавши полотно для ножівки по металу, за допомогою якої пошкодили металеві ґрати на стелі прогулянкового двору охоронюваного приміщення ІТТ № 6 ГУНП в Херсонській області та шляхом відгину зазначених металевих ґрат, залишаючись непоміченими для охорони, здійснили втечу з місця позбавлення волі, самовільно залишивши місце тримання під вартою, та зникли у невідомому напрямку [2];

2) залежно від кількості учасників розрізняють групові та одиночні втечі з місць позбавлення волі.

а) Групові втечі належать до переліку найнебезпечніших злочинів, оскільки часто пов'язані з дестабілізацією обстановки у виправній установі. Особливий інтерес може викликати обставина, за якої групові втечі не пов'язані з процесом тривалої підготовки. Особливістю такої групи є постійне перебування її учасників у критичному психологічному стані від моменту задуму до скоєння злочину. Цей стан крайньої напруженості і тривожності викликаний необхідністю дотримання жорсткої конспірації, високим ступенем ризику, ворожістю середовища перебування. Висока напруженість та тривожність спостерігається майже у всіх учасників групової втечі. З огляду на це можемо сміливо стверджувати: що менший склад групи, то імовірніше успішно завершити злочинний задум. При цьому існує певний зв'язок між кількістю учасників групи і способом здійснення, а також терміном підготовки до групової втечі. Для груп з трьох і більше учасників втечі характерний вибір найбільш трудомістких способів (наприклад, шляхом підкопу). Водночас закономірним є те, що групові втечі відбуваються здебільшого як ситуативні. Практика вказує на те, що схватитися протягом тривалого часу втікачам не вдається. Після скоєння втечі засуджені перебувають у нелегальному становищі, тому нерідко джерелом їх існування стає вчинення нових злочинів;

б) одиночні втечі з місць позбавлення волі на відміну від групових не мають великого суспільного резонансу, проте це не знижує їх високої суспільної небезпеки. Такі втечі найчастіше відбуваються після тривалої попередньої підготовки, нерідко за участю та допомогою інших осіб, які перебувають на волі. Підготовка розуміється як заготовлення продуктів харчування, грошей, одягу, підготовка на виробництві заточувальних пред-

метів, ножів, зброї, виготовлення гаків та сходів, використання схованок, здійснення підпалу, а також використання повітряних комунікацій. Саме така ретельна підготовка дозволяє засудженим досить довго залишатися на свободі. Це свідчить про те, що поодиноці біжать в основному досвідчені та небезпечні злочинці, які вміють грамотно організувати злочин, знають слабкі сторони в роботі не тільки адміністрації виправної установи, але й правоохоронних органів.

Прикладом одиночної втечі є такий випадок. В'язень під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі в дільниці соціальної реабілітації Старобабанівської ВК-92 УДПтС України в Черкаській області с. Старі Бабани Уманського району Черкаської області, перебуваючи під охороною на території виїзного об'єкту, що розташований в гранітному кар'єрі с. Танське Уманського району, 10.09.2012 року близько 13 год. 00 хв., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, умисно і шляхом обману конвоїра – молодшого інспектора відділу охорони установи, залишив своє робоче місце, після чого, користуючись несумлінністю конвоїра, таємно самовільно залишив територію вказаного об'єкту та намагався виїхати за межі Уманського району [3];

3) залежно від застосування насильства розрізняють втечі з пенітенціарних установ із застосуванням насильства і без такого:

а) втечі, що здійснюються із застосуванням насильства, можна розділити на дві групи:

– випадки, коли засуджені з самого спочатку планували застосування насильства. Ідеться про втечі, котрі пов'язані із захопленням заручників. За таких обставин засуджені, крім мети втекти, переслідують ще й мету дестабілізувати діяльність виправної установи. Результатом здійснення такої втечі стає наявність жертв серед працівників виправної установи, засуджених, інших громадян. Ця обставина дає підставу дивитися на вчинення втеч у такий спосіб як на загрозу безпеці кримінально-виконавчої системи в цілому;

– випадки, коли засуджені застосовують насильство як засіб подолання перешкод, які виникли раптово, що перешкоджають здійсненню злочину. У такому разі об'єкт не обирається заздалегідь, а виявляється випадковим фігурантом криміногенної ситуації, навіть якщо втечі передувала тривала підготовка;

б) Втечі, що здійснюються без застосування насильства. Такими є всі випадки втечі з місць позбавлення волі, за яких не тільки не застосовувалося насильство відносно громадян, засуджених, працівників виправної установи, але і не передбачалося його застосування (наприклад, випадки втечі через підкоп або із застосуванням гелікоптера);

4) Залежно від застосування зброї розрізняють втечі із застосуванням зброї і без такого:

а) суспільна небезпека втеч з місць позбавлення волі, що здійснюються із застосуванням зброї, найбільш висока, оскільки передбачає напад на особовий склад конвою з метою вбивства та захоплення зброї конвоїрів або вартових в'язниці. Найчастіше обирають такий спосіб скоєння злочину засуджені, які характеризуються стійкою антигромадською установкою, зневагою до життя та здоров'я інших осіб в прагненні до досягнення своєї мети. Цей спосіб також може бути пов'язаний із захопленням заручників.

У разі проявлення збройного протистояння для затримання або ліквідації злочинців задіюється досить велика кількість

співробітників не тільки кримінально-виконавчої системи, а й інших силових відомств (МВС, Збройних сил).

Цей спосіб скоєння втечі також використовується засудженими, хоча його реалізація представляє певну складність, оскільки дії злочинців пов'язані з ризиком для їхнього життя. Однак серед узятих під варту злочинців є чимало людей, які, щоб ухилитися від покарання, готові на все, аж до нападу і вбивства співробітника виправної установи. Для здійснення втечі у такий спосіб засуджені ведуть ретельну підготовку, що включає спостереження за організацією несення служби вартовими, визначення місць, зручних для проникнення на рубіж охорони, розробку способів маскування дій, якими можна відвернути вартових, вивчення психологічних, моральних та професійних якостей вартових, які несуть службу по периметру, підкуп окремих з них, схиляння їх до недозволених зв'язків з метою придбання заборонених предметів, виготовлення зброї, пристроїв, що використовуються для проникнення в сектор охорони, ураження живої цілі;

б) втечі з виправних установ, що здійснюються без застосування зброї, – один з найпоширеніших видів, який включає всі види втеч, ніяк не пов'язаних із застосуванням насильства. Однак вказана обставина не зменшує суспільної небезпеки цього діяння, оскільки держава витрачає величезні кошти на пошуки і затримання таких осіб, які, перебуваючи у нелегальному становищі, можуть здійснювати нові протиправні дії.

Така класифікація не є вичерпною та єдиною в своєму роді. У науковій літературі та на практиці існує й інша класифікація. Наприклад, втеча з місця позбавлення волі, яка вчинена: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) у спосіб, небезпечний для життя чи здоров'я інших осіб; 4) у поєднанні з заволодінням зброєю чи її використанням; 5) із застосуванням насильства чи погрозою його застосування; 6) шляхом підкопу; 7) з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони [4].

На думку Є.А. Тимофєєвої, існує така класифікація втеч з місць позбавлення волі:

1) залишення зони, що охороняється, тобто подолання основних огорожень (лінії охорони) житлових зон і виробничих об'єктів шляхом подолання основних огорож, виведення з ладу інженерних і технічних засобів охорони, обману осіб, які здійснюють нагляд і охорону (шляхом проходження через КПП і контрольні майданчики під виглядом співробітника установи, інших осіб, підміни засуджених, які звільняються з установ, або засуджених, яким дозволено пересування без конвою, укриття у вантажах, що вивозяться з охоронюваних зон на транспортних засобах, проникнення за лінію охорони через підкопи і підземні комунікації, використання автотранспортних засобів як тарану;

2) втеча під час перевезення або з неогороджених виробничих об'єктів, для чого використовуються такі способи: втеча з використанням водних шляхів, укриття у схованках і залишення виробничого об'єкта після зняття охорони, шляхом нападу на вартових, співробітників охорони та їх роззброєння, втеча під час конвоювання [5].

Особливе кримінологічне значення має спосіб скоєння втечі з місць позбавлення волі. Він дозволяє правильно організувати діяльність відповідних служб, ефективніше використовувати технічні та інші засоби охорони, належно організувати взаємодію останніх. Найбільш поширеними способами є подолання огорожі, проходження через контрольньо-пропускний пункт, з використанням транспорту, через підкоп.

Пильної уваги заслуговує стан інженерно-технічних засобів охорони та нагляду виправних установ. Так, трапляються випадки знаходження технічних засобів на периметрі установ у несправному стані після завершення регламентних робіт. Часто констатують наявність мертвих зон в рубежах виявлення елементів в конструкціях інженерних споруд, які можуть бути використані засудженими під час здійснення втечі. Для подолання інженерно-технічних загороджень засуджені використовують спеціально виготовлені сходи, трапи, дошки, колоди, зв'язані простирадла, мотузки з прикріпленими до них гаками, інші підручні засоби. Втечу шляхом подолання огорожі засуджені готують та проводять тоді, коли особовий склад вартової служби контролерів погано здійснює нагляд за їхньою поведінкою та діями, а територія об'єкта своєчасно не очищається від будматеріалів, відходів виробництва, сміття та інших предметів. Сприятливими для втеч також є ситуації, коли інженерно-технічні засоби охорони використовуються неправильно або виведені з ладу, а вартові виявляють безтурботність, байдужість та недобросовісно виконують свої обов'язки.

У багатьох випадках засуджені відволікають увагу вартових різними маскувальними діями. Вони інсценують пожежі та бійки, розпалюють багаття і задимлюють сектори спостереження, виводять з ладу світильники. Відомі випадки, коли засуджені здійснювали втечі, використовуючи повітряні комунікації (лінії електропередачі, проводи телефонно-телеграфного зв'язку). Це дозволяло їм, не стикаючись із засобами виявлення, швидко вийти за межі забороненої зони і сховатися непоміченими.

Для наближення до забороненої зони, подолання контрольної смуги (КСС) засуджені застосовують різні відволікаючі дії. Вони вдаються до маскуванню, використовуючи саморобні маскхалати, простирадла (взимку), накидки з підручних засобів, та під прикриттям будівель, дільниць території зони, покритих рослинністю, непоміченими наближаються до огорожі внутрішньої забороненої зони, а потім долають її, КСС та лінію охорони.

Обладнані інженерно-технічними засобами охорони заборонені зони засуджені прагнуть долати так, щоб вивести з ладу системи їх виявлення, швидко подолати огорожу. Вивчаючи пристрої технічних засобів охорони, в'язні використовують їх конструктивні недоліки, відключають електричні дросли, влаштовують всілякі перемички, ізолюють контактні частини електромеханічних датчиків, затискаючи обрізані кінці дрослів спеціальними затискачами.

Спостерігається тенденція зростання замахів на втечу з місць роботи засуджених. Спроби втечі з території виробничих зон установ вирости в декілька разів. Почастішали випадки, коли засуджені, маючи намір втекти, долають огорожі заборонених зон, не реагуючи на попередження вартових, а часом і на попереджувальні постріли вартових на спостережних вишках.

За умов упровадження нових інженерно-технічних засобів охорони засуджені вишукують хитрощі для втечі з об'єктів через КПП. Вони прагнуть використовувати неправильно обладнані прохідні коридори, двері, оглядові вікна, місця огляду транспорту і контрольні майданчики, які не проглядаються вартовими КПП, нижні частини прохідних коридорів, глибокі колії, що утворилися від коліс транспорту під воротами, незакриті хвіртки або ворота для виходу на контрольні майданчики, транспорт, що виходить з об'єкта.

Готуючись до скоєння втечі через КПП, засуджені ретельно вивчають, як організована служба вартових, помічають, а потім використовують найменшу недбалість, неточність та безтурботність в їх діях для здійснення втечі.

Найбільш поширеними хитрощами, застосовуваними засудженими для здійснення втечі через КПП, є такі:

- виготовлення фальшивих перепусток, довідок та інших документів;
- використання справжніх документів, викрадених на об'єктах у вільнонайманих робітників, з наступною заміною фотографій;
- переодягання у форму співробітників виправної установи, цивільний одяг та навіть жіночий одяг.

Значну кількість втеч через КПП засуджені роблять з використанням транспортних засобів. Найчастіше вони ховаються та вивозяться у вантажах, розраховуючи скористатися недостатньою пильністю осіб, які здійснюють контроль за завантаженням та супроводом транспорту до КПП охоронюваних об'єктів. Іноді засуджені намагаються виїхати за межі об'єкта, сховавшись під капотами, сидіннями і кузовами транспортних засобів, в багажниках легкових автомобілів, цистернах, ящиках і фургонах спеціальних машин.

За наявності часу та умов засуджені роблять на транспортних засобах, безконтрольно залишених на території об'єкта, додаткові пристосування. Вони прилаштовують ящики до днищ кузовів, до стін або даху фургона, прилаштовують додаткові паливні баки, ретельно все маскуючи. Засуджені можуть ховатися також в сипучих вантажах, що вивозяться з об'єктів, а для захисту себе від удару щупа під час перевірки транспорту вони прикриваються твердими предметами або ховаються в спеціально підготовлених під вантажем ящиках.

Поширеною хитрістю засуджених для прихованого проникнення за лінію охорони є використання підземних комунікацій, зокрема і таких, що не охороняються або надійно не прикриті різними загородженнями і не блокувані попереджувальною сигналізацією. Часто засуджені розбирають кладку в колодязях водовідвідних та каналізаційних пристроїв, перерізають загороджувальні решітки тепловідводів та обігрівальних систем.

Висновки. Аналіз здійснених втеч засуджених показав, що місце, яке втечі з місць позбавлення волі займають в структурі пенітенціарної злочинності, і вплив, який ці злочини чинять на оперативну обстановку у виправних установах, дозволяють говорити про доцільність підвищеної кримінологічної уваги до цієї групи протиправних діянь, а причиною, з якої стаються втечі, часто є людський фактор, якого можна було б уникнути завдяки належній професійній підготовці персоналу виправної установи та застосуванню належного рівня контролю під час виконання ним своїх службових обов'язків.

Література:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29950733>.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79270810>.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27934982>.
4. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Кримінальне право України. URL: https://pidruchniki.com/18860313/pravo/vtecha_mistsya_pozbavleniya_voli_varti.
5. Тимофеева Е.А. Уголовно исправительная система: проблемы и перспективы. URL: https://studref.com/410374/pravo/sposoby_oversheniya_pobegov_osuzhdennymi_mest_lisheniya_svobody.

Vlad V. Classification of escape from places of imprisonment

Summary. The article is devoted to the research of classifications of escape from places of imprisonment, types of escapes from penitentiary establishments are considered, as well as means and methods which promote them. Attention is drawn to the imperfection of penitentiary protection systems, as well as the negligence of prison staff, which results in the escape of prisons.

Penitentiary crime occupies an insignificant place in the structure of all crime in the country, but according to its characteristics and significance is a fair scientific interest. As part of the functioning of the crime prevention system in general, it requires the use of special warning measures. The commission of crimes by prisoners is an international problem. At the current stage of reforming the correctional system of Ukraine, when the European standards are intensively implemented in correctional institutions of the state, penitentiary institutions are more in line with international requirements, the results of scientific developments in this field are interesting not only by domestic but also foreign specialists.

To comprehend, analyze, characterize penitentiary crime, establish its causes, determine the ways and means of its prevention – an important task of modern criminological science and practice.

Criminal law when defining the purpose of punishment for escaping from places of imprisonment (restoration of social justice, correction of the convict and prevention of new crimes) emphasizes that it should be implemented in full. The desire to

avoid, to avoid being subjected to it undermines the foundations of their achievement.

The increased danger in this case represents the avoidance of serving a sentence by escaping. Escapes from places of deprivation of liberty in the structure of crime in prisons are among the most common and dangerous crimes. Escapes are characteristic of all types of correctional facilities.

Escapes from places of imprisonment as criminal phenomena violate the normal activities of the correctional institution, endangering the safety of personnel, convicts and other citizens. The negative effects of flight are not so much in avoiding a criminal offense as punishment, but in those unpredictable dangers that arise in the course of their implementation: an attack on the protection and possession of weapons, the murder of guards, guards, workers of the correctional institution, use of their clothes and documents for leaving the institution, grabbing hostages. Fugitives are forced to commit crimes immediately for the purpose of taking possession of clothes, money, vehicles and identity documents. The longer the criminal is at the illegal status of the will, the more dangerous it becomes for society, individual citizens. In addition, it should be noted that escape is the only type of penitentiary offense, the termination of which explicitly provides for the use of weapons, regardless of whether there is a real threat to the life and health of employees of the criminal-executive system or other citizens or not.

Key words: place of deprivation of liberty, classification of escape from places of deprivation of liberty, attack on sentries, group escapes, use of weapons.

*Ліпін Ю. О.,**аспірант наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

СУЧАСНІ СПОСОБИ ЗАВОЛОДІННЯ ДЕРЖАВНИМИ КОШТАМИ ТА ІНШИМ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ

Анотація. У статті розглянуто способи заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики, дослідження яких має беззаперечне практичне значення у діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України, оскільки знання способів цих суспільно небезпечних діянь дає можливість вчасно виявити і припинити такий корупційний злочин, забезпечити якісне і результативне його розслідування з відшкодуванням збитків державі, попередити вчинення такого виду злочинів з урахуванням сучасних підходів та методів визначення суспільно-небезпечного середовища.

Приклади слідчої практики дають підставу автору зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше не відомих правоохоронним органам способів підготовки, вчинення та приховання службових розкрадань в енергетичній сфері.

На підставі аналізу здійснено систематизацію способів заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики: 1) заниження державними підприємствами енергетичного сектору вартості енергоресурсів при їх постачанні компаніям-посередникам з подальшою реалізацією тими енергоносіїв за ринковими цінами для акумулювання надприбутків; 2) псевдопереуступка права вимоги боргу за поставлені енергоресурси; 3) закупівля за державні кошти сировини та матеріальних цінностей (обладнання) за завищеною ціною; 4) укладання завідомо неправомірних угод по придбанню енергоресурсів за цінами, встановленими для соціальних потреб, з подальшою її реалізацією за ринковими цінами.

Автором розкрито систему способів приховування цієї категорії злочинів через умисне знищення документації чи інших речових доказів, підроблених платіжних документів, електронних носіїв; використання корумпованих зв'язків і підкуп; легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом; ініціювання процедур банкрутства і ліквідації підприємств тощо

Детальний аналіз криміналістичної характеристики способів вчинення вказаного злочину дозволяє слідчому / детективу своєчасно встановити безпосередніх виконавців злочинних схем заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики; обстановку, що сприяла вчиненню таких злочинів; типові їх сліди.

Ключові слова: спосіб вчинення злочину, заволодіння шляхом зловживання службовим становищем, енергетика, Національне антикорупційне бюро України, слідчий / детектив.

Постановка проблеми. Паливно-енергетичний комплекс України (ПЕК) є найвпливовішим сектором економіки, який охоплює електроенергетику, вугільну та нафтогазову галузі,

у яких все більш поширеним стає заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Аналіз слідчої практики дозволяє зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше не відомих правоохоронним органам способів підготовки, вчинення та приховання службових розкрадань в енергетичній сфері.

Розслідування Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) показують, що корупція на підприємствах енергетики є наймасштабнішою серед усіх сфер державної економіки з огляду на кількість задіяних у корупційних схемах осіб і політиків та на мільярди спричинених збитків.

Факти заволодіння майном та державними коштами шляхом зловживання службовим становищем в енергетичній сфері детективи НАБУ виявили та зафіксували на таких гігантах, як НАК «Нафтогаз України», НАЕК «Енергоатом», ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укргазвидобування», ДП «Центрэнерго», більшість із яких займає на своїх ринках монополіне положення і є складовою національної безпеки. Поширеними в сфері національної енергетики є маніпуляції із цінами при видобутку нафти і газу та заволодіння майном, які пов'язані з державними закупівлями товарів/сировини та послуг. Корупційні заволодіння майном та державними коштами призводять до погіршення фінансово-економічного стану державних компаній сфери енергетики і знижують їхню вартість.

Мета дослідження полягає у розробленні криміналістичної характеристики новітніх способів заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики, які мають значення для виявлення і ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії.

Питання привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем досліджували вчені у різних галузях економіки: у транспортній сфері, у тому числі на морському транспорті (В.Д. Берназ, 1986) [1, с. 40]; на залізничному транспорті (Г.А. Кушнір, 1987) [1, с. 53–54]; у банківських структурах – у сфері банківського кредитування (С.С. Чернявський, 2002) [2, с. 354–356]; у системі матеріально-технічного забезпечення (А.О. Єрохін, 1983) [1, с. 14]; у дослідних і проектних організаціях (О.Б. Камоцький, 1988) [1, с. 73]; у галузі нафтозабезпечення (В.І. Цимбалюк, 1992) [1, с. 115–116]; у рибному господарстві (Ю.П. Алєнін, 1984) [1, с. 27].

Існуючі методичні розробки з розслідування злочинів, що пов'язані з заволодінням майном, учинених службовими особами, є недостатніми для здійснення ефективного досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із заволодінням державними коштами та іншим майном шляхом

зловживання службовим становищем у сфері енергетики, які підслідні НАБУ. Насамперед потребують криміналістичного дослідження способи вчинення саме цієї категорії злочинів, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження сучасних способів заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики вимагає з'ясування загальних криміналістичних положень про спосіб вчинення злочину.

В.Ю. Шепітько визначає спосіб злочину як характер дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів, позаяк збірне поняття, структура якого охоплює: способи підготовки до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування) [3, с. 183].

На думку В.П. Бахіна, з позиції криміналістичного аналізу способів вчинення злочинів з метою виявлення злочинців і розкриття злочинів найбільш важливим є повноструктурний зміст способу, тим більше в даний час, коли кримінальну «погоду» створюють організована і професійна злочинність, для яких підготовка до здійснення злочинів є елементом їхньої життєдіяльності, а приховування злочинної діяльності представляє систему забезпечення цієї життєдіяльності [4, с. 199-201].

Оскільки заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики належить до класу злочинів економічної спрямованості, дослідження способів його вчинення потребує детального аналізу.

В.П. Корж, досліджуючи злочинну діяльність в сфері економіки, зазначає, що спосіб економічного злочину складається з таких компонентів: способу створення резерву; способу вилучення (заволодіння) майна; способу приховування слідів злочину; способу збуту майна [5, с. 106–107].

Г.А. Матусовський у своєму дослідженні таких злочинів зазначає, що до підстав класифікації способів економічних злочинів слід віднести: 1) місце суб'єкта у системі економічних відносин; 2) особливості сфери економічних відносин господарської та фінансової діяльності, галузі народного господарства, виробництва та обслуговування, інших сфер; 3) особливості системи обліку та звітності майна, господарських і фінансових операцій; 4) особливості предмета посягання, системи технології його виготовлення, реалізації, зберігання, охорони, забезпечення безпеки пересування, передачі майна, прав на нього; 5) характеристику й місце потенційного потерпілого у системі економічних відносин, рівень його професіоналізму, виконання службових обов'язків, наявність економічної віктимності [6, с. 110–111].

О.Ю. Камишанський вбудовує у сучасну методику розслідування розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості класифікацію таких способів: 1) незаконне нарахування та виплата заробітної платні, доплат та премій за роботи, які фактично не виконувались (розтрата бюджетних коштів з фонду заробітної плати).

Вказаний спосіб стає можливим завдяки безпідставному одержанню державної підтримки для вугледобувного підприємства, через завищення прогнозних збитків за певний період та завищення обсягів добичі вугільної продукції; 2) закупівля гірничошахтного устаткування, яке було у використанні під видом нового; 3) закупівля гірничошахтного устаткування, яке за ціною перевищує ринкову (без оголо-

шення, що друкується у «Віснику галузевих закупівель»); 4) закупівля неякісного устаткування чи такого, що за своїми якостями не може експлуатуватися на даному підприємству вугільної промисловості; 5) фіктивна закупівля спеціального обладнання, гірничошахтного устаткування, паливно-мастильних матеріалів, витратних матеріалів; 6) привласнення чи розтрата бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів при реструктуризації підприємств вугільної промисловості; 7) нарахування та видача регресної грошової допомоги на померлих осіб; 8) безпідставна виплата регресної грошової допомоги після закінчення терміну дії довідки-висновку МСЕК [7, с. 157–164].

Специфіка способів вчинення заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики залежить від цілого ряду обставин, до яких слід віднести загальний стан економіки та її енергетичної сфери; безпосередньої галузі господарства, що входять до складу енергетики (вугільна промисловість, нафтогазова промисловість, електроенергетика, теплоенергетика); характеру предмета злочинного посягання, правової захищеності цієї сфери або галузі, наявності необхідних засобів і сил правоохоронних органів; організаційних та службових можливостей службовців, які заволодівають цим майном.

Вочевидь такі кримінальні правопорушення є складними (замаскованими) за схемами, тобто складають певну послідовність специфічних дій із підготовки та приховування заволодіння майном. При цьому приховування може становити окремий вид кримінального правопорушення, зокрема, бути службовим підлогом, незаконним підприємництвом, фіктивним банкрутством, шахрайством із фінансовими ресурсами, легалізацією (відмиванням) доходів, тощо. Тому кожний спосіб заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у вказаній сфері майже кожного разу є складною кримінальною схемою, певною технологією (системою способів вчинення злочину, прямо передбаченого у частинах 2-5 ст. 191 КК України та у інших статтях цього Кодексу).

На думку автора, кримінальний «інтерес» до вчинення корупційних злочинів взагалі і заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики зокрема, у більшій мірі пов'язаний з розподілом значних грошових потоків, у тому числі великого обсягу коштів, залучених до реалізації проектів на державному та місцевому рівнях за рахунок державних чи місцевих бюджетів; складним механізмом визначення вартості ресурсів/товарів та послуг; постійними змінами ринкових умов для визначення реальної ціни енергоресурсів та придбаних активів; недостатньою прозорістю та високою конкуренцією сфери державних закупівель.

У якості різноманітних інструментів заволодіння майном та державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у енергетичних галузях злочинці та злочинні групи використовують фіктивні послуги, афлійованих осіб для надання псевдопослуг; передплату за ресурси, товари і послуги підконтрольним особам із подальшою непоставкою / невиконанням; заниження вартості ресурсів / товарів державною компанією при реалізації компаніям-посередникам для акумулювання надприбутків; підприємства з ознаками фіктивності; офшори та банківські рахунки, відкриті за межами України тощо.

Результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, які підслідні детективам НАБУ, дозволяють визна-

чити специфічні способи заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики.

Так, заниження державними підприємствами енергетичного сектору вартості енергоресурсів при їх постачанні компаніям-посередникам із подальшою реалізацією тими енергоносіїв за ринковою ціною для акумулювання надприбутків.

Зокрема, у так званій «Газовій справі» заволодіння державними коштами близько 3 млрд грн під час видобутку та продажу природного газу відбулося в рамках договорів про спільну діяльність з публічним акціонерним товариством «Укргазвидобування» (далі – ПАТ «УГВ»).

За цією корупційною схемою у 2004 та 2007 роках ПАТ «Укргазвидобування» (далі – УГВ) уклало договори про спільну діяльність із приватними підприємствами (згодом вони перейшли під контроль народного депутата України О.). При цьому передбачалося, що компанії, отримуючи в розробку ділянки, інвестують кошти у збільшення видобутку газу. Дохід, отриманий від реалізації цього газу, мав ділитися порівну між державою та приватним бізнесом. Продаж сировини здійснювався на біржах за цінами, що визначались на аукціонах, тобто за умовами вільного ринку. Взяти участь у таких аукціонах із купівлі природного газу могли всі бажаючі компанії.

На початку 2015 року розмір ренти, яку мали сплачувати до державного бюджету приватні видобувні компанії, що користувались надрами державної компанії «Укргазвидобування», поступово збільшили з 20% до 70%.

Небажання отримувати нижчий прибуток за рахунок сплати ренти призвело до створення корупційної схеми, за якою контролювалися торгові площадки (біржи), на яких продавався видобутий газ і які визначали ціну продажу, а у ланцюгу продажу сировини вбудували компанії-посередники, які викупили газ за заниженими цінами і вже згодом перепродавали за ринковими.

За цією схемою, газ, видобутий на ділянках ПАТ «УГВ», продавався на біржах заздалегідь визначеними компаніям за цінами, наближеними до собівартості. Придбаний у такий спосіб газ компанією-«переможці» аукціонів перепродавали за ринковими цінами суб'єктам реального сектору економіки. Таким чином, прибуток, який мала б отримати держава, осідав на рахунках організаторів та учасників цієї схеми [8].

Іншим прикладом подібного способу вчинення злочину є факт укладання державним підприємством «Вугільна компанія «Краснолиманська» (далі – ДП «ВК «Краснолиманська»), незаконного договору, за яким це ДП поставило понад 65 тис. тонн вугілля комерційній компанії «Торгівельний Дім-ресурс» за ціною, яка виявилась майже на третину нижчою від ринкової на той момент [9].

Другим способом є завідомо недійсна переуступка права вимоги боргу за поставлені енергоресурси.

Яскравим прикладом такого способу є заволодіння коштами в особливо великих розмірах за участі службових осіб ВАТ «Запоріжжяобленерго», розслідування якого детективи НАБУ розпочали 4 грудня 2015 року за правовою кваліфікацією злочину, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК України.

Відповідно до договорів уступки права вимоги між ВАТ «Запоріжжяобленерго», в якому державі належить понад 60% акцій, та приватною структурою «Енергомережа» відбулася заміна кредитора у зобов'язаннях на загальну суму 346,2 млн грн, які повинні надійшли від великих споживачів

електроенергії. Таким чином, право держави щодо вимоги боргу за спожиту електроенергію на вказану суму було незаконно передано приватній фірмі. Сплачені споживачами на рахунки ПрАТ «ХК «Енергомережа» близько 200 млн грн за електроенергію так і не надійшли на спеціальні рахунки постачальника – ВАТ «Запоріжжяобленерго», який не мав права переуступати борг [10].

Третім способом названо закупівлю за державні кошти сировини та матеріальних цінностей (обладнання) за завищеною ціною.

Як приклад можна навести справу за фактами заволодіння коштами двох стратегічно важливих державних підприємств України: «Східного гірничо-збагачувального комбінату» (далі – «СхідГЗК») і «Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом» (далі – НАЕК «Енергоатом»).

«Східний гірничо-збагачувальний комбінат» у 2013 році оголосив тендер на закупівлю 3 тис. тонн урану у вигляді уранового концентрату.

Ця безпідставна закупівля за наявності підтвердженого слідством прямого особистого інтересу учасників злочинного угруповання вивела на доволі вузький ринок із постачання урану нового гравця – невідому австрійську компанію «Steuermann», яка з 2000 року пов'язана тісними контактами з колишнім народним депутатом України, а також із підконтрольними йому суб'єктами підприємницької діяльності в Україні.

Ставши переможцем тендеру, «Steuermann» у січні 2014 року підписала контакт із «СхідГЗК», після чого отримала ексклюзивні права на постачання упродовж 2014–2018 рр. уранової сировини на українське держпідприємство на загальну суму понад 414 млн дол. США. Власним видобутком «Steuermann» не займалася. Як класичний посередник вона закуповувала урановмісну сировину у Казахстані, в ТОВ «Степногірський гірничо-хімічний комбінат». Потім австрійська компанія перепродувала сировину ДП «СхідГЗК» за завищеними на 30% цінами. Від імені австрійської компанії «

«Steuermann» як її представник на підставі доручення директора в Україні урановий концентрат приймав особисто один із керівників ДП «СхідГЗК». Внаслідок діяльності такої схеми протягом 2014–2016 рр. «СхідГЗК» переплатило за уранову сировину 17,29 млн дол. США, спричинивши збитки державі. Насправді ж «Steuermann» не здійснив жодної фізичної поставки на «СхідГЗК»: ТОВ «Степногірський гірничо-хімічний комбінат» постачав сировину напряму українському держпідприємству. Тоді як фінансові потоки були повністю замкнені на австрійську компанію.

Сплачені за урановий концентрат кошти «Steuermann» скеровувала далі: частина коштів була переведена на рахунки британської компанії з фактичною адресою у м. Москва (Російська Федерація), частина – сплачена компанії-посереднику, задіяній у корупційній схемі на іншому держпідприємстві – ПАТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія», ще частина – виведена через офшорні компанії, підконтрольні экс-заступнику гендиректора ДП «СхідГЗК».

У такий же спосіб закупівлі цінностей за завищеними цінами постраждав ще одне потужне підприємство атомної галузі – ДП «НАЕК «Енергоатом». Впродовж 2008–2012 рр. підприємство реалізувало низку тендерів із закупівлі обладнання. Умови тендеру прописали таким чином, що фактично їм відповідав лише один учасник торгів – чеська компанія «Škoda JS», з якою ДП «НАЕК «Енергоатом» уклало прямий, без будь-яких

посередників, контракт. Згодом детективи НАБУ з'ясували, що фактичним власником компанії, співзвучної з назвою відомого концерну, насправді є російське ЗАТ «Об'єднані машинобудівні заводи», а обладнання поставлене за цінами, завищеними на 15–20% [11].

Четвертим способом є укладання завідомо неправомірних угод по придбанню енергоресурсів за цінами, встановленими для соціальних потреб, з подальшою її реалізацією за ринковими цінами.

Наприклад, підприємства-власники Новояворівської та Новороздольської ТЕЦ (Львівська обл.) впродовж 2013–2015 років уклали низку угод про закупівлю в НАК «Нафтогаз України» природного газу для виробництва теплової енергії населенню.

З метою здешевлення тепла для цієї категорії споживачів, НАК постачав комерційним ТЕЦ газ за цінами, суттєво нижчими від ринкових. Однак, понад 300 млн куб. м. «пільгового» газу посадові особи Новояворівської та Новороздольської ТЕЦ не збиралися використовувати для потреб населення, а використали цей газ у власній господарській діяльності для виробництва електрики, яку в подальшому поставили ДП «Енергоринок» за тарифом, визначеним виходячи із собівартості електроенергії, виробленої з газу за ринковою ціною.

Внаслідок описаних дій, прибутковість виробництва електрики цими ТЕЦ перевищила 60% (проти 3–5% закладених в тариф Національною комісією, що здійснює регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП). Таким чином ТЕЦ отримали надприбутки, співставні з розміром збитків, завданих НАК «Нафтогаз України» внаслідок цієї «схеми» [12].

Виникнення та розповсюдження цих кримінальних схем в Україні пов'язані з непрозорими закупівлями, які здійснюють енергетичні компанії, з преференціями (пільгами, кредитами, дотаціями), неврегульованістю контролю над бюджетними і фінансовими потоками державних підприємств, неконкурентними перевагами для певних кіл бізнесу, встановленими політиками, органами державної влади, регуляторами.

Стосовно способів приховування цієї категорії злочинів, такими можуть бути умисне знищення документації чи інших речових доказів, підроблених платіжних документів, електронних носіїв; використання корумпованих зв'язків і підкуп; легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом; ініціювання процедур банкрутства і ліквідації підприємств тощо.

Висновки. Особливості способів заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики полягають в тому, що вони застосовуються як продумані схеми (технології) злочинної діяльності, які здійснюються протягом тривалого часу. Їх основою є зловживання певними службовими повноваженнями, пов'язаними із злочинним виданням розпоряджень, наказів, доручень, дозволів, укладанням договорів, що завдають велику матеріальну шкоду.

Специфіка заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики відображається у таких способах його вчинення:

1) заниження державними підприємствами енергетичного сектору вартості енергоресурсів при їх постачанні компаніям-посередникам з подальшою реалізацією тими енергоносіїв за ринковими цінами для акумулювання надприбутків;

2) псевдопереуступка права вимоги боргу за поставлені енергоресурси;

3) закупівля за державні кошти сировини та матеріальних цінностей (обладнання) за завищеною ціною;

4) укладання завідомо неправомірних угод по придбанню енергоресурсів за цінами, встановленими для соціальних потреб, з подальшою її реалізацією за ринковими цінами.

Криміналістичне знання про способи вчинення вказаного злочину дозволяє слідчому / детективу своєчасно встановити безпосередніх виконавців злочинних схем заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики; обстановку, що сприяла вчиненню таких злочинів; типові їх сліди.

Література:

1. Іщенко А.В. Наукове забезпечення протидії злочинності : [посіб.] / А.В. Іщенко, Р.С. Карпов, Я.Ю. Кондратьєв. К. : Нац. акад. внутр. справ України. 2002. 224 с.
2. *Наукові досягнення України: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність*: [довід. / упоряд. М.А. Погорельський, С.М. Стахівський, О.Ю. Татаров та інші]; за заг. ред. М.А. Погорельського. [у 5 т. Т. 1 (1992–2003 рр.)]. Х. : Видавель Строків Д.В., 2011. 480 с.
3. Настільна книга слідчого: [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.
4. Бахин В.П. Криміналістика. Проблемы и мнения (1962-2002). К. : Типография журнала «Охрана труда», 2002. 268 с.
5. Корж В.П. Расследование организованной преступной деятельности в сфере экономики: руководство для следователей: учеб.-метод. пособие. Харьков : Кроссруд, 2011. 304 с.
6. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
7. Камишанський О.Ю. Класифікація способів вчинення розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості (за матеріалами Луганської та Донецької областей). *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. Луганськ. 2011. № 4. С. 157–164.
8. «ГАЗОВА СПРАВА». Матеріали НАБУ для ЗМІ. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/gazova-sprava>.
9. НАБУ виграло позов про визнання недійсним договору із поставки вугілля за заниженою на 24 млн грн ціною. Матеріали НАБУ для ЗМІ. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-vygralo-pozov-pro-vyznannya-nediysnym-dogovoru-iz-postavky-vugillya-zazanyzhenoyu-na-24>.
10. Схеми заволодіння коштами за участі службових осіб ВАТ «Запоріжжяобленерго». Матеріали НАБУ для ЗМІ. URL: <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/schemes/shema-zavolodinnya-koshtamy-za-uchasti-sluzhbovyh-osib-vat>.
11. «СПРАВА МАРТИНЕНКА». Матеріали НАБУ для ЗМІ. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-martynenka>.
12. Викрито схему розкрадання газу на 1,4 млрд грн. Матеріали НАБУ для ЗМІ. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/vykryto-shemu-rozkradannya-gazu-na-14-mlrd-grn>.

Lipin Yu. Modern ways of seizing public funds and other property through abuse of official position in the field of energy

Summary. The article is considered the ways of taking over public funds and other property by abuse of official position in the field of energy, the investigation of which has undeniable practical significance in the activities of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, since knowledge of the ways of these socially dangerous acts enables

to identify and stop such a corruption crime in a timely manner, to ensure high-quality and effective his investigation with the indemnity of the state, to prevent committing such kind of crimes taking into account modern approaches and methods of determining the socially dangerous environment.

Established that features of ways of taking by public funds and other property by abuse of official position in the sphere of power are applied as the thought-over schemes (technologies) of criminal activity which it is carried out for a long time.

Examples of investigative practice give the grounds author to draw a conclusion on emergence of ways of preparation, commission and concealment of office plunders new, more difficult and earlier not known to law enforcement agencies in the sphere of power.

On the basis of the analysis it is carried out systematization ways of taking by public funds and other property by abuse of official position in the sphere of power:

1) decrease the state enterprises of the energy sector of cost of energy resources by their delivery to the intermediary companies with the subsequent realization of a darkness of energy carriers at market prices for accumulation of excess profits; 2) assignment of the right to demand debt for supplied energy;

3) purchase for public funds of raw materials and material values (equipment) at inflated price; 4) the conclusions of obviously illegal transactions on acquisition of energy resources at the prices established for social needs with the subsequent its realization at market prices.

The author disclosed a system of ways to conceal this category of crimes through the deliberate destruction of documentation or other material evidence, counterfeit payment documents, electronic media; use of corrupt connections and bribery; legalization of proceeds from crime; initiation of bankruptcy and liquidation procedures, etc.

Detailed analysis of the forensic characterization of the methods of committing the crime allows investigator / detective in a timely manner to establish: direct executors of criminal schemes of taking possession of state funds and other property by abuse of office in the field of energy; the situation that contributed to the commission of such crimes; their typical traces.

Key words: way of committing a crime, taking over by abuse of office, energy, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, investigator / detective.

*Станкович М. І.,**аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ОЦІНКА ДОСТАТНОСТІ МЕЖ ДОКАЗУВАННЯ НА ЕТАПІ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано структуру та зміст діяльності слідчого, прокурора по встановленню достатності меж доказування на етапі закінчення досудового розслідування. Звертається увага на важливість оцінки доказів, яка здійснюється на етапі закінчення досудового розслідування, що має найбільш загальний, повний, і водночас глибокий та систематизуючий характер, а її результати – безпосередній і визначальний вплив на подальший розвиток процесу.

Досліджено співвідношення і взаємозв'язок предмета доказування, меж доказування і достатності доказів на заключному етапі досудового розслідування. Встановлено, що критерії підстав, за якими слідчий, прокурор визнають достатність меж доказування, а досудове розслідування закінченим, мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

Ухвалюючи відповідне рішення, слідчий, прокурор, здійснюють розумову діяльність, використовуючи при цьому власні суб'єктивні здібності, однак на основі наявних фактичних даних. Обґрунтовано, що висновок про закінчення досудового розслідування має набувати належну форму процесуального рішення.

Наведено типові помилки, що допускаються під час попереднього збирання, перевірки та оцінки доказів, які призводять до висновку про недостатність доказів для ухвалення процесуального рішення і необхідність розширення меж доказування. З урахуванням того, що достатність доказів на момент ухвалення того чи іншого процесуального рішення означає повне дослідження та доведення наявності/відсутності усіх обставин, які відповідно до закону є фактичними підставами та умовами його прийняття, перспективними напрямками наукових досліджень визнано розроблення критеріїв оцінки достатності доказів і меж доказування при ухваленні конкретних як підсумкових, так і проміжних процесуальних рішень.

Ключові слова: доказування у кримінальному провадженні, межі доказування, закінчення досудового розслідування, оцінка доказів, достатність доказів, ухвалення процесуальних рішень.

Постановка проблеми. Найбільш важливим елементом кримінальної процесуальної діяльності на усіх етапах розвитку теорії, науки кримінального процесу та кримінального процесуального законодавства було, є і залишається доказування. Здійснення доказування органічно влітається в усі форми кримінального провадження, є невід'ємним складником процесуальних актів як досудового, так і судового провадження.

Лише за умови належного збирання, перевірки та оцінки доказів стає можливим виконання загальних завдань кримінального провадження, у тому числі охорона прав, свобод і законних інтересів його учасників. Тільки через здійснення доказування у передбаченому законом порядку відбувається встановлення обставин предмета доказування у кожному кри-

мінальному провадженні, зокрема винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що із розвитком процесуальної форми, зміною кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, змінюються й засоби та способи доказування, трансформуються його мета і безпосередні завдання на тій чи іншій стадії кримінального провадження.

У зв'язку із цим будь-яке теоретичне дослідження питань кримінального процесуального доказування має неабияку наукову цінність, а також практичне значення у контексті удосконалення чинного законодавства та практики діяльності суб'єктів доказування.

Етап закінчення досудового розслідування має неабияке значення, оскільки є етапом підведення підсумків проведеного розслідування та формування перспектив подальшого розвитку процесу. Саме на цьому етапі слідчий, прокурор мають бути переконані в тому, що сукупність зібраних доказів є достатньою для прийняття підсумкового рішення, а відповідно межі доказування встановлені правильно і вичерпно.

Не слід забувати про те, що оцінка доказів, яка здійснюється на етапі закінчення досудового розслідування, має найбільш загальний, повний, водночас глибокий і систематизуючий характер, а її результати – безпосередній і визначальний вплив на подальший розвиток процесу. Важливим є і той факт, що при подальшому направленні матеріалів до суду у органів досудового розслідування не буде можливості виправити помилки та усунути прогалини у системі доказів і відповідно усі сумніви щодо достатності доказів, які виникли у тому числі в результаті неправильно визначених меж доказування, будуть тлумачитись судом на користь обвинуваченого.

Критерії достатності доказів, як і меж доказування, зокрема на етапі закінчення досудового розслідування, законом не визначені, тому, вирішуючи відповідні питання за своїм внутрішнім переконанням відповідно до вимог ст. 94 КПК України, слідчий, прокурор повинні використовувати наявні професійні знання, досвід, а також результати наукових досліджень у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального процесу питання про межі доказування розглядалось переважно у контексті загальної проблематики кримінального процесуального доказування, насамперед, такими авторами: Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорельський, В.М. Савицький, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інші. Побіжно питання меж доказування розглядалися вітчизняними авторами, які протягом останніх десятиліть на рівні дисертаційних досліджень вивчали правове

становище суб'єктів доказування у кримінальному процесі (С.В. Давиденко, Н.С. Кравченко, Н.М. Обрізан, О.В. Римарчук, Р.Ю. Савонюк), предмет доказування та його особливості у різних категоріях кримінальних проваджень (О.М. Алексійчук, А.М. Анохін, О.І. Антіпова, О.С. Артеменко, Т.М. Барабаш, Б.Л. Ващук, М.І. Гошовський та інші), загальнотеоретичні питання кримінального процесуального доказування та доказів (Д.О. Бочаров, В.В. Гевко, М.В. Дєєв, Л.А. Кірмач, Я.Ю. Конюшенко, Ю.Б. Пастернак).

Безпосередньо межах доказування у кримінальному процесі були присвячені лише деякі роботи учених переважно ще радянського періоду (Г.М. Міньковський, І.Б. Михайловська, М.З. Курдадзе), а у вітчизняній сучасній науці проблема меж доказування у кримінальному провадженні не так давно була досліджена у кандидатській дисертації В.С. Гнатенко («Межі доказування у кримінальному провадженні», 2017 р.).

Незважаючи на тривале і активне наукове дослідження питань, що стосуються кримінального процесуального доказування, окремі проблеми залишаються малодослідженими або такими, що набули нового змісту у зв'язку зі зміною законодавства (кримінального та кримінального процесуального), мають неоднозначне трактування у правозастосовній практиці, а тому вимагають особливої уваги на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу.

Однією з таких є проблема встановлення достатності меж доказування на етапі закінчення досудового розслідування, необхідність та актуальність наукового дослідження якої обумовлюється вищенаведеними факторами.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування структури та змісту діяльності слідчого, прокурора по встановленню достатності меж доказування на етапі закінчення досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заключний етап досудового розслідування має важливе значення не лише для стадії досудового розслідування, а й для кримінального провадження загалом, оскільки саме на цьому етапі слідчий, прокурор узагальнюють матеріали досудового розслідування, здійснюють остаточну оцінку доказів, приймають рішення про форму закінчення досудового розслідування, тим самим забезпечуючи виконання завдань кримінального провадження не лише на першій, а й на подальших стадіях кримінального процесу.

Як вказує Г.І. Сисоєнко, у теорії кримінального процесу момент закінчення досудового розслідування завжди був пов'язаний із виконанням вимог закону по встановленню обставин, які підлягають доказуванню (предмета доказування) у кримінальному провадженні. Перевіривши всі можливі версії, всебічно, повно й неупереджено дослідивши всі обставини кримінального правопорушення, керуючись законом, оцінюючи кожний доказ з точки зору належності, допустимості і достовірності, у їх сукупності, і визнавши їх достатніми та взаємопов'язаними слідчий може прийти до висновку про можливість прийняття одного з передбачених законом кінцевого рішення за результатами досудового розслідування у кримінальному провадженні [1, с. 145].

На відміну від належності (ст. 85) та допустимості (ст. 86) доказів, норми КПК України не містять положень щодо встановлення їх достовірності, а також достатності та взаємозв'язку.

Ці категорії переходять у розряд оціночних – тих, зміст яких визначає посадова особа, яка здійснює кримінальне провадження на тому чи іншому етапі. Зокрема достатність доказів посадова особа встановлює самостійно в процесі розумової оціночної діяльності за своїм внутрішнім переконанням і правилами, встановленими для оцінки доказів у ст. 94 КПК України.

За твердженням М.В. Дєєва, який на дисертаційному рівні дослідив достатність доказів у кримінальному процесі України, достатність доказів – це така властивість сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному з'ясуванні наявності або відсутності обставин предмету доказування, необхідних для встановлення об'єктивної істини та прийняття правильного рішення у справі.

Як вказує автор, «межі доказування» і «достатність доказів» є поняттями, які з різних боків характеризують одне й те саме явище. Межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних рамок, в яких знаходиться позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Межі доказування виділяють, виокремлюють зі всієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її, з одного боку, від недостатньої сукупності доказів, а з іншого – від надмірної. Саме між цими двома межами і лежить достатня сукупність доказів, знаходиться достатність доказів [2, с. 3, 5]. Поняття «достатність доказів», як і «межі доказування», мають різний зміст на різних етапах кримінального провадження.

Виходячи з того, що встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, як мета доказування, обумовлює необхідність здійснення доказування фактичних підстав і умов ухвалення будь-яких процесуальних рішень, а отже, доказування у кримінальному провадженні здійснюється в межах обставин, які є необхідними та достатніми для прийняття процесуальних рішень [3, с. 103], достатність доказів на момент ухвалення того чи іншого процесуального рішення означає повне дослідження (що є об'єктивно можливим на цей момент) та доведення наявності / відсутності усіх обставин, які відповідно до закону є фактичними підставами та умовами його прийняття.

На етапі закінчення досудового розслідування, зважаючи на те, що формально процедура збирання доказів уже завершена, достатність меж доказування та зібраних доказів передбачає не лише дослідження та встановлення обставин предмета доказування, а й формулювання відповідей на питання про те, чи всі необхідні та можливі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії були проведені; усі слідчі версії, окрім тієї, що розроблялась як основна, були висунуті, перевірені та спростовані; всі клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та у випадках, установлених КПК України, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника, про виконання, зокрема процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням та перевіркою доказів, були вирішені по суті; усім особам, фактичні дані про можливість причетності яких до вчинення кримінального правопорушення, наявні у матеріалах провадження, наданий відповідний процесуальний статус.

Відповідно до ч. 2 ст. 283 КПК України прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особи про підозру

здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Тобто досудове розслідування закінчується двома способами: закриттям кримінального провадження або направленням відповідних матеріалів до суду.

Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням відповідно до вимог ч. 1 ст. 290 КПК України, зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Визнання слідчим, прокурором сукупності зібраних доказів як достатньої для прийняття процесуального рішення, зокрема для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (як і для рішення про закриття кримінального провадження чи складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності) є розсудом слідчого, прокурора, їх суб'єктивним рішенням, яке хоча й приймається за внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, однак не є юридичним фактом допоки не набуде необхідної процесуальної форми.

Найбільш правильним було б оформлювати процесуальне рішення слідчого, прокурора про закінчення досудового розслідування окремою постановою, в якій серед іншого формулювати, обґрунтовувати й мотивувати висновок щодо визнання меж доказування та зібраної сукупності доказів достатніми для ухвалення одного із передбачених законом підсумкових для цієї стадії процесуальних рішень.

На необхідність удосконалення кримінального процесуального закону в частині врегулювання питань, пов'язаних із закінченням досудового розслідування звертають увагу й інші дослідники. Так, Г.І. Сисоєнко зауважує, що відповідно до п. 5 ст. 3 КПК досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Це положення потребує доповнення, оскільки відсутній другий складник, який свідчить про закінчення досудового розслідування. Згідно ч. 3 ст. 283 КПК відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що у поєднанні із прийнятим кінцевим процесуальним рішенням на стадії досудового розслідування є свідченням того, що досудове розслідування закінчено [1, с. 151–152].

Як зазначає О.О. Торбас, чітке закріплення процесуальних строків у деяких випадках має вирішальне значення для реалі-

зації громадянами своїх законних прав. У той же час, в новому КПК моменти настання певних процесуальних наслідків визначені не зовсім чітко. Особливо це помітно під час визначення точного моменту закінчення досудового розслідування. Наводячи результати соціологічного дослідження серед представників правоохоронних органів, автор констатує відсутність єдиної думки серед опитаних із значним розходженням у кінцевих висновках [4, с. 206].

Саме у постанові про закінчення досудового розслідування слідчий, прокурор викладають результати оцінки зібраних і перевірених під час досудового розслідування доказів, формулюють, обґрунтовують і мотивують рішення про необхідність і можливість завершення доказування на цьому етапі кримінального провадження та відповідно закінчення досудового розслідування.

У випадках, коли на момент вирішення питання про закінчення досудового розслідування залишаються нез'ясованими обставини, що мають значення для кримінального провадження, наявні обставини, що мають значення для кримінального провадження, які не підтверджені доказами, у доказуванні використовуються припущення тощо, досудове розслідування не може бути закінчене, а доказування у кримінальному провадженні має бути продовжене. Адже зібрані під час досудового розслідування докази можуть бути належними, достовірними, допустимими, однак, з огляду на характер доказів, способи їх одержання, результатів їх дослідження, їх сукупність усе одно може виявитись недостатньою для, наприклад, складання обвинувального акта, а відповідно й подальшого ухвалення обвинувального вироку.

Так, показовим у цьому аспекті є судові рішення Смілянського міськрайонного суду Черкаської області, яким суд виправдав обвинувачених у вчиненні злочинів у сфері господарської діяльності за відсутності в їх діянні складу злочину. Як вказав суд у своєму рішенні, слідство безпідставно і надумано стверджує в обвинуваченому акті про те, що обвинувачені завищили обсяги виконаних робіт у порівнянні з фактично виконаними роботами, хоча це спростовується результатами позапланової виїзної ревізії, виконаної ревізорами Контрольно-ревізійного управління у Черкаській області, за результатами якої складений акт, а також актами контрольних обмірів, відповідно до яких жодних завищень в об'ємах виконаних робіт виявлено не було.

Крім того, орган досудового слідства не довів наявності факту чи наміру у обвинувачених заволодіти майном чи коштами без будь-яких правових підстав, не довів існування корисливого мотиву у їх діях, а сторона обвинувачення, не дивлячись на безпрецедентну тривалість судових засідань, не довела незаконність витрачених ними коштів та яким чином вони поліпшили становище інших осіб, шляхом безпосереднього споживання ними незаконно вилученого майна.

Також суд зазначив, що твердження слідчого щодо суб'єктивної сторони інкримінованих обвинуваченим злочинів, як умисне вчинення їх за попередньою змовою в групі осіб, не підтверджується будь-якими об'єктивними та законними доказами. Обвинувачення в цій частині ґрунтується лише на єдиних показах одного із обвинувачених, які він давав під тиском слідчого внаслідок погроз щодо нього та членів його родини, будучи незаконно затриманим і змушеним їх підписати проти своєї волі [5].

Може виникнути і ситуація, коли певна сукупність доказів визнається достатньою для обґрунтування однієї чи декількох обставин з числа тих, які підлягають доказуванню, але одночасно недостатньою для того, щоб обґрунтувати деякі інші обставини, а також визнати можливим і необхідним прийняття рішення про припинення доказової діяльності за результатами досудового розслідування.

Висновок про недостатність доказів для ухвалення процесуального рішення і необхідність розширення меж доказування, як правило, стає наслідком помилок, допущених під час попереднього збирання, перевірки та оцінки доказів.

Як свідчить аналіз судової практики, найбільш типовими такими помилками є: невстановлення обставин, які підлягають доказуванню і мають значення для цього кримінального провадження; непроведення експертних досліджень за наявності до того фактичних підстав; непроведення перевірки доводів сторони захисту; односторонність розслідування, наслідком чого стає недослідження усіх епізодів неправомірної поведінки підозрюваного або не встановлення усіх осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, що є предметом розслідування і тому подібне.

Висновки. Критерії підстав, за якими слідчий, прокурор визнають достатність меж доказування, а досудове розслідування закінченим, мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Ухвалюючи відповідне рішення, слідчий, прокурор, здійснюють розумову діяльність, використовуючи при цьому власні суб'єктивні здібності (рівень професійних знань, досвіду, правосвідомості тощо), однак на основі наявних фактичних даних, тим самим об'єктивізуючи свою думку, переконання, висновок у належну форму процесуального рішення.

При визначенні форми закінчення досудового розслідування слідчий, прокурор повинні бути переконані в тому, що під час досудового розслідування у межах доказування були виконані усі вимоги кримінального процесуального закону (при цьому, особлива увага має бути звернена на допустимість доказів, оскільки подальше визнання окремих доказів недопустимими може призвести до нівелювання встановленої на цьому етапі достатності доказів), застосовані усі необхідні та можливі способи збирання та перевірки доказів за усіма можливими версіями події, що досліджується.

З урахуванням того, що достатність доказів на момент ухвалення того чи іншого процесуального рішення означає повне дослідження (що є об'єктивно можливим на цей момент) та доведення наявності/відсутності усіх обставин, які відповідно до закону є фактичними підставами та умовами його прийняття, перспективними напрямками наукових досліджень є розроблення критеріїв оцінки достатності доказів і меж доказування при ухваленні конкретних як підсумкових, так і проміжних процесуальних рішень.

Література:

1. Сисоєнко Г.І. Закінчення досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. Ч. 2. С. 145–153.

2. Деев М.В. Достатність доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 16 с.
3. Станкович М.І. Про співвідношення понять «обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» і «обставини, які мають значення для кримінального провадження». *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 10–11 серп. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 100–103.
4. Торбас О.О. Момент закінчення досудового розслідування: аналіз соціологічного дослідження серед працівників правоохоронних органів. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах* : матеріали круглого столу до 80-річчя професора А.Я. Дубинського (Київ, 4 квітня 2014 р.). Київ, 2014. С. 204–207.
5. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 2 травня 2019 року у справі № 1/81/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81525791>.

Stankovych M. Assessment of the adequacy of the limits of proof at the stage of completion of the pre-trial investigation

Summary. The article analyzes the structure and content of the activity of the investigator, the prosecutor in establishing the adequacy of the limits of evidence at the stage of completion of the pre-trial investigation. Attention is drawn to the importance of evaluating the evidence at the end of a pre-trial investigation, which has the most general, complete, and at the same time profound and systematic character and its results have a direct and decisive influence on the further development of the process.

The relationship and relationship between the subject of evidence, the limits of proof and the sufficiency of the evidence at the final stage of the pre-trial investigation are examined. It is established that the criteria of the grounds on which the investigator, the prosecutor admit that the limits of evidence are sufficient, and that the pre-trial investigation is completed, are objective and subjective. In making the appropriate decision, the investigator, the prosecutor, perform mental activity, using their own subjective abilities, but based on the available evidence.

It is substantiated that the conclusion of the pre-trial investigation should take the proper form of procedural decision. Typical errors made during the preliminary collection, verification and evaluation of evidence are presented, which lead to the conclusion that there is insufficient evidence to reach a procedural decision and the need to extend the limits of proof.

Given that the sufficiency of the evidence at the time of the adoption of a procedural decision means a full study and proof of the presence / absence of all circumstances, which according to the law are the actual grounds and conditions for its adoption, promising areas of research recognized the development of criteria for assessing the adequacy of evidence and limits evidence in making specific both final and interim procedural decisions.

Key words: the evidence in criminal proceedings, the limits of proof, the conclusion of the pre-trial investigation, the evaluation of the evidence, the sufficiency of the evidence, the adoption of procedural decisions.

*Черенков А. М.,
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТІВ ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається криміналістична характеристика підозрюваних та обвинувачених у декларуванні недостовірної інформації.

Встановлено, що суб'єктом декларування недостовірної інформації здебільшого є громадяни України, чоловічої статі, несудимі, які досягли 20 річного віку і вище, переважно мають вищу освіту, досвід роботи в певній сфері службової діяльності.

Аргументовано, що для методики розслідування декларування недостовірної інформації важливе значення мають окремі спеціальні риси особи злочинця: 1) статус службової особи; 2) мотиви та мета злочинної діяльності; 3) наявність значних фінансових можливостей, які можна використати як для забезпечення високого рівня надання правової допомоги, так і для організації протидії розслідуванню; 4) наявність корупційних зв'язків в органах державної влади, зокрема серед правоохоронних органів; 5) вчинення злочинів одноособово.

Здійснено класифікацію осіб, які підозрюються чи обвинувачуються в декларуванні недостовірної інформації залежно від різновиду суб'єкта декларування, за належність до службових осіб на момент вчинення злочину та залежно від способу вчинення злочину.

Встановлено, що дії слідчого під час розслідування декларування недостовірної інформації зорієнтовані на встановлення факту розбіжностей між відомостями, відображеними в декларації, і даними, що існують в об'єктивній дійсності. Таким чином, тільки так можна довести наявність завідомо недостовірних відомостей, поданих до декларації.

Ключові слова: декларування недостовірної інформації, криміналістична характеристика, предмет злочинного посягання, декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо недостовірні відомості.

Постановка проблеми. У технологіях декларування недостовірної інформації помітне місце відводиться предмету злочинного посягання, який є джерелом інформації, необхідної для організації ефективного досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. Важливе значення має саме криміналістична інформація про предмет злочинного посягання, оскільки вона визначає напрям розслідування. Предмет декларування недостовірної інформації тісно пов'язаний зі способами його вчинення та особою злочинця. Злочинці зазвичай вживають заходів щодо приховування предмета декларування недостовірної інформації або ж надання йому легальної форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміналістичної характеристики декларування недостовірної інформації розглянуті фрагментарно у працях О.С. Бондаренко,

І.В. Бульби, К.П. Задою, І.І. Митрофанова, В.А. Переседи, О.Ю. Татарова, З.М. Топорещької, Р.М. Шехавцова та ін. У цих роботах основна увага зосереджена на законодавчих положеннях, що характеризують декларацію, її типи та інформацію, яку містить цей документ [1, с. 5; 2, с. 42; 3, с. 226–227, 234–239; 4, с. 125; 5, с. 266–273; 7, с. 155; 7, с. 156–166]. Водночас розроблення ефективної методики розслідування цього злочину неможливе без розкриття основних положень криміналістичної характеристики предметів декларування недостовірної інформації.

З огляду на це **метою статті** є дослідження криміналістичної характеристики предметів декларування недостовірної інформації.

Виклад основного матеріалу. Предметом декларування недостовірної інформації є 1) декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) завідомо недостовірні відомості подані до такої декларації.

Декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – це офіційний документ, що подається: особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; особами, які претендують на заняття чи обрання на такі посади; особами, які звільняються із цих посад, компетентному органу, у встановлені законодавством строки, на підставі яких здійснюється моніторинг способу життя декларанта та фінансова перевірка його доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру [1, с. 5]. Цей документ має електронну форму і заповнюється на офіційному веб-сайті НАЗК.

Нині існують такі типи декларацій: 1) щорічна декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 3) декларація суб'єкта декларування, який припинив діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 4) декларація суб'єкта декларування, який є особою, що претендує на зайняття посад, зазначених у п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», що подається до призначення або обрання особи на посаду.

Водночас предметом злочинного посягання у кримінальних провадженнях щодо злочину, передбаченого ст. 366-1 КК України, є лише перші три типи декларацій.

Під час розслідування декларування недостовірної інформації, як правило, не виникає проблем з ідентифікацією декларації певного типу, яка не була подана.

Найбільш складною є ситуація зі встановленням недостовірних відомостей у декларації, оскільки відсутні чіткі рекомендації із цього приводу

Проблема насамперед полягає в тому, що чітко не визначено, які відомості, подані до декларації, можна визнати завідомо недостовірними.

Завідомо недостовірні відомості, подані до декларації, визначають по-різному, зокрема як інформацію, що має неправдивий, хибний характер, який суб'єкт декларування усвідомлював або міг усвідомлювати на момент подання декларації, згаданої у ст. 366-1 КК України [8, с. 886]; приховану, неправильну інформацію, яка до моменту внесення суб'єктом декларування в декларацію була відомою декларанту і усвідомлювалася повною мірою [2, с. 42]; перекручені відомості в декларації про існуючі об'єкти оподаткування або в умовчаннях про їх наявність, коли таке умовчання свідчить не тільки про неповноту інформації, але і про її хибність, що має місце, наприклад, у випадку неповідомлення всіх банківських рахунків декларанта [4, с. 125]; розбіжності доходів і витрат суб'єкта декларування (достатність офіційно отриманих доходів для придбання та/або утримання майна; неправдиві відомості щодо наявності та/або доходів від нерухомого майна, рухомого майна, корпоративних прав, нематеріальних активів, будь-яких інших доходів), вартість яких відрізняється від достовірних на суму понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб [9, с. 32].

Відповідно до Порядку проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, затвердженого Рішенням НАЗК від 10 лютого 2017 р. № 56, недостовірність задекларованих відомостей – невідповідність дійсності відомостей, зазначених у декларації суб'єкта декларування, що встановлюється на підставі відомостей, отриманих НАЗК у встановленому Законом порядку шляхом здійснення контролю та повної перевірки декларації [10].

Обов'язковою ознакою неправдивої інформації є її завідома неправдивість. Саме завідомість підтверджує умисну форму вини цього злочину.

Водночас під час розслідування декларування недостовірної інформації слід звернути увагу на той факт, що в декларації вказуються дані, які декларанту надаються також членами його сім'ї, які, у свою чергу, можуть повідомити і недостовірну інформацію, оскільки вони не є суб'єктами декларування і до будь-якої з видів відповідальності за невиконання правил заповнення декларації притягуватися не будуть. Звідси випливає, що суб'єкт декларування може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за внесення «завідомо недостовірних відомостей», не вважаючи останні такими [2, с. 41].

На практиці стає досить складним відмежувати недостовірність від звичайної описки чи арифметичної помилки в антикорупційній декларації, що, у свою чергу, може стати базисом для зловживань із боку органів фіскального контролю, антикорупційного запобігання і досудового розслідування та неминуче призведе до порушення прав громадян [9, с. 32].

Відтак у разі встановлення відсутності ознак завідомості слідчому доведеться закрити кримінальне провадження. Однак слід мати на увазі, що трапляються випадки, коли суб'єкт декларування свідомо подає неправдиві відомості, достовірно знаючи, що вони неправдиві, посилаючись на неправдиву інформацію членів сім'ї. Тому така позиція підозрюваного чи обвинуваченого потребує перевірки.

Слід також врахувати, що, як правило, завідомо недостовірні відомості стосуються:

- 1) інформації, яку суб'єкт декларування повинен був повідомити, одна він її не повідомив;
- 2) повністю або частково неправдивої інформації, що відображена в декларації.

Не можна погодитися з позицією О.Ю. Татарова про те, що за змістом диспозиції ст. 366-1 КК будь-які відомості, які не відповідають дійсності, мають неточності або неповноту, не можуть бути предметом цього складу злочину. Такими слід вважати виключно ті відомості, які містять завідомо недостовірну інформацію, яка є неправдивою (не відповідає дійсності і подана завідомо суб'єктом декларування). Тому висновки НАЗК у частині невідображення певних відомостей не є такими, які дають можливість визначити їх як недостовірні (неправдиві або ті, які не відповідають дійсності), що свідчить про відсутність ознак складу злочину, передбаченого ст. 366-1 КК України [6, с. 155].

Будь-яке невідображення певних відомостей, які суб'єкт декларування зобов'язаний вказати, слід визнавати недостовірними відомостями. Вивчення матеріалів практики свідчить про те, що інформація про об'єкти декларування або не подається зовсім, або ж перекручується. Обидва факти органами досудового розслідування кваліфікуються як подання завідомо недостовірної інформації.

К.П. Задоя слушно наводить такі приклади відомостей, які слід уважати недостовірними (якщо вони не відповідають дійсності): а) наведено відомості не про всі об'єкти нерухомості, які належать суб'єкту декларування та членам його сім'ї на праві приватної власності або знаходяться в них в оренді чи на іншому праві користування; б) зазначено невірні дані щодо дати набуття цінних паперів у власність чи їх номінальної вартості або кількості; в) не відображено нематеріальні активи, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї тощо [3, с. 226].

Недостовірною інформацією може стосуватися: 1) коштів, які зберігаються готівкою чи на банківських рахунках суб'єкта декларування; 2) придбання певного майна (землі, транспортних засобів, об'єктів нерухомості тощо); 3) витрат на особисті потреби та потреби своєї сім'ї (оплата відпочинку, закордонного навчання дітей, ремонту в квартирі тощо); 4) будівництва нерухомого майна; 5) вкладання коштів у бізнес.

Завідомо неправдива інформація може стосуватися як майна та інших об'єктів, що мають вартість, так і інших відомостей, що стосуються декларування.

За результатами вивчення матеріалів ЗМІ, а також опитування працівників правоохоронних органів встановлено, що недостовірними відомостями, які подаються до декларації, є:

- 1) відомості про членів сім'ї декларанта (як правило, не відображають інформації про осіб, з яким суб'єкт декларування спільно проживав, був пов'язаний спільним побутом і мав взаємні права та обов'язки сімейного характеру);
- 2) відомості про майно та доходи, власниками яких є члени сім'ї декларанта;
- 3) відомості про майно, яким користується суб'єкт декларування;
- 4) відомості про фактичне місце проживання суб'єкта декларування.

Як правило, неправдиві відомості стосуються такого майна: 1) житлових приміщень (квартира, будинок, дача); 2) інших нежилых приміщень (офіс, гараж, елінг); 3) транспортних засо-

бів (насамперед це вартісні авто, які перебувають у користуванні суб'єкта декларування, однак належать іншим особам, зокрема його членам сім'ї); 4) земельних ділянок; 5) машино-місць; 6) корпоративних прав (частка у статутному капіталі товариства, підприємства, організації); 7) відсотків за вкладями в банках; 8) грошових активів; 9) видатків, у тому числі здійснених на користь інших осіб (видатки, як правило, не зазначають, оскільки в певних випадках вони перевищують законні доходи суб'єкта декларування за певний рік); 10) фінансових зобов'язань.

Власником такого майна зазвичай є не суб'єкт декларування, а члени його сім'ї чи інші особи. Водночас суб'єкт декларування користується лише таким майном.

Дії слідчого під час розслідування декларування недостовірної інформації зорієнтовані на встановлення факту розбіжностей між відомостями, відображеними в декларації, і даними, що існують в об'єктивній дійсності. Лише в такому випадку можна довести наявність завідомо недостовірних відомостей, поданих до декларації.

Під час розслідування подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації необхідно встановити вартість майна або іншого предмета декларування, а також той факт, що такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

У результаті встановлення завідомо недостовірних відомостей, поданих до декларації, можна виявити ознаки інших злочинів, по відношенню до яких декларування недостовірної інформації є одним із способів їх приховування.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити окремі висновки щодо предмета декларування недостовірної інформації, які мають важливе значення для методики розслідування таких кримінальних правопорушень.

1. Предметом декларування недостовірної інформації є: 1) декларація особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) завідомо недостовірні відомості, подані до такої декларації.

2. Предметом злочинного посягання у кримінальних провадженнях щодо злочину, передбаченого ст. 366-1 КК України, є три типи декларацій: 1) щорічна декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 3) декларація суб'єкта декларування, який припинив діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

3. Як правило, завідомо недостовірні відомості стосуються: 1) інформації, яку суб'єкт декларування повинен був повідомити, однак він її не повідомив; 2) повністю або частково неправдивої інформації, що відображена в декларації.

Вивчення матеріалів практики свідчить про те, що інформація про об'єкти декларування або не подається зовсім, або ж перекручується. Обидва факти органами досудового розслідування кваліфікуються як подання завідомо недостовірної інформації.

4. За результатами вивчення матеріалів ЗМІ, а також опитування працівників правоохоронних органів встановлено, що недостовірними відомостями, які подаються до декларації, є: 1) відомості про членів сім'ї декларанта (як правило, не відображають інформації про осіб, з якими суб'єкт декларування спільно

проживав, був пов'язаний спільним побутом і мав взаємні права та обов'язки сімейного характеру); 2) відомості про майно та доходи, власниками яких є члени сім'ї декларанта; 3) відомості про майно, яким користується суб'єкт декларування; 4) відомості про фактичне місце проживання суб'єкта декларування.

Як правило, неправдиві відомості стосуються такого майна: 1) житлових приміщень (квартира, будинок, дача); 2) інших нежилых приміщень (офіс, гараж, елінг); 3) транспортних засобів (насамперед це вартісні авто, які перебувають у користуванні суб'єкта декларування, однак належать іншим особам, зокрема його членам сім'ї); 4) земельних ділянок; 5) машино-місць; 6) корпоративних прав (частка у статутному капіталі товариства, підприємства, організації); 7) відсотків за вкладями в банках; 8) грошових активів; 9) видатків, у тому числі здійснених на користь інших осіб (видатки, як правило, не зазначають, оскільки в певних випадках вони перевищують законні доходи суб'єкта декларування за певний рік); 10) фінансових зобов'язань.

Література:

1. Бондаренко О.С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : автореферат... канд. юрид. наук, спец. : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 20 с.
2. Бульба І.В. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації: проблемні аспекти Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 41.
3. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О.М., 2019. 464 с.
4. Митрофанов І.І. Що потрібно для подолання корупції? Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 125–126.
5. Пересада В.А. Криміналістична характеристика декларування недостовірної інформації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. № 4 (84). С. 266–273.
6. Татаров О.Ю. Проблеми застосування ст. 366-1, 368-2 КК України в практичній діяльності. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.) : у 2 ч. / редкол. : В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 152–156.
7. Топорецька З.М. Криміналістична характеристика декларування недостовірної інформації. *Вісник кримінального судочинства* № 2/2018. С. 156–166.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
9. Бондаренко О.С. Щодо перспективи визнання недостовірної інформації предметом злочину, передбаченого статтею 366-1 Кримінального кодексу України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 32.

10. Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування затверджено : Рішенням НАЗК від 10 лютого 2017 р. № 56 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0201-17>.

Cherenkov A. Forensic description of objects of declaration of false information

Summary. The article deals with the forensic description of objects of declaration of false information, namely, the declaration of a person authorized to perform functions of the state or local self-government, as well as knowingly false information submitted to such a declaration.

Defined types of declarations that are the subject of a criminal offense in criminal proceedings for a crime under art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that as a rule, deliberately false information relates to: the information that the subject of the declaration had to notify, one did not notify it; a story or part of the false information that is reflected in the declaration.

Completed the classification of persons who are suspected or accused of declaring false information depending on

the type of the subject of declaration, for belonging to officials at the time of the commission of the crime and depending on the method of committing the crime.

It was established that the investigator's actions during the investigation of the declaration of false information are aimed at establishing the fact of the discrepancy between the information presented in the declaration and the data existing in the objective reality, thus only this can prove the presence of knowingly false information submitted to the declaration.

It is argued that for the method of investigation of the declaration of false information, certain special features of the offender's personality are important: 1) the status of an official; 2) the motives and purpose of criminal activity; 3) the availability of significant financial resources that can be used both to ensure a high level of legal assistance and to the organization of counteraction to the investigation; 4) the presence of corruption lashes in state authorities, in particular among law enforcement agencies; 5) committing crimes one by one.

Key words: declaration of false information, forensic characteristic, object of criminal offense, declaration of the person authorized to perform functions of the state or local self-government, obviously false information.

Бутенко В. Б.,*здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
перший заступник керівника
Луганської місцевої прокуратури № 2 Луганської області*

ГЕНЕЗА ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ІЗОЛЯЦІЄЮ ОСОБИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню генези видів запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи. У статті проаналізовано низку проблемних питань щодо запобіжних заходів згідно з Кримінальним процесуальним кодексом. Виокремлено підходи щодо класифікації запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи.

Реформування чинного кримінально-процесуального законодавства було викликано реформуванням досудового розслідування кримінального провадження для створення дієвих механізмів дотримання прав і свобод людини. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Для забезпечення виконання державою положень, закріплених в Основному Законі, було розроблено та прийнято 13 квітня 2012 року Кримінальний процесуальний кодекс України, який набув чинності з 20 листопада того ж року. Важливим засобом зміцнення законності та правопорядку в кримінальному судочинстві є дотримання та забезпечення правових приписів, що стосуються застосування запобіжних заходів. Ці норми гарантують охорону таких конституційних прав і свобод громадян, як недоторканність особи, житла, майна тощо. Дослідженню системи запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, досі в науковій літературі приділялася недостатня увага, більшість науковців, які займалися дослідженням запобіжних заходів, розглядала сукупність запобіжних заходів або лише окремі запобіжні заходи, не приділяючи належної уваги аналізу запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, як окремому системному утворенню.

Ключові слова: запобіжні заходи, види запобіжних заходів, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, не пов'язані з ізоляцією особи.

Постановка проблеми. Класифікація запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, досі не була предметом спеціальних наукових досліджень. Необхідність їх класифікації окремо від запобіжних заходів, пов'язаних з ізоляцією особи, викликана потребою точного встановлення суті окремих неізоляційних запобіжних заходів і механізму їхньої дії.

Дослідження питань, пов'язаних із вивченням поняття та видів запобіжних заходів, містяться у працях І.Л. Петрухіна, В.С. Чистякова, З.Д. Снікеєва, З.Ф. Ковриги. У роботах українських учених В.В. Назарова, О.П. Кучинської, П.П. Пилипчук, С.В. Пастушенко, О.Є. Омельченко, В.О. Попелюшка, А.В. Молдована, Ю.П. Аленіна, Ю.М. Грошевого, Є.Г. Кова-

ленка, В.Т. Маляренко, О.Б. Муравіна, В.С. Зеленецького, В.В. Рожкової та інших також досить ґрунтовно досліджується проблема вивчення запобіжних заходів.

Метою нашої наукової статті є дослідження підходів щодо визначення видів запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві належить до найважливіших та водночас найскладніших проблем науки кримінального процесу. Виокремлення запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, спричинене необхідністю забезпечення правоохоронних органів рекомендаціями щодо правильного обрання й застосування щодо особи запобіжного заходу. Підтримуємо з цього приводу думку В.А. Михайлова, який вказує, що корисність класифікації запобіжних заходів полягає в тому, що з її допомогою отримуємо інструмент для точнішого встановлення суті конкретних запобіжних заходів, озброюємо слідчих практичною методикою вибору оптимального запобіжного заходу для конкретного обвинуваченого з урахуванням особливостей його особи [1, с. 58].

Наведемо класифікації запобіжних заходів. Так, С.І. Вікторський виділяв такі запобіжні заходи в дореволюційному кримінальному процесі:

а) запобіжні заходи, що позбавляють обвинуваченого фізичної можливості ухилитися від слідства та суду (наприклад, позбавлення волі у вигляді домашнього арешту або взяття під варту);

б) запобіжні заходи, що залишають таку фізичну можливість, але все-таки є певною перешкодою для ухилення, хоча при цьому ускладнюють свободу пересування (відібрання виду на проживання або зобов'язання підпискою про невідлучення на явку до слідчого, передача під особливий нагляд поліції);

в) запобіжні заходи, що створюють особливий мотив не ухилитися (прийняття застави, передача на поруки) [2, с. 147]. Схожі погляди мав і І.Я. Фойницький, який останню групу запобіжних заходів називав такими, що мають своїм змістом грошове або майнове забезпечення [3, с. 334].

Наступну класифікацію пропонує М.А. Чельцов, який усі запобіжні заходи поділяв на заходи фізичного примусового характеру та заходи психологічного примусового характеру. До заходів фізичного примусового характеру, окрім взяття під варту та домашнього арешту, слід віднести тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт, передання неповнолітнього під нагляд адміністрації дитячої установи, поміщення неповнолітнього

у приймальник-розподільник для дітей, помещення особи до психіатричного закладу в умови, що виключають її небезпечну поведінку. Отже, всі інші заходи належать до запобіжних заходів психологічного примусового характеру [4, с. 334].

Схожої позиції дотримувались і такі вчені, як І.Л. Петрухін, поділяючи заходи психологічного примусового характеру на майнові і немайнові [5, с. 170], та А.В. Смирнов і К.Б. Калиновський, які розподіляли психологічні примусові запобіжні заходи на три групи: а) запобіжні заходи, засновані на особистому спілкуванні самого обвинуваченого (підписка про невиїзд і належну поведінку); б) запобіжні заходи, засновані на майновій відповідальності (застава, яка внесена самим обвинуваченим); в) запобіжні заходи, засновані на діях третіх осіб (особиста порука, нагляд командування військової частини, нагляд за неповнолітнім підозрюваним чи обвинуваченим, застава, внесена третьою особою) [6, с. 589].

І.Л. Трунов і Л.К. Трунова пропонують таку класифікацію запобіжних заходів: а) запобіжні заходи, пов'язані з позбавленням волі (взяття під варту); б) запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням свободи пересування (підписка про невиїзд, домашній арешт, нагляд командування військової частини, нагляд за неповнолітнім обвинуваченим); в) запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням майнових прав обвинуваченого, підозрюваного або третіх осіб (застава); г) запобіжні заходи, пов'язані з гарантією третіх осіб (особиста порука). Як зазначають вчені, відмінність двома групами полягає в тому, що попереджувальні запобіжні заходи ні в чому не обмежують правомірної поведінки особи, відносно якої застосовано запобіжний захід, а обмежувальні певною мірою обмежують її поведінку [7, с. 162]. Проте зазначені автори класифікували запобіжні заходи у всій їх сукупності, а на класифікації неізоляційних запобіжних заходів майже не зупинялися.

Л.М. Лобойко класифікує запобіжні заходи залежно від ступеня обмеження прав особи на ізоляційні та неізоляційні. До ізоляційних запобіжних заходів він відносить затримання й взяття під варту, а до неізоляційних запобіжних заходів – усі інші запобіжні заходи [8, с. 131].

Н.В. Ткачова всі неізоляційні запобіжні заходи, передбачені в КПК України 1960 року, розподіляє на три групи:

а) запобіжні заходи, які фактично обмежують свободу особи, включаючи свободу пересування (підписка про невиїзд, нагляд командування військової частини, а також передача неповнолітнього під нагляд адміністрації спеціалізованої установи, в якій він перебуває);

б) запобіжні заходи, які діють психологічно, тобто матеріальні стимули (застава);

в) запобіжні заходи, які діють морально (особиста порука, громадська порука, передача неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників) [9, с. 13].

Наступну класифікацію заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, на підставі специфічних властивостей особи, відносно якої може бути застосований запобіжний захід, здійснили В. Рожнова та В. Ліпкан. Вони виділили такі групи:

а) загальні неізоляційні запобіжні заходи, тобто такі, що можуть бути застосовані до будь-якого підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. До загальних неізоляційних запобіжних заходів вони відносять підписку про невиїзд, особисту поруку, поруку громадської організації або трудового

колективу, заставу, а також запобіжне обмеження щодо особи, відносно якої порушено кримінальну справу;

б) спеціальні неізоляційні запобіжні заходи, тобто такі, що можуть застосовуватися лише до певних суб'єктів, а до інших суб'єктів застосовуватися не можуть. До спеціальних неізоляційних запобіжних заходів відносять нагляд командування військової частини та віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи [10, с. 24].

За різницею в механізмі впливу на особу, відносно якої обрано запобіжний захід, О. Духін класифікує запобіжні заходи на такі групи:

а) запобіжні заходи, що діють безпосередньо на обвинуваченого (підписка про невиїзд і застава, яка вноситься самим обвинуваченим);

б) запобіжні заходи, що діють на обвинуваченого опосередковано, тобто шляхом впливу через третіх осіб (особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, а також застава, яку вносить третя особа) [11, с. 76].

Висновки. Застосування запобіжних заходів як виду забезпечення кримінального провадження є одним із основних питань, які виникають в процесі досудового розслідування та судового провадження. Історичний шлях виникнення і розвитку запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, характеризується тенденцією до збільшення їх кількості, що сприяє індивідуалізованому їх застосуванню та є альтернативою щодо тримання під вартою. Проаналізувавши підходи до визначення та класифікації запобіжних заходів, можна дійти висновку, що зазначені питання у зв'язку із численними змінами кримінально-процесуального законодавства та вдосконаленням слідчо-судової практики потребують подальшого наукового обґрунтування та доопрацювання.

Література:

1. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. Москва : Право и Закон, 1996. 304 с.
2. Викторский С.И. Русский уголовный процесс : учебное пособие. Москва : Юридическое бюро «Городец», 1997. 448 с.
3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург : Издательство «Альфа», 1996. 605 с.
4. Чельцов М.А. Уголовный процесс. Москва, 1948. 624 с.
5. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Москва : Наука, 1985. 239 с.
6. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс : учебник для вузов. 2-е изд. / под общ. ред. А.В. Смирнова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 699 с.
7. Трунов И.Л. Меры пресечения в уголовном процессе. Санкт-Петербург : Юрид. Центр Пресс, 2003. 354 с.
8. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посібник. Київ : Істина, 2005. 456 с.
9. Ткачова Н.В. Меры пресечения, не связанные с заключением под стражу, в уголовном процессе России : монография / научный редактор А.В. Кудрявцева. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. 192 с.
10. Рожнова В., Ліпкан В. Концептуальні засади побудови системи запобіжних заходів. *Право України*. № 5, 2002. С. 21–26.
11. Духін О.Є. Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів, пов'язаних з порукою фізичних та юридичних осіб. Актуальні проблеми діяльності ОВС : матеріали конференції, м. Одеса, 19–20 жовтня 2000 р. / Одеський інститут внутрішніх справ. Одеса, 2000. С. 75–81.

Butenko V. Genesis of approaches to identify a system of safeguards not related to personal isolation

Summary. The article is devoted to the study of genesis of types of preventive measures not related to isolation of the person. The article analyzes a number of problematic issues regarding preventive measures in accordance with the Criminal Procedure Code. The approaches to classifying preventive measures not related to the isolation of the person are distinguished. The problem of the application of preventive measures in criminal proceedings is one of the most important and complex problems of the science of criminal proceedings.

The reform of the existing criminal procedural legislation was prompted by the reform of the pre-trial investigation of criminal proceedings in order to create effective mechanisms for respect for human rights and freedoms. According to Art. 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, integrity and safety are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and free-

doms and their guarantees determine the content and orientation of the state. In order to enforce the state, the provisions enshrined in the Basic Law were developed and adopted on April 13, 2012 by the Criminal Procedure Code of Ukraine, which came into force on November 20 of the same year. An important means of strengthening law and order in criminal proceedings is to comply with and enforce legal provisions regarding the application of preventive measures. These norms guarantee the protection of such constitutional rights and freedoms of citizens as the inviolability of the individual, housing, property, etc. The study of preventive measures not related to the isolation of a person has so far received insufficient attention in the scientific literature, with the isolation of the individual as a separate systemic formation.

Key words: preventive measures, types of preventive measures, criminal proceedings, preventive measures not related to the isolation of a person.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

*Перова Л. В.,**здобувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню одного з видів миротворчих операцій ООН – превентивної дипломатії. Наголошується, що актуальність вивчення превентивної дипломатії ООН полягає як в теоретичному пошуку нових її форм, так і в реалізації цих форм в практиці міжнародних відносин.

Зазначено, що в першу чергу це стосується врегулювання міжнародних конфліктів, кількість яких у світі має тенденцію до зростання. Визначено поняття превентивної дипломатії як засобу попередження спорів та їх врегулювання до того, як вони переросли у конфлікти, а також обмеження конфліктів, що вже виникли, шляхом посередництва, примирення та переговорів.

З'ясовані концептуальні основи, історія розвитку превентивної дипломатії ООН як сучасного інструменту підтримання миру та безпеки у світі та механізми її використання в якості методу запобігання та врегулювання міжнародних конфліктів. Значено, що уперше концепцію превентивної дипломатії озвучив Генеральний секретар ООН Даг Гаммаршельд під час XV сесії Генеральної асамблеї у 1960 році у період глобального протистояння двох політичних систем світу – США та СРСР.

Наголошено, що широко до світової практики поняття «превентивна дипломатія» увійшло після опублікування доповіді Генерального секретаря ООН Бутроса Галі «Порядок денний для миру», з яким він виступив на 47-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 17 липня 1992 р. Встановлено, що цей документ містив концептуальні основи превентивної дипломатії та миротворчості, які розкриваються через чотири основні види миротворчої діяльності ООН: превентивна дипломатія (preventive diplomacy); підтримання миру (peacekeeping); миротворчість (peacemaking); миробудівництво (peacebuilding).

Визначена роль Генерального секретаря ООН у механізмі реалізації превентивної дипломатії. Підсумовується ефективність застосування превентивної дипломатії в умовах світової економічної кризи в порівнянні з іншими інструментами підтримання миру та безпеки у світі, коли з новою силою підтверджується, що з фінансової точки зору попередження конфліктів значно вигідніше, ніж їх урегулювання.

Ключові слова: превентивна дипломатія ООН, миротворчі операції ООН, мирне врегулювання спорів, Генеральний секретар ООН, підтримання миру, миротворчість, миробудівництво.

Постановка проблеми. Особливістю світового розвитку є процес глобалізації, який змінив парадигму міжнародної безпеки. Це не могло не відобразитися і на миротворчій діяльності Організації Об'єднаних Націй (ООН) у світі. Нові характери-

стики міжнародних відносин вимагають від ООН активності та ініціативності, пошуку нових форм, які були б найбільш адекватними до сучасних завдань. Однією з таких форм миротворчих операцій ООН є превентивна дипломатія.

Актуальність вивчення превентивної дипломатії ООН полягає як в теоретичному пошуку нових її форм, так і в реалізації цих форм в практиці міжнародних відносин. В першу чергу це стосується врегулювання міжнародних конфліктів, кількість яких має яскраво виражену тенденцію до зростання. Для більш ефективного забезпечення національної безпеки України, недопущення виникнення потенційних загроз до незалежності та суверенітету актуальною є адаптація механізмів превентивної дипломатії до українського законодавства, а також розробка на її основі гнучкої стратегії національної безпеки України.

Особливу увагу розгляду превентивної дипломатії, управління конфліктами, аналізу шляхів попередження конфліктних ситуацій приділяють західні науковці, зокрема У. Зартман, відомий теоретик у галузі превентивної дипломатії, Х. Булл, також Р. Фельтхем, Г. Еванс, С. Венс, Г. Окан, Т. Гур, К. Хакетт.

Серед вітчизняних науковців, які досліджують дану проблематику необхідно підкреслити дослідження Л. Панченко, С. Мельник, В. Мицик, Д. Малишева, Б. Гуменюка, П. Іскандерова, С. Рединої, І. Слющенко, Т. Зоннова, російських вчених Ю. Зінов'єва, Е. Рахматуллаєва та інші. Більш спеціалізовано та докладно про функції та роль ООН як головного суб'єкта превентивної дипломатії та Генерального секретаря ООН як його безпосереднього представника йдеться у публікаціях К. Аннана, Б. Бутрос-Галі, М. Гоулдінга та Я. Еліасона.

Метою статті є дослідження однієї з форм миротворчих операцій ООН – превентивної дипломатії, міжнародно-правових концептуальних підходів до розуміння її сутності, які поки що не знайшли достатньо глибокого відображення в сучасній науці міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Миротворчі операції є важливим засобом сприяння миру і безпеки, тому вони отримали міжнародне визнання. Так, у 1988 р. силами Організації Об'єднаних Націй (ООН) з підтримання миру була присуджена Нобелівська премія миру, хоча самі операції проводились з 1948 р. (тоді був заснований Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я на Близькому Сході) [1, с. 91].

Статут ООН забороняє не тільки війну, але й загрозу застосування сили у міжнародних відносинах. Це зовсім не означає, що превентивні або попереджувальні дії виходять за рамки цього основного нормативного акту ООН.

В Розділі VI Статуту сформульовані конкретні превентивні заходи мирного вирішення спорів: «Сторони, які беруть участь

у будь-якому спорі, продовження якого могло би загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод або іншими мирними засобами за своїм вибором» [2, с. 25].

Превентивна дипломатія – це засоби попередження спорів та їх врегулювання до того, як вони переросли у конфлікти, а також обмеження конфліктів, що вже виникли, шляхом посередництва, примирення та переговорів. Сам термін «превентивна дипломатія» є похідним від англійського «to prevent», тобто «попереджати». Відтак нерідко в літературі можна зустріти дещо спрощене визначення превентивної дипломатії як дипломатичних дій, спрямованих на попередження конфліктів.

Підсвідомо превентивний метод завжди застосовувався в зовнішніх відносинах держав. Тому деякі вчені стверджують, що превентивна дипломатія існувала в усі історичні часи. До традиційних превентивних дій вони відносять, зокрема, встановлення та підтримання дружніх відносин урядів, підписання договорів, укладення династичних шлюбів, обмін дорогими подарунками тощо. Однак мета такої дипломатії полягала радше у задоволенні власних інтересів держав, а не в підтриманні миру та безпеки в регіоні чи світі [3, с. 160].

У сучасному розумінні концепція превентивної дипломатії виникла та розвинулась у рамках системи ООН. Уперше згадану ідею озвучив Генеральний секретар ООН Даг Гаммаршельд під час XV сесії Генеральної асамблеї у 1960 році у період глобального протистояння двох політичних систем світу, коли фактично блокувалися механізми забезпечення колективної безпеки, закріплені в Статуті ООН, а превентивна дипломатія ще не усвідомлювалась як повноцінний інструмент із підтримання миру та безпеки у світі. Це була лише певна ідея з метою попередження розростання локальних конфліктів, унеможливлення втручання в такі конфлікти з боку США та СРСР. Передбачалося, що вказаний підхід мав допомогти стримувати розростання «холодної війни», а також позитивно вплинути на авторитет ООН щодо врегулювання конфліктів [4, с. 290].

З постаттю Д. Гаммаршельда пов'язують активізацію діяльності ООН у сфері попередження міжнародних конфліктів. Він був першим із Генеральних секретарів ООН, хто став широко на практиці трактувати положення ст. 99 Статуту ООН, яке надає право Генеральному секретареві ООН доводити до відома Ради Безпеки ООН різноманітні питання, які, на його думку, можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці. Завдяки активній позиції Д. Гаммаршельда була трансформована роль Генерального секретаря ООН із суто адміністративної в безпосереднього учасника заходів із попередження конфліктів.

За трагічною іронією долі Д. Гаммаршельд загинув у авіакатастрофі, коли летів до Конго на переговори з лідером сепаратистського руху. У 1961 р. йому посмертно було присуджено Нобелівську премію в галузі миру, а бібліотеку в Штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку назвали його іменем. В 1997 р. в ООН затвердили медаль Д. Гаммаршельда як посмертну нагороду для військових, які загинули під час виконання операцій із підтримання миру [5, с. 47].

Поняття «превентивна дипломатія» широко увійшло до світової практики після опублікування доповіді Генерального секретаря ООН Бутроса Бутроса-Галі, з якою він виступив на

47-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 17 липня 1992 р. Цей документ був озаглавлений «Порядок денний для миру» і містив концептуальні основи превентивної дипломатії та миротворчості [6, с. 78]. При цьому сама концепція превентивних операцій по підтриманню миру не належить Б. Бутросу-Галі. Вона була сформульована ще у 1982 р. незалежною Комісією з питань роззброєння та безпеки, яку очолював Улоф Пальме [7], а у 1985 р. відомий конфліктолог Йохан Галтунг висунув концепцію, яка передбачала такі стратегії (підходи) до питань збереження міжнародного миру і безпеки, як миротворчість, підтримання миру та миробудівництво [8, с. 141].

У своєму докладі «Порядок денний для миру» Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі образно висловився про кардинальні наслідки припинення епохи конфронтації: «Закінчення холодної війни стало потужним зрушенням тектонічних плит, і наступні поштовхи відчуваються й досі. Тим не менше, хоча земля під нашими ногами не припинила тремтіти, ми живемо вже в нову епоху, в якій відкривається більше потенційних можливостей як для миру, так і для розвитку» [9, с. 3].

У доповіді «Порядок денний для миру» («Agenda for Peace») Генеральним секретарем ООН Б. Галі була представлена оновлена, відповідно до нових реалій, концепція превентивної дипломатії. Ця доповідь стала, по суті, головним концептуальним документом, у якому були закріплені нові механізми забезпечення безпеки у світі. У цьому документі Б. Галі виклав ідею комплексного підходу до забезпечення безпеки у світі, який розкривається через чотири основні види діяльності: 1) превентивна дипломатія (preventive diplomacy); 2) підтримання миру (peacekeeping); 3) миротворчість (peacemaking); 4) миробудівництво (peacebuilding).

При цьому в доповіді Генерального секретаря ООН усі чотири поняття знаходяться в тісному взаємозв'язку та практично завжди передбачають превентивні заходи. Миротворчість визначена як дії з метою схилити ворогуючі сторони до досягнення згоди, головним чином за допомогою мирних засобів, передбачених у ст. 33 Статуту ООН (переговори, посередництво, обслідування, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів чи угод).

Під підтриманням миру у Доповіді розуміється забезпечення присутності ООН у конфліктних зонах світу. Така присутність пов'язується із розгортанням військового чи поліцейського персоналу та забезпечується за згодою всіх зацікавлених сторін конфлікту. Відповідно до існуючої практики операцій із підтримання миру заборонялося застосування сили, за виключенням випадків самооборони. Однак у Доповіді 1992 р. йшлося про необхідність розширення мандата в разі проведення гуманітарних операцій шляхом запровадження ще одного виключення із заборони застосування сили, а саме – «захисту мандата».

Крім того, вводилася також концепція миробудівництва у постконфліктний період з метою зміцнення миру та попередження рецидиву конфлікту. Власне, сама превентивна дипломатія визначалася Б. Галі як «дії, спрямовані на попередження виникнення спорів між сторонами, недопущення переростання існуючих спорів у конфлікти й обмеження масштабів конфліктів після їх виникнення».

У Доповіді особливо підкреслювалося, що найбільш дієвим способом превентивної дипломатії є застосування її методів на ранніх стадіях конфлікту. Генеральний секретар ООН зазна-

чав, що спори між державами повинні й надалі розв'язуватися за допомогою усталених засобів, а саме – шляхом переговорів, надання добрих послуг, посередництва, обслідування, арбітражу, судового розгляду тощо.

Генеральний секретар ООН визначив також низку *додаткових інструментів*, притаманних саме превентивній дипломатії: 1) встановлення довіри; 2) раннє попередження, що базується на зібранні й аналізі інформації; 3) встановлення фактів (офіційним і неофіційним шляхом); 4) превентивне розгортання; 5) утворення демілітаризованих зон.

До засобів із *встановлення довіри* (confidence building measures) зазвичай відносять обмін військовими місіями, утворення регіональних центрів зі зменшення небезпеки розвитку конфліктів, контроль за дотриманням регіональних угод у сфері роззброєння тощо. На практиці зазначений метод зарекомендував себе як один із найбільш дієвих інструментів у сфері послаблення напруження та попередження ескалації конфлікту.

Вважається, що свого часу саме згаданий метод відіграв особливу роль у нормалізації відносин між СРСР та США і сприяв настанню етапу розрядки. Застосування засобів зміцнення довіри заклало підвалини для загальноєвропейської системи безпеки шляхом ухвалення Гельсінського заключного акта 1975 р. [10, с. 14]. Встановлення фактів (fact finding) допомагає виявити причини конфлікту, отримати більш достовірну інформацію офіційним та неофіційним шляхами про ситуацію, пов'язану з конфліктом.

Превентивне розгортання має на увазі розміщення миротворчих сил з метою запобігання потенціального конфлікту. В якості прикладу успішного превентивного розгортання традиційно називають дії ООН у колишній югославській Республіці Македонія, де з 1992 по 1999 роки знаходилась місія спостерігачів ООН. Така ж місія присутня і у Центральноафриканській Республіці.

Превентивне роззброєння в першу чергу направлено на скорочення стрілкової зброї в регіонах, де можливо виникнення конфліктів. Подібні акції, наприклад, були проведені в Сальвадорі та Мозамбіку та привели до демобілізації бойовиків, а також до збору та знищення їх зброї.

Важливим моментом у проведенні політики превентивної дипломатії є *управління конфліктом*. Відомий американський вчений, спеціаліст в області конфліктології та ведення переговорів Уільям Зартман визначає динаміку подібної політики наступним чином: «Про управління конфліктом ми говоримо тоді, коли конфлікт прийняв насильницькі форми і докладаються дипломатичні зусилля до повернення його у політичне русло. У 1995 році приклад управління конфліктом у Боснії був дан помічником державного секретаря зі справ Європи та Канади Ричардом Холбруком, при посередництві якого були укладені Дейтонські угоди, що ознаменували собою кінець війни та перехід конфлікту в політичне русло. Однак управління конфліктом не знімає конфлікт» [11, с. 28].

Вирішення конфліктів означає, що знайдено політичне вирішення питань, які привели до нього. Хоча найчастіше це відбувається на рівні, скоріш, концепції, ніж реальної дійсності. Таким чином, у превентивній дипломатії важливо не перейти грань, що відділяє власне *превентивні* (попереджувальні) дії від дії *постконфліктних*. Така концепція визнається на найвищому рівні ООН.

Превентивними засобами в більш широкому розумінні також можна назвати такі методи підтримання миру та безпеки, як протест, санкції, контроль над роззброєнням тощо. Ці інструменти часто використовувалися на практиці в період «холодної війни». Так, Карибська криза 1962 р. була успішно врегульована не в останню чергу за допомогою особистого посередництва Генерального секретаря ООН У. Тана в організації переговорів між конфліктуючими сторонами.

У широкому розумінні концепція превентивної дипломатії охоплює також традиційні засоби мирного врегулювання спорів. Потрібно враховувати, що такі засоби переважно використовуються в міжнародних конфліктах. Деякі з них практично не можуть застосовуватися у конфліктах внутрішньодержавного характеру.

Звернення до Міжнародного Суду ООН є виключною прерогативою держав. Такі звернення спрямовані на врегулювання вже існуючих міждержавних спорів. Натомість концепція превентивної дипломатії охоплює також попередження конфлікту на його ранніх стадіях, засоби впливу на структурні причини конфлікту тощо.

Концепція превентивної дипломатії в період «холодної війни» не зникає, продовжує латентно еволюціонувати відповідно до ситуації у світі, що поступово змінюється. Подальше загострення у відносинах СРСР і США не сприяло розвитку превентивної дипломатії. Тільки наприкінці 1980-х років ця концепція отримала нове дихання.

Окремі дослідники вважають, що поняття превентивної дипломатії в сучасному його розумінні найкращим чином знайшло відображення в Декларації про попередження та усунення спорів 1988 р. Хоча цей документ не має юридичної сили, однак він володіє політичним авторитетом. У ньому, зокрема, передбачаються окремі види превентивних засобів, закріплюється принцип відповідальності держав за попередження та ліквідацію спорів і небезпечних ситуацій. Відтак, Декларація 1988 р. нерідко розглядається в міжнародно-правовій доктрині як відправна точка формування превентивної дипломатії [13, с. 101].

Вважається, що концепція превентивної дипломатії в сучасному розумінні розвинулася після закінчення «холодної війни», коли світове співтовариство стикнулося з новими видами загроз. Війни не припинилися, як пророкував американський філософ Ф. Фукуяма. Скоріше навпаки, кількість збройних конфліктів зростає. Однак тепер вони мають переважно внутрішній характер, можуть набувати значних масштабів і бути загрозою міжнародному миру та безпеці.

Превентивна дипломатія не виглядає як ідеалістична теорія, вона змогла себе виправдати як реально діюча практична концепція. Особливо це проявляється за умов економічної кризи, коли з новою силою підтверджується, що з фінансової точки зору попередження конфліктів значно вигідніше, ніж їх урегулювання.

Висновки. Миротворча діяльність ООН як превентивна дипломатія є беззаперечно новою діяльністю з врегулювання і запобігання міждержавних та внутрішньодержавних протистоянь, що потребує ґрунтовного практичного аналізу, ретельної теоретичної розробки концепції превентивної дипломатії, критеріїв превентивного втручання, процесу прийняття рішень та забезпечення оперативності дій, оскільки на сьогодні безсиле вирішення протистоянь на основі переговорних методів стає дедалі актуальнішим феноменом сучасності.

Література:

1. Основные факты об Организации Объединенных Наций. Пер. с англ. публикации ООН. Москва : Издательство «Весь Мир», 2005. 456 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй 1948 року. Київ : Представництво ООН в Україні, 2008. 67 с.
3. Мищик В.В. Інститут превентивної дипломатії у міжнародному праві. *Наука право*. 2011. № 2. С. 160–161.
4. Eliasson J. Preventive Diplomacy. *The adventure of peace : Dag Hammarskjöld and the future of the United Nations*. Ney-York, 2006. P. 286–297.
5. Мельник С.О. Превентивна дипломатія: міф чи реальність. *Зовнішні справи*. 2013. № 3. С. 46–49.
6. Бутрос-Гали Б. Повестка дня для мира. 2-е изд. Нью-Йорк, 1995. С. 78–79.
7. Statement by Olof Palme, Chairman of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues to the Second Special Session of the General Assembly on Disarmament, 23 June 1982 [Electronic resource] // Olofpalme.org [Web portal]. System requirements: Adobe Acrobat Reader. URL: <http://www.olofpalme.org/wp-content/document/820623-fn.pdf> (дата звернення: 01.08.2019).
8. Galtung J. Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses. *Journal of Peace Research*. 1985. Vol. 22. № 2. P. 141–158.
9. Гали Бутрос Бутрос. Дополнение к повестке дня для мира : позиционный документ Генерального Секретаря по случаю пятидесятой годовщины ООН. *Документи ГА ООН*, 50 сессия, A/50/60. S/1995/1, 25 января 1995. С. 10, пункт 36.
10. Рахматуллаев Э. Превентивная дипломатия: теория, практика и ее перспективы в Центральной Азии : автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.02. Москва, 2008. 10 с.
11. Зартман У. Предотвращение и смягчение конфликтов: цели, которые должны быть общими для всех стран. *Электронные журналы ЮСИА*. Декабрь 1996. Т. 1. № 19.
12. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. М.осква, 2005. 262 с.

Perova L. International legal aspects of United Nations preventive diplomacy

Summary. The article is devoted to exploring one of the types of UN peacekeeping operations – preventive

diplomacy. It is emphasized that the relevance of the study of preventive UN diplomacy lies in both the theoretical search for new forms of it and the implementation of these forms in the practice of international relations.

First of all, it concerns the settlement of international conflicts, the number of which in the world tends to grow. The concept of preventive diplomacy is defined as a means of preventing and settling disputes before they develop into conflicts, as well as limiting conflicts that have already arisen through mediation, reconciliation and negotiation.

The conceptual framework, the history of the development of preventive UN diplomacy as a modern tool for maintaining peace and security in the world and the mechanisms for its use as a method of preventing and resolving international conflicts have been clarified. It is noted that the concept of preventive diplomacy was first voiced by UN Secretary-General Dag Hammarskjöld during the 15th session of the General Assembly in 1960, during a period of global confrontation between the two political systems of the world – the United States and the USSR.

It is emphasized that the concept of “preventive diplomacy” is widely accepted in the world after the publication of the report of the UN Secretary-General Butros Gali on the agenda of the 47th session of the UN General Assembly on July 17, 1992. This document was found to contain the conceptual framework of preventive diplomacy and peacekeeping, which is revealed through four main types of UN peacekeeping: preventive diplomacy; peacekeeping; peacemaking; peacebuilding.

The role of the UN Secretary-General in the mechanism of preventive diplomacy is determined. It summarizes the effectiveness of preventive diplomacy in the global economic crisis compared to other instruments of peacekeeping and security in the world, when it is confirmed with new vigor that conflict prevention is far more profitable than resolving it financially.

Key words: United Nations preventive diplomacy, UN peacekeeping operations, peaceful settlement of disputes, UN Secretary-General, peacekeeping; peacemaking; peacebuilding.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Палюх А. Я.</i> ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СПОРТУ ТА ЙОГО ВИДІВ.....	4
<i>Кравчук С. М.</i> ПРОЕКТ ЗАКОНУ ПРО КУЛЬТУРУ В УКРАЇНІ (НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА РОЗРОБКА).....	8
<i>Півень Д. О.</i> ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ВИКЛАДАННЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА В ОДЕСЬКІЙ ДУХОВНІЙ СЕМІНАРІЇ.....	13
<i>Винарчик О. П.</i> ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ ПОЛЬЩІ 1932 РОКУ.....	17

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Животовська І. Ю.</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ ГРОМАДЯН (НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН).....	22
<i>Зозуля О. І.</i> ДИСЦИПЛІНАРНА ТА МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ І ЧЛЕНІВ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ.....	26
<i>Шокюров Гулам Хейбат оглы.</i> СВОБОДА ПОЛУЧЕННЯ ІНФОРМАЦІИ.....	31

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

<i>Литвин Н. А.</i> ЩОДО ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ АНТИКОРУПЦІЙНИМ БЮРО УКРАЇНИ.....	38
<i>Корнієнко М. В.</i> ФОРМИ ТА НАПРЯМИ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ.....	42
<i>Желтобрюх І. Л.</i> КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	47
<i>Кравчук М. Ю.</i> «МАСКУВАННЯ» ІНТЕНСИВНОГО ВИРОБНИЦТВА БІОЛОГІЧНОЇ ЗБРОЇ В ПЕРІОД СРСР: ВЛАДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	51
<i>Кузьменко Ю. В.</i> АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	54
<i>Замрига А. В.</i> СЕРВІСНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ДІЇ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	57
<i>Герич А. Й.</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАЧІ ТА ОБЛІКУ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ, У СТРУКТУРІ МІГРАЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ.....	61
<i>Лопінська Є. І.</i> ОСНОВНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	64

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 39, 2019

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Семенченко Ю.С.

Підписано до друку 31.07.2019 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 22,26, ум.-друк. арк. 19,76.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0919/200.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua